

ASES
II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC
RESEARCH CONFERENCE

CONFERENCE BOOK

EDITOR ASSOC. PROF. SEDA NUR ATASOY

ASES

**II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE**

MARCH 23-24, 2024

ORDU, TURKIYE

EDITOR ASSOC. PROF. SEDA NUR ATASOY

COPYRIGHT©2024

**BY ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING COMPANY LIMITED ALL
RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE
REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY
MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER
ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN
PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI
ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER
NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY**

COPYRIGHT LAW.

**ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS
RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS
RULES.**

ASES PUBLICATIONS-2024©

ISBN: 978-625-98437-4-2

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

**ASES II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC
RESEARCH CONFERENCE**

DATE AND PLACE

MARCH 23-24, 2024

ORDU, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES

(ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

TURKISH, ENGLISH, RUSSIAN

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

ISLAMIA UNIVERSITY OF BAHAWALPUR (PAKISTAN)

ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. CEMILE BAHTIYAR KARADENIZ

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEDA NUR ATASOY

GIRESUN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA BIRGILI

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NESEGUL PARLAK

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. VUSALA JAFAROVA

AZERBAIJAN STATE OIL AND INDUSTRY UNIVERSITY (AZERBAYCAN)

Assist. Prof. AHMET FIDAN

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYTEN KAYA

ORDU UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. NASEER AHMAD

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

COORDINATOR

AYSEL UNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ADNAN SOZEN

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET NIYAZI OZKER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ALI RIZA MOTORCU

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ASLI YAZICI

BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIRI

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI (AZERBAYCAN)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SAKINE SERAP AVGIN

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARISTAN)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRAN)

Assoc. Prof. FUNDA COBAN

IZMIR DEMOKRASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HANIFE GULHAN KARSAK

KIRKLARELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Sabah RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (OZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AQDI ROFIQ ASNAWI

UNIVERSITAS DARUSSALAM GONTOR (ENDONEZYA)

Assist Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. CANAN AKSOY

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. DUYGU KAYALIK SAHIN

BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

AssIst Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADES)

Assist. Prof. MEHMET BOZKOYUN

HARRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. PINAR GUMUS

KILIS 7 ARALIK UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. SUNITA DASMEN

UNIVERSITAS PELITA BANGSA (ENDONEZYA)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAM)

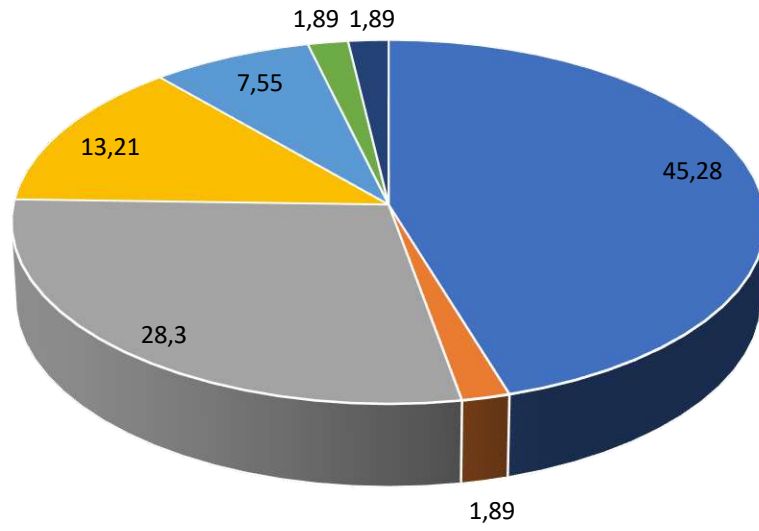
Ases II. International Ordu Scientific Research Conference
March 23-24 2024, Ordu, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	24	45,28 %
AZERBAIJAN	15	28,30 %
PAKISTAN	7	13,21%
MALAYSIA	4	7,55 %
ROMANIA	1	1,89%
SRI LANKA	1	1,89%
INDONESIA	1	1,89%
TOTAL	53	100

Ases II. International Ordu Scientific Research Conference
March 23-24 2024, Ordu, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

■ TURKIYE ■ INDONESIA ■ AZERBAIJAN ■ PAKISTAN ■ MALAYSIA ■ ROMANIA ■ SRI LANKA

ASES
II. INTERNATIONAL ORDU
SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE

MARCH 23-24, 2024,
ORDU, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

23.03 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Mehtap KARACİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Mehtap KARACİL	Bayburt Üniversitesi	TEACHERS' OPINIONS ON THE EFFECT OF THE HIDDEN PROGRAM IN GAINING VALUES: A QUALITATIVE RESEARCH
Assoc. Prof. Ali Yiğit KUTLUCA Kübra Nur ÇAKIR	İstanbul Aydın Üniversitesi	INVESTIGATION OF PRESCHOOL TEACHER'S MENU DECISIONS IN TERMS OF ATTITUDES TOWARDS HEALTHY NUTRITION
Assist. Prof. Mehtap KARACİL	Bayburt Üniversitesi	STUDENT OPINIONS OF THE COMMUNITY SERVICE PRACTICES COURSE IN TEACHER EDUCATION
Assoc. Prof. Erdal ARSLAN Mehmet Ali KAYA	Selçuk Üniversitesi BUPA Acıbadem Sigorta	THE EFFECT OF THE NATO MEMBERSHIP PROCESS ON THE ECONOMIC PERFORMANCE OF CANDIDATE COUNTRIES AND MEMBER COUNTRIES
Derya AYDEMİR Assist. Prof. Beyhan ÖZTÜRK		DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS AND APPLIED GEOMORPHOLOGY OF AKARÇAY BASIN
Res. Assist. Abdülkerim TUNÇ	Beykent Üniversitesi	PUNK ALTKÜLTÜRÜNÜN BİR ÖRNEĞİ OLARAK GOOD VIBRATIONS FİLMİNİN İNCELENMESİ
Assoc. Prof. Süleyman DOST Kübra ÖZTÜRK TOPÇUOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	WORKING REGIMES OF FOREIGNERS
Altan Öz GÜNEŞ Metin AYDIN	MEB	ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ STRESLERİNİN İŞ DOYUMU ÜZERİNE ETKİLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ
Turan GÜLER Assist. Prof. Beyhan ÖZTÜRK	MEB Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	ERGENE HAVZASI'NIN UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ
Süleyman YILDIZ	Dr. Sadık Ahmet Ortaokulu	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GELECEĞE DÖNÜK KENTSEL MEKÂN ALGILAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ

23.03 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Res. Assist. Sevda AYDIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Zümrüt Yılar ERKEK Selin Nur ALTUN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat İl Sağlık Müdürlüğü Almus Devlet Hastanesi	CHANGES IN THE GASTROINTESTINAL SYSTEM DURING PREGNANCY, EMERGING PROBLEMS AND MIDWIFERY
Res. Assist. Sevda AYDIN Prof. Dr. Elvan ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi	OVER TORSİYONUNUN HİSTOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Selin Nur ALTUN Assoc. Prof. Zümrüt Yılar ERKEK	Tokat İl Sağlık Müdürlüğü Almus Devlet Hastanesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	OBSTETRIC TRIAGE and MIDWIFERY
İsmail UÇAR Erdal AKDENİZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİK ALANINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI KONUSUNDA ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİLERİ İLE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ
Esra Beycan OĞUZ Erdal AKDENİZ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TÜTÜN VE ÜRÜNLERİ İLE İLGİLİ HEMŞİRELİK ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ
Assist. Prof. Elif R. ÖZDEMİR		THE TURKISH HEALTHCARE SYSTEM AND SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION
Assist. Prof. Mahmut DURGUN Bilal YILDIRIM	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	USING IOT AND MACHINE LEARNING FOR PREDICTIVE MAINTENANCE IN INDUSTRIAL SYSTEMS: LOW VOLTAGE DETECTION

23.03 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assist. Prof. Hakan Alper KAMILOĞLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Zeynep Ezel ÇETE Özgür Ali ÇOBANBAŞ Mehmet Sefa BABA Assoc. Prof. Ümmüye Nur TÜZÜN	MEB	PGE and Ag-PGE IMPEDANCE SPECTROSCOPY VALUES and THEIR USAGE AS ROBOTIC SENSORS FOR DETERMINING ANALYTE LEVELS IN CASE OF WARFARIN ACUTE TOXICITY
Rüya ASILKAZANCI Assoc. Prof. Ümmüye Nur TÜZÜN	MEB	MAKING EAR PRINTS VISIBLE and IMPROVING SOME ANTHROPOMETRIC PARAMETERS FOR FORENSIC IDENTITIES
Berk ERDOĞAN Assist. Prof. Ferdi SARAC	Süleyman Demirel Üniversitesi	A NOVEL MOBILE-BASED SYSTEM TO GATHER USER-TAILORED INFORMATION FROM PRODUCTS
İsa Emin ONGUN Assist. Prof. Yaşar KARABUL	Yıldız Teknik Üniversitesi	DETERMINATION OF RADIATION SHIELDING PERFORMANCE OF BISMUTH TUNGSTENATE NANOPARTICLE DOPED POLYESTER
Assist. Prof. Sevtap ÇAĞLAR YAVUZ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	EXAMINATION OF STRUCTURAL FEATURES OF APIGENIN AND MOLECULAR DOCKING STUDY
Assist. Prof. Hakan Alper KAMILOĞLU	Bayburt Üniversitesi	NUMERICAL INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SPT-N BASED SOIL PROPERTIES ON THE DYNAMIC PERFORMANCE OF A MULTI-STOREY BUILDING CLOSE TO A SLOPE
Çağla SAKİNCİ	MEB	ESTIMATION OF TENSILE STRENGTH OF STEEL FIBER CONCRETE USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

23.03 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 4/ MODERATOR
Dr. ULKER BAHSIYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	COMPARATIVE ANALYSIS OF "KITABI-DADE GORGUD" AND "KOROGLU" EPOSES MAINLY ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV ABOUT THE ART AND CREATIVITY OF ASHIQ
Dr. Gunel Hummatova (Paniyeva) Saleh	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DADASH, THE FROZEN HERO OF THE CHERRY FLOWER STORY
Dr. Gunel Hummatova (Paniyeva) Saleh	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	NEW HEROES OF A NEW WORLD
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DOCTOR OF PHILOSOPHY IN PHILOLOGY
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PREDECESSOR-SUCCESSOR RELATIONS IN ARTISTIC CREATIVITY
Assoc. Prof. Aygun AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CREATIVITY OF KHALIDA HASILOVA IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1950-1990)
AYNUR BADALOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	KONUŞMAMIZDA MANTIKSAL VURGU VE TONLAMAMIN ROLÜ
AYNUR BADALOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	İLETİŞİMSELLİĞİN VE KONUŞMANIN NORMATİFLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ
MAMMADOVA SEVDA	Baku State University	METHODS OF DETERMINING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN THE PROCESS OF CONDUCTING SCIENTIFIC RESEARCH IN UNIVERSITY LIBRARIES
Res. Assist. Ayten TAGIYEVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	DELIMITATION OF MODERNISM-POSTMODERNISM IN TURKISH LITERATURE

23.03 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR
Zohaib Hassan SAIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
ELNARA PUTAYEVA	Azerbaijan University of Languages	UNIVERSAL CHARACTER OF CONCEPTUAL METAPHORS. CULTURAL FEATURES OF THEIR USAGE.
THIERY CHRISTIAN THOMAS NUR HAFIZ BIN MAHAT	Keningau Vocational College	ECOFRIENDLY PRODUCTS: PROTECT YOURSELF AND SAVE THE PLANET
Zohaib Hassan SAIN	Superior University	INTEGRATING HYBRID LEARNING APPROACHES FOR ENHANCED PEDAGOGY IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION SETTINGS
Zohaib Hassan SAIN	Superior University	BLENDED LEARNING: NAVIGATING CHALLENGES, FUTURE TRAJECTORIES, AND RECOMMENDATIONS
DAYANG NUR DHANIYAH BINTI AG MUSDI NUR FATIN AFIQAH BINTI MOHD RIZAL	Keningau Vocational College Keningau Vocational College	PRACTISING MARTIAL ARTS PROTECT THE PLANET WHILE KEEPING YOU HEALTHY
CARL BIN DAVID SITI AISYA BINTI MOHD MAHADI	Keningau Vocational College	CIGARETTES HARM SMOKERS AND THEIR SURROUNDINGS
MOHD SYAHMI BIN MOHD YASSIN DEFNER EFRAIM ABDUL RAMZITH BIN ABDUL HAID	Keningau Vocational College	DEFROSTING TOOL FOR FROZEN FOOD
K.G.N.U Ranaweera	University of Sri Jayewardenepura	THE EFFECTIVENESS OF RESTORATIVE JUSTICE PROGRAMS IN REDUCING RECIDIVISM AMONG YOUTH OFFENDERS IN SRI LANKA
Dr. ƏLİYEVƏ VÜSALƏ	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	UŞAQ OYUNLARININ TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİNİN ROLU
Dr. Qüdrət UMUDOV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	USTAD EL SƏNƏTKARI AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN NƏŞRİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ TARİXİNƏ QISA NƏZƏR
Prof. Dr. Yaqub BABAYEV	Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti	MAHAMMAD AMIN RASULZADE'S VIEWS ABOUT TURKISH LITERARY LANGUAGE

23.03. 2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 6/ MODERATOR
Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	ICAO STANDARDS ARE THE BASIC RUBRICS OF AERONAUTICS INDUSTRY AN ASSESSMENT BY DR FAISAL
Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL	Allama Iqbal Open University	DR FAISAL SUGGESTED THAT ECONOMISTS AND POLICYMAKERS TO INCREASE EMPLOYMENT OPPORTUNITIES IN PAKISTAN FOR THE YEAR OF 2024-25
USHNA Dr. AKBAR ALI Iram KALSOOM	Government college university	PREPARATION OF PYRIMETHAMINE BASED CO-CRYSTAL SALTS, SINGLE CRYSTAL, DFT, COMPUTATIONAL AND BIOLOGICAL EVALUATION
Major Gheorghe GIURGIU Prof. Dr. Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center Titu Maiorescu University	NATURAL MODULATION OF THE MICROBIOTA IN PATIENTS WITH ATOPIC DERMATITIS
HAMNA NAWAZ IFFAT ALMAS TAHIRA KHALID AYESHA MALIK	Government College University Faisalabad,	ADVANCEMENTS IN SUZUKI-MIYAUURA TRANSFORMATIONS: CATALYTIC APPLICATIONS USING COMMERCIAL PALLADIUM ON (4-BROMOPHENYL)-4,6-DICHLOROPYRIMIDINE, PROCESS OPTIMIZATION STRATEGIES, AND STRUCTURAL INSIGHTS VIA COMPUTATIONAL TECHNIQUES
SALLY SALLY	The University of Widya Dharma	PROFIT OPTIMIZING OF CRUNCH N' CRUNCH WAFFLE SALE
Iram KALSOOM NASIR RASOOL M. Fakhar U. ZAMAN Aqsa KANWAL Sidra RAZA	Government College University Faisalabad,	SYNTHESIS OF 2-BENZAMIDO-4-CHLOROPHENYL BENZOATE VIA SUZUKI-MIYAUURA CROSS-COUPPLING REACTIONS

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Mehtap KARACİL	STUDENT OPINIONS OF THE COMMUNITY SERVICE PRACTICES COURSE IN TEACHER EDUCATION	1
Mehtap KARACİL	TEACHERS' OPINIONS ON THE EFFECT OF THE HIDDEN PROGRAM IN GAINING VALUES: A QUALITATIVE RESEARCH	3
Ali Yiğit KUTLUCA Kübra Nur ÇAKIR	INVESTIGATION OF PRESCHOOL TEACHER'S MENU DECISIONS IN TERMS OF ATTITUDES TOWARDS HEALTHY NUTRITION	5
Erdal ARSLAN Mehmet Ali KAYA	THE EFFECT OF THE NATO MEMBERSHIP PROCESS ON THE ECONOMIC PERFORMANCE OF CANDIDATE COUNTRIES AND MEMBER COUNTRIES	7
Derya AYDEMİR Beyhan ÖZTÜRK	DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS AND APPLIED GEOMORPHOLOGY OF AKARÇAY BASIN	11
Abdülkerim TUNÇ	PUNK ALTKÜLTÜRÜNÜN BİR ÖRNEĞİ OLARAK GOOD VIBRATIONS FİLMİNİN İNCELENMESİ	24
Süleyman DOST Kübra ÖZTÜRK TOPÇUOĞLU	WORKING REGIMES OF FOREIGNERS	25
Altan Öz GÜNEŞ Metin AYDIN	ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ STRESLERİNİN İŞ DOYUMU ÜZERİNE ETKİLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ	27
Turan GÜLER Beyhan ÖZTÜRK	ERGENE HAVZASI'NIN UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ	31
Süleyman YILDIZ	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GELECEĞE DÖNÜK KENTSEL MEKÂN ALGILAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ	32
Zümrüt Yılar ERKEK Selin Nur ALTUN	CHANGES IN THE GASTROINTESTINAL SYSTEM DURING PREGNANCY, EMERGING PROBLEMS AND MIDWIFERY	33
Sevda AYDIN Elvan ŞAHİN	HISTOLOGICAL EVALUATION OF OVARIAN TORSION	42
Selin Nur ALTUN Zümrüt Yılar ERKEK	OBSTETRIC TRIAGE and MIDWIFERY	46
İsmail UÇAR Erdal AKDENİZ	TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİK ALANINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI KONUSUNDA ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİLERİ İLE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ	58
Esra Beycan OĞUZ Erdal AKDENİZ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TÜTÜN VE ÜRÜNLERİ İLE İLGİLİ HEMŞİRELİK ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ	59

ASES II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

Rüya ASILKAZANCI Ümmüye Nur TÜZÜN	MAKING EAR PRINTS VISIBLE and IMPROVING SOME ANTHROPOMETRIC PARAMETERS FOR FORENSIC IDENTITIES	61
Zeynep Ezel ÇETE Özgür Ali ÇOBANBAŞ Mehmet Sefa BABA Ümmüye Nur TÜZÜN	PGE and Ag-PGE IMPEDANCE SPECTROSCOPY VALUES and THEIR USAGE AS ROBOTIC SENSORS FOR DETERMINING ANALYTE LEVELS IN CASE OF WARFARIN ACUTE TOXICITY	63
Berk ERDOGAN Ferdî SARAC	A NOVEL MOBILE-BASED SYSTEM TO GATHER USER-TAILORED INFORMATION FROM PRODUCTS	65
İsa Emin ONGUN Yaşar KARABUL	DETERMINATION OF RADIATION SHIELDING PERFORMANCE OF BISMUTH TUNGSTENATE NANOPARTICLE DOPED POLYESTER	67
Sevtap ÇAĞLAR YAVUZ	EXAMINATION OF STRUCTURAL FEATURES OF APIGENIN AND MOLECULAR DOCKING STUDY	68
Hakan Alper KAMILOĞLU	NUMERICAL INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SPT-N BASED SOIL PROPERTIES ON THE DYNAMIC PERFORMANCE OF A MULTI-STOREY BUILDING CLOSE TO A SLOPE	70
Çağla SAKİNCİ	ESTIMATION OF TENSILE STRENGTH OF STEEL FIBER CONCRETE USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS	79
ULKER BAHSIYEVA	ACADEMIC MIRZA İBRAHİMOV ABOUT THE ART AND CREATIVITY OF ASHIQ	88
ULKER BAHSIYEVA	COMPARATIVE ANALYSIS OF "KITABI- DADE GORGUD" AND "KOROGLU" EPOSES MAINLY ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF ACADEMIC MIRZA İBRAHİMOV	93
Gunel Hummatova (Paniyeva) Saleh	DADASH, THE FROZEN HERO OF THE CHERRY FLOWER STORY	104
Gunel Hummatova (Paniyeva) Saleh	NEW HEROES OF A NEW WORLD	95
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	PREDECESSOR-SUCCESSOR RELATIONS IN ARTISTIC CREATIVITY	97
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	MİLLİ ŞAİR MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR	111
Aygun AHMADOVA	CREATIVITY OF KHALIDA HASILOVA IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1950-1990)	119
AYNUR BADALOVA	KONUŞMAMIZDA MANTIKSAL VURGU VE TONLAMAMIN ROLÜ	124
AYNUR BADALOVA	İLETİŞİMSİLLİĞİN VE KONUŞMANIN NORMATİFLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	127
MAMMADOVA SEVDA	METHODS OF DETERMINING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN	131

ASES II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

	THE PROCESS OF CONDUCTING SCIENTIFIC RESEARCH IN UNIVERSITY LIBRARIES	
Ayten TAGIYEVA	DELIMITATION OF MODERNISM-POSTMODERNISM IN TURKISH LITERATURE	134
ELNARA PUTAYEVA	UNIVERSAL CHARACTER OF CONCEPTUAL METAPHORS. CULTURAL FEATURES OF THEIR USAGE	136
THIERY CHRISTIAN THOMAS NUR HAFIZ BIN MAHAT	ECOFRIENDLY PRODUCTS: PROTECT YOURSELF AND SAVE THE PLANET	143
Zohaib Hassan SAIN	INTEGRATING HYBRID LEARNING APPROACHES FOR ENHANCED PEDAGOGY IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION SETTINGS	144
Zohaib Hassan SAIN	BLENDED LEARNING: NAVIGATING CHALLENGES, FUTURE TRAJECTORIES, AND RECOMMENDATIONS	145
DAYANG NUR DHANIYAH BINTI AG MUSDI NUR FATIN AFIQAH BINTI MOHD RIZAL	PRACTISING MARTIAL ARTS PROTECT THE PLANET WHILE KEEPING YOU HEALTHY	146
CARL BIN DAVID SITI AISYA BINTI MOHD MAHADI	CIGARETTES HARM SMOKERS AND THEIR SURROUNDINGS	147
MOHD SYAHMI BIN MOHD YASSIN DEFNER EFRAIM ABDUL RAMZITH BIN ABDUL HAID	DEFROSTING TOOL FOR FROZEN FOOD	148
K.G.N.U Ranaweera	THE EFFECTIVENESS OF RESTORATIVE JUSTICE PROGRAMS IN REDUCING RECIDIVISM AMONG YOUTH OFFENDERS IN SRI LANKA	149
ƏLİYEVA VÜSALƏ	UŞAQ OYUNLARININ TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİNİN ROLU	150
Qüdrət UMUDOV	USTAD EL SƏNƏTKARI AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN NƏŞRİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ TARİXİNƏ QISA NƏZƏR	153
Yaqub BABAYEV	MAHAMMAD AMIN RASULZADE'S VIEWS ABOUT TURKISH LITERARY LANGUAGE	162
MUHAMMAD FAISAL	DR FAISAL SUGGESTED THAT ECONOMISTS AND POLICYMAKERS TO INCREASE EMPLOYMENT OPPORTUNITIES IN PAKISTAN FOR THE YEAR OF 2024-25	171
MUHAMMAD FAISAL	ICAO STANDARDS ARE THE BASIC RUBRICS OF AERONAUTICS INDUSTRY AN ASSESSMENT BY DR FAISAL	172
USHNA	PREPARATION OF PYRIMETHAMINE BASED CO-CRYSTAL SALTS, SINGLE	174

ASES II. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

AKBAR ALI Iram KALSOOM	CRYSTAL, DFT, COMPUTATIONAL AND BIOLOGICAL EVALUATION	
Major Gheorghe GIURGIU Manole COJOCARU	NATURAL MODULATION OF THE MICROBIOTA IN PATIENTS WITH ATOPIC DERMATITIS	175
SALLY SALLY	PROFIT OPTIMIZING OF CRUNCH N° CRUNCH WAFFLE SALE	176
Iram KALSOOM NASIR RASOOL M. Fakhar U. ZAMAN Aqsa KANWAL Sidra RAZA	SYNTHESIS OF 2-BENZAMIDO-4- CHLOROPHENYL BENZOATE VIA SUZUKI-MIYAUURA CROSS-COUPPLING REACTIONS	177
HAMNA NAWAZ IFFAT ALMAS TAHIRA KHALID AYESHA MALIK	ADVANCEMENTS IN SUZUKI-MIYAUURA TRANSFORMATIONS: CATALYTIC APPLICATIONS USING COMMERCIAL PALLADIUM ON (4-BROMOPHENYL)- 4,6-DICHLOROPYRIMIDINE, PROCESS OPTIMIZATION STRATEGIES, AND STRUCTURAL INSIGHTS VIA COMPUTATIONAL TECHNIQUES	178
Elif R. ÖZDEMİR	THE TURKISH HEALTHCARE SYSTEM AND SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION	179

STUDENT OPINIONS OF THE COMMUNITY SERVICE PRACTICES COURSE IN
TEACHER EDUCATION

ÖĞRETMEN EĞİTİMİNDE TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI DERSİ
ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

Mehtap KARACİL

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-2765-5168

Özet

Eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması sürecinde öğretmen eğitimi programlarına eklenen Topluma Hizmet Uygulamaları dersinin amacı, öğretmen adaylarına toplumsal sorumluluk, farkındalık kazandırarak bireysel ve toplumsal gelişimlerine katkı sağlamaktır. Çalışmanın önemi bu boyutta incelenmiştir. Bu araştırmada öğretmen eğitiminde topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin öğrenci görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde odak grup görüşmesi yöntemi benimsenerek yürütülmüştür. Kolay ulaşılabilir örnekleme tekniğiyle oluşturulan çalışma grubunu eğitim fakültesinde son sınıfta farklı bölümlerde öğrenim gören 50 öğrenci seçilmiştir. Öğrenciler uygun durum örnekleme tekniği kullanılarak seçilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler ses kayıt cihazı kullanılarak kayıt edilmiş, daha sonra bu kayıtlar yazıya dökülmüştür. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak, sürekli karşılaştırmalı analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular tematik olarak kategorize edilmiş, tablolar halinde sunulmuş ve öğrencilerin görüşleriyle desteklenmiştir. Araştırma analizinde topluma hizmet uygulamaları dersinin, toplumsal sorumluluk ve farkındalık, toplumsal fayda, vatandaşlık bilinci ile toplumsal gelişime, işbirliği, özgüven, iletişim, öz yeterlik gibi kişisel gelişimlerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonunda topluma hizmet uygulamaları ile ilgili üretilen projelerin topluma katkısı üzerinden yapılan değerlendirmelerle daha etkin ve verimli hale getirilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Toplumsal sorumluluk, topluma hizmet uygulamaları, öğretmen eğitimi

Abstract

The aim of the Community Service Practices course, which was added to teacher education programs during the restructuring of education faculties, is to contribute to the individual and social development of teacher candidates by providing them with social responsibility and awareness. The importance of the study was examined in this dimension. This research aimed to examine student opinions regarding the community service practices course in teacher education. The research was conducted by adopting the focus group interview method within the framework of the qualitative research approach. The study group, created by easily accessible sampling technique, was selected from 50 students studying in different departments at the faculty of education in their final year. Students were selected using the convenience sampling technique. Semi-structured interview technique was used as a data collection tool in the research. The interviews were recorded using a voice recorder, and these recordings were later transcribed. The data obtained as a result of the interviews were subjected to content analysis and analyzed using the continuous comparative analysis technique. The findings were

categorized thematically, presented in tables, and supported by the students' opinions. In the research analysis, it was concluded that the community service practices course contributed to personal development such as social responsibility and awareness, social benefit, citizenship awareness, social development, cooperation, self-confidence, communication and self-efficacy. At the end of the research, suggestions were developed to make the projects produced regarding community service practices more effective and efficient through evaluations based on their contribution to society.

Keywords: Social responsibility, community service practices, teacher training

**TEACHERS' OPINIONS ON THE EFFECT OF THE HIDDEN PROGRAM IN
GAINING VALUES: A QUALITATIVE RESEARCH**
**DEĞERLER KAZANDIRMADA ÖRTÜK PROGRAMIN ETKİSİNE İLİŞKİN
ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Mehtap KARACİL

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-2765-5168

Özet

Bu araştırmada değerler kazandırmada örtük programın etkisine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Günümüzde değer eğitimi hem öğretim programları hem de örtük program kapsamına giren uygulamalar ile yürütülmektedir. Öğrencilerin toplumsal hayata uyum sağlamada örtük programlar, resmi eğitim programları kadar etkili olmaktadır. Örtük olarak gerçekleşen programlar açık olarak izlenemese de sonuçları öğrenciler için gerçektir ve çoğu zaman eğitimin amacına ulaşmasında çok etkilidir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde fenomenolojik (olgubilim) yöntem benimsenerek yürütülmüştür. Kolay ulaşılabilir örnekleme tekniğiyle oluşturulan çalışma grubunu toplam 50 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenler farklı branşlarda görev yapmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlar ses kayıt cihazı kullanılarak kayıt edilmiş, daha sonra bu kayıtlar yazıya dökülmüştür. Mülakatlar sonucunda elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak, sürekli karşılaştırmalı analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular tematik olarak kategorize edilmiş, tablolar halinde sunulmuş ve öğretmenlerin görüşleriyle desteklenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin toplumsal değerleri kazandırmada örtük programın etkisine yönelik olumlu görüşlerinin olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, öğretmenlerin örtük program ile toplumsal duyarlılık, vatan sevgisi, ahlaki değerler, iletişim ve sosyal bereyi kazanımı, kişisel ve sosyal değerlerin kazanımını öğrencilere daha kolay verebildiği ve önemli olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Araştırmanın sonunda ileriye dönük uygulamalara ve araştırmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Örtük program, değerler, öğretmen

Abstract

This research aims to examine teachers' opinions on the effect of the hidden curriculum in imparting values. Today, value education is carried out with both teaching programs and practices that fall within the scope of the hidden curriculum. Hidden programs are as effective as formal education programs in helping students adapt to social life. Even though the programs that take place implicitly cannot be observed openly, their results are real for students and are often very effective in achieving the purpose of education. The research was conducted by adopting the phenomenological method within the framework of the qualitative research approach. The study group, created with easily accessible sampling technique, consists of a total of 50 teachers. The teachers who make up the study group work in different branches. Semi-structured interview technique was used as a data collection tool in the research. The interviews were recorded using a voice recorder, and then these recordings were transcribed.

The data obtained as a result of the interviews were subjected to content analysis and analyzed using the continuous comparative analysis technique. The findings were categorized thematically, presented in tables and supported by teachers' opinions. As a result of the research, it was determined that teachers had positive opinions about the effect of the hidden curriculum in imparting social values. When the analysis results were examined, it was found that teachers could more easily teach students the acquisition of social sensitivity, love of homeland, moral values, communication and social skills, and personal and social values through the hidden curriculum and that it was important. At the end of the research, suggestions for future practices and research are presented.

Keywords: Implicit program, values, teacher

INVESTIGATION OF PRESCHOOL TEACHER'S MENU DECISIONS IN TERMS
OF ATTITUDES TOWARDS HEALTHY NUTRITION

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN MENÜ KARARLARININ SAĞLIKLI
BESLENMEYE İLİŞKİN TUTUMLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ali Yiğit KUTLUCA¹, Kübra Nur ÇAKIR²

¹Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

ORCID: 0000-0002-1341-3432

²Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Çocuk Gelişimi

ORCID: 0009-0002-5921-2350

Özet

Okul öncesi dönem insan yaşamının değişime ve gelişime en açık olduğu kritik dönemlerin başında gelmektedir. Bu dönemde çocukların gelişimlerinin etkileyen önemli faktörlerin başında gelen beslenme çocuklar için sosyal bir durum olmakla birlikte içinde bulunduğu çevreye göre şekillenmektedir. Çocuğun aileden sonra ilk sosyalleştiği ortamlara bakılınca bunun başında eğitim kurumları gelmektedir. Okul öncesi dönemde çocuklar eğitim kurumlarındaki öğretmenlerinden ve arkadaşlarından etkilenmektedirler. Bu araştırmanın amacı okul öncesi öğretmenlerinin menü kararlarının sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumları açısından incelenmesidir. Bu araştırmanın birincil amacı okul öncesi öğretmenlerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının menü kararlarını nasıl etkilediğini incelemektir. İkincil amacı ise okul öncesi öğretmenlerinin beslenmeye ilişkin tutumlarının düzeyini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için nicel ve nitel veri analizi yöntemlerini birlikte barındıran karma yöntem araştırmasından yararlanılmıştır. Bu araştırmaya toplamda 60 okul öncesi öğretmeni katılmış olup katılımcılar amaçlı örnekleme yönteminden ölçüt örneklemeyle seçilmiş olup verilerin nitelikli toplanabilmesi için üç ölçüt belirlenmiştir. Bunlardan birincisi araştırmanın evreninin 60 okul öncesi öğretmeninden oluşması, ikinci ölçüt Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeğine (SBİTÖ) verdikleri yanıtlara göre öğretmenlerin 5 alt ve 5 üst olmak üzere toplamda 10 kişilik alt örnekleme ayrılması, üçüncü ölçüt ise 10 öğretmene oluşturulan menüler yöneltilerek menü kararlarının nedenleriyle ilgili yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmasıdır. Alt örnekleme ayrılan 10 öğretmene ikinci veri toplama aracı olan Yıldırım-Süt ve Kutluca (2021) tarafından oluşturulan beslenme menüleri yöneltmiş olup katılımcıların menü kararlarının beslenme tutumlarına göre nasıl değiştiğini gerekçeleriyle ilgili araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları sorulmuştur. Araştırmada kullanılan görüşme soruları için ilgili uzmanlardan görüşler alınmış ve uzmanlardan gelen dönütler sayesinde soruların son hali oluşturulmuştur. Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri yanıtlar araştırmacı tarafından o esnada not edilmiş olup yapılan görüşmeler kaydedilerek yazılı doküman haline getirilmiştir. Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar sürekli karşılaştırma yöntemiyle tümevarımsal içerik analizi yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda okul öncesi öğretmenlerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Okul öncesi öğretmenlerin yaşlarının beslenme tutumları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiş olup mesleki kıdemi 21 ve üzeri olan öğretmenlerin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının yüksek olduğu görülmüş ve sağlıklı

beslenmeye ilişkin tutumların mesleki kıdem ile orantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin sağlıklı beslenmeye ilişkin tutumlarının öğrenim durumları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlıklı Beslenme, Okul Öncesi, Erken Çocukluk Dönemi

Abstract

The preschool period is among the critical stages of human life where change and development are most prominent. During this period, factors influencing the development of children, with nutrition being a significant one, not only serve as a social situation for children but also shape themselves according to the environment they are in. Considering the first socialization environments for children after the family, educational institutions come to the forefront. In the preschool period, children are influenced by the teachers and peers in educational institutions. The aim of this research is to examine the attitudes of preschool teachers regarding menu decisions in terms of their perspectives on healthy nutrition. The primary aim of this research is to examine how the attitudes of preschool teachers towards healthy nutrition influence menu decisions. The secondary aim is to determine the level of attitudes of preschool teachers towards nutrition. To achieve this goal, a mixed-methods research approach, incorporating both quantitative and qualitative data analysis methods, was utilized. A total of 60 preschool teachers participated in the study, and participants were selected through purposive sampling method based on specific criteria to ensure the qualitative collection of data. The first criteria was that the population of the study consists of 60 preschool teachers. The second criteria involved selecting a sub-sample of 10 teachers, with 5 having lower and 5 having higher attitudes towards healthy nutrition, based on their responses to the Sağlıklı Beslenmeye İlişkin Tutum Ölçeği (SBİTÖ). The third criteria included conducting semi-structured interviews with these 10 teachers, exploring the reasons behind their menu decisions. The 10 teachers selected for the sub-sample were presented with dietary menus created by Yıldırım-Süt and Kutluca (2021), which served as the second data collection tool. Participants were questioned about how their menu decisions changed based on their nutrition attitudes, along with the reasons behind these decisions, using a semi-structured interview form developed by the researcher. The interview questions used in the study were formulated with input from relevant experts, and the final version of the questions was shaped based on feedback received from these experts. The responses given by participants to the interview questions were contemporaneously noted by the researcher, and the interviews were recorded and transcribed into written documents. The answers provided by the participants to the interview questions were subjected to a constant comparative method for inductive content analysis. As a result of this research, it was found that preschool teachers have a high level of attitudes towards healthy nutrition. It was determined that the age of preschool teachers had no significant impact on their nutrition attitudes. However, it was observed that teachers with professional seniority of 21 years and above exhibited high attitudes towards healthy nutrition, indicating a proportional relationship between professional seniority and attitudes towards healthy eating. Additionally, no significant influence was found between the educational status of preschool teachers and their attitudes towards healthy nutrition.

Keywords: Health, Healthy Nutrition, Preschool, Early Childhood Period

**THE EFFECT OF THE NATO MEMBERSHIP PROCESS ON THE ECONOMIC
PERFORMANCE OF CANDIDATE COUNTRIES AND MEMBER COUNTRIES**

**NATO ÜYELİĞİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:
ADAY VE ÜYE ÜLKELERİN REGRESYON ANALİZİ**

Erdal ARSLAN¹, Mehmet Ali KAYA²

¹Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, İktisat, 0000-0003-4892-2963

**²Kurumsal Verimlilik Uzman Yardımcısı, BUPA Acıbadem Sigorta, İktisat,
0000-0002-7905-3337**

Özet

Bu çalışmanın amacı, NATO üyeliği sürecinin aday ve üye ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkilerini, regresyon analizi yöntemi kullanarak değerlendirmektir. NATO üyeliği süreci, aday ülkeler ve üye ülkeler üzerinde ekonomik büyüme, ticaret, savunma harcamaları ve kurumsal gelişme gibi çeşitli alanlarda potansiyel etkilere sahip olmaktadır. Çalışmada, bu etkileri nicel verilerle değerlendirmek ve daha iyi anlamak için regresyon analizi kullanılmaktadır.

Araştırma, öncelikle NATO üyeliği sürecinin demokratikleşme, liberalleşme ve yolsuzlukla mücadele gibi reformlara öncülük edip etmediğini inceleyerek başlamakta, bu reformların, kurumsal gelişmeyi teşvik ederek ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini anlamak için regresyon analizi kullanılmaktadır. Daha sonra, NATO üyeliğinin ekonomik büyüme ve ticaret üzerindeki etkileri değerlendirilecek ve bu sürecin iş imkanları, gelir seviyeleri ve genel refah üzerindeki potansiyel etkileri araştırılacaktır.

Savunma harcamaları konusunda, NATO üyeliği sürecinin harcamaların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlayarak ülkelerin mali yükünü nasıl etkilediği incelemeye dahil edilecek ve bu durumun ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Son olarak, NATO üyeliğinin Avrupa entegrasyonu üzerindeki etkileri incelenerek üyeliğin bir ülkenin Avrupa Birliği'ne olan bağlılığını nasıl etkileyebileceği tartışılacaktır. Bu bağlamda, NATO üyeliğinin kurumsal gelişmeyi teşvik ederek hukukun üstünlüğünü güçlendirip güçlendirmede ve Avrupa Birliği'ne katılım için gerekli koşulları sağlayıp sağlamadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın beklenen çıktıları, NATO üyeliği sürecinin ekonomik performans üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini nicel olarak değerlendiren bir analiz sunmaktır. Regresyon analizi, bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirleyerek, NATO üyeliği sürecinin ekonomik boyutta aday ve üye ülkeler için nasıl bir öneme sahip olduğuna dair bilgiler sağlayacaktır.

Bu çalışmada, NATO üyeliği sürecinin aday ve üye ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkileri regresyon analizi kullanarak incelenecektir.

Bu çalışmada, NATO üyeliği sürecinin aday ve üye ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkilerini regresyon analizi kullanarak inceleyeceğiz. Bu amaçla, çeşitli veri kaynaklarından toplanan kapsamlı bir veri seti kullanacağız.

Bağımsız Değişkenler:

- NATO Üyelik Durumu (ikili değişken)
- NATO Üyeliği Süresi (yıllık)
- Demokratikleşme (Polity IV puanı)
- Liberalleşme (Ekonomik Özgürlük Endeksi)
- Yolsuzlukla Mücadele (Yolsuzluk Algısı Endeksi)
- Kurumsal Gelişme (Hükümet Etkinliği Göstergesi)

Bağımlı Değişkenler:

- Ekonomik Büyüme (GSYH büyüme hızı)
- Ticaret (İhracat ve ithalat hacminin GSYH'ya oranı)
- İşsizlik (İşsizlik oranı)
- Gelir Seviyesi (Kişi başına GSYH)

Veri Kaynakları:

- Dünya Bankası
- IMF
- NATO
- Avrupa Birliği

Veri Seçimi:

- Veriler, 1990 yılından itibaren tüm NATO üye ve aday ülkeler için toplanacaktır.
- Eksik veri için veri tahmin yöntemleri kullanılabilir.
- Güncel ve güvenilir kaynaklardan veri elde edilmesine dikkat edilecektir.

Analiz Yöntemi:

- Regresyon analizi ile bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişki incelenecektir.
- En uygun model seçilecektir.
- Ekonometrik testler ile modelin sağlamlığı ve sonuçların güvenilirliği değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: NATO, Regresyon Analizi, Ekonomik Performans, Savunma Harcamaları, Kurumsal Gelişim

Abstract.

The aim of this study is to evaluate the effects of the NATO membership process on the economic performance of candidate and member countries using the regression analysis method. The NATO membership process has potential impacts on candidate countries and member countries in various areas such as economic growth, trade, defense spending and

institutional development. The study uses regression analysis to evaluate and better understand these effects with quantitative data.

The research begins by examining whether the NATO membership process leads to reforms such as democratization, liberalization and the fight against corruption, and regression analysis is used to understand how these reforms affect economic growth by encouraging institutional development. Next, the effects of NATO membership on economic growth and trade will be evaluated and the potential effects of this process on job opportunities, income levels and general welfare will be explored.

Regarding defense expenditures, how the NATO membership process affects the financial burden of countries by ensuring a fair sharing of expenditures will be included in the analysis, and the effects of this situation on economic development will be evaluated.

Finally, the effects of NATO membership on European integration will be examined and how membership can affect a country's commitment to the European Union will be discussed. In this context, it will be tried to reveal whether NATO membership strengthens the rule of law by encouraging institutional development and whether it provides the necessary conditions for participation in the European Union.

The expected outputs of this study are to provide an analysis that quantitatively evaluates the wide-ranging effects of the NATO membership process on economic performance. Regression analysis will determine whether these effects are statistically significant and provide information on the economic importance of the NATO membership process for candidate and member countries.

In this study, we will examine the effects of the NATO membership process on the economic performance of candidate and member countries using regression analysis. For this purpose, we will utilize a comprehensive dataset collected from various data sources.

Independent Variables:

- NATO Membership Status (binary variable)
- NATO Membership Duration (annual)
- Democratization (Polity IV score)
- Liberalization (Economic Freedom Index)
- Anti-corruption Efforts (Corruption Perceptions Index)
- Institutional Development (Government Effectiveness Indicator)

Dependent Variables:

- Economic Growth (GDP growth rate)
- Trade (Export and import volume as a percentage of GDP)
- Unemployment (Unemployment rate)
- Income Level (Per capita GDP)

Data Sources:

- World Bank
- IMF
- NATO

- European Union

Data Selection:

- Data will be collected for all NATO member and candidate countries from 1990 onwards.
- Data estimation methods may be applied for missing data.
- Emphasis will be placed on obtaining data from current and reliable sources.

Analysis Method:

- Regression analysis will be employed to examine the relationship between independent and dependent variables.
- The most suitable model will be selected.
- Econometric tests will be conducted to assess the robustness of the model and the reliability of the results.

Keywords: NATO, Regression Analysis, Economic Performance, Defense Expenditures, Institutional Development

DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS AND APPLIED GEOMORPHOLOGY
OF AKARÇAY BASIN

AKARÇAY HAVZASI'NIN COĞRAFI GELİŞİM ÖZELLİKLERİ
VE UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ

Derya AYDEMİR¹, Beyhan ÖZTÜRK²

¹Afyonkarahisar, Akarçay Basin, 0009-0003-1864-8542

² Dr. Assoc. Prof., Afyonkarahisar, Akarçay Basin

Özet

Akarçay Havzası coğrafi konumu itibariyle, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'nin kesişim noktasında yer alır. 38° 04' - 39° 09' kuzey enlemleri ile 30° 02' - 31° 51' doğu boylamları arasındaki havza, ülkemizin çeşitli iklim, bitki örtüsü ve topoğrafik özelliklerini bir araya getirir. Havzanın akaçlama alanı 7.995 km²'yi bulmaktadır ve ülkemizdeki 27 havza arasında en büyük yirmi ikinci havzadır. Çalışma alanının büyüklüğü, su kaynakları, tarım potansiyeli ve çeşitli ekosistemleri içinde barındırma kapasitesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın amacı Akarçay Havzasının jeomorfolojik birimlerini tespit etmek, haritalamak, ortaya çıkan sonuçlara göre jeomorfolojik problemleri en aza indirmeye yönelik öneriler geliştirmektir. Çevresi, Kumalar Dağı, Kirişli Dağ ve Ahır Dağ gibi yüksek dağlık alanlarla çevrili olan Akarçay Havzası kapalı havza özelliği göstermektedir. Bu dağlar aynı zamanda çalışma alanının güney sınırını da oluşturmaktadır. Akarçay Havzasının jeomorfolojik gelişimi tektonik yapıya bağlı olarak gelişme göstermiştir. Jeolojik devirler boyunca meydana gelen yükselmeler sedimantasyon sürecini de etkilemiş, jeomorfolojik yapının çök türlü olmasına neden olmuştur. Akarçay Havzası'nın hidrolojik açıdan kuzey ve güney sınırlarını, çalışma alanının kuzey ve güneyinde bulunan yükselti alanları oluşturmaktadır. Havza sınırları içerisinde kuzeydoğudan 2.280 metre yükseltiye sahip olan Emir Dağları, güneydoğudan 2.611 metre yükseltiye sahip Sultan Dağları ve güneybatıdan ise 2.117 metre yükseltiye sahip Kumalar Dağı sınırları teşkil etmektedir.

"Akarçay Havzasının Uygulamalı Jeomorfolojisi" adlı yüksek lisans tez çalışmasının ilk adımında, çalışma konusu ile ilgili literatür araştırması yapılmış, jeomorfolojik ve uygulamalı jeomorfolojik başlıklı çalışmalar ve ilgili tetkik edilmiş ve resmi kurum ve kuruluşlardan veriler elde edilmiştir. Resmi kurum ve kuruluşlardan elde edilen materyaller, bilgisayar ortamına aktarılarak çeşitli haritalar oluşturulmuştur. Bu süreçlerin büyük bir kısmı ArcGIS 10.5 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, yerinde kontrol amaçlı olarak farklı zaman aralığında arazi gezileri ve gözlemleriyle desteklenmiş, önceden hazırlanan haritalar güncellenmiştir. Bununla birlikte, havzanın coğrafi özellikleriyle ilgili kapsamlı veri tabanları oluşturulmuştur. Ayrıca, havzanın beşeri unsurlarıyla jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiler de incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, havzanın coğrafi ve jeomorfolojik özelliklerini daha iyi anlamak ve anlatmak için saha gözlemleri önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, havzanın detaylı bir coğrafi analizine dayanarak, jeomorfolojik unsurların ve beşeri etkileşimlerin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Yapılan incelemelerde çalışma alanında günlenme, erozyon, kütle hareketleri, depremsellik, tuzlanma ve yanlış arazi kullanımı gibi jeomorfolojik problemlerin meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akarçay Havzası, Uygulamalı Jeomorfoloji, Erozyon, Arazi Kullanımı, Deprem.

Abstract

Akarçay Basin is located at the intersection of the Central Anatolia Region, Aegean Region, and Mediterranean Region in terms of its geographical position. Covering an area between 38° 04'-39° 09' north latitudes and 30° 02'-31° 51' east longitudes, the basin brings together various climate, vegetation, and topographic features of our country. With a drainage area of 7,995 km², it is the twenty-second largest basin out of 27 basins in Turkey. The size of the study area plays a crucial role in terms of its importance in hosting water resources, agricultural potential, and various ecosystems. The aim of this study is to identify and map the geomorphological units of the Akarçay Basin and to develop recommendations to minimize geomorphological problems based on the results obtained. Surrounded by high mountainous areas such as Kumalar Mountain, Kirişli Mountain, and Ahır Mountain, Akarçay Basin exhibits characteristics of a closed basin. These mountains also form the southern boundary of the study area. The geomorphological development of Akarçay Basin has evolved in connection with tectonic structure. Rises occurring during geological periods have also influenced the sedimentation process, resulting in a diverse geomorphological structure. Hydrologically, the northern and southern boundaries of the basin are formed by elevation areas located to the north and south of the study area. Within the basin borders, Emir Mountains with an elevation of 2,280 meters from the northeast, Sultan Mountains with an elevation of 2,611 meters from the southeast, and Kumalar Mountain with an elevation of 2,117 meters from the southwest define the boundaries.

In the initial stage of the master's thesis titled "Applied Geomorphology of Akarçay Basin," a literature review was conducted on the study subject. Studies related to geomorphology and applied geomorphology were examined, and data were obtained from official institutions. Materials obtained from official institutions were transferred to the computer environment to create various maps. The majority of these processes were carried out using the ArcGIS 10.5 software. The obtained data were supported by field trips and observations at different time intervals for on-site verification, and previously prepared maps were updated. In addition, comprehensive databases regarding the geographical features of the basin were established. Furthermore, the relationships between the human factors in the basin and geomorphological units were examined and attempted to be explained. In this context, field observations played a significant role in better understanding and explaining the geographical and geomorphological features of the basin. Based on a detailed geographical analysis of the basin, this process contributed to understanding geomorphological elements and human interactions.

The investigations revealed that geomorphological problems such as insolation, erosion, mass movements, seismicity, salinization, and incorrect land use occur in the study area.

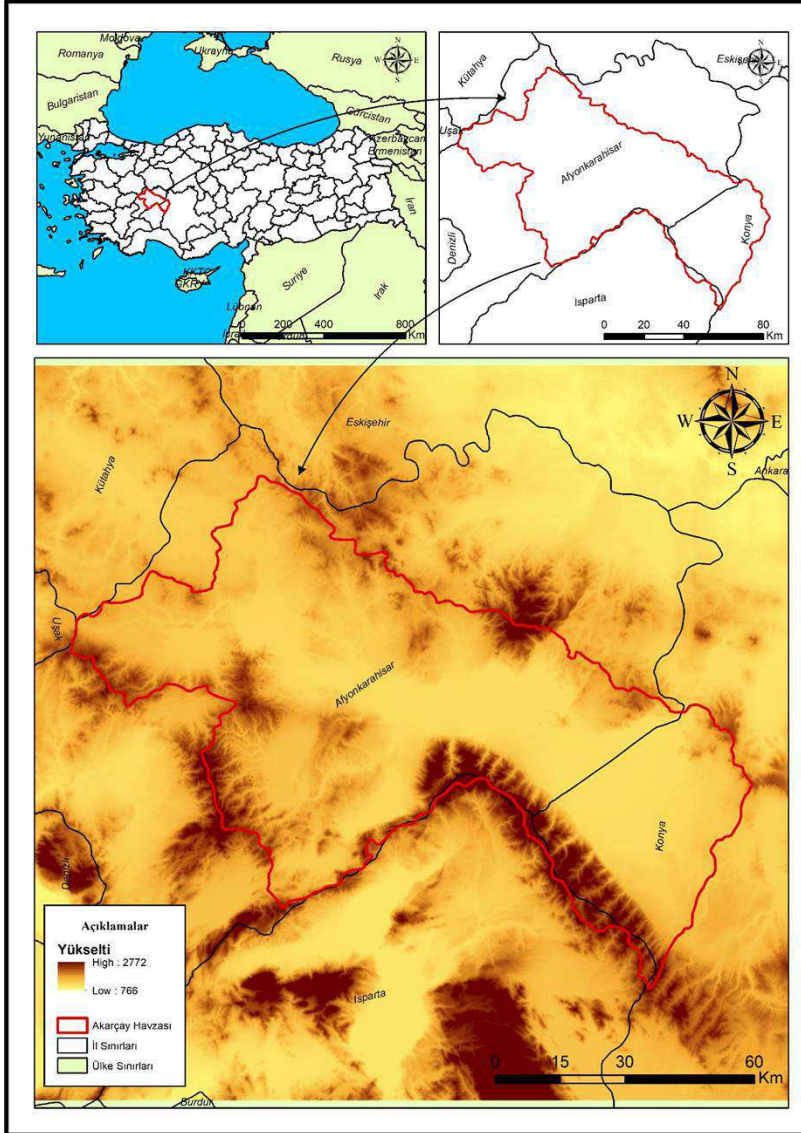
Keywords: Akarçay Basin, Applied Geomorphology, Erosion, Land Use, Earthquake.

1. GİRİŞ

İnceleme alanı İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgeleri arasında, 38° 04' - 39° 09' kuzey enlemleri ile 30° 02' - 31° 51' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Akarçay Havzası'nın akçılama alanı 7.995 km² olup ülkemizde bulunan 27 havzadan en büyük yirmi ikinci havzadır. Güneyinde bulunan doğu-batı uzantılı sıra dağlar havzanın kapalı olmasına sebebiyet vermiştir.

Çalışmanın amacı, Afyonkarahisar, Konya ve Isparta illeri sınırları içerisinde kalan Akarçay havzasının jeomorfolojik evrimini açıklamaktır. Çalışmanın amacı Akarçay Havzasının

jeomorfolojik birimlerini tespit etmek, haritalamak, ortaya çıkan sonuçlara göre jeomorfolojik problemleri en aza indirmeye yönelik öneriler geliştirmektir. Çevresi, Kumalar Dağı, Kirişli Dağ ve Ahır Dağ gibi yüksek dağlık alanlarla çevrili olan Akarçay Havzası kapalı havza özelliği göstermektedir. Bu dağlar aynı zamanda çalışma alanının güney sınırını da oluşturmaktadır. Akarçay Havzasının jeomorfolojik gelişimi tektonik yapıya bağlı olarak gelişme göstermiştir. Jeolojik devirler boyunca meydana gelen yükselmeler sedimentasyon sürecini de etkilemiş, jeomorfolojik yapının çok türlü olmasına neden olmuştur.

Şekil 1. Akarçay Havzası Lokasyon Haritası.

2. YÖNTEM

"Akarçay Havzasının Uygulamalı Jeomorfolojisi" adlı yüksek lisans tez çalışmasının ilk adımında, çalışma konusu ile ilgili literatür araştırması yapılmış, jeomorfolojik ve uygulamalı jeomorfolojik başlıklı çalışmalar ve ilgili tetkik edilmiştir. Çalışma alanı ve konu üzerinde daha önce yapılmış çalışmalar incelendikten sonra USGS Earthexplorer adlı internet sitesinden 10 metre çözünürlüklü Digital Elevation Model (Sayısal Yükseltim Verisi) temin edilmiştir (Harita 2). Coğrafi Bilgi Sistemi ve Uzaktan Algılama yöntemleri ile ArcMap 10.5 programı kullanarak bu verilerden yükselti haritası, kabartma haritası gibi haritalar üretilmiştir.

Çalışma alanının jeolojik üniteleri için Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğünden (MTA) 1/25000 ölçekli jeoloji haritası altlığı elde edilmiş, ArcMap 10.5 programı kullanılmak gerekli koordinatlandırma ve sayısallaştırma işlemleri yapılarak jeoloji haritası oluşturulmuştur. Jeoloji haritası oluşturulurken saha gözlemleri ve çalışma alanında önceden yapılmış jeolojik makale ve yayınlardan faydalanılmıştır. İnceleme alanının iklim özelliklerini ortaya koymak için Afyonkarahisar Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden iklim gözlem verileri temin edilmiş MS Excel programı kullanılarak tablolaştırılıp grafiklendirilmiş ve ArcMap 10.5 programı vasıtasıyla bu veriler nokta bazlı işlenerek Enterpolasyon yöntemleriyle haritalandırılmıştır.

Çalışma alanında Akarçay Havzasının sınırları belirlenirken ve hidroğrafya haritası hazırlanırken USGS Earthexplorer adlı internet sitesinden elde edilen 10 metre çözünürlüklü Digital Elevation Model (Sayısal Yükseltim Verisi) kullanılmıştır. "Hydrological Analysis" aracı vasıtasıyla Akarçay Havzasının sınırları belirlenmiş ve havza içerisindeki bütün akarsular çıkarılmıştır.

Çalışma alanında bulunan Akarçay Nehrinin uzun yıllar rejimini tespit etmek ve yıllar içerisinde ve yıl içinde akımın hangi dönemlerde azaldığını tespit etmek için Tarım ve Orman Bakanlığı- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünden Akarçay'ın uzun yıllar akım verisi elde edilmiş, Excel ortamında tablolaştırılarak grafiklendirilmiş ve rejimi hesaplanmıştır.

Havzadaki erozyonu tespit etmek ve erozyonu hangi kısımlarda fazla olduğunu ortaya koymak için Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan elde edilen sayısal erozyon verileri ArcMap 10.5 programı üzerinde haritalandırılmıştır. Saha gözlemleri erozyon alanlarının tespitinde ve erozyonun sonucunda ortaya çıkmış jeomorfolojik problemleri ortaya koymada en etkili yöntem olmuştur.

İnceleme sahasındaki toprak grupları ortaya koyulurken saha gözlemlerinin yanı sıra Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan elde edilen sayısal Toprak Grubu verileri kullanılmış ArcMap 10.5 programında sınıflandırılarak haritalandırılmıştır.

Havzanın arazi kullanımı tespit edilirken CORINE (Coordination of Information on the Environment - Çevresel Bilginin Koordinasyonu), Avrupa Çevre Ajansı tarafından belirlenen Arazi Örtüsü/Kullanımı Sınıflandırmasına göre uydu görüntüleri üzerinden bilgisayar destekli görsel yorumlama metodu ile üretilen arazi örtüsü/kullanımı verisinden faydalanılmıştır.

Akarçay Havzası'nın Eğim ve Bakı özellikleri çalışmada ele alınırken USGS Earthexplorer adlı internet sitesinden elde edilen 10 metre çözünürlüklü Digital Elevation Model (Sayısal Yükseltim Verisi) kullanılmış, ArcMap 10.5 programı bünyesinde Raster Surface aracıyla analizler (Aspect-Slope) yapılmış bu analiz sonuçları yeniden sınıflandırılarak haritalanmıştır.

Çalışma alanının jeomorfolojik gelişiminde en fazla role sahip tektonizmanın ürünü olan depremler ve havzanın depremselliği başlığı ele alınırken Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünden elde edilen 1/25000 ölçekli NJ 36-5 Afyon ve NJ36-6 Ilgın diri pay paftaları ArcMap 10.5 programında sayısallaştırılarak fay verileri SHP formatında yeniden çizilmiş

sonrasında ülkemizde afet ve acil durumlara ilişkin tek yetkili kurum olan Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığının online ortamda paylaştığı deprem verileri kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışma alanında jeomorfolojik sorunların ortaya çıkmasında etkili olan en önemli iki faktör coğrafi koşullar ve beşeri faaliyetlerdir, bu iki etken arasında sıkı bir etkileşim bulunmaktadır. Akarçay Havzası'ndaki jeomorfolojik sorunlar: günlenme sorunları, erozyon, sel ve taşkınlar, depremsellik ve beşeri faaliyetlerim meydana getirdiği sorunlar gibi farklı başlıklar altında değerlendirilmek mümkündür.

Uygulamalı jeomorfoloji, depremler, heyelanlar, sel ve volkanik patlamalar gibi doğal afetlerin olası etkilerini değerlendirir. Bu analizler, afet riski haritaları ve erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

3.1. Günlenme Problemi

Günlenme problemi çalışma sahasındaki ana kayaçların çözünmelerini ve ufalanmalarını ifade etmede kullanılan bir terimdir. Kayaçların ayrışması kimyasal ve fiziksel süreçlere bağlı olarak ilerleme gösterir. Kayaç yapısı, bakı ve iklime bağlı değişkenler ufalanmanın hızına etki eden unsurlardır. Ufalanma süreci kuraklığa bağlı olarak gelişme göstermesinden dolayı uygulamalı jeomorfoloji konularından işlenmesi gereken konulardandır.

Akarçay havzasında günlenme problemi kimyasal ve fiziksel ayrışma şeklinde gözlemlenir. Havzanın güneybatısında Şuhut ve Sinanpaşa ilçeleri çevresinde prekambriyen yaşlı Granodiyorit ve Granit kayaların bulunduğu kısımlarda ufalanma olayı gözlemlenir. Sahada ufalanma granit kayaçları incelenerek tespit edilmiştir. Bahsi geçen çevrelerde granit kristallerinin büyük yapılı olması ve bu sahaların birbiriyle örtüşmemesi gibi sorunlar ufalanma olayının en önemli göstergesidir. Çalışma alanında granit kayaçlarının üzerinde gözlem yoluyla yapılan incelemelerde granit kayaçlarının kristallerinin büyük olması bu kayalarda mekanik ve kimyasal çözünmenin hızlı olmasında kaynaklandığı kanısına varmamıza sebep olmuştur. Sahada karasal iklim şartları yaşanmaktadır, günlük ve yıllık sıcaklık farkının fazla olması mekanik çözünmenin hızlı ve yoğun bir şekilde yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durum mekanik günlenme sorununu oluşturur.

3.2. Erozyon

Erozyon, yer yüzeyinin rüzgar, su, buz veya diğer doğal etmenlerle aşınarak taşınması sürecidir. Bu doğal süreç, toprak, kaya veya diğer yüzey malzemelerinin aşınarak uzaklaştığı ve taşındığı bir olayı ifade eder. Erozyon, iklim, topografya, bitki örtüsü ve insan faaliyetleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak farklı türlerde ve hızlarda gerçekleşebilir.

Çalışma alanında erozyon oluşacak alanlar Akarçay'ın orta ve aşağı çığırları olarak belirlenmiştir. Akarçay Havzası'nda erozyonu etkileyen ve oluşturan en önemli unsur iklim özellikleridir. Karasal iklim koşulları yıllık ve günlük sıcaklık farkının fazla olmasına dolayısıyla ufalanma hızlı ve şiddetli olmasına neden olur. İklim koşullarına bağlı olarak bitki örtüsünün seyrek olması ve var olan orman alanlarının tahribatı sonucu yok olması erozyonun şiddetini arttıran en önemli nedenlerdir. Akarçay Havzası 24°'nin üzerinde eğime sahip alanlardan oluşur gerek yağmur sular gerek akarsuların sebep olduğu erozyon ile havza güçlü bir erozyon kuvvetine maruz kalmaktadır. Çalışma alanına ait erozyon verileri Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan alınmış ArcMap 10.5 programında haritalanıp alan hesabı yapılmıştır. Yapılan bu hesaplamalar göre Akarçay Havzası'nın %28,53'ü çok şiddetli erozyona maruz kalırken, çalışma alanının %25,54'ü şiddetli, %23,27'si orta şiddette erozyona maruz kalmaktadır. Sahanın %22,66'sı hiç veya çok az erozyona maruz kalmaktadır. Havzada erozyonu çok şiddetli

olduğu yerler Sultan Dağları ve Emir Dağları'nın eğimli yamaçları ve kaynağını yüksek kesimlerden alan akarsuların yukarı ve orta çığırlarıdır.

Tablo 1. Akarçay Havzasında Erozyon Şiddeti Alan ve Oranları.

Erozyon Şiddeti	Alan (km ²)	Oran (%)
Hiç veya çok az	1804	22,66%
Orta	1852	23,27%
Şiddetli	2033	25,54%
Çok Şiddetli	2271	28,53%

3.3. Kütle Hareketleri (Heyelan)

Kütle hareketleri yerküreyi şekillendiren unsurlardan biridir. Birçok sebepten dolayı büyük veya küçük arazi bölümünün yer değiştirmesine kütle hareketi denir. Bunu da serbest yüzeyli ve serbest yüzeysiz olmak üzere iki türlü tanımlamak mümkündür. Bunlarda heyelan, akma ve kaya düşmesi gibi hareketlerdir.

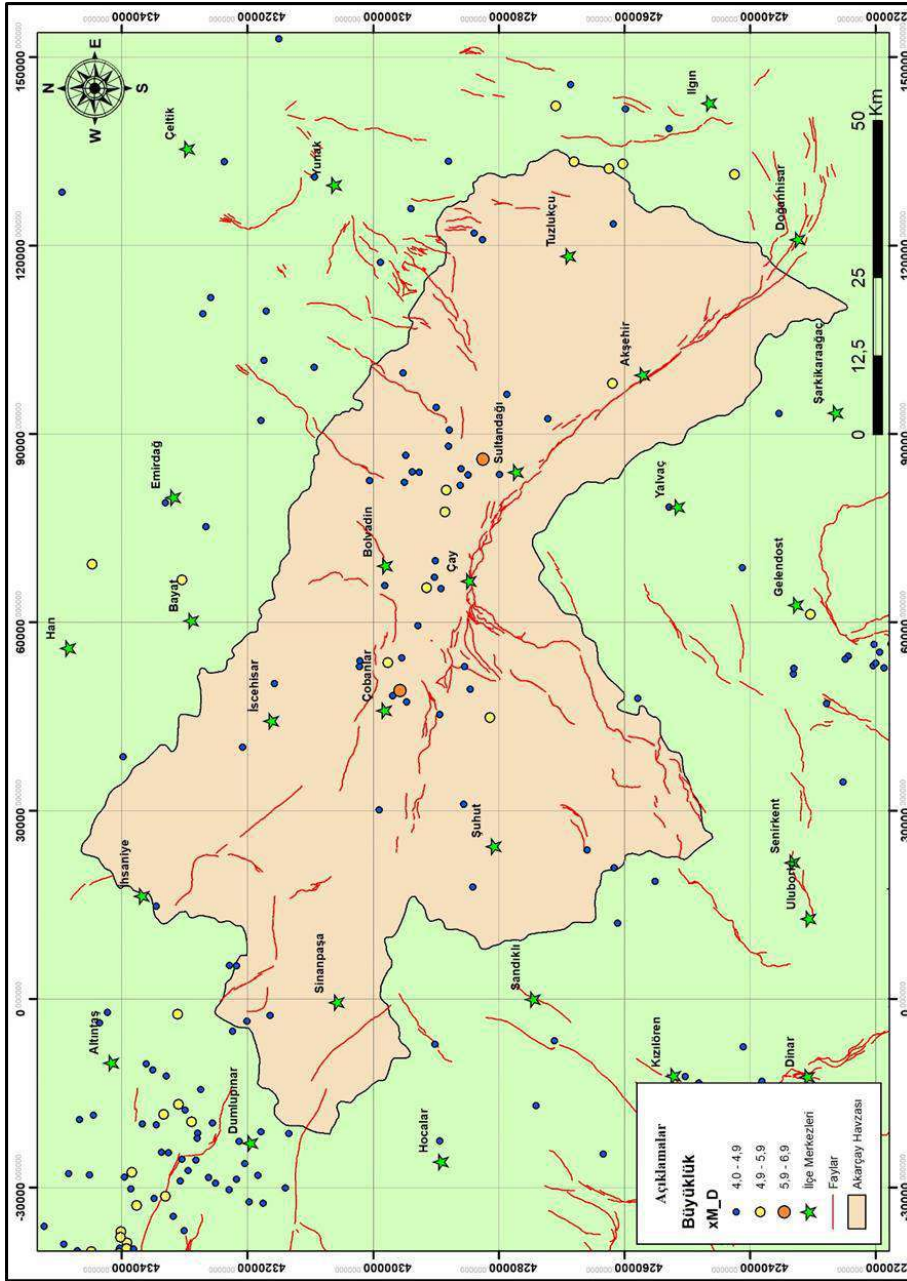
Çalışma alanına ait heyelan alanları Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nün online veri servis sağlayıcı aracı olan Yerbilimlerinden elde edilmiştir elde edilen veriler sonucunda Akarçay Havzası'nda heyelan alanlarının en yoğun olduğu yöre Afyonkarahisar il merkezi ile Sinanpaşa ilçeleri arasındadır. İnceleme alanında meydana gelen heyelanlar genellikle şehirler arası yollarda meydana gelmekte ve ulaşımı olumsuz etkilemektedir dolaylı olarak ticareti ve ekonomik hareketliliğin yanı sıra gündelik hayatı da olumsuz yönde etkilemektedir.

3.4. Depremsellik

Türkiye, coğrafi konumu itibariyle birçok farklı tektonik özellik barındıran bir bölgede yer almaktadır. Türkiye'nin tektonik yapısı, genel olarak kuzeyde Anadolu Levhası ve güneyde Afrika Levhası arasındaki etkileşimlerden kaynaklanmaktadır. Kuzey Anadolu Fay Hattı, Anadolu Levhası ile Kuzey Anadolu Levhası arasında geçiş bölgesinde yer alır. Batıdan doğuya doğru uzanan bu fay hattı, Marmara Denizi'nden Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bir doğrultuda ilerler. Ayrıca, Doğu Anadolu Fay Hattı, Türkiye'nin doğu bölgelerinde etkili olan bir diğer önemli tektonik kırıktır. Bu fay hattı, Anadolu Levhası ile Ermenistan, İran ve Irak gibi çevresindeki levhaların sınırlarında bulunur. Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde gerçekleşen depremler, genellikle büyük enerji salıveren ve büyük ölçüde hissedilen depremlerdir. Türkiye'nin güney kesimlerinde ise, Akdeniz ve Anadolu Levhası arasındaki çatışma nedeniyle oluşan tektonik özellikler bulunmaktadır.

Ülkemiz Anadolu, Avrasya ve Afrika Levhaları arasında yer almaktadır. Ve deprem riski oldukça yüksektir. Ülkemizde üç büyük fay kuşağı mevcuttur bunlar : Batı Anadolu Fay Hattı, Doğu Anadolu Fay Hattı ve Kuzey Anadolu Fay Hattı'dır. Çalışma alanımız olan Akarçay Havzası Batı Anadolu Fay Hattı üzerinde yer almaktadır ve aletsel dönem ve aletsel dönem öncesi birçok can kaybına yol açan yıkıcı depremler meydana gelmiştir. Ülkemizde en çok görülen deprem türü tektonik depremlerdir. Akarçay Havzası'nda da tektonizma kaynaklı depremler hakimdir. Aletsel ve tarihsel kayıtlar incelendiğinde bölgede, 2000 yılında 6.0 büyüklüğünde Bolvadin ilçesinde ve Sultandağı Fayı'nda oluşan depremler yıkıcı depremlerdir. Bu fay üzerinde, merkez üssü Çay ilçesi olan 03.02.2022 tarihinde yerel saatle 09:11:28'de 6,3

büyükliğinde deprem meydana gelmiş, Çay, Sultandağı, Bolvadin ve Çobanlar ilçesinde can ve mal kayıpları meydana gelmiştir.

Şekil 2. Akarçay Havzası ve Çevresinde Meydana Gelmiş $M \geq 4.0$ Depremler (1900-2023).

3.5. Arazi Kullanımından Kaynaklı Sorunlar

İnceleme sahasına ait arazi kullanım verileri incelendiğinde I. Sınıf arazilerden en fazla alan kaplayan sınıf 4114 km² ile zirai alanlardır. Sahanın yapısının ova olması ve bu alanda sulama olanaklarının fazla olması sahada zirai alanların en fazla paya sahip olmasına sebep olmuştur. Çalışma alanının 51,72%'si zirai alan olarak kullanılmaktadır. Zirai alanlar içerisinde en fazla paya sahip II. Sınıf ise 2348 km² ile kuru tarım alanlarıdır. Orman yeri ve yarı doğal alanlar Akarçay Havzası'nda kapladığı 3225 km²'lik alan ile sahada en fazla II. Kullanım sınıfıdır. Sahanın 40,55%'i orman yeri ve yarı doğal alanlardan oluşmaktadır. Orman yeri ve yarı doğal alanlar içerisinde çayırliklar 942 km² alan ile bu grup içerisinde en fazla paya sahip II. Sınıftır. Çalışma alanında ıslak sahalar ve su yapıları Toplam 451 km² alan kaplamaktadır. Akarçay havzasında en az alan kaplayan I. Sınıf araziler yapay alanlardır. Yapay alanlar; Sürekli Şehir Yapısı, Kesikli Şehir Yapısı, Hava Limanları, Maden Çıkarım Sahası, Spor ve Eğlence Sahalarından oluşmaktadır. Sınıf içerisinde 146 km²'lik alan ile en fazla paya sahip II. Sınıf kesikli şehir yapısıdır.

Tablo 2. Akarçay Havzası Arazi Kullanım Tablosu.

I. Sınıf	Alan (km ²)	Oran (%)	II. Sınıf	Alan (km ²)	Oran (%)
Yapay Alanlar	164	2,06%	Sürekli Şehir Yapısı	6	0,08%
			Kesikli Şehir Yapısı	146	1,84%
			Hava Limanları	6	0,08%
			Maden Çıkarım Sahası	5	0,06%
			Spor ve Eğlence Sahaları	1	0,01%
Zirai Alanlar	4114	51,72%	Kuru Tarım	2348	29,52%
			Sulu Tarım	700	8,80%
			Üzüm Bağları	7	0,09%
			Meyve Bahçeleri	187	2,35%
			Meralar	65	0,82%
			Karışık Tarım Alanları	210	2,64%
			Bitki Örtüsü ile Karışık Tarım Alanları	597	7,51%
			Geniş Yapraklı Ormanlar	361	4,54%
			İğne Yapraklı Ormanlar	217	2,73%
			Karışık Ormanlar	173	2,18%
			Çayırliklar	942	11,84%
			Sklerofil Bitki Örtüsü	18	0,23%

bilinci oluşturulması ve erken uyarı sistemlerinin kurulması gibi adımları içermelidir. Akarçay Havzası'nda da benzer önlemler, bölge sakinlerinin ve yapıların deprem etkilerine karşı daha dirençli olmalarını sağlamak adına hayati öneme sahiptir.

Çalışma alanındaki dönemlik akarsular, çözelti halindeki tuzları ovalara taşıyarak çökeltim alanlarında birikmesine neden olmaktadır. Bu alanlarda, buharlaşmanın etkisiyle su birikintileri atmosfere karışırken, tuz çökelleri arazide birikmektedir. Jeotermal kaynakların oluşumunda ise sahanın jeolojik durumu ve tektonik hareketlerin sonucunda ortaya çıkan faylar önemli bir rol oynamaktadır. Bölgedeki faylar üzerinde çizgisel olarak oluşan jeotermal kaynaklar, enerji üretiminde kullanılmaktadır. Ancak, bu jeotermal suların bünyesinde bulunan gaz emisyonları, atmosfere yayılarak çeşitli olumsuz etkilere neden olmaktadır. Karbondioksit (CO₂), hidrojen sülfür (H₂S), amonyak (NH₃) ve cıva (Hg) gibi gazlar, atmosfere salındığında insan sağlığı ve doğal hayat üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ayrıca, bu gazların tuzlanma problemine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Özellikle tuz çökellerinin birikmesi, tarım alanlarını olumsuz etkileyebilir ve toprak verimliliğini azaltabilir. Bu nedenle, jeotermal kaynakların kullanımı ve atmosfere salınan gazların etkileri göz önünde bulundurularak çevresel düzenlemeler ve sürdürülebilir enerji politikaları geliştirilmelidir. Bu önlemler, enerji üretiminden kaynaklanan olumsuz etkileri minimize etmeyi amaçlayarak hem doğal kaynakların korunmasına hem de insan sağlığına katkıda bulunabilir.

Maden çıkarım alanları, ülkemizde ve çalışma alanında, artan nüfus, teknolojik gelişmeler ve inşaat faaliyetlerindeki artışla birlikte giderek artış göstermektedir. Çalışma alanı, jeolojik yapısı ve jeomorfolojik gelişimi ile birlikte çeşitli madenleri içermekte ve bu nedenle maden çıkarımı için önemli bir konuma sahiptir. Ancak, kontrolsüz ve denetimsiz maden çıkarım sahalarının Akarçay Havzası'nda çeşitli bölgelerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu çıkarım sahaları, bölgedeki yamaç dengesini bozarak erozyonu hızlandırmaktadır. Maden çıkarım sahalarındaki faaliyetler, yamaçlardaki ve çalışma alanlarındaki bitki örtüsünü tahrip etmekte ve yok etmektedir. Bu faaliyetlerin sonucunda bölgede toprak hareketliliği artmakta, erozyon hızlanmakta, kaya düşmesi ve heyelan gibi kütle hareketleri meydana gelmektedir. Maden çıkarımının bu kontrolsüz uygulamaları, doğal dengenin bozulmasına ve çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır. Toprak erozyonu, bitki örtüsü kaybı ve kütle hareketleri gibi olumsuz etkiler, sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, maden çıkarım faaliyetlerinin sürdürülebilir ve çevre dostu bir şekilde yönetilmesi, denetim altında tutulması önemlidir. Çevresel etkileri en aza indirmek ve bölgenin doğal yapısını korumak adına daha sürdürülebilir madencilik uygulamalarının benimsenmesi gereklidir.

İnceleme alanının arazi kabiliyeti sınıfları üzerinde yapılan analiz, tarımsal faaliyetlere uygun olan (I, II, III, IV) alanların toplamda %44,41'lik bir oranla 3278 km²'lik bir alanı kapsadığını göstermektedir. Diğer yandan, tarımsal faaliyetlere uygun olmayan (V, VI, VII, VIII) sınıflara dahil alanlar ise %55,59'luk bir oranla 4102,7 km²'yi bulmaktadır. Bu verilere göre, Akarçay Havzası'nda tarıma uygun alanlar, toplam alanın 3/1'inden fazlasını oluşturmaktadır.

Bu durum, bölgenin tarımsal potansiyelinin yüksek olduğunu ve tarım faaliyetlerine uygun geniş bir araziye sahip olduğunu göstermektedir. Tarıma elverişli alanların geniş olması, tarımsal üretkenliği artırma potansiyeli taşımaktadır. Ancak, bu avantajın sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi ve tarımın çevresel etkileri üzerindeki olumsuz etkilerin kontrol altında tutulması önemlidir. Tarım alanlarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı için su kaynakları kontrolü ve erozyon kontrolü oldukça önemlidir.

Bölgedeki en büyük sorunlardan biride göllerin insan etkisiyle göllerin kurumasıdır. Akarçay Kapalı Havzası'nın güneydoğu kısmında konumlanan Akşehir Gölü, kuruma evresine

geçmeden önce 354 km²'lik alanıyla Türkiye'nin en büyük beşinci gölü konumundaydı. Göl, 1992 yılında Konya'da faaliyet gösteren, kültür ve tabiat unsurlarını koruma amacıyla kurulan KKTV tarafından korunması gereken sit alanı olarak ilan edilmiştir. Akşehir Gölü, suları 4. Sınıf çok kirli sular statüsünde bulunmaktadır. 1992 yılından itibaren koruma altına alınan Akşehir Gölü, sadece doğal güzellikleriyle değil, aynı zamanda ekosistem açısından da büyük öneme sahiptir. Bu alanın korunması, sürdürülebilir su kaynakları yönetimi ve çevre bilincinin artırılması açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Akarçay Havzası iklim şartları, jeolojik özellikleri ve jeomorfolojik özellikleriyle birlikte ülkemizin en çeşitli ve zengin doğal bölgelerindedir artan nüfus miktarı, gelişen sanayi ile birlikte çalışma alanın doğal yapısı günden güne değişerek bozulmaktadır. Çalışmamızın doğal dengeyi korumaya ve yine bu dengeye hizmet edecek politikalar üretmesi en büyük temennidir.

5. KAYNAKLAR

Ülkemizde sıkça görülen deprem türleri arasında tektonik depremler öne çıkar. Akarçay Havzası'nda da bu tektonik depremler hakimdir, çünkü bölge Batı Anadolu Fay Hattı'nın etki alanında yer alır. Bu fay hattının varlığı, tarihsel dönem ve aletsel dönem öncesinde birçok yıkıcı depremin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu depremler, can kayıplarına ve maddi hasarlara yol açarak bölgeyi etkileyen önemli doğal afetler arasında yer almaktadır. Deprem riskinin yüksek olduğu bölgelerde alınan önlemler, yapı standartlarının güçlendirilmesi, deprem bilinci oluşturulması ve erken uyarı sistemlerinin kurulması gibi adımları içermelidir. Akarçay Havzası'nda da benzer önlemler, bölge sakinlerinin ve yapıların deprem etkilerine karşı daha dirençli olmalarını sağlamak adına hayati öneme sahiptir.

Çalışma alanındaki dönemlik akarsular, çözelti halindeki tuzları ovalara taşıyarak çökeltim alanlarında birikmesine neden olmaktadır. Bu alanlarda, buharlaşmanın etkisiyle su birikintileri atmosfere karışırken, tuz çökelleri arazide birikmektedir. Jeotermal kaynakların oluşumunda ise sahanın jeolojik durumu ve tektonik hareketlerin sonucunda ortaya çıkan faylar önemli bir rol oynamaktadır. Bölgedeki faylar üzerinde çizgisel olarak oluşan jeotermal kaynaklar, enerji üretiminde kullanılmaktadır. Ancak, bu jeotermal suların bünyesinde bulunan gaz emisyonları, atmosfere yayılarak çeşitli olumsuz etkilere neden olmaktadır. Karbondioksit (CO₂), hidrojen sülfür (H₂S), amonyak (NH₃) ve cıva (Hg) gibi gazlar, atmosfere salındığında insan sağlığı ve doğal hayat üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ayrıca, bu gazların tuzlanma problemine katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Özellikle tuz çökellerinin birikmesi, tarım alanlarını olumsuz etkileyebilir ve toprak verimliliğini azaltabilir. Bu nedenle, jeotermal kaynakların kullanımı ve atmosfere salınan gazların etkileri göz önünde bulundurularak çevresel düzenlemeler ve sürdürülebilir enerji politikaları geliştirilmelidir. Bu önlemler, enerji üretiminden kaynaklanan olumsuz etkileri minimize etmeyi amaçlayarak hem doğal kaynakların korunmasına hem de insan sağlığına katkıda bulunabilir.

Maden çıkarım alanları, ülkemizde ve çalışma alanında, artan nüfus, teknolojik gelişmeler ve inşaat faaliyetlerindeki artışla birlikte giderek artış göstermektedir. Çalışma alanı, jeolojik yapısı ve jeomorfolojik gelişimi ile birlikte çeşitli madenleri içermekte ve bu nedenle maden çıkarımı için önemli bir konuma sahiptir. Ancak, kontrolsüz ve denetimsiz maden çıkarım sahalarının Akarçay Havzası'nda çeşitli bölgelerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu çıkarım sahaları, bölgedeki yamaç dengesini bozarak erozyonu hızlandırmaktadır. Maden çıkarım sahalarındaki faaliyetler, yamaçlardaki ve çalışma alanlarındaki bitki örtüsünü tahrip etmekte ve yok etmektedir. Bu faaliyetlerin sonucunda bölgede toprak hareketliliği artmakta, erozyon hızlanmakta, kaya düşmesi ve heyelan gibi kütle hareketleri meydana gelmektedir. Maden çıkarımının bu kontrolsüz uygulamaları, doğal dengenin bozulmasına ve çevresel

sorunların artmasına neden olmaktadır. Toprak erozyonu, bitki örtüsü kaybı ve kütle hareketleri gibi olumsuz etkiler, sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, maden çıkarım faaliyetlerinin sürdürülebilir ve çevre dostu bir şekilde yönetilmesi, denetim altında tutulması önemlidir. Çevresel etkileri en aza indirmek ve bölgenin doğal yapısını korumak adına daha sürdürülebilir madencilik uygulamalarının benimsenmesi gereklidir.

İnceleme alanının arazi kabiliyeti sınıfları üzerinde yapılan analiz, tarımsal faaliyetlere uygun olan (I, II, III, IV) alanların toplamda %44,41'lik bir oranla 3278 km²'lik bir alanı kapsadığını göstermektedir. Diğer yandan, tarımsal faaliyetlere uygun olmayan (V, VI, VII, VIII) sınıflara dahil alanlar ise %55,59'luk bir oranla 4102,7 km²'yi bulmaktadır. Bu verilere göre, Akarçay Havzası'nda tarıma uygun alanlar, toplam alanın 3/1'inden fazlasını oluşturmaktadır.

Bu durum, bölgenin tarımsal potansiyelinin yüksek olduğunu ve tarım faaliyetlerine uygun geniş bir araziye sahip olduğunu göstermektedir. Tarıma elverişli alanların geniş olması, tarımsal üretkenliği artırma potansiyeli taşımaktadır. Ancak, bu avantajın sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi ve tarımın çevresel etkileri üzerindeki olumsuz etkilerin kontrol altında tutulması önemlidir. Tarım alanlarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı için su kaynakları kontrolü ve erozyon kontrolü oldukça önemlidir.

Bölgedeki en büyük sorunlardan biride göllerin insan etkisiyle göllerin kurumasıdır. Akarçay Kapalı Havzası'nın güneydoğu kısmında konumlanan Akşehir Gölü, kuruma evresine geçmeden önce 354 km²'lik alanıyla Türkiye'nin en büyük beşinci gölü konumundaydı. Göl, 1992 yılında Konya'da faaliyet gösteren, kültür ve tabiat unsurlarını koruma amacıyla kurulan KKTV tarafından korunması gereken sit alanı olarak ilan edilmiştir. Akşehir Gölü, suları 4. Sınıf çok kirli sular statüsünde bulunmaktadır.1992 yılından itibaren koruma altına alınan Akşehir Gölü, sadece doğal güzellikleriyle değil, aynı zamanda ekosistem açısından da büyük öneme sahiptir. Bu alanın korunması, sürdürülebilir su kaynakları yönetimi ve çevre bilincinin artırılması açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Akarçay Havzası iklim şartları, jeolojik özellikleri ve jeomorfolojik özellikleriyle birlikte ülkemizin en çeşitli ve zengin doğal bölgelerindedir artan nüfus miktarı, gelişen sanayi ile birlikte çalışma alanının doğal yapısı günden güne değişerek bozulmaktadır. Çalışmamızın doğal dengeyi korumaya ve yine bu dengeye hizmet edecek politikalar üretmesi en büyük temennimdir.

5. KAYNAKLAR

Atalay, İ., (2011). Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası, Meta Basım Matbaacılık, İzmir

Atalay, İ. (1994). Türkiye vejetasyon coğrafyası. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Cürebal, İ., (2003). "Madra Çayı Havzası'nın Uygulamalı Jeomorfoloji Etüdü." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Demir, M. (2021). Corine Sistemine Göre Kars İlinde Arazi Örtüsü/Arazi Kullanımı, Değişimi ve Projeksiyonu. Coğrafya Dergisi, (43), 93-110.

Jenness, J. (2006). Topographic Position Index (tpi_jen.avx) extension for ArcView 3.x, v. 1.2. Jenness Enterprises.

Kale, M. M. (2021). Akarçay Kapalı Havzası İçin Hidrolojik Kuraklık Analizi. Coğrafya Dergisi, (42), 165-180.

Korkmaz, H., (2000). “Kahramanmaraş Havzası'nın Jeomorfolojisi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Köle, M. M., Ataol, M., & Erkal, T. (2016). Eber ve Akşehir Gölleri 'nde 1990-2016 Yılları Arasında Gerçekleşen Alansal Değişimler. Tücaum Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14.

Strahler, Arthur N. “ Hypsometric Analysis of Erosional Topography.” Bulletin of the Geological Society of America 63 (1952).

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). <https://CORINE.tarimorman.gov.tr/CORINEportal/amac.html> adresinden 20 Aralık 2023 tarihinde edinilmiştir.

Türkkan, O., (2002), Kaman İlçesi Coğrafyası, Ankara.

Yıldız, A., Dumlupınar, İ., Bağcı, M., Ulutürk, Y., Başaran, C., & Erdoğan, E. (2012). Afyonkarahisar ve Çevresinin Depremselliği (025801)(1-7). Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 12(2).

PUNK ALTKÜLTÜRÜNÜN BİR ÖRNEĞİ OLARAK *GOOD VIBRATIONS* FİLMİNİN İNCELENMESİ

Abdülkerim TUNÇ¹

¹Araştırma Görevlisi, Beykent Üniversitesi, Sinema, ORCID: 0000-0002-9798-7010

Özet

Kültür, tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanılan ve farklı tanım denemeleri olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu denemelerin arasında kültür, bir yaşama biçimi içerisinde bulunan çeşitli ögeler arasındaki ilişkilerin zaman içinde birikimi şeklinde tanımlanabilir. Altkültürler ise toplum içinde çoğunlukla ötekileştirilen ve yerleşik düzenin karşısında konumlanan insanların oluşturdukları topluluklardır. Çeşitli altkültür gruplarının kendine özgü davranış kalıpları, giyiniş biçimleri, jargonları ve ritüelleri bulunmaktadır. Altkültürler, genel kabul görmüş toplum kurallarına aykırı davranan, sosyal yaşamda kanıksanmış kalıpların dışında yaşayan insanlardan oluşmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı zamanlarda karşımıza çıkan altkültürler, kimi zaman milliyetçilik gibi bir düşünce etrafında, kimi zaman da punk gibi bir müzik türü etrafında toplanmışlardır. 1960'lı yıllarda Amerika'da ortaya çıktıktan sonra İngiltere'de gelişen punk, otoriteye karşı olan bakış açısı ve giyimden müziğe kadar bütün yaşama biçimiyle uyumsuzluğu savunan muhalif bir tarafta konumlanmaktadır. Sosyal yaşamdaki değişimlerin ve getirdiği etkilerin yansımalarını sıklıkla görebildiğimiz sinema alanında, zaman içinde çeşitli altkültür grupları birçok filme konu olmuştur. Bu çalışmada *Good Vibrations* (2012) filmi içerik analizi yöntemiyle incelenmekte, film üzerinden punk altkültürünün İrlanda'daki toplumsal etkisinin görülmesi amaçlanmaktadır. Filmde 1970'li yıllarda Kuzey İrlanda'da yaşayan Katolik ve Protestanlar arasındaki çatışma sürecinde bölünen insanların, punk müziği etrafında şekillenen altkültürün etkisiyle ortak bir paydada buluşabildikleri görülmektedir. Bölünmüşlüğü ve yoksulluğun içinde yaşarken toplumun farklı kesimlerini ana karakter Terri Hooley'nin plak dükkanı etrafında bir araya getirebilen punk, yalnızca bir müzik türünü değil, dayanışmayı ve birlikteliği mümkün kılan bir yaşama biçimini temsil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kültür, altkültür, punk, Good Vibrations

WORKING REGIMES OF FOREIGNERS YABANCILARIN ÇALIŞMA REJİMİ

Süleyman DOST¹, Kübra ÖZTÜRK TOPÇUOĞLU²

¹Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Kamu
Hukuku Anabilim Dalı, 0000-0003-0317-6389

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
0000-0001-7216-511X

Özet

Günümüzde hiçbir devletin sadece kendi vatandaşlarından oluşan bir işgücü söz konusu değildir. Türkiye açısından da durum aynıdır ve çalışma hayatında pek çok alanda, yabancı istihdam edilmektedir. Ülkemize gelen yabancıların çalışma durumu yabancının birtakım özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Yabancı işçilerin doğru bir şekilde sınıflandırılması, kapsamına girecekleri düzenlemeler ve denetim açısından önemlidir. Bu sebeple çalışmamızda öncelikle kavram karmaşasının önüne geçmek için uluslararası ve ulusal alanda kullanılan tanımlar açıklanacaktır. Bu kapsamda ülkemizdeki yabancıların çalışma hakkı ile ilgili uluslararası ve ulusal düzenlemelere yer verilecektir. Ardından Uluslararası İşgücü Kanunu ve Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği esas alınarak çalışma izni ve muafiyeti ele alınacaktır. Böylece yabancıların ülkemizde buldukları sürede çalışmalarının hukuki dayanakları incelenecektir. Bu kapsamda yabancının yetkili makamlara başvuru süreci, reddi, türleri, geçerliliği, iptali ele alınacaktır. Ardından çalışma iznine itiraz ve yargı yoluna başvuru süreci açıklanmaya çalışılacaktır. Başvuru konusunda idarenin takdir yetkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca yabancı işçi çalıştıran işverenlerin yükümlülükleri ile bu işverenleri denetleme yetkisine sahip olan makamlar ele alınacaktır. Uluslararası işgücü politikasına göre, amacı ülkemize nitelikli işgücü çekmek olan Turkuaz kart uygulamasına değinilecektir. Çalışmamızda çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği durumlar, uluslararası koruma kapsamında olan yabancıların çalışması, serbest bölgelerde çalışacak yabancılar yer alacaktır. Ülkemizdeki yükseköğretim kurumuna kayıtlı yabancı öğrencilerin istihdamı, şartları ve sınırlarına yer verilecektir. Ayrıca yabancı mühendis ve mimarların ülkemizde çalıştırılması durumu değerlendirilecektir. Bilindiği gibi, ülkemiz coğrafi konum itibarıyla siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan istikrarlı olmayan bazı ülkelere komşu durumdadır. Bu ülkelerde meydana gelen olaylar ülkemizdeki çalışma hayatını da etkilemektedir. Özellikle Suriye’de 2011 yılından beri devam eden karışıklıklar ve Ukrayna-Rusya savaşı ülkemizdeki yabancı sayısını ve dolayısıyla da yabancı istihdamını etkilemiştir. Bütün diğer devletler gibi ülkemiz de özellikle yabancı istihdamı konusundaki eksiklikleri gidermeye çalışmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda güncel gelişmelere yer verilecektir. Özellikle 02.02.2022’de yürürlüğe giren yönetmelik ve uygulamasına incelenecektir. Bu durum çalışmamızın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu alandaki ulusal ve uluslararası mevzuattan, akademik çalışmalardan, kurum raporlarından, uyuşmazlıklara ilişkin emsal kararlardan, alternatif uyuşmazlık çözüm yolları sonucunda verilen kararlardan faydalanılacaktır. Sonunda da ülkemizde yabancıların istihdamı ile ilgili kapsamlı bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Çalışma İzni, Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hakları, Yabancılar, Uluslararası İşgücü Kanunu, Yabancıların Çalışma İzni, Yabancıların Çalışma İzni ve Muafiyeti, Uluslararası Hukuk

Abstract

In today's world, no state has a workforce composed solely of its own citizens. For Turkey as well, the situation is the same, and foreign employment is taking place in many fields of the workforce. The employment status of foreigners in our country varies according to certain characteristics of the individual. Proper classification of foreign workers is crucial for regulations and supervision. Therefore, in our study, international and national definitions used in the field will be explained to overcome conceptual confusion. Within this context, international and national regulations regarding the right to work for foreigners in our country will be discussed. Subsequently, focusing on the International Labor Law and the Regulation on the Implementation of the International Labor Law, work permits and exemptions will be addressed. Thus, the legal basis for the work of foreigners in our country during their stay will be examined. In this context, the application process, rejection, types, validity, and cancellation of the foreigner's application will be discussed. Following that, the process of objection to a work permit and resorting to legal avenues will be attempted to be explained. The discretionary power of the administration in the application process will be emphasized. Additionally, the obligations of employers who employ foreign workers and the authorities responsible for monitoring these employers will be discussed. According to the international labor policy, the Turquoise Card application, aimed at attracting qualified workforce to our country, will be mentioned. In our study, exceptional cases where a work permit can be granted, the employment of foreigners under international protection, and foreigners working in free zones will be included. The employment, conditions, and limits of foreign students enrolled in higher education institutions in our country will be mentioned. Moreover, the employment of foreign engineers and architects in our country will be evaluated. As is known, our country is geographically adjacent to some countries that are politically, socially, and economically unstable. Events in these countries affect the working life in our country. Especially, the ongoing conflicts in Syria since 2011 and the Ukraine-Russia war have affected the number of foreigners and, consequently, foreign employment in our country. Like all other states, our country is also working to address deficiencies, especially in foreign employment. In this context, our study will include updates on current developments. Particularly, the regulation and its implementation that came into effect on 02.02.2022 will be examined. This situation constitutes the uniqueness of our study. In our study will be benefited from national and international legislation in this field, academic studies, institution reports, precedent decisions on disputes, and decisions resulting from alternative dispute resolution methods. Finally, a comprehensive evaluation of the employment of foreigners in our country will be provided.

Keywords: Work Permit, Labor Rights Of Foreigners In Turkey, Foreigners, International Labor Law, Foreigner’s Work Permit, Work Permit And Exemption Of Foreigners, International Law

ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ STRESLERİNİN İŞ DOYUMU ÜZERİNE ETKİLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

¹Altan Öz GÜNEŞ, ²Metin AYDIN,

MEB, Özel Eğitim, Özel Eğitim Öğretmeni, 0009-0006-3393-4864
MEB, Bilim Sanat Merkezi Müdürü, Eğitim Teknolojileri,
0000-0001-8306-4867

Özet

Özel eğitim öğretmenliği, özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin bireysel gelişim özelliklerindeki yetersizlikleri nedeniyle akademik, sosyal ve çeşitli beceri alanlarında öğrencileri hayata hazırlamak amacıyla alanda özel olarak yetiştirilmiş akademik bir disiplin alanıdır.

Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarına yönelik eğitsel girdileri bireysel ya da grup etkinlikleri yoluyla destekleyen bir alanı kapsamaktadır.

Özel eğitim öğretmenleri, genel eğitim öğretmenlerine kıyasla alanda farklı zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Özel eğitim öğretmenleri, birbirinden farklı öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarına yönelik çalışmaktadırlar. Her öğrencinin ihtiyacına uygun bir eğitim planı hazırlamak ve bu planı uygulamak karmaşık bir süreçtir. Özel eğitim öğretmenleri hazırladıkları bu planları, özel eğitim okulları ya da özel sınıflarında eğitim gören öğrencilerin bireysel ya da grup eğitim etkinliklerinde uygulamaktadırlar.

Özel eğitim sınıfları, öğrencilerin farklı eğitsel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sınıf içi ve sınıf dışında etkili bir öğrenme ortamı sağlamaları için genel eğitim okulları bünyelerinde oluşturulan yapılandırılmış özel eğitim ortamlarıdır. Özel eğitim okulları ise benzer yetersizlik türlerine ait öğrencilerin bir arada eğitim gördükleri eğitim ortamlarıdır.

Özel eğitim ortamlarında yaşanan bu güçlükler, özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin öğrenme özelliklerinin tipik gelişim gösteren öğrencilere göre daha yavaş olması nedeniyle özel eğitim öğretmenliği stres seviyesi yüksek mesleklerden birisi olarak göze çarpmaktadır.

Özel eğitim öğretmenlerinde iş doyumunu önemli bir faktördür ve bunu çeşitli nedenler etkileyebilir. İş doyumuna sahip özel eğitim öğretmenleri daha motive olma eğilimindedirler. Motivasyonu yüksek olan öğretmenler, daha yüksek performans sergileyerek öğrencileri için etkili bir öğrenme ortamı oluşturabilirler.

Bu araştırma, Ankara'da bulunan özel eğitim okulları ile özel eğitim sınıflarının tüm kademelerinde görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi, iş doyumunu ve işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin birbirleri ile etkileşim düzeylerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın örnekleme tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 93 öğretmenden oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında "Kişisel Bilgi Formu", "İşe Yabancılaşma Ölçeği", "İş Stresi Ölçeği" ve "İş Doyumu Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri, ANOVA testi, bağımsız t-testi uygulanmış olup veriler SPSS 20 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi düzeylerinin orta düzeyde, iş doyumunu düzeylerinin ise orta düzeyin üzerinde bir seviyede olduğu görülmüştür. İş stresinin içsel, dışsal ve genel iş doyumunun negatif düzeyde anlamlı olduğu, yabancılaşma düzeyinin de ortalamanın altında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra özel eğitim öğretmenlerin cinsiyetlerinin, medeni durumlarının, eğitim düzeylerinin ve yaşlarının işe yabancılaşma düzeylerine anlamlı etki etmediği belirlenmiştir. Öğretmenlerin çalışma kıdem yıllarının işe yabancılaşma düzeyleri üzerinde kısmen etkili olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışma sonucuna göre öğretmenlerin iş stresinin, iş doyumunu ve işe yabancılaşma üzerine anlamlı düzeyde ilişkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Özel Eğitim Öğretmeni, İş doyumunu, İş stresi

Abstract

Special education teaching is an academic discipline that is specially trained in the field in order to prepare students for life in academic, social and various skill areas due to the inadequacies in the individual developmental characteristics of students with special education needs.

It covers a field that supports educational inputs for the learning needs of students with special educational needs through individual or group activities.

Special education teachers face different challenges in the field compared to general education teachers. Special education teachers work for the learning needs of different students. It is a complex process to prepare and implement an education plan suitable for the needs of each student. Special education teachers implement these plans in individual or group educational activities for students in special education schools or special classes.

Special education classes are structured special education environments created within general education schools to provide an effective learning environment inside and outside the classroom to meet the different educational needs of students. Special education schools are educational environments where students with similar types of disabilities are educated together.

Due to these difficulties experienced in special education environments and the fact that the learning characteristics of students with special educational needs are slower than those of typically developing students, special education teaching stands out as one of the professions with high stress levels.

Job satisfaction is an important factor in special education teachers and various reasons can affect it. Special education teachers with job satisfaction tend to be more motivated. Highly motivated teachers can create an effective learning environment for their students by exhibiting higher performance.

This study was conducted to determine the interaction levels of job stress, job satisfaction and job alienation among special education teachers working at all levels of special education schools and special education classes in Ankara.

The sample of the study consisted of a total of 93 teachers determined by random sampling. "Personal Information Form", "Job Alienation Scale", "Job Stress Scale" and "Job Satisfaction Scale" were used to collect the data. Frequency, percentage, mean, standard deviation values, ANOVA test, independent t-test were applied in the evaluation of the data and the data were analyzed with SPSS 20 statistical program.

It was seen that the job stress levels of special education teachers were at a medium level and job satisfaction levels were above the medium level. It was determined that job stress, intrinsic, extrinsic and general job satisfaction were negatively significant, and the level of alienation was below average. In addition, it was determined that the gender, marital status, education level

and age of special education teachers did not have a significant effect on their level of alienation. It was found that teachers' years of working seniority had a partial effect on their level of job alienation. According to the results of the study, it was determined that teachers' job stress was significantly related to job satisfaction and job alienation.

Key Words: Special Education Teacher, Job satisfaction, Job stress

1.GİRİŞ

Stres, "kişinin fiziksel ve sosyal çevresindeki uyumsuz koşullar nedeniyle, bedensel ve psikolojik sınırlarının zorlanmasıdır". (Cüceloğlu,1994). Selye (1956) stresi "istenmeyen durumlar karşısında vücudun verdiği spesifik tepkiler olarak tanımlamaktadır"(John Stone, 1989).

Günümüzün hızla değişen ve rekabetin yoğun olduğu dünyada, stres insanların günlük yaşamlarında sık sık karşılaştığı yaygın bir sorundur. Stres fiziksel, duygusal ve zihinsel sağlığı etkileyebilen birçok faktörün sonucunda ortaya çıkmaktadır. İş ilişkileri, ekonomik durum, sağlık sorunları gibi birçok etken stresin oluşumu arasında yer alır.

Stres, vücudumuzun herhangi bir doğal tepkisi olarak zaman zaman iş hayatını olumlu yönde etkileyebilir. Ancak, sürekli aşırı stres iş verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu açıdan bakıldığında stresle başa çıkmada bir beceri gerektirir.

Bireylerin iş yaşamları günlük aktivitelerinin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Araştırma konusunun bağımsız değişken olan stres ile ilgili problemlerin eğitim örgütlerinde gitgide artış göstermesi eğitim ortamlarında birçok olumsuzluğa neden olmaktadır. Bu olumsuzluklar öğretmenlerin iş yaşamlarında strese bağlı olarak performans yitimi, işe devam isteğinin azalmasına neden olmaktadır (Büyükbeşe, 2004, s.35-58).

Bir toplumda eğitim devletin ve toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin temel direğini ise o toplumun öğretmenleri oluşturmaktadır. Öğretmen olmadan hiçbir eğitim hizmeti üretilemez. Bu anlamda öğretmenin yüklendiği rol eğitim amaçlarına ulaşmak için yaşamsal önem arz eder (Özdemir ve Yalın, 1999). Bu nedenle, öğretmenin okula sağlayacağı her türlü katkının pozitif yönlü olabilmesi için araştırmaların çeşitlendirilerek artırılması gerekmektedir. Öğretmenlerin iş stresi ile işe yabancılaşma ve işte doyumları arasındaki ilişkinin yordanması da bu açıdan bakıldığında önem arz etmektedir.

2.YÖNTEM

Ankara'da bulunan özel eğitim okul ve sınıflarında görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin iş streslerinin işe yabancılaşma ve iş doyumuna üzerine etkilerinin saptanması amacıyla yapılan bu araştırmada, betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. "Tarama modeli; çok sayıda eleman sayısı olan bir evrende, evren hakkında genel bir yargı oluşturulabilmesi için evrenin tümü veya evrenden alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan taramaya yönelik yapılan düzenlemelerdir" (Karasar, 2011, s. 79).

Araştırma tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 93 öğretmenden oluşturulmuştur. Verilerin toplanmasında "Kişisel Bilgi Formu", "İşe Yabancılaşma Ölçeği", "İş Stresi Ölçeği" ve "İş Doyumu Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma değerleri, ANOVA testi, bağımsız t-testi uygulanmış olup veriler SPSS 20 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

3.BULGULAR

Bu araştırmanın bağımsız değişkeni olan özel eğitim öğretmenlerinde iş stresi ile bağımlı değişken olan özel eğitim öğretmenlerinde işe yabancılaşma ve iş doyumunu arasında çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu yöntemle öğretmenlerde iş stresi düzeyinin işe yabancılaşma ve iş doyumunu üzerinde bir etkisi olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi düzeylerinin orta düzeyde, iş doyumunu düzeylerinin ise orta düzeyin üzerinde bir seviyede olduğu görülmüştür. İş stresinin içsel, dışsal ve genel iş doyumunun negatif düzeyde anlamlı olduğu, yabancılaşma düzeyinin de ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra özel eğitim öğretmenlerin cinsiyetlerinin, medeni durumlarının, eğitim düzeylerinin ve yaşlarının işe yabancılaşma düzeylerine anlamlı etki etmediği belirlenmiştir. Öğretmenlerin çalışma kıdem yıllarının işe yabancılaşma düzeyleri üzerinde kısmen etkili olduğu bulunmuştur. Yapılan çalışma sonucuna göre öğretmenlerin iş stresinin, iş doyumunu ve işe yabancılaşma üzerine anlamlı düzeyde ilişkili olduğu saptanmıştır.

4.SONUÇ

Bu araştırma sonucunda ortaya özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi ile işe yabancılaşma ve iş doyumlarının birbirleri ile etkileşim düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi ve bu değişkenlerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, kıdem, ilişkisinin incelenmesidir. Değişkenler arasındaki elde edilen veriler incelendiğinde belirli değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan özel eğitim öğretmenlerinin orta düzeyde iş stresi yaşadıkları ayrıca özel eğitim öğretmenlerinin orta düzeyin üzerinde iş doyumunu yaşadığı tespit edilmiştir. Ölçekte en yüksek puanı ahlaki değerler ve saygınlığı ifade eden madde ölçekte en yüksek puanı almıştır.

Özel eğitim öğretmenlerinin işe yabancılaşma konusunda orta düzeyin altında oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Özel eğitim öğretmenlerinin güçsüzlük düzeyi puanlarının yüksek olduğu buna karşı yaptıkları işe karşı soğukluk duyduklarının belirtildiği madde puanının en az olduğu tespit edilmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinde iş stresi ile iş doyumunu arasında negatif yönlü çok güçlü düzeyde ilişki olduğu ve iş stresinin iş doyumunu üzerinde anlamlı farklılıklar yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka sonuçta özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi ile işe yabancılaşması arasında pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan özel eğitim öğretmenlerinin iş stresi ve içsel ve dışsal doyum algıları arasında negatif yönlü, zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki vardır.

5.KAYNAKÇA

Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranışı. Psikolojinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi,1994.

Büyükbeşe, T. (2004), Stres ve stres yönetimi. İ. Bakan (Ed.), *Çağdaş yönetim yaklaşımları*. İstanbul:Beta.

Johnstone, Margeret. Stress in Teaching. An Overview of Research. Midlothian: The Scottish Council for Research in Education. SCRE Publication.

Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özdemir, S., & Yalın, H, (2004). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. Ankara:Nobel Yayıncılık.

ERGENE HAVZASI'NIN UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ

Turan GÜLER¹, Beyhan ÖZTÜRK²

¹Milli Eğitim Bakanlığı, Ergene Havzası, 0009-0005-9355-2289

²Dr. Öğr. Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fiziki Coğrafya

0000-0002-3823-6866

Özet

Ergene Havzası, Türkiye'nin kuzeybatı kesimindeki Trakya yarımadasında yer almaktadır. Trakya'nın en önemli akarsularından biri olan Ergene havzasının kuzey sınırını 1000 metre yüksekliğindeki Yıldız Dağları, güney sınırını ise Keşan-Malkara-Hayrabolu arasında uzanan yaklaşık 400 metrelik yükseltiye sahip Ganos(Işık) ve Kuru Dağları belirler. Havzanın ortalama yüksekliği 130 metre civarındadır. 42° 05' 42" - 40° 48' 06" Kuzey enlemleri ile 26° 20' 04" - 28° 13' 00" Doğu boylamları arasında yer alan havza Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli ili topraklarını kapsar, 12.438 km² ile ülke alanının %1,6'sını oluşturur. Havza tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş 25 Türkiye havzasından biri olan Meriç-Ergene havzasının bir bölümüdür. Ergene Nehri, havzanın kuzeydoğusunda bulunan Yıldız Dağları'ndan ve güney kesimindeki Ganos-Kuru Dağları'ndan kaynaklarını alarak KD-GB yönünde akarak Meriç Nehri ile birleşip Saroz Körfezi'nden Ege denizine dökülmektedir. Havza'nın sahip olduğu su potansiyelinin yaklaşık ¾'ü yüzeysel kaynaklardan oluşurken yaklaşık ¼'i de yer altı su kaynaklarından oluşmaktadır.

Ergene Havzası, son yıllarda coğrafi konumu gereği sanayinin cazibe merkezi olmuştur. Özellikle havzanın doğu kesimi Çorlu-Çerkezköy hattı sanayinin en yoğun olduğu alan haline gelmiştir. Bu durum yörenin aşırı göç almasına ve şehirlerde altyapı ve üstyapılarda sıkıntılara neden olmaktadır. Yoğun su ihtiyacı olan sanayi kollarının(deri, boya, tekstil vb.) bölgede artması aşırı yer altı su kullanımına, sanayi atıklarının ise tekrar nehir ve yer altı sularının kirlenmesine etki ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca sanayi tesislerinin yoğunluğu yakınındaki yerleşmelerde de hava kirliliğine neden olmaktadır. Bölgede hızla artan sanayileşme ve ona bağlı şehirleşme çok sayıda çevresel sorunu beraberinde getirmiştir. Tarım alanları yavaş yavaş yok olmaya ve sanayi atıklarından dolayı nehir suyu da gün geçtikçe kirlenmeye çevrede ise bu nedenlerle aşırı koku problemi artmaya devam etmektedir. Havza, verimli topraklar ve tarıma elverişli bir iklime sahip olduğundan Türkiye için ayçiçeği, buğday, pirinç, şekerpancarı gibi önemli tarımsal üretim alanlarını bünyesinde barındırmaktadır. Sonuç olarak Ergene Havzası'nda doğal yaşamı olumsuz etkileyen faaliyetlerin sadece bölgeyi değil, tüm Türkiye'yi de dolaylı olarak etkilemiş olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergene Havzası, uygulamalı jeomorfoloji, sanayi, tarım, çevre kirliliği, kimyasal kirlilik...

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GELECEĞE DÖNÜK KENTSEL MEKÂN ALGILAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ

Süleyman YILDIZ¹, Prof. Dr. Ali YILMAZ², Prof. Dr. Mustafa SAĞDIÇ³

¹Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

²Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

³Beceriler ve Mekânsal Becerilerin Kazandırılması- Algılanması (Doktora)

ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-7545-3942>

ÖZET

Eğitim süreci boyunca kazanılan beceriler, bireyin yaşam standartlarını geliştirmesine, ülkelerin küresel rekabet kapasitelerine ve demokratik gelişimlerine önemli katkılar sunmaktadır. Beceriler yolu ile bilginin en üst düzeyde dönüşüme uğraması, günlük yaşamda kullanılması ve yaşamla ilgili önemli kararlar alırken isabetli kararlara varılması mümkün olacaktır. Öğrencilere, sosyal bilimcilerin (coğrafyacının, tarihçinin vb.) kullandıkları bilimsel yöntemler sezdirilmelidir. Okulun içindeki ve dışındaki olaylardan yararlanılarak öğrenciler sık sık gerçek hayat problemleri ve çelişkili durumlarla karşılaştırılmalı ve karşılaştıkları sosyal problemler üzerine yansıtıcı düşünceleri sağlanmalıdır. Mekânı algılama becerisi de öğrenme süreci içerisinde kazanılması ve yaşama aktarılması istenen kabiliyetlerden birisidir. Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin geleceğe dönük kentsel mekânsal algılarının hangi aşamada olduğunu belirleme problemi ile ortaokul öğrencilerinin mekânı algılamalarının ne boyutta olduğu ve geleceğe dönük şehir tasarımındaki rolleri, düşüncelerinin neler olabileceği hakkında veriler elde edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul'da yer alan bir devlet okulundaki 12 ortaokul öğrencisi katılım sağlamıştır. Bu çalışmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Verilerin analizinde yoğun olarak nitel-içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Öğrencilerin geleceğe dönük mekânsal algılarının doğal ve gerçekçi ortamda bütüncül bir şekilde ortaya konulması ile ortaokul öğrencilerinin mekânsal algı durumları ve geleceğe dönük kentsel tasarım boyutları incelenmiştir. Mekânın değerlendirilmesinde şehri farklı alanlara kaydırma yerel yönetimlere daha fazla imkânlar verme, merkezi yönetimden gelen kuralları esnetme, o çevrenin var olan coğrafya ve kültürüne ait yerleşimleri koruma, tekdüzelikten çıkma, dijitalleşmenin verdiği asosyalliği en aza indirecek şehir yapıları tasarlama, var olan çevreyi etkin etkili kullanma (metro, akıllı yol, alt kat otoparkları), yolların belirli yeterlilikte olması ancak yolların değil otopark sorununun olması çıkan sonuçlar arasındadır. Bu mevcut sonuçlar ve ortaya çıkan fikirler alana katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekânı Algılama, Kentsel Tasarım, Sosyal Bilgiler, Beceriler

**CHANGES IN THE GASTROINTESTINAL SYSTEM DURING PREGNANCY,
EMERGING PROBLEMS AND MIDWIFERY**

**GEBELİKTE GASTROİNTESTİNAL SİSTEMDE MEYDANA GELEN
DEĞİŞİMLER, ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE EBELİK**

Zümrüt Yılar Erkek ¹, Selin Nur ALTUN ²

**¹ Doç.Dr. Zümrüt Yılar Erkek, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi, Ebelik Bölümü, 0000-0002-0495-9003**

² Uzman Ebe, Tokat İl Sağlık Müdürlüğü Almus Devlet Hastanesi, 0000-0003-2882-2682

Özet

İnsan organizmasının canlılığını sürdürebilmesi ve fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için gerekli enerji, vücuda alınan besinlerden sağlanır. Besin maddelerinin vücuda alınması, gerekli organlara ulaştırılması, bölünerek yapı taşlarına ayrılması, hücrelere ulaştırılmak üzere kana verilmesi ve atık ürünlerinin dışarı atılması olayına sindirim denir. Sindirim sistemi; sindirim kanalı ve sindirime yardımcı organlardan oluşur. Sindirim kanalı; ağız, farinks, özofagus, mide, ince bağırsaklar, kalın bağırsaklar, ve anüsten oluşur. Sindirime yardımcı organlar ise; dil, dişler, tükürük bezleri, karaciğer, safra kesesi ve pankreasır. Hastanın sindirim sistemine ait sorununu saptamak için hastadan alınan öykü (Öykü alma, gebeliğe ilişkin anamnezi alınır), fizik muayene (inspeksiyon oskültasyon, perküsyon, palpasyon), kan testleri, endoskopik tetkikler, mide suyu analizi, gastrik analiz, gaita muayenesi, sitolojik incelemeler gibi teşhis ve tanı yöntemleri kullanılmaktadır. Gastrointestinal sistemde gebeliğin etkisiyle bazı anatomik ve fizyolojik değişiklikler görmek mümkündür. Gebelike gastrointestinal sisteme etki eden; hCG, östrojen ve progesteron adlı 3 hormon vardır. Özellikle progesteronun düz kaslar üzerine yaptığı gevşetici etki gastrointestinal sistemdeki fizyolojik nedenlerin ana nedenidir. Ağız, diş, özofagus, mide, ince bağırsak, kalın bağırsak, karaciğer, safrakesesi gebelikte hormonlar etkisi ile olumsuz etkilenmektedir. Hipergemezis Gravidarum, Gastroözefagus Reflü, Peptik Ülser, Hemoroid, İntrahepatik Kolestazi gebelikte görülen gastroentriyal problemlerdir. Gebelikte meydana gelen anormal belirtilerin ve semptomların tanınmasında ebelerin rolü büyüktür. Ebeler gebelik boyunca gastrointestinal sistem semptomları, bu şikayetlerin sıklığı ve rahatsızlığa sebebiyet verebilecek potansiyel durumları değerlendirmelidir. Meydana gelen bu semptomların patolojik mi yoksa psikolojik mi olduğu iyi değerlendirilmelidir ve ebeler verecekleri bakımı buna göre şekillendirmelidir. İstenmeyen semptomlar hakkında bilgilendirme ve danışmanlık yapılmalıdır.

Anahtar Kelime; Gastrointestinal Sistem Sorunları, Gebelik, Ebelik

Abstract

The energy required for the human organism to survive and continue its functions is provided by the nutrients taken into the body. The process of taking nutrients into the body, delivering them to the necessary organs, dividing them into building blocks, giving them to the blood to be delivered to the cells, and excreting waste products is called digestion. Digestive system; It consists of the digestive tract and digestive organs. digestive tract; It consists of the mouth, pharynx, esophagus, stomach, small intestines, large intestines, and anus. Organs assisting digestion are; tongue, teeth, salivary glands, liver, gallbladder and pancreas. In order to determine the patient's digestive system problem, history taken from the patient (history taken,

pregnancy anamnesis), physical examination (inspection, auscultation, percussion, palpation), blood tests, endoscopic examinations, gastric water analysis, gastric analysis, stool examination, cytological examinations are performed. diagnostic and diagnostic methods are used. It is possible to see some anatomical and physiological changes in the gastrointestinal system due to the effect of pregnancy. Affecting the gastrointestinal system during pregnancy; There are 3 hormones called hCG, estrogen and progesterone. In particular, the relaxing effect of progesterone on smooth muscles is the main reason for the physiological causes in the gastrointestinal system. The mouth, teeth, esophagus, stomach, small intestine, large intestine, liver and gallbladder are negatively affected by the effects of hormones during pregnancy. Hyperemesis Gravidarum, Gastroesophageal Reflux, Peptic Ulcer, Hemorrhoids, Intrahepatic Cholestasis are gastroenterial problems seen during pregnancy. Midwives have a great role in recognizing abnormal signs and symptoms that occur during pregnancy. Midwives should evaluate gastrointestinal system symptoms throughout pregnancy, the frequency of these complaints, and potential situations that may cause discomfort. It should be carefully evaluated whether these symptoms are pathological or psychological, and midwives should shape the care they provide accordingly. Information and counseling should be provided about undesirable symptoms.

Keyword; Gastrointestinal System Problems, Pregnancy, Midwifery

1.GASTROİNTESTİNAL SİSTEM

İnsan organizmasının canlılığını sürdürebilmesi ve fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için gerekli enerji, vücuda alınan besinlerden sağlanır. Besin maddelerinin vücuda alınması, gerekli organlara ulaştırılması, bölünerek yapı taşlarına ayrılması, hücrelere ulaştırılmak üzere kana verilmesi ve atık ürünlerinin dışarı atılması olayına sindirim denir (Köylü, 2017).

Sindirim sisteminin görevi vücuda su, elektrolit ve besin sağlamaktır. İnsan yaşamı için gereken enerjiyi bu besinlerden alır. Bunun için besinler sindirim kanalına alınmalı, kanal boyunca uygun bir hızda ilerlemeli, sindirilmeli, ve kana geçmelidir. Sindirim sistemi bu fonksiyonları hareket, salgılama, sindirim ve emilim yaparak gerçekleştirir (Köylü, 2017).

Sindirim sistemi; sindirim kanalı ve sindirime yardımcı organlardan oluşur. Sindirim kanalı; ağız, farinks, özofagus, mide, ince bağırsaklar, kalın bağırsaklar, ve anüsten oluşur. Sindirime yardımcı organlar ise; dil, dişler, tükürük bezleri, karaciğer, safra kesesi ve pankreasır (Köylü, 2017).

Sindirim olayının aşamaları;

- 1) Yeme; besinlerin ağız yoluyla vücuda alınmasıdır.
- 2) Mekanik sindirim: Besinlerin ağız boşluğundaki çiğneme, mide ve bağırsaklardaki peristaltik hareketlerle küçük parçalara ayrılması işlemidir.
- 3) Sindirim: Besinlerin ve büyük moleküllerin sindirim kanalı boyunca emilebilen küçük parçalara ayrılması işlemidir.
- 4) Salgılanım (sekresyon): Sindirime yardımcı bezlerin enzim salgılayarak besinlerin sindirim ve emiliminde rol oynamalarıdır.
- 5) Emilim (absorbsiyon): Yapı taşlarına ayrılmış olan besin moleküllerinin kan ve lenfatik sisteme alınması işlemidir.
- 6) Dışkılama (defekasyon): Sindirilemeyen, emilemeyen ve vücut için gerekli olmayan besin artıklarının vücuttan dışarı atılmasıdır (Köylü, 2017; MEB, 2015).

Enterik/ İntamural Sinir Sistemi: Sindirim sistemi özefagustan anüse kadar kendi sinir sistemine sahiptir. Buna enterik sinir sistemi veya intramural sinir sistemi denir. Enterik sinir

sistemi miyenterik pleksus, submukoza pleksusu ve bunlar arasındaki bağlayıcı liflerden oluşur. Miyenterik pleksus sindirim kanalının hareketlerini kontrol ederken submukoza pleksusu sindirim kanalının salgı ve kan akımını kontrol eder. Sindirim sisteminin parasempatikleri de genelde defekasyonda rol alır. Parasempatik uyarı sindirim kanalında peristaltizmi, kan akımını ve salgıyı artırırken sempatik uyarı ise azaltır (Köylü, 2017; Guyton ve Hall, 203).

Alınan yiyecek maddelerin mekanik olarak parçalanması; ağızda çiğneme olarak başlar ve mide- bağırsak düz kaslarının kasılması ile devam eder. Kimyasal parçalanma ise; midenin, ince bağırsağın, ve pankreasın salgıladığı enzimler ile olur. Yiyecek maddeler parçalanır daha sonra ince bağırsaklar tarafından emilip kana karışır (Süzen, 2018).

1.1.GASTROİNTESTİNAL SİSTEM SORUNU OLAN GEBENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hastanın sindirim sistemine ait sorununu saptamak için hastadan alınan öykü, fizik muayene (inspeksiyon oskültasyon, perküsyon, palpasyon), kan testleri, endoskopik tetkikler, mide suyu analizi, gastrik analiz, gaita muayenesi, sitolojik incelemeler gibi teşhis ve tanı yöntemleri kullanılmaktadır (MEB, 2013).

Öykü alma, gebeliğe ilişkin anamnezi alınır. Ayrıca indirim sistemi bozukluklarında sık görülen kanama, sarılık, ülser, kolit ya da nedeni bilinmeyen kilo kaybı, ağrı, hazımsızlık, intestinal gaz, bulantı kusma, bağırsak alışkanlıklarında değişme olup olmadığını değerlendirir (MEB, 2013).

Fizik muayene, gastrointestinal sistem muayenesi sıra ile inspeksiyon, oskültasyon, palpasyon ve perküsyon şeklindedir. Karın muayenesi öncesinde gebenin, ağrı durumu, ağrısının nerede olduğu ve ne zaman başladığı, ağrısının özelliği, bulantı/kusmasının olup olmadığı, idrar yapma alışkanlığı ve renginde değişiklik olup olmadığı, bağırsak alışkanlıklarında değişiklik olup olmadığı sorgulanmalıdır (Süzen, 2018; MEB, 2013).

Laboratuvar testleri, sindirim sistemi hastalıklarında eritrosit, lökosit, hemoglobin, hemotokrit, direkt ve indirekt bilirubin, kanama ve protrombin zamanı vb. bakılır. Lökositöz enfeksiyon kaynaklı hastalıklar için anlamlı bir göstergedir. Eritrosit sayısının azalması kan kaybını, beslenme bozukluğunu, kanamayı ve protrombin zamanının değerlendirilmesi ise kanama tehlikesinin olup olmadığını göstermesi ve antikoagülan tedavinin planlanması açısından önemlidir. Bu laboratuvar testlerinin dışında hastanın öykü ve fizik muayenesine göre mide suyu analizi, gastrik analiz ve gaita muayenesi de yapılmaktadır (MEB, 2013).

Endoskopik incelemeler, gebelerde özefagus, mide veya bağırsak için yapılabilecek görüntüleme ve tanılama yöntemleridir (Göral, 2018).

2.GEBELİKTE GASTROİNTESTİNAL SİSTEMDE FİZYOLOJİK DEĞİŞİKLİKLER

Gastrointestinal sistemde gebeliğin etkisiyle bazı anatomik ve fizyolojik değişiklikler görmek mümkündür (Yazıcı ve Günaydın, 2016). Gastrointestinal sistemde meydana gelen değişikliklerin sebebi çoğunlukla fetüsün yaratmış olduğu mekanik sorunlara ya da gebenin gebelik öncesinden olan sindirim sorunlarının alevlenmesine bağlıdır. Gebelike gastrointestinal sisteme etki eden üç hormon vardır. Bunlar hCG, östrojen ve progesteron hormonlarıdır. Özellikle progesteronun düz kaslar üzerine yaptığı gevşetici etki gastrointestinal sistemdeki fizyolojik nedenlerin ana nedenidir (Erkaya ve Yeşilçiçek Çalık, 2018).

2.1.Ağız ve Dişler

Östrojen ve progesteronun etkisiyle diş etlerinde damarlanma ve ödem artar. Bu da enfeksiyona yatkınlığı artırıp irritasyona neden olur. Gebeliğin ilk aylarında sık görülen bulantı

kusmalar, değişen beslenme alışkanlığı, artan damarlanma ve ödeme bağlı diş etlerinde kanama ve hassasiyet gözlenebilir. Gebelikte hassaslaşan diş etleri de periodontal sorunlara yol açabilir ve gingivitis (diş eti iltihabı), düş çürüğü veya diş kaybı gibi durumları ortaya çıkabilir. Gebelik hormonlarının tükürük bezlerine etkisiyle de pityalizim (tükürük salgısında artma) görülebilir (Yazıcı ve Günaydın, 2016; Erkaya ve Yeşilççek Çalık,2018).

Pika

Gebelikte gıda olmayan maddelere karşı (sabun, toprak, diş macunu, tebeşir, kömür vb.) duyulan aşırı yeme isteğidir. Bu durumun anne ve bebeğe etkisi bilinmezken genellikle psikolojik ve anemiye bağlı olduğu düşünülür (Yazıcı ve Günaydın, 2016).

2.2.Özofagus ve Mide

Gebelikte büyüyen uterus baskısı ve progesteronun düz kaslar üzerine gevşetici etkisiyle mide motilitesi azalır. Büyüyen uterusun etkisiyle mide sola ve yukarıya doğru yer değiştirir. Midenin yukarı doğru gitmesiyle özefagial sfinkter zayıflar ayrıca progesteronda özefagial sfinkterin basıncını azaltır. Özefagial sfinkterde görülen bu tonüs azalması işlevinde bozulma meydana getirir ve mide içeriğinin özofagusa geçmesini böylelikle pyrosis (mide yanması) oluşumunu meydana getirir. Ayrıca motilitesinin azalması sonucu gastrik boşalmanın yavaşlaması bulantı, kusma, pyrosis ve reflüye sebep olabilir. Gastrik boşalmanın yavaşlamasıyla görülen bu sorunların sıklığı gebelik haftası arttıkça artacaktır (Erkaya ve Yeşilççek Çalık,2018; Madazlı,2021).

2.3.Bulantı – Kusma

Gebelikte bulantı kusma şiddeti değişmekle beraber genelde gebelerin çoğunda görülür. Sık görülmesine rağmen nedeni tamamen açıklanamaz. Ancak gebelik hormonları hCG, estradiol(E2), progesteron, hipertiroidizm, üst gastrointestinal sistem motilitesi, immün sistem disfonksiyonu, beslenme bozuklukları, vitamin yetersizliği pityalizim ve psikolojik faktörlerin gebelikte bulantı-kusmaya sebebiyet verdiği kabul edilir (Madazlı, 2022; Erkaya ve Yeşilççek Çalık,2018).

2.4.İnce ve kalın bağırsaklar

Gebelikte büyüyen uterusun etkisiyle ince ve kalın bağırsaklar yukarı ve yana doğru yer değiştirir ve progesteronun etkisiyle bağırsak motilitesi ve tonüsü azalır. Bağırsakların boşalmasındaki yavaşlama ve su ile elektrolitlerin emilimi sıklıkla şişkinlik, gaz sancıları ve konstipasyon şikayetlerine sebep olur ve bunun sonucunda da ağrı meydana gelir. Bu dönemde konstipasyona bağlı hemoroid sorunlarında artış görülebilir (MEB, 2013).

2.5.Karaciğer ve safra kesesi

Uterus büyüdükçe karaciğer yukarı doğru itilir ve normalden daha küçük palpe edilir. Bundan dolayı gebelik muayenesinde karaciğerin palpe edilmesi patolojik kabul edilir. Gebelikte safra kesesinin hacmi artar, progesteronun etkisiyle safra kesesinin boşalması gecikir. Böylece kesenin rezidüel volümü artar ve kesede staz meydana gelir bunun sonucunda da gebelikte safra taşlarının görülme sıklığı artar. Gebelik boyunca progesteronun ve östrojenin artmasıyla da akut kolesistit ve kolelitiazis riskinde artış olur (Erkaya ve Yeşilççek Çalık,2018; Madazlı,2021).

3. GEBELİKTE GASTROİTESTİNAL SİSTEM HASTALIKLARI

3.1.Hiperemesis Gravidarum

Gebelerin bir kısmı için bulantı ve kusma erken dönemde gebelik belirtisi olarak görülmektedir. Etiyolojisi tam olarak bilinmeyen bulantı kusma şikâyeti ilk trimesterdeki gebelerde %50-80 oranında görülmektedir (Topçu ve ark.,2019). Gebelik hormonları hCG,

estradiol(E2), progesteron, hipertiroidizm, üst gastrointestinal sistem motilitesi, immün sistem disfonksiyonu, beslenme bozuklukları, vitamin yetersizliği pityalizim ve psikolojik faktörlerin gebelikte bulantı ve kusmayı arttırdığı kabul edilir (Madazlı,2021; Erkaya ve Yeşilçiçek Çalık,2018). %1-2'lik kısmında bulantı kusma şikayetleri ikinci ve üçüncü trimestere kadar devam eder. Bulantı kusmaya gebelikten önceki kilonun %5'inin de kaybedilmesi eklendiğinde oluşan klinik tabloya "Hiperemezis Gravidarum"denir (Topçu ve ark.,2019)

Hiperemezis gravidarum (HG) için kabul edilen net bir evrensel tanım olmasada genellikle; 20. gebelik haftasından önce başlayan, gebelikten önceki kilonun %5'inin kaybına neden olan ve hastaneye yatmayı gerektirecek şiddette bulantı ve kusma ile seyreden bir klinik tablo şeklinde tanımlanabilir. Genellikle gebeliğin erken haftalarında (4-8. haftada) başlar ve ikinci trimester başlangıcına kadar sürer. Nadiren geç gebelik dönemlerinde de görülebilir (Bülbül ve ark.,2017).

Gebelikteki bulantı-kusmanın özgün bir muayene bulgusu veya tanı yöntemi yoktur. Fizik muayene de abdominal muayenenin normal olması, ateş olmaması, enfeksiyon olmaması ve laboratuvar sonuçlarının normal olması bulantı kusmanın gebeliğe bağlı olduğunu düşündürür (Topçu ve ark.,2019).

Ailesinde veya kendisinde HG öyküsü, hipertiroidizm, psikiyatrik hastalık, molar gebelik öyküsü, çoğul gebelik, down sendromlu gebelik, diabetes mellitus ve gebelik öncesi gastrointestinal sistem hastalık varlığı hiperemezis gravidarum için başlıca risk faktörleridir (Bülbül ve ark.,2017).

Bulantı ve kusma için tedavi yaklaşımı şiddetine göre farmakolojik ve farmakolojik yöntemler olmak üzere ikiye ayrılır. Beslenme değişiklikleri ve yaşam tarzı değişiklikleriyle bulantı ve kusmalar kontrol altına alınabilir. Hiperemezis gravidarum durumunda ise genellikle hastaneye yatış gerekir ve tedavide esas olan intravenöz sıvılarla hipovoleminin ve elektrolit bozukluklarının düzeltilmesidir (Madazlı, 2021; Nural, 2018; Topçu ve ark., 2019).

3.2. Gastroözofageal Reflü

Özefagusa gelen mide asidinin neden olduğu göğüs ya da özofagusta yanma ve/veya ağza acı-ekşi su, yemeklerin gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Nural, 2018; Balacan ve ark., 2020). Gebeliklerin yaklaşık%40-80'ninde gözlenen bir sorundur (Madazlı,2021). Sıklığı ve şiddeti gebelik haftası arttıkça artar ve doğum sonu kaybolur (Kadayıfçı ve Sivri,1996).

Gebelikte görülen anatomik ve fizyolojik değişikliklerin etkisiyle alt özefagus sfinkter basıncında ve tonüsünde azalma meydana gelir. Bu azalma sonucunda asitli mide içeriği özofagusa yükselir. Özofagusta artan asit, mukozal dokunun erimesine böylece gasroözofageal ağrıya ve rahatsızlığa yol açar. Fizyolojik ve anatomik değişikliklerin yanı sıra gebelikte sık kullanılan demir takviyeleride gasroözofageal reflüye sebep olabilmektedir (Nural, 2018; Balacan ve ark., 2020).

Tanı öykü ile koyulur. Endoskopi ile tanı kesinleştirilebilir ve gebelikte endoskopi yapılabilir fakat gastroenterologlar mümkün olduğu kadar anne adaylarına endoskopi yapmazlar (Göral, 2018). Gebelikte tedavisinde öncelikle yaşam biçimi ve beslenme düzeni ile ilgili değişiklikler önerilmelidir. Bu değişikliklerle şikayeti geçmeyen gebelerde antiasitler ilk ve sık kullanılan medikal tedavidir. Kalsiyum, magnezyum veya alüminyum içeren preparatlar ile proton pompa inhibitörleride gebelikte gasroözofageal reflü için kullanılacak diğer medikal tedavi seçenekleridir (Nural, 2018; Balacan ve ark., 2020; Madazlı,2021).

3.3. Peptik ülser

Mide ve duodenumda mukoza koruyucu faktörlerin etkinliğinin azalmasıyla beraber mukoza hasarı yapan faktörlerin daha etkin hale gelmesine bağlı olarak gelişen doku hasarıdır (Taşkın ve Özçetin, 2022). Peptik ülseri olan kadınlarda semptomlar gebelikte genellikle hafifler. Gebelikte mide asit sekresyonları da değişiklik olmaz. Östrojenin mukozada koruyucu etkisi, progesteronun mukus yapımını artırıcı ve mukoza koruyucu etkisi sebebiyle semptomların azaldığı düşünülür (Nural, 2018).

Epigastrik ağrı, anoreksia, bulantı ve kusma ve üst gastrointestinal kanama peptik ülser bulgularıdır. Kesin tanı endoskopi ile konulur. Tedavide öncelikle beslenme ve yaşam biçimine yönelik düzenlemeler yapılır. Medikal tedavi gerektiren olgularda anti asitler, H2 reseptör antagonistleri veya proton pompa inhibitörleri kullanılır. Tedavi amacıyla endoskopik müdahaleye nadiren ciddi üst gastrointestinal kanama durumlarında gerek duyulur. (Madazlı, 2021). Peptik ülserin en önemli nedeni helicobakter piloridir ve tedavisinde kullanılan antibiyotikler gebelikte kontrendike olduğu için tedavi doğum sonu dönemde yapılır (Nural, 2018).

3.4. Konstipasyon

Haftada üçten daha az sayıda dışkılama ile birlikte sert dışkılama ve/veya tam boşalamama hissi olmasıdır. Tanı için öykü ile alınan bu kriterler yeterlidir (Odabaş ve Taşpınar, 2020).

Gebelikte bağırsaklarda su emiliminin artması, mekanik faktörler, fiziksel aktivitede azalma ve hormonal etkilere bağlı olarak barsak motilitesindeki azalma sebebiyle gebelikte şişkinlik, gaz sancısı ve konstipasyon riskleri artar. Gebelikte alınan demir preparatlarının da konstipasyona etkisi vardır. Tedavisinde genellikle egzersiz, fiziksel aktivitede artış, beslenmede düzenleme (yüksek lifli diyet, yeterli su alımı vs.) yeterli olur. Prebiyotiklerde konstipasyon tedavisinde olumlu sonuçlar verir. Gerekli olması halinde müshil ilaçlar minimal düzeyde kullanılabilir (Nural, 2018; Aygün ve Kumbak Aygün, 2010; Madazlı, 2021).

3.5. Hemoroid

Gebelikte görülen hormonal değişiklikler, uterus büyümesi nedeniyle karın içi basınçtaki artış ve venlere baskı yapması, kabızlık kadınlarda hemoroid gelişme riskini artırır. Gebeliğin 3. trimesterında ve erken lohusalık dönemlerinde görülme sıklığı daha yüksektir (Nural, 2018).

Klasik klinik bulgusu defekasyon sonrası kırmızı renkli kanama, feçesin üzerine kan bulaşmasıdır. Anorektal rahatsızlık hissi, kaşıntı ve venöz hemoroid prolapsusu veya tromboza bağlı ağrı diğer bulgulardandır. Tedavisinde iki temel amaç kabızlık ve zorlama gibi faktörlerin azalması ve semptomların hafifletilmesidir. Beslenmede kabızlığı önlemek amacıyla değişiklikler, sıcak duş hemoroid için güvenli ve etkili seçeneklerdir. Hemoroid kaynaklı çok ağrılı olan gebelerde topikal analjezikler tedavide kullanılabilir (Nural, 2018; Madazlı, 2021).

3.6. Gebeliğin intrahepatik kolestazi

Gebeliğin intrahepatik kolestazi (GIHK) veya gebelik kolestazi, özellikle 2. ve 3. trimesterde ortaya çıkan ve gebelik sonrası düzelen, aşırı kaşıntı ve serum safra asitlerinde ve/veya karaciğer enzimlerinde artış ile karakterize kolestatik bir hastalıktır. Doğum sonrası 48 saat içinde şikayetler geriler, 2-3 hafta içinde semptom ve laboratuvar bulguları düzelmez ise GIHK tanısından uzaklaşmak gerekir (Madazlı, 2021). Hastalığın teşhis ve takibi, maternal-fetal morbidite ve mortalite nedeniyle önemlidir (Yılmaz ve ark., 2012).

Risk faktörleri arasında en önemlisi önceki gebeliklerde GİK geçirmiş olmaktır. Bunun yanı sıra; ileri maternal yaş (>35), multiparite, ailesel yatkınlık, oral kontraseptif kullanımı ile kolestaz öyküsü, yardımcı üreme tekniği ile gebe kalmak, çoğul gebelik, hepatit c öyküsü, safra taşı öyküsü, ovaryan hiperstimulasyon sendromu risk faktörlerindedir (Kıncı ve ark., 2021).

Genetik faktörler, hepatobiliyer transport proteinlerinde mutasyonlar, çevresel faktörler (selenyum eksiliği ve hormonal faktörler hastalığın ortaya çıkışında rol oynar (Madazlı,2021).

Gebeliğin intrahepatik kolestazında safra asitleri karaciğerden tam olarak atılamaz ve retansiyon sonucu klinik bulgular ortaya çıkar. Gebelikteki yüksek östrojen sonucu safra asitlerinin sülfasyonu bozulmakta ve ekskresyonu olamamaktadır. Bununla birlikte östrojen düzeylerinin yüksek seyrettiği çoğul gebeliklerde gebeliğin intrahepatik kolestazının daha sık görülmesi, oral kontraseptif kullanımında tekrar oluşması ve doğum sonrası hastalığın düzelmesi etiyojide gebelikteki yüksek östrojen konsantrasyonunun etkili olduğunu desteklemektedir. Östrojenin önemli olduğu kadar progesteronun da gebeliğin intrahepatik kolestazı patogeneğinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Preterm eylem nedeniyle progesteron tedavisi alan hastalarda gebelik intrahepatik kolestazının daha sık görüldüğü bildirilmektedir. Bu sebeple kolestaz öyküsü olanlarda progesteron kullanımından kaçınma önerilmektedir (Güleç ve Sevil, 2013).

Klinik bulgularında döküntünün eşlik etmediği geceleri kötüleşen yaygın kaşıntı temel semptomdur. Kaşıntı başlarda avuç içi ve ayak tabanında başlayıp ekstremitelere doğru ilerler ve daha sonra yüzde de oluşur. Özellikle geceleri anne için rahatsız edici olan kaşıntı sürekli olduğunda annede uykusuzluk ve sinirlilik duygularının yaşanmasına neden olur. Kaşıntı semptomunun preeklampsi gibi serum transaminaz değerlerinde yükselme ile seyreden hastalıkların ayırıcı tanısında yardımcı olduğu belirtilmektedir (Güleç ve Sevil, 2013).

Kaşıntı, maternal serum safra asitleri ve/veya aminotransferazlarda yükselme tanılayıcı bulgulardır. En belirgin laboratuvar bozukluk, total safra asitlerinde (TSA) yükselmedir. TSA düzeyi için sınır değer 10mmol/L kabul edilir, 15 mmol/L üzerindeki değerler kesin tanı koydurucudur.

Tedavisinde amaç; maternal biyokimyasal değerlerin normal referans aralığına yakın tutulması, kaşıntı başta olmak üzere semptomların azaltılması ve fetal komplikasyonların önlenmesidir. Gebeliğin intrahepatik kolestazı tanısı almış tüm gebelere tedavi önerilir. Tedavide kullanılan ilk seçenek ilaç ursodeoksikolik asittir. Bu asidin kaşıntıyı, transaminaz ve safra asit düzeylerini azalttığı bilinmektedir (Kıncı ve ark., 2021; Madazlı, 2021).

4.GEBELİKTE GÖRÜLEN GASTROİNTESTİNAL SİSTEM SORUNLARI VE HASTALIKLARINDA EBELİK BAKIMI

Gebelikte meydana gelen anormal belirtilerin ve semptomların tanınmasında ebelerin rolü büyüktür. Ebeler gebelik boyunca gastrointestinal sistem semptomları, bu şikayetlerin sıklığı ve rahatsızlığa sebebiyet verebilecek potansiyel durumları değerlendirmelidir. Meydana gelen bu semptomların patolojik mi yoksa psikolojik mi olduğu iyi değerlendirilmelidir ve ebeler verecekleri bakımı buna göre şekillendirmelidir. İstenmeyen semptomlar hakkında bilgilendirme ve danışmanlık yapılmalıdır. Ayrıca hastalara stres yönetimi ve yeterli dinlenebilme için danışmanlık verilmelidir. Verilen psikolojik danışmanlığın önemi oldukça fazladır (Balacan ve ark., 2020)

Gebelikte gelişen fizyolojik değişikliklerin sebep olduğu rahatsızlıklarda ebeler tarafından farmakolojik olmayan beslenme değişiklikleri ve yaşam tarzı değişiklikleri gibi tedavi

seçenekleri oluşturulmalıdır. Gebelikte görülen bu gastrointestinal sistem yakınmalarında farmakolojik tedaviye gerek kalmadan uygun beslenme ve yaşam tarzı değişiklikleriyle semptomların hafifletilmesi veya yok edilmesi mümkündür. Bu yüzden gastrointestinal sistemi olan gebelerde ebelik bakımının önemi büyüktür (Balacan ve ark., 2020; Nural,2018).

Bulantı ve kusma yaşayan gebelere; semptomlarını arttıran gıda ve kokulardan uzak durması gerektiği, hangi yiyeceklerin tetiklediğini tespit etmek için günlük tutmaları, sabah kalktıktan sonra güne tuzlu gıdalar tüketerek başlaması önerilmelidir. Diyet değişikliği olarak, küçük ve sık aralıklı beslenme, gastrik boşalmayı geciktiren yağlı yiyeceklerden uzak durma, midenin asiditesini arttıracak asitli içeceklerden uzak durma,alkolden kafeinden uzak durma, sık sık az miktarda kuru ve yumuşak gıdalar tüketmesi, sıvı tüketimini yemek yerken değil yemek aralarında yapması gerektiği, yemeklerden hemen sonra uzanmaması ve geç saatlerde yemek yememesi gerektiği verilebilecek bilgilendirmelerdir. Ayrıca zencefil tüketiminin de mide bulantısında azaltıcı etkisi vardır. Dehidratasyonu önlemek için günde bir buçuk litrelik spor içecekleri tüketmesi veya tuz, glikoz, ve potasyumdan zengin et suyu tüketmeleri önerilir (Topçu ve ark., 2019; Nural, 2018; Acar, 2020).

Gastroözofageal Reflü yaşayan gebelere; bulantı kusma için verilen önerilerin yanı sıra, yatarken yatak başını 20 cm kadar yükseltmeleri, gevşek, bol ve rahat kıyafetler seçip bel ve karın bölgesini sıkacak giyecek ve aksesuarlar kullanmaması gerektiği, yatarken belden kıvrılmak yerine dizleri bükerek yatarak mideye olan basıncı azaltması gerektiği, istirahat ederken uzanmak yerine, dik veya arkaya hafif eğimli oturması gerektiği hakkında bilgilendirme yapılmalıdır. Aşırı kilolar ve obezitenin mideye basınç yaparak yemek borusundan yiyeceklerin geri kaçıışı arttıracığı için gebelik sırasında ebeler düzenli kilo takibi yapmalı ve önerilen miktardan fazla kilo alınmamasına özen gösterilmelidir. Sigara ve alkolden reflüyü arttırıcı etkilerinden dolayı sakınılmalıdır. Sakız çiğneme, tükürük bezlerini sitimule ettiği için asiti nötralize etmede yararlı olabilir (Balacan ve ark., 2020).

Konstipasyon yaşayan gebelere; yeterli miktarda sıvı alımı, yüksek lifli diyet ve gebelik egzersizleri konusunda danışmanlık verilmelidir. Bu öneriler genellikle gebelikte konstipasyon şikayetinin giderilmesi için yeterlidir (Nural, 2018; Aygün ve Kumbak Aygün, 2010).

Hemoroid sorunu olan gebelere; konstipasyonu nedensel faktörlerden ekarte etmek amacıyla konstipasyonu önlemek için danışmanlık verilmelidir. İç hemoroid kaynaklı kanaması olanlara liften zengin beslenme kanamayı azaltması için önerilebilir. Sıcak duş veya ılık su hemoroid sorununa iyi gelen diğer önerilerdendir (Nural, 2018).

Gebeliğin intrahepatik kolestazi sorunu yaşayan gebelere; az yağlı diyet ile beslenmenin kaşıntının şiddetini azaltmaya yardım edeceği, sıvı alımının artmasıyla vücuttan atılan toksinlerin artacağı, dış iritanları ortadan kaldırarak kaşıntı semptomlarının azaltılabileceği ve yeterli uyku sağlaması konularında danışmanlık verilmelidir. Semptomları azaltmak için vücudu nemlendirme, bacakları traş etme ve pürüzsüz olmasını sağlama, rutubetli ortamın uygun araç ile düzenlenmesi, serin ve bol pamuklu giysiler giyilmesi, rahatlama banyoları, etkilenen bölgelere buz koyma gibi uygulamalar önerilebilir (Güleç ve Sevil, 2013).

KAYNAKÇA

Acar, A. (2020), Gebelikte Sık Görülen Yakınmalar, B. Özkan, E. Çeber Turfan, S. Yaşaroğlu Toksoy içinde, *Ebelik Uygulama Standartları* (s.72-78) Ankara: Vize Yayıncılık.

Aygün, C., Kumbak Aygün, B., (2010). Gebelik ve Konstipasyon. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 17(1), 71–75.

- Balacan, Z., Gökdoğan Keleş, M., Amanak, K., Altınkaya, Ö. (2020). Gebelikte Gastroözofageal Reflü ve Ebelik Bakımı. *Ebelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 127–133.
- Bülbül, M., Kaplıanoğlu, M., Arslan Yıldırım, E. ve Dilbaz, B. (2017). Hiperemezis Gravidarum. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(3), 269–269.
- Erkaya, R., Yeşilççek Çalık, K. (2018), Gebelikte Fizyolojik Değişiklikler, F. Coşar Çetin ve K. Yeşilççek Çalık içinde, *Doğum Öncesi Dönem 1* (s.135-137) İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.
- Göral, V. (2018). Gebelik Reflüsüne İdeal Yaklaşım. *Güncel Gastroenteroloji Dergisi*, 22(2), 115-119.
- Guyton, A., Hall, J.E., (2003). *Tıbbi Fizyoloji Cep Kitabı*. (Z. Solakoğlu, Çeviri). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Güleç, D., Sevil, Ü. (2013). Gebelik İntrahepatik Kolestazı ve Hemşirelik Bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 29(2), 95–103.
- Kadayıfçı, A., Sivri, B. (1996). Gebelik ve Gastrointestinal Sistem Hastalıkları. *Türk Gastroenteroloji Dergisi*. 7:264-272.
- Kaya Odabaş, R., Taşpınar, A. (2020). Gebelikte Konstipasyon Görülme Durumu Ve Yaşam Kalitesi İle İlişkisi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(2), 249–256.
- Kıncı, M. F., Şehirli Kıncı, Ö., Karakaş Paskal, E. (2021). Gebeliğin İntrahepatik Kolestazı. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi*, 8(2), 158–162.
- Köylü, H. (2017). *Sağlık Bilimleri İçin Temel Fizyoloji*. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.
- Madazlı, R. (2021), Gastrointestinal Sistem Hastalıkları ve Karaciğer, Safra Sistemi ve Pankreas Hastalıkları. R. Madazlı içinde, *Gebelik Ve Sistemik Hastalıklar* (s.205-226) İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.
- MEB. (2015). Sindirim Sistemi. *Sağlık Hizmetleri* (s.3-26). Ankara.
- MEB. (2013). Sindirim Sistemi Hastalıkları Ve Bakımı. *Hemşirelik* (s.4-6). Ankara.
- Nural, N. (2018), Gebelik ve Gastrointestinal Sistem Hastalıklar, K. Yeşilççek Çalık ve F. Coşar Çetin içinde, , *Doğum Öncesi Dönem 2* (s.161-169) İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.
- Süzen, L.B. (2018), Sindirim Sistemi ve Uygulamaları, F. Akça Ay içinde, *Sağlık Uygulamalarında Temel Kavramlar ve Beceriler* (s.648-651). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Taşkın A. K. , Özçetin B.(2022). Ramazan Ayının ve Mevsimlerin Peptik Ülser Perforasyonları Üzerine Olan Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Abant Med J*. 11(2): 257-263.
- Topçu, G. B., Ateş, N.A., Küğcümen, G. (2019). Gebelikte Bulantı ve Kusma Yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* (4)2: 29-33.
- Yazıcı, S., Günaydın, S. (2016), Gebelikte Annede Oluşan Değerşiklikler, H. Karanisoğlu, S. Yazıcı, T. Yılmaz içinde, *Doğum Öncesi Dönem ve Bakım* (s.102-104) İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Yılmaz, S., Üstün, Y., Hızlı, D., Deveer, R. (2012). Gebeliğin İntrahepatik Kolestazı. *Gazi Medical Journal*, 23(4), 138–144.

HISTOLOGICAL EVALUATION OF OVERIAN TORSION OVER TORSİYONUNUN HİSTOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevda AYDIN¹, Elvan ŞAHİN²

¹Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Histoloji ve Embriyoloji, 0009-0006-9256-2773

²Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Histoloji ve Embriyoloji, 0000-0001-8585-9903

Özet

Overler oositlerin üretimini ve bazı steroid hormonların sentezini sağlayan, uterusun her iki yanına yerleşmiş bir çift organdır. Overin kendi vasküler eksenini etrafında kısmen veya tamamen dönmesi sonucu kan akımının bozulması ile ortaya çıkan over torsiyonu, kadınlarda sıklıkla görülen jinekolojik acil durumlardan biridir. Devamı halinde kan akımı acilen sağlanmazsa iskemi gelişir. İskemi sonrası gelişen doku hasarı nekroz, ödem, hemoraji, folikül dejenerasyonu şeklinde gözlenir. Doku hasarı torsiyonun derecesine ve süresine bağlı olduğundan dişi üreme sağlığını korumak için erken tanı ve tedavi önem taşır. Geleneksel tedavi yaklaşımı iskemik dokunun cerrahi operasyon ile çıkarılmasıdır ancak bu durum kadın üreme sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Son dönemlerde ortaya çıkan konservatif tedavi yöntemi, organ koruyucu cerrahi yaklaşım ile overin detorsiyone edilmesidir. Detorsiyon işlemi ile iskemik dokunun reperfüzyonu sağlanır, kan akımının kesilmesi sonucu iskemi gelişen dokuda yeniden oksijenlenme başlamış olur. Reperfüzyonu takiben iskemik dokunun yeniden oksijenlenmesi reaktif oksijen türlerinin üretilmesine ve antioksidan özellik gösteren maddelerin azalmasına sebep olur. Reaktif oksijen türleri metabolizmanın normal seyri boyunca sürekli olarak üretilirler ancak üretim ve yıkımları arasındaki denge bozulduğunda hücrelerde temel mekanizmaları etkileyerek fonksiyon bozukluğuna sebep olurlar. Bu durum iskemi – reperfüzyon hasarı olarak adlandırılır. İskemi-reperfüzyon hasarı, overin hormonal fonksiyonunu ve oosit rezervlerini olumsuz yönde etkiler. Vücutta reaktif oksijen türlerinin sebep olduğu hasarı önleyen veya dokudaki hasarın azaltılmasına yardımcı olan maddeler antioksidanlardır. Yapılan deneysel çalışmalarda over torsiyon – detorsiyonu sonucu ortaya çıkan iskemi-reperfüzyon hasarı antioksidan maddeler kullanılarak azaltılmaya ve ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Klinik açıdan önem arz eden bu çalışmalar ile kadın üreme sağlığının korunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Over torsiyonu, iskemi – reperfüzyon hasarı, histoloji

Abstract

Ovaries are a pair of organs located on both sides of the uterus that provide the production of oocytes and the synthesis of some steroid hormones. Ovarian torsion, which occurs when the ovary partially or completely rotates around its own vascular axis, resulting in impaired blood flow, is one of the most common gynecological emergencies in women. If blood flow is not immediately restored, ischemia develops. Tissue damage that develops after ischemia is observed in the form of necrosis, edema, hemorrhage, and follicle degeneration. Since tissue damage depends on the degree and duration of torsion, early diagnosis and treatment are important to protect female reproductive health. The traditional treatment approach is to surgically remove ischemic tissue, but this negatively affects women's reproductive health. The conservative treatment method that has emerged recently is detorsion of the ovary with an

organ-preserving surgical approach. With the detorsion process, reperfusion of the ischemic tissue is achieved, and re-oxygenation begins in the tissue where ischemia develops as a result of the interruption of blood flow. Re-oxygenation of ischemic tissue following reperfusion causes the production of reactive oxygen species and the decrease of substances with antioxidant properties. Reactive oxygen species are produced continuously throughout the normal course of metabolism, but when the balance between their production and destruction is disrupted, they affect basic mechanisms in cells and cause dysfunction. This situation is called ischemia-reperfusion injury. Ischemia-reperfusion injury negatively affects the hormonal function of the ovary and oocyte reserves. Antioxidants are substances that prevent damage caused by reactive oxygen species in the body or help reduce damage to tissue. In experimental studies, ischemia-reperfusion damage resulting from ovarian torsion-detorsion is tried to be reduced and eliminated by using antioxidant substances. These clinically important studies aim to protect women's reproductive health.

Keywords: Ovarion torsion, ischemia – reperfusion injury, histology

1.GİRİŞ

Overler uterusun her iki yanına ve tuba uterinaların altına yerleşmiş, iri bir badem büyüklüğünde bir çift organdır. Dişi üreme hücresi olan oosit üretimini ve bazı steroid hormonların sentezini sağlayarak hem endokrin hem de ekzokrin salgı yaparlar (Espey, 1994; Hassa, 2003). Overlerin en dış yüzeyi tek katlı kübik epitel olan germinal epitel ile döşelidir. Germinal epitel tabakasının altında sıkı bağ dokusu tabakası olan tunika albuginea yer alır (Auersperg vd., 2001). Bu tabakanın altında overler histolojik olarak dışta korteks ve merkezde medulla olmak üzere iki kısımdan oluşur. Gelişmekte olan oositler için mikroçevreyi sağlayan ovaryan foliküller kortekste yer alır; medullada folikül yoktur.

Over torsiyonu, overin kendi vasküler eksenini etrafında kısmen veya tamamen dönmesi sonucu kan akımının bozulması durumudur (Huchon ve Fauconnier, 2010). En sık görülen jinekolojik acil durumlardan biridir. Acil müdahale gerektiren bu klinik tablo, kadınlarda her yaşta görülebilse de özellikle reproduktif dönemde görülme sıklığı daha yüksektir. Torsiyonun devamı halinde kan akımı acilen sağlanmaz ise, iskemi gelişir. İskemi, pıhtı ve mekanik engellere bağlı olarak kan akımının durması sonucunda dokunun oksijensiz kalması halidir (Tullis vd., 1996). Yeterli oksijenlenme, hücrede normal fonksiyonların sürdürülmesi için temel şartlardan biridir. İskemi sonrası gelişen doku hasarı nekroz, ödem, hemoroji (kanama) ve folikül dejenerasyonu şeklinde ortaya çıkar (Toktay vd., 2022; Soyman vd., 2017) İskemi sonrası kortekste yoğun kanamalar ve ödem alanları görülür. Folikül içerisinde gözlenen nekrotik hücreler özellikle folikül dejenerasyonun belirtisidir. Kanamalar sadece korteks stromasında değil folikül içerisinde de görülebilmektedir. İskemi sonrası gelişen doku hasarı torsiyonun derecesine ve süresine bağlı olduğundan, kadın üreme sağlığını korumak adına erken tanı ve tedavi önem taşımaktadır.

Geleneksel tedavi yöntemi, iskemik dokunun cerrahi operasyon ile alınmasıdır (Bayer ve Wiskend, 1994). Fakat bu durum kadın üreme sağlığını olumsuz yönde etkiler. Bu sebeple son dönemlerde over torsiyonu tedavisinde konservatif yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Organ koruyucu cerrahi yaklaşım ile overler detorsiyone edilmektedir (Kılıç vd., 2016). Konservatif tedavi sonrası overlerin fonksiyonunu geri kazandığı durumlar çoğunlukta olsa da nadiren overin atrofiye gitmesi de söz konusu olabilir.

Detorsiyon işleminin uygulanması ile iskemik dokuda reperfüzyon sağlanır. Reperfüzyon, kan akımının kesilmesi nedeniyle iskemi gelişmiş dokunun tekrar oksijenlenmesine hizmet eder. Fakat, reperfüzyonu takiben iskemik dokunun yeniden oksijenlenmesi, reaktif oksijen

moleküllerinin üretilmesine, antioksidan özellik gösteren moleküllerin azalmasına ve bu olaylara bağlı doku hasarının oluşmasına yol açar (Meyer vd., 1995; Slather, 1984). Reaktif oksijen molekülleri birçok hastalığın patogeneğinde rol oynayan oldukça reaktif moleküller olmasına karşın, aslında metabolizmanın normal seyri boyunca sürekli olarak üretilirler. Olumsuz etkileri, miktarları arttığında yani üretimleri ve yıkımları arasındaki denge bozulduğunda başlar. Hücrelerde protein, lipid ve karbonhidrat metabolizmasını etkileyerek fonksiyon bozukluğuna sebep olurlar. Bu hasar iskemi – reperfüzyon hasarı olarak adlandırılır (Grace, 1994). Bu hasarın göstergesi olarak histolojik kesitlerde yoğun kanama alanları, nekrotik hücreler, foliküler dejenerasyon ve ödem alanları ile karşılaşılır. Yapılan çalışmalarda iskemiye maruz kalan dokularda esas hasarın dokunun tekrar kanlanmasıyla ortaya çıkan toksik metabolik ürünlere bağlı geliştiği ortaya konmuştur (Mangino vd., 1998). Overdeki torsiyon – detorsiyon neticesinde ortaya çıkan iskemi – reperfüzyon hasarı, overin hormonal fonksiyonunu ve oosit rezervlerini olumsuz yönde etkiler.

Vücutta reaktif oksijen moleküllerini metabolize eden, yeniden oluşmalarını önleyen, dokudan temizlenmesini arttırarak oluşabilecek hasarı önleyen veya dokudaki hasarın azalmasına yardımcı olan savunma maddeleri vardır (Halliwell, 1994; Kazez vd., 2000). Antioksidan adı verilen bu maddeler, reaktif oksijen moleküllerine karşı ilk savunma sistemidir ve işlevlerine göre üç gruba ayrılırlar. Yeni reaktif oksijen moleküllerinin oluşumunu önleyenler, primer antioksidanlardır. Sekonder antioksidanlar, dokuda hali hazırda var olanları uzaklaştırmak için iş görürler. Tersiyer antioksidanlar ise dokuda fonksiyonu bozulan mekanizmaları onarırlar.

2. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Overde torsiyon – detorsiyon sonrası ortaya çıkan iskemi – reperfüzyon hasarının tanı ve tedavi yöntemleri klinikte olumlu geri dönüşler yaşanması için oldukça önem taşımaktadır. Detorsiyon sonucu oluşan hasara bağlı olarak antioksidan seviyelerinde düşme yaşanması klinik tedavide iskemi – reperfüzyon hasarını azaltabilmek amacıyla tedaviye antioksidan eklenmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Daha önce yapılmış birçok hayvan çalışmasında over torsiyonunda iskemi – reperfüzyon hasarını azaltmaya yönelik birçok madde kullanılmış ve çoğunun hasara belli oranlarda olumlu olarak etki ettiği gözlenmiştir (Ergun vd., 2010; Eser vd., 2015; Kazez vd., 2000). Yapılan bu deneysel çalışmalar klinikte kadın üreme sağlığını korumak adına büyük önem taşımaktadır.

3. KAYNAKLAR

- Auersperg, N., Wong, A. S., Choi, K. C., Kang, S. K., Leung, P. C. (2001). Ovarian surface epithelium, biology, endocrinology, and pathology. *Endocrine Reviews*, 22, 255-288.
- Bayer, A. I. ve Wiskind, A. K. (1994). Adnexal torsion: can the adnexa be saved? *Am J Obstet Gynecol*, 171: 1506-1510.
- Ergun, Y., Koc, A., Dolapcioglu, K., Akaydin, Y., Dogruer, G., Kontas, T., ... Aslan, E. (2010). The protective effect of erythropoietin and dimethylsulfoxide on ischemia-reperfusion injury in rat ovary. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol*, 152:186-190.
- Eser, A., Hizli, D., Haltas, H., Namuslu, M., Kosus, A., Kosus, N., Kafali, H. (2015). Effects of curcumin on ovarian ischemia- reperfusion injury in a rat model. *Biomed Rep*, 3:807-813.
- Espey, L. L. (1994). Current status of the hypothesis that mammalian ovulation is comparable to an inflammatory reaction. *Biology of Reproduction*, 50, 233- 238.
- Grace, P. A. (1994). Ischemi-reperfusion injury. *Br J Surg*, 81: 637-47.

- Halliwell, B. (1994) Free radicals, antioxidants and human disease: curiosity, cause or consequence? *The Lancet*, 344:721-4.
- Hassa, H. (2003). İnfertil Olgulara Klinik Yaklaşım ve IVF Laboratuvar Uygulamaları. *Osmangazi Üniversitesi Yayınları*, 9, 84-91.
- Huchon, C. ve Fauconnier, A. (2010). Adnexal torsion: a literature review. *Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol*, 150:8-12.
- Kazem, A., Demirbağ, M., Üstündağ, B., Özercan, I. H., Sağlam, M. (2000). The role of melatonin in prevention of intestinal ischemia-reperfusion injury in rats. *J Pediatr Surg*, 32:1444-8.
- Kılıç, A., Uyanıkoğlu, H., İncebıyık, A. (2016). Rat Overinde İskemi-Reperfüzyon Üzerine N-Asetil Sistein ve Resveratrol'ün Koruyucu Etkisi. *Dicle Medical Journal*, 43 (2): 229-236.
- Mangino, M. J., Anderson, C. B., Murphy, M. K., Brunt, E., Turk, J. (1998). Mucosal arachidonate metabolism and intestinal ischemia-reperfusion injury. *Am J Physiol*, 275: 1341-1352.
- Meyer, J. S., Harmon, C. M., Harty, M. P., Markowitz, R. I., Hubbard, A. M., Bellah, R. D. (1995). Ovarian torsion: Clinical and imaging presentation in children. *J Pediatr Surg*, 30:1433-1436.
- Slater, T. F. Free radical mechanisms in tissue injury. (1984). *Biochem J*, 222:1-15.
- Soyman, Z., Kelekçi, S., Sal, V., Şevket, O., Bayındır, N., Uzun, H. (2017). Effects of Apigenin on Experimental Ischemia/Reperfusion Injury in the Rat Ovary. *Balkan Med J*, 34:444-9.
- Toktay, E., Tastan, T. B., Gurbuz, M. A., Erbas, E., Abuc, O. O., Ugan, R. A., Selli, J. (2022). Potential protective effect of astaxanthin on ovary ischemia-reperfusion injury. *Iran J Basic Med Sci*, 25:173-178.
- Tullis, M. J., Brown, S., Gewertz, B. L. (1996). Hepatic influence on pulmonary neutrophil sequestration following intestinal ischemia-reperfusion. *J Surg Res*, 66: 143-146.

OBSTETRIC TRIAGE and MIDWIFERY
OBSTETRİK TRİYAJ ve EBELİK

Selin Nur ALTUN¹, Zümrüt Yılar Erkek²

¹Uzman Ebe, Tokat İl Sağlık Müdürlüğü Almus Devlet Hastanesi, 0000-0003-2882-2682

**²Doç.Dr. Zümrüt Yılar Erkek, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi, Ebelik Bölümü, 0000-0002-0495-9003**

Özet

Fransızca'da 'tier'kökeninden gelen, "sınıflamak, seçim yapmak" anlamlarına gelmektedir. 1800'lü yılların başında Fransa'da geliştirilen triyaj sistemleri, cerrahi hastalarını yaralanma durumuna göre sınıflandırmaya dayanmaktaydı. 1900 yılların başında ABD, Avrupa'da ve İngiltere'deki acil servislerde kullanılmaya başlanmıştır. 1980-1990 yıllarından itibaren uluslararası alanda prenstik bakım kapsamında "Obstetrik Triyaj" ortaya çıkmıştır . Acil Obstetrik durumlarda, sağlık profesyonellerinin en uygun ve en hızlı müdahaleyi yapması ya da uygulanan prosedüre uygun olarak hastanın hızlıca sevkinin gerçekleşmesi, fetal ve materyal mortalite ve morbidite önleyebilmektedir. Obstetrik triyaj sürecinde kısa bir anamnez alınarak ilk ebelik değerlendirmesi yapılır. Gebenin değerlendirmesinde, yaşamsal belirtiler, fetusun kalp atım hızı, fetal hareketler ve vajinal kanama incelenmelidir (Rulh ve ark., 2015a). Amerikan Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanları Koleji Amerikan Pediatri Akademisi bakım klavuzlarında obstetrik birimlere başvuran acil ve acil olamayan hastaların gecikmeden değerlendirilmesi gerektiğini önermiştir. Anne ölümlerini DSÖ gecikme modellerinde değerlendirildiğinde; Hizmet vermede yaşanan gecikme, personel eksikliği, hizmet kapasitesi eksikliği, malzeme eksikliği kaynaklı 3. Gecikme olarak adlandırılan gecikme grubunda oran %37'dir.

Obstetrik Triyaj Keskinlik Skalası, İsviçre Acil Durum Triyaj Ölçeği, Birmingham Semptoma Özel Obstetrik Triyaj Sistemi, Materyal Fetal Triyaj İndeksi, Florida Hastanesi Obstetrik Triyaj Keskinlik Aracı, Perinatal Acil Ekip Müdahale Değerlendirmesi, GOTHENBURG Obstetrik Triyaj Sistemi dünyada geliştirilen ve kullanılan obstetrik triyaj skalalarıdır. Ülkemizde ise 3lü triyaj sistemi obstetrik triyaja entegre edilerek kullanılmaktadır, Geliştirilen yada uygulanan özel bir obstetrik triyaj skalası yoktur.

Tarihte en eski sağlık profesyonellerinden olan ebelik mesleği; gebe, kadın, doğum ve yenidoğan konularında multidisipliner icra edilen bir meslektir. Bu yüzden günümüzde ön planda olan obstetrik triyajda ebelik mesleği ön plandadır. Ebelerin desteği ile uygun triyaj ve hizmet verimliliği artacaktır. Buna rağmen obstetrik triyajın temelleri ve uygulama standartları hakkında hala fikir birliği oluşmamıştır . Bu nedenle bu alandaki bulgular sistematik olarak incelenmeli ve güvenilir kanıtlar elde edilmelidir. Ardından ebelik eğitim programlarına bu kanıtlar entegre edilmelidir.

Anahtar kelimeler: Obstetrik Triyaj, Ebelik, Obstetrik Acil

Abstarct

It comes from the French root 'tier', meaning "to classify, to choose". Triage systems developed in France in the early 1800s were based on classifying surgical patients according to injury status. It began to be used in emergency departments in the USA, Europe and England in the early 1900s. "Obstetric Triage" has emerged internationally within the scope of principled care since 1980-1990. In emergency obstetric situations, the most appropriate and fastest intervention by healthcare professionals or the rapid transfer of the patient in accordance with the applied procedure can prevent fetal and material mortality and morbidity. During the obstetric triage process, a brief anamnesis is taken and the first midwifery evaluation is made. In the evaluation of the pregnant woman, vital signs, fetal heart rate, fetal movements and vaginal bleeding should be examined (Rulh et al., 2015a). The American College of Obstetricians and Gynecologists (ACOG) and the American Academy of Pediatrics (AAP) have recommended in their care guidelines that urgent and non-urgent patients presenting to obstetric units should be evaluated without delay. When maternal deaths are evaluated in WHO delay models; The rate is 37% in the delay group called the 3rd Delay due to delay in providing service, lack of personnel, lack of service capacity, lack of materials.

Obstetric Triage Acuity Scale (OTAS), Swiss Emergency Triage Scale (SETS), Birmingham Symptom Specific Obstetric Triage System (BSOTS), Material Fetal Triage Index (Maternal) - Fetal Triage Index (MFTI), Florida Hospital Obstetric Triage Acuity Tool (FHS), Perinatal Emergency Team Response Assesment (PETRA), GOTHENBURG Obstetric Triage System (Guthenborg Obstetric Triage System). GOTS) are obstetric triage scales developed and used around the world. In our country, the triple triage system is used by integrating it into obstetric triage. There is no special obstetric triage scale developed or applied.

Midwifery profession, one of the oldest health professionals in history; It is a multidisciplinary profession regarding pregnancy, women, birth and newborns. That is why midwifery profession is at the forefront in obstetric triage, which is at the forefront today. With the support of midwives, appropriate triage and service efficiency will increase. Despite this, there is still no consensus on the fundamentals and practice standards of obstetric triage. Therefore, findings in this field should be systematically examined and reliable evidence should be obtained. This evidence should then be integrated into midwifery education programs.

Key words: Obstetric Triage, Midwifery, Obstetric Emergency

1. OBSTETRİK TRİYAJ

Fransızca'da 'tier' kökeninden gelen, "sınıflamak, seçim yapmak" anlamlarına gelmektedir. 1800'lü yılların başında Fransa'da geliştirilen triyaj sistemleri, cerrahi hastalarını yaralanma durumuna göre sınıflandırmaya dayanmaktaydı. Sonralarında bilhassa asker alanda, 19. Yy - 20. Yy savaşları esnasında geliştirilmiştir. 1900 yılların başında ABD, Avrupa'da ve İngiltere'deki acil servislerde kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki süreçlerde 3 aşamalı triyaj sistemi modern sağlık sistemi ile hayatımıza girmiştir (Robertson-Steel, 2006). Bu sayede acil müdahaleye gerektiren hastalarda yeterli zaman ayrılabilir. Acil servislerde önceliğin belirlenmesi acil servislerdeki hasta yoğunluğunu azaltmaktadır (Çataloluk & Ozerdogan, 2017). 1980-1990 yıllarından itibaren uluslararası alanda prestik bakım kapsamında "Obstetrik Triyaj" ortaya çıkmıştır (Angelini et al., 2009).

Gebelik esnasında %15-20'lik kısmında daha önce tahmin edilemeyen obstetrik problemler yaşanmaktadır (Çataloluk & Ozerdogan, 2017). Acil Obstetrik durumlarda, sağlık profesyonellerinin en uygun ve en hızlı müdahaleyi yapması ya da uygulanan prosedüre uygun olarak hastanın hızlıca sevkinin gerçekleştirilmesi, fetal ve materyal mortalite ve morbidite

önleyebilmektedir. Organize edilmiş bir ekip ile oluşturulan obstetrik triyaj üniteleri; genel olarak hasta kabulü, fetüs değerlendirme, saatlik klinik değerlendirme, acil obstetrik durumlar, çeşitli obstetrik prosedürleri kapsar. Aynı zamanda tıbbi bakıma erişilemeyen durumlarda acil olmayan obstetrik ve tıbbi koşulları olan kadınlarında kabul edildiği ortamlardır (Angelini et al., 2009).

Obstetrik birçok faydası bulunmaktadır. Bunlar;

Varolan yatak kapasitesinin en verimli kullanılmasını sağlanması

Trijaj bakım etkinliğini artırması,

Obstetrik durum değerlendirilmelerinin hızlanması,

Zaman tasarrufu sağlanması,

Nitelikli işgücünün verimli kullanılması,

Hasta bekleme sürelerinin kısalması,

Obstetrik hastaların durumunu yönetme ve değerlendirme sağlamaktadır (Angelini et al., 2009; Breman et al., 2021; Yazıcı & Günaydın, 2018).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) obstetrik komplikasyonların önlenmesinde kadının, fetüsün ve yenidoğanın bakımının önemli mortalitesini azaltmasında önemli bir etkisinin olduğunu belirtmiştir. DSÖ; kanamanın, mukuslu ve kanamalı akıntının, ateşin, şiddetli baş ağrısını, erken membran rüptürü, halsizlik, bulanık görme, bayılma, fetal hareketlerin hissedilmemesi, gibi gebelikte meydana gelebilen acil müdahale gerektiren bazı durumların habericisi olabileceğini vurgulamıştır (WHO, 2017).

Anne ölümlerini DSÖ gecikme modellerinde değerlendirildiğinde; Hizmet vermede yaşanan gecikme, personel eksikliği, hizmet kapasitesi eksikliği, malzeme eksikliği kaynaklı 3. Gecikme olarak adlandırılan gecikme grubunda oran %37'dir. Yani ortalama ölen 3 anneden birisi iyileştirmelidir şartlardan dolayı hayatını kaybetmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022)

Kadın Sağlığı, Doğum ve Yenidoğan Hemşireleri Derneği (Association of Women's Health, Obstetric and Neonatal Nurses, AWHONN) klavuzunda obstetrik triyaj alanı için öneriler sunmuştur. Obstetrik triyaj süresinin 10-20dk olması, bir ebe yada hemşireye 1 hasta düşecek şekilde yapılması gerektiği önermiştir. Ancak anne ve ebeğin durumu stabil seyrinde ise 1 sağlık profesyoneli 2-3 gebe şeklinde duruma göre değişebileceğini önermiştir. (AWHONN, 2010).

1.1. Ülkemizde Uygulanan Obstetrik Triyaj Sistemi

Dünya genelinde doğum ve gebelik durumlarına bağlı, günde yaklaşık 800-850 anne ölmektedir (Güler & Yeşilkaya, 2022). Türkiye'de yıllara göre anne ölüm hızı 2020'de 13.6'dır (Güler, Yeşilkaya, 2022). Türkiye'de anne ölümlerinin %10.4'ü sağlık kuruluşlarına giderken, %21'nin evde, %48'i doğumdan sonra ilk 48 saat- 42 gün arasında gerçekleştiği belirlenmiştir . Acil Obstetrik triyaj Türkiye'de kullanımı gelişme aşamasındadır (Güler & Yeşilkaya, 2022).

2009 yılında Resmî gazetede , Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkındaki, Tebliğ'e göre; triyaj işlemleri renk uygulamasına göre yapılmaktadır. Triyaj işlemi hastanın başvurduğu esnada gerçekleşmektedir. Triyaj sisteminde muayene, tetkikler, tedaviler, tıbbi ve cerrahi girişimler bakımından önceliklere göre; kırmızı, sarı, yeşil renkler kullanılmaktadır (Görsel: 1- 2). Ayrıca materyal mortalite ve morbiditeyi en aza indirmek amaçlanarak, Sağlık Bakanlığı tarafından acil obstetrik bakım programı

yürütülmektedir. Bu program kapsamında katılımcı personellere acil obstetrik durumları yaklaşım noktasında bilgi verilir (Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği, 2023).

Görsel: 1

Tablo 1. Triyaj alanları ve endikasyonları

Kırmızı	Sarı	Yeşil
Kalp ve solunum sıkıntısı	2 dk bir kontraksiyonların görülmesi/ rahatsızlık hissi	Bulantı/kusma/diyare
Eklampsisi	Doğumun aktif fazında olan multiplarlar	Üriner enfeksiyon
Akıl kanama/ Ağır kanama	Fetal hareketlerde azalma	Stabil gestasyonel hipertansiyon
Akıl travma	Abdominal ağrı	Yara yeri enfeksiyonu
Gebelik ürününün vajenden görülmesi	Preterm eylem veya erken membran rüptürü	Üst solunum yolu enfeksiyonu
Fetal hareketlerin olmaması	Gerçek veya potansiyel preeklampsisi veya HELLP Sendromu	Vajinit
Diyabetik koma	PROM	Yara yeri kontrolü
Diğer anne veya fetüsün hayati tehlikeye sokacak durumlar		Zimba/Sutur alma

Enfeksiyon/ Laboratuvar testleri

PROM: Premature rupture of membranes.

Kaynak; (Bay & Öztürk Can, 2021).

Görsel: 2

ÇOK ACİL	ACİL	ACİL DEĞİL
<ul style="list-style-type: none">• Resesütasyon gerekli durumlar• Solunum sıkıntısı• Göğüs ağrısı• Travma sonucu kanama• Fetal parçaların sarkması• Umbilikal kord sarkması• Yaklaşan doğum• Kanama• Fetal hareketin (FKH) olmaması	<ul style="list-style-type: none">• Doğum: Sdk. altında düzenli kontr. olması• Sıkketli ağrı• Preterm eylem• Erken Membran Rüptürü (EMR)• Ağır kan kaybı• Sıkketli preeklampsisi• Epigastrik ağrı• Bulantı görme• Sıkketli baş ağrısı• Deselerasyonlar• Hipo-hiperglisemi	<ul style="list-style-type: none">• 37 haftadan sonra hafif düzensiz kasılmalar• Hafif ağrı• Bulantı, kusma• Uykusuzluk• Eyleme bağlı olmayan psikolojik sorunlar• Sınıksız sıkıntı• Hafif ağrılar ve acılar

Kaynak; (Bay & Öztürk Can, 2021).

Obstetrik triyaj ünitesi acil servis ile benzer işlevde çalışmaktadır. Yine obstetrik triyaj sisteminin bir parçası “Kurtarılan Anne” (Nar Miss) yaklaşım programıdır. Bu kavram kadının, gebelik, doğum yada doğum sonu dönemde ağır komplikasyonlardan şans eseri yada aldığı sağlık bakım hizmetleri sayesinde hayatta kalan anneleri ifade eder (Verma et al., 2020). Türkiye’de bu program adı altında verilerin değerlendirilmesinin yapılması ve sonuçlara göre obstetrik komplikasyonlarına uygulama etkinlikleri artırılarak anne ölümleri oranının düşürülmesi amaçlanmıştır (Çataloluk & Ozerdoğan, 2017). Türkiye’de 1994 yılında “Güvenli. Annelik Programı” başlatılmıştır. Bu program gebelikten önce, gebelik esnasından doğuma kadar annenin ve bebeğin süreci sağlıklı geçirmesini hedeflemektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2009).

1.2. Dünya’da Obstetrik Triyaj

Obstetrik triyaj alanında uluslararası olarak hükümetlerin dışında derneklerde önerilerini sunmaktadır. Amerikan Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanları Koleji (The American College of Obstetricians and Gynecologist- ACOG) Amerikan Pediatri Akademisi (Amerikan Academy of Pediatrics- AAP) bakım klavuzlarında obstetrik birimlere başvuran acil ve acil olmayan hastaların gecikmeden değerlendirilmesi gerektiğini önermiştir. Bu süre içerisinde annenin vital bulguları, Nonstress Test, uterus katılmaları sıklığını belirlemek için yapılmasını önermiştir (AAP & ACOG, 2017).

İran’da hamile kadınlara acil obstetrik hizmetlerin sağlanması, uzman hastanelerin doğum ve jinekoloji acil servislerinde veya genel hastanelerin doğum ve doğum departmanlarında gerçekleştirilmektedir. 2018’in başlarında, genel acil servislerinde hamile kadınların triyajı için acil şiddet indeksi (Emergency Severity Index, ESI) kullanılıyordu, ancak kadın doğum ve jinekoloji acil ünitelerinde veya doğum servislerinde yapılandırılmış obstetrik triyaj yoktu. Yapılan çalışmalar anne , yapılan yetersiz triyaj, risk değerlendirmede eksiklik ile bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bu nedenle 2018 yılı başında Sağlık ve Tıp Eğitimi Bakanlığı obstetrik triyaj aracı için bir taslak hazırlamış ve tüm bağlı üniversitelerden iyileştirmeye yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu iyileştirme yönergesinin tüm üniversitelerde uygulanması istenmiştir (Moudi et al., 2020). Çınar ve arkadaşları (2010) tarafından yürütülen bir çalışmada, ESI’nin kolay öğrenilebilir bir sistem olduğu ve triyaj hemşirelerine yönelik düzenlenen vaka örneklerinin ağırlıkta olduğu 2 günlük eğitimin, ESI triyaj sistemini (Görsel 3) etkin bir şekilde öğretmede başarılı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Çınar et al., 2010).

Görsel 3: ESI Algoritması

Kaynak; (Çataloluk & Ozerdogan, 2017).

Afrika Sahra Altı ülkelerde, Gana ve Uganda ‘da obstetrik triyaj için ‘trafik ışıkları’ triyaj sistemi kullanılmaktadır. Anne ölüm oranı burada 21/1000’dir. 2020 yılında Kaimbu Hastanesinde 8870 doğum yalnızca 24 ebe ve hemşirenin triyaj yapabildiği ortamda gerçekleşmiştir (Floyd et al., 2018).

Kanada, Avusturalya , İngiltere Amerikan Acil Hekimler Birliğinin American College of Emergency Physician- ACEP) ve Acil Hemşireler Birliği (Emergency Nurses Association-

ENA) tarafından önerilen 5 basamaklı triyaj sistemi kullanılmaktadır (Bilge İpek, 2019; Floyd et al., 2018; Tarhan & Akın, 2016).

Görsel 4: 5'li Triyaj Sistemi

2'li Triyaj sistemleri	Acil
3'lü Triyaj sistemleri	Acil değil Çok acil acil acil değil
4'lü Triyaj sistemleri	Hayatı tehdit edici Çok acil Acil Acil değil
5'li Triyaj sistemleri	Resusitasyon Çok acil Acil Acil değil Sevk

Kaynak; (Çataloluk & Ozerdogan, 2017).Covid -19 sürecinde olduğu gibi bazen yüzyüze triyaj yapılamadığı zamanlar için Hollanda 'da uygulamalı TeleTrijaj uygulaması geliştirilmiştir. Hollanda'daki triyaj hemşireleri tarafından “ obsterik Telefon Triyaj” klavuzu geliştirilmiştir (Güler & Yeşilkaya, 2022).

1.3. Acil Obstetrik Triyaj Ölçekler- Skalalar

1.3.1. Obstetrik Triyaj Keskinlik Skalası (Obstetric Triage Acuity Scale- OTAS)

Smithson ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Gratton ve arkadaşları tarafından genişletilmiştir. OTAS; kritik, çok acil, acil, kısmi acil , acil olmayan şeklinde 5 sınıflandırmadan (Görsel 5-6) oluşmuştur (Güler & Yeşilkaya, 2022). Ülkemizde Gültürk ve Kabukçuoğlunun 2022'de yaptığı çalışmada 10 triyaj hemşiresi ve 160 acil obstetrik vaka senaryosu üzerinden yapılmış olup triyaj değerlendirme sonucu 0.588'lik ki-kare testi sonucu oldukça anlamlı çıkmıştır (ki-kare= 154.360, $p < 0001$) (Gültürk & Kukulcu, 2022)Smithson ve arkadaşlarının 2013 yılında 110 triyaj hastası ve 8 triyaj hemşiresi ile bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonunda triyaj bekleme süresini azaldığı ve güvenilir bir ölçek olduğu ifade edilmiştir (Smithson et al., 2013).

Görsel 5: OTAS Skalası

Tablo 2: Obstetrik Triyaj Kuvvetli Skalası (OTAS)

OTAS	Seviye 1- Akutuz (Hayat Kurtarıcı müdahalelerdir)	Seviye 2-Orta (Çok acil)	Seviye 3-Orta (Acil)	Seviye 4- Yavaş (Kısmen acil)	Seviye 5- Bari (Acil Değil)
Mitohale zamanı	Hemen	15 dakikadan az sürer	30 dakikadan az sürer	60 dakikadan az sürer	120 dakikadan az sürer
Tekrar değerlendirme süresi	Sıklıkla abartılıdır (gözetim süresi)	Her 15 dakikada bir	Her 15 dakikada bir	Her 30 dakikada bir	Her 60 dakikada bir
Doğum / tahmini süresi gelip	Doğum süresi tahmin edilebilir	Erken doğum tehdidi, <37 haftadan önce PROM	>37 Haftadan sonra doğumun başlanması	Doğumun erken evrede ki belirtileri, >37 haftadan sonra Spontan membran rüptürü	Gözetim süresi beklenir
Kanama	Akut kanama veya abdominal ağrı	<37 haftadan önce ağıllı kanama	>37. Haftadan sonra ağıllı kanama	Lekeleme kanama kanama	
Hipertansiyon	Mitral geçirme	>160/110 mmHg'den yüksek kan basıncı veya baş ağrısı, görme bozukluğu, sağ kat katman ağrısı	>140/90 mmHg'den yüksek kan basıncı veya hipertansiyon ile ilgili belirtiler ve bulgular		
Fetal değerlendirme	Anormal fetal kalp hızı, fetal hareketleri azalmış	Anormal fetal kalp hızı, anormal biyofiziksel profil (BPP), anormal dopler bulguları, fetal hareketleri azalmış			
Diğer	Akut bulgular, gözetim abdominal ağrı, değişim bilinç düzeyi, fetal pozisyonu, Sektörel kanama, yenidoğan, gözetim süresi	Majör travma, fetal ölüm, Plazma veya kardiyak doğum	Gözetim beklenenden fazla, Anormal al. seri ağrı, Sektörel ağrı ve hemoraji, Sektörel kanama veya dehidratasyon etkilerine diyar	Mitral travma, Bulantı kusma veya diyar, Enfeksiyon belirtileri (örneğin kızamık, ateş, Üstün)	Akne ve diğer sığırın tehdit edici bir şeyi bir durum olmadıkça, Servikal dilatasyon, Ayrılar, İleri gelen placentanın önüne, Geçerli placentanın önüne, prognozunda değişiklikler, Doğum değerlendirme, Durum/Açıklama

PROM: Premature rupture of membranes

(Bay & Öztürk Can, 2021).

Görsel 5: OTAS Skalası

Tablo 2: Obstetrik Triyaj Kuvvetli Skalası (OTAS)

OTAS	1. SEVİYE (ACİL DURUM)	2. SEVİYE (ACİL DURUM)	3. SEVİYE (ACİL DURUM)	4. SEVİYE (ACİL DURUM)	5. SEVİYE (ACİL DURUM)
Bu değerlendirme zamanı	Hemen	Hemen	5-10 dakika	5-10 dakika	5-10 dakika
Doğum süresi tahmini	Hemen	<15 dakika	<15 dakika	<15 dakika	<15 dakika
Tekrar değerlendirme	Hemen/çok sık, sürekli	15 dakikada bir	15 dakikada bir	30 dakikada bir	60 dakikada bir
Doğum / tahmini süresi gelip	Doğum süresi tahmin edilebilir	<37 hafta <37 hafta doğum öncesi gelip <36 yaşındaki stres hastalıkları Plazma veya doğum	>37 hafta 2-4 dakikada bir kanamaya	5 dakikadan daha uzun aralıklarla kanamaya	Servikal dilatasyon
Doğum kanama	Akut kanama	Akut kanama	Prognozdan önce kanama	Lekeleme	
Fetal değerlendirme	Fetal hareket yok	Anormal PSH	Anormal biyofiziksel profil (BPP)	Anormal dopler	Non Stress Test (NST)
Hipertansiyon/baş ağrısı	Hiçbir şey yok	Akut yüksek kan basıncı, baş ağrısı, görme bozukluğu (gözetim süresi)	Orta düzeyde baş ağrısı	Hipertansiyon tablosu	Kronik hipertansiyon baş ağrısı
Ağrı	Akut şiddetli kanamalı ağrı	Orta düzeyde kanamalı ağrı	Orta düzeyde kanamalı ağrı	Orta düzeyde kanamalı ağrı	Gözetim süresi beklenir
Kanama	Mitral travma	Majör travma	Mitral travma	Diğer	Kanama diğer travma yok
Tanfiziye belirtileri		Akut kanama, hipertansiyon, bulantı, kusma, ateş, Üstün	Bulantı, kusma, ateş, Üstün	Bulantı, kusma, ateş, Üstün	Mitral, kızamık
Medikal komplikasyon	Sakatlıklar, travma, enfeksiyon	Orta düzeyde RDS	Orta düzeyde RDS	Depresyon	Orta düzeyde RDS
Bu değerlendirme zamanı	Hemen	Hemen	5-10 dakika	5-10 dakika	5-10 dakika

Kaynak; (Çataloluk & Ozerdogan, 2017).

1.3.2. İsviçre Acil Durum Triyaj Ölçeği (Swiss Emergency Triage Scale- SETS)

1997 yılında Kanada triyaj skalası temel alınarak tasarlanmıştır. “Acil olarak hayatı tehlikeye sokan, potansiyel olarak hayatı tehlikeye sokan, stabil ve hemen inceleme gerektiren durum, acil olmayan durum” olarak 4 seviyeden oluşur. Çalışmalarda SETS materyal ve obstetrik acil yönetim durumlarında güvenilir bulunmuştur (Güler & Yeşilkaya, 2022). Yapılan bir araştırmada 2 hafta boyunca acile başvurmuş 380 hasta üzerinde obstetrik ve obstetrik olmayan acil servislerde uygulamaları kolaylaştırdığı ifade edilmiştir (Lindroos et al., 2021). Rubin ve arkadaşları tarafında 2017 yılında 22 ebe ve hemşire ile 30 klinik senaryosu 3 boyutlu bilgisayar

simülasyonu ile geçerlilik güvenilirlik çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda obstetrik acil ile ilgili durumlar için güvenilir ölçek kabul edilmiştir (güvenilirlik 0,748) (Veit-Rubin et al., 2017).

1.3.3. *Birmingham Semptom Özel Obstetrik Triyaj Sistemi (Birmingham Symptom Spesific Obstetric Triage System- BSOTS)*

Kadın doğum ve jinekolojik uzmanları tarafından geliştirilen bu sistemde Manchester sistem temeli kullanılmıştır. Kırmızı, Turuncu, Sarı, Yeşil olarak 4 renkten oluşur. Jinekolog eşliğinde bir ebe tarafından gebenin yada annenin tıbbi öyküsü, vital bulgular, ağrıları ve fetüs kalp atım değerlendirmesi yapılır (Güler & Yeşilkaya, 2022).

1.3.4. *Materyal Fetal Triyaj İndeksi (Maternal- Fetal Triage Index- MFTI)*

Kadın Doğum ve Yenidoğan Hemşireleri Derneği (AWHONN) tarafından 100'den fazla hemşire ve doktor tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek klinik durumuna göre; 1. Derhal- hemen Başlama (Kadın- Fetüs yaşamını korumak için çok acil müdahale), -2. Acil(Doğum eylemi olmadan şiddetli ağrı), 3. Hızlı Çabuk (34. Hafta üzerindeki gebelerde başlamış doğum eylemi), , 4. Acil Değil (37 haftalık gebelik yaygın gebelik şikayeti), 5. Planlı- İstemli hizmet talep etme (sonraki tarihte güvenle değerlendirilecek olan gebe) olmak üzere çok acil müdahale gerektirir (AWHONN, 2010; Güler & Yeşilkaya, 2022). Keynon ve arkadaşlarının 2017 yılında istenmeyen gebelikler için obstetrik triyaj sistemi tasarlanmış ve 994 klinik senaryo bu yöntem kullanılarak güvenilirlik değerlendirmesi yapılmıştır. Sonuçlar klinik değerlendirmede yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermiştir (Kenyon et al., 2017).

1.3.5. *Florida Hastanesi Obstetrik Triyaj Kesinlik Aracı (Florida Hospital Obstetric Triage Acuity Tool -FHS)*

Paisley ve arkadaşları tarafından FHS ölçeği geliştirilmiştir. Çok acil, hemen acil, yarı acil, daha az acil, işlem/test kriterlerinde beş seviyeden oluşmaktadır (Güler & Yeşilkaya, 2022). Kathleen ve arkadaşlarının 2011 yılında yaptığı geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasında ölçek yüksek güvenilir sonuçlar vermiştir (Paisley et al., 2011a).

1.3.6. *Perinatal Acil Ekip Müdahale Değerlendirmesi (Perinatal Emergency Team Response Assesment- PETRA)*

İletişim, liderlik, durumsal farkındalık, zihinsel model, takipçilik, olumlu- olumsuz davranış, iş yükü yönetimini kapsayan yedi kategoriden oluşan 5'li liklere ölçek ile planlanan teknik olmayan beceri değerlendirme aracıdır (Güler & Yeşilkaya, 2022). Balki ve arkadaşları 2017 yılında Toronto'da 119 kişi üzerinde çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ölçeğin %80 kolay anlaşıldığı, %60 kolay uygulandığı ifade edilmiştir (Balki et al., 2017).

1.3.7. *GOTHENBURG Obstetrik Triyaj Sistemi (Guthenborg Obstetric Triage System- GOTS)*

2016 yılında geliştirilmiştir ve 2017 yılından beri kliniklerde kullanılmaktadır. GOTS gebeliğin fizyolojik değişikliklerine uyarlanmış beş seviyeli bir triyaj ölçeğidir. Kasılmalar, şüpheli membran rüptürü, hipertansiyon bozukluk şüphesi, vajinal kanama, azalmış fetal hareketler, nörolojik semptomlar, karın- sırt ağrısı, travma, doğum sonrası kanama, doğum sonu enfeksiyonu içeren 14 ana şikayet algoritması içerir. Yapılan çalışmalarda GOTS hastaneye yatışı yapılacak hastaların belirlenmesi konusunda önemli bir ölçek olduğunu göstermiştir (Lindroos et al., 2021).

2. OBSTETRİK TRIYAJ ve EBELİK

Gebelik şikayetleri 20-24 hafta veya daha ilerlemiş gebelik durumlarında, bir obstetrik triyaj biriminde değerlendirilmelidir (Angelini ve LaFontaine, 2017). Obstetrik triyaj sürecinde kısa bir anamnez alınarak ilk ebelik değerlendirmesi yapılır. Gebenin değerlendirmesinde, yaşamsal belirtiler, fetusun kalp atım hızı, fetal hareketler ve vajinal kanama incelenmelidir (Rulh ve ark., 2015a). Ayrıca, kadının doğum öncesi geçmişi, gebelik sürecinde aldığı bakım sıklığı, olası komplikasyonlar, mevcut ilaçlar ve maddelerin kullanımı, alerjileri, doğum öncesi obstetrik, jinekolojik, tıbbi ve cerrahi geçmişi ile birlikte zihinsel durumu, ağrı düzeyi ve varsa uterus kontraksiyonları değerlendirilmelidir (Çataloluk & Ozerdogan, 2017).

2.1. Obstetrik Triyajın ve Ebenin Önemi

Anne ve fetüse iyi bir bakım sağlanmasının anahtarı, sağlık profesyonelleri ile işbirliği içinde iletişim kurmasıdır. Aksi halde anne ve fetüsün sağlığı olumsuz şekilde etkilenir (Gültürk & Kukulcu, 2022). AWHONN, obstetrik triyajı hamile kadınların ve fetüsün hızlı bir değerlendirmesine olanak tanıyan; kısa, kapsamlı ve sistematik bir değerlendirme olarak tanımlamıştır (AWHONN, 2010). Bu anahtar değerlendirmede başarı ancak standart ve güvenilir ölçekler kullanılarak gerçekleşmesi mümkündür. Çalışmalar fetal iyilik hali için gebeliğe bağlı bir komplikasyon olup olmadığını belirlemek için etkin ve sistematik bir yaklaşımla bakım verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Yazıcı & Günaydın, 2018). Acile başvuran kadınların kısa sürede hızlı bir şekilde tanılama yapılamayıp tedavi alamaması annelerde hastalık ve ölüme yol açmaktadır (Paisley et al., 2011b). Amerikan Obstetri ve Jinekolojik Derneği (American College of Obstetricians and Gynecologists- ACOG) 2017 yılında kurduğu komitede hamile kadınlara yönelik triyaj lafı oluşturmak için acil servisler ile işbirliği yapmaya teşvik etmiştir (ACOG, 2017).

Tarihte en eski sağlık profesyonellerinden olan ebelik mesleği; gebe, kadın, doğum ve yenidoğan konularında multidisipliner icra edilen bir meslektir. Bu yüzden günümüzde ön planda olan obstetrik triyajda ebelik mesleği ön plandadır. Triyajda sorumluluk alan bir ebe, iyi iletişim, eleştirel düşünme, kısa ve odaklı görüşme becerisine sahip; iyi bir fiziki değerlendirme için bilgi ve beceriye sahip olup, hızlı ve doğru karar vermelidir. Ayrıca triyaj sürecine odaklanabilen, ekip üyeleri ile disiplinli şekilde çalışabilme becerisine sahip olmalıdır. Yapılan bir araştırma da ebe ve hemşirelerin obstetrik triyaj ölçek bilgisinde maalesef sadece %20'si 5 basamaklı obstetrik triyaj bilgisine sahip olduğu; %42.5'inin obstetrik triyaj ile alakalı eksik bilgi yada herhangi bir bilgisinin olmadığı saptanmıştır (Nyariki et al., 2023). Mısır'da yapılan bir çalışmada obstetrik triyaj simülasyonu öncesi bilgi skorlarının %14.3 olduğu, simülasyondan sonra %25.7 obstetrik triyaj bilgi skoruna ulaştıkları bildirilmiştir. (HAM Elmashad et al., n.d.). Yine İran'da yapılan bir çalışmada ebelerin obstetrik triyajda kanıta dayalı uygulamalar yönelik çalışmada ebelerin skoru %40.85 bulunmuştur (Azmoode et al., 2018). Yapılan araştırmalar sonucu ebelerin daha fazla bilgilendirilmeye ve mentörlük ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ebelerin desteği ile uygun triyaj ve hizmet verimliliği artacaktır. Buna rağmen obstetrik triyajın temelleri ve uygulama standartları hakkında hala fikir birliği oluşmamıştır . Bu nedenle bu alandaki bulgular sistematik olarak incelenmeli ve güvenilir kanıtlar elde edilmelidir. Ardından ebelik eğitim programlarına bu kanıtlar entegre edilmelidir (Güler & Yeşilkaya, 2022).

Obstetrik triyaj ünitelerinde yapılan çalışmalarda ebelerin ya da kadın doğum hemşirelerinin yönettiği triyajlarda bakım memnuniyetinin daha yüksek olduğu, bekleme süresinin azaldığı ve maaliyetin azaldığı belirlenmiştir (Güler & Yeşilkaya, 2022) Kadınlara obstetrik triyaj uygulanırken fiziksel mevcudiyet teşviki, güvenlik ve duygusal destek içeren somut yardımda bulunmalıdır (Bay & Öztürk Can, 2021). Yapılan çalışmalarda ebelerin yaptığı obstetrik

triyajlarda yüksek güvenilirlik içeren pozitif doğum sonuçları alındığı ifade edilmiştir . ((Paul et al., 2013). Bu çalışmalar doğrultusunda ebelerin ön planda olduğu obstetrik triyaj uygulamaları sağlık sisteminde yer almalı ve teşvik edilmelidir.

3. KAYNAKÇA

AAP, A. A. P., & ACOG, A. C. of O. and G. (2017). Guidelines for Perinatal Care. *Library of Congress Cataloging- Publication Data*.

ACOG. (2017). Committee Opinion No. 667: Hospital-Based Triage of Obstetric Patients. *Obstetrics & Gynecology*, 128(1), e16–e19. <https://doi.org/10.1097/AOG.0000000000001524>

Angelini, D. J., Stevens, E., MacDonald, A., Wiener, S., & Wieczorek, B. (2009). Obstetric Triage: Models and Trends in Resident Education By Midwives. *Journal of Midwifery & Women's Health*, 54(4), 294–300. <https://doi.org/10.1016/j.jmwh.2009.03.004>

AWHONN. (2010). *Guidelines for Professional Registered Nurse Staffing for Perinatal Units*. Ssociety of Women's Health, Obstetric and Neonatal Nurses .

Azmoude, E., Aradmehr, M., & Dehghani, F. (2018). Midwives' Attitude and Barriers of Evidence Based Practice in Maternity Care. *Malaysian Journal of Medical Sciences*, 25(3), 120–128. <https://doi.org/10.21315/mjms2018.25.3.12>

Balki, M., Hoppe, D., Monks, D., Sharples, L., Cooke, M. E., Tsen, L., & Windrim, R. (2017). The PETRA (Perinatal Emergency Team Response Assessment) Scale: A High-Fidelity Simulation Validation Study. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Canada*, 39(7), 523-533.e12. <https://doi.org/10.1016/j.jogc.2016.12.036>

Bay, H., & Öztürk Can, H. (2021). Obstetrik Triyajın Türkiye'deki Durumu ve Ebenin Yeri. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 25–33. <https://doi.org/10.48124/husagbilder.839246>

Bilge İpek, A. (2019). *Kalabalık Acil Servisler İçin Yeni Bir Triyaj Sistemi: Öztriyaj*.

Breman, R. B., Phillippi, J. C., Tilden, E., Paul, J., Barr, E., & Carlson, N. (2021). Challenges in the Triage Care of Low-Risk Laboring Patients: A Comparison of 2 Models of Practice. *Journal of Perinatal and Neonatal Nursing*, 35(2), 123–131. <https://doi.org/10.1097/JPN.0000000000000552>

Çataloluk, A., & Ozerdogan, N. (2017, February 13). *Obstetrik Acillerde Triyaj*. <https://www.researchgate.net/publication/321030210>

Çinar, O., Çevik, E., Salman, N., & Cömert, B. (2010). Emergency Severity Index Triyaj Sistemi ve Bir Üniversite Hastanesi Acil Servisinde Uygulama Deneyimi Emergency Severity Index triage system and implementation experience in a university hospital. In *Türkiye Acil Tıp Dergisi-Turk J Emerg Med* (Vol. 10, Issue 3).

Floyd, L., Bryce, F., Ramaswamy, R., Olufolabi, A., Srofenyoh, E., Goodman, D., Pearson, N., Morgan, K., Tetteh, C., Ahwireng, V., & Owen, M. (2018). The Introduction of a Midwife-Led Obstetric Triage System Into a Regional Referral Hospital in Ghana. *Midwifery*, 61, 45–52. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2018.02.003>

Güler, H., & Yeşilkaya, H. (2022). *Obstetrik Aciller ve Yönetimi* (B. Kurt, F. Evcili, G. Demirel, İ. S. Can, & F. D. Sayiner, Eds.; Vol. 1). Akademisyen Kitabevi.

- Gültürk, E., & Kukulcu, K. (2022). Reliability And Validity Analysis Of The Obstetric Triage Acuity Scale. *Hastane Öncesi Dergisi*, 7(1), 1–14. <https://doi.org/10.54409/hod.1004455>
- HAM Elmashad, AMI Gouda, & EA Fadel. (n.d.). *Effect of implementing simulation obstetric triage training on nurses' knowledge and practices*.
- Kenyon, S., Hewison, A., Dann, S.-A., Easterbrook, J., Hamilton-Giachritsis, C., Beckmann, A., & Johns, N. (2017). The Design and Implementation of an Obstetric Triage System for Unscheduled Pregnancy Related Attendances: a mixed methods evaluation. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 17(1), 309. <https://doi.org/10.1186/s12884-017-1503-5>
- Lindroos, L., Elden, H., Karlsson, O., & Sengpiel, V. (2021). An interrater Reliability Study on the Gothenburg Obstetric Triage System- a New Obstetric Triage System. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 21(1). <https://doi.org/10.1186/s12884-021-04136-2>
- Moudi, A., Irvani, M., Najafian, M., Zareian, A., Forouzan, A., & Mirghafourvand, M. (2020). Exploring the Concept and Structure of Obstetric Triage: a Qualitative Content Analysis. *BMC Emergency Medicine*, 20(1), 74. <https://doi.org/10.1186/s12873-020-00369-0>
- Nyariki, C. K., Mbuthia, G. W., Yegon, E., & Magangi, C. M. (2023). Nurse-Midwives' Knowledge of and Attitude to Obstetric Triage in Kiambu Referral Hospitals: a Cross-Sectional Study in Kenya. *African Journal of Midwifery and Women's Health*, 17(4), 1–9. <https://doi.org/10.12968/ajmw.2023.0012>
- Paisley, K. S., Wallace, R., & DuRant, P. G. (2011a). The Development of an Obstetric Triage Acuity Tool. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 36(5), 290–296. <https://doi.org/10.1097/NMC.0b013e318226609c>
- Paisley, K. S., Wallace, R., & DuRant, P. G. (2011b). The Development of an Obstetric Triage Acuity Tool. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 36(5), 290–296. <https://doi.org/10.1097/NMC.0b013e318226609c>
- Paul, J., Jordan, R., Duty, S., & Engstrom, J. L. (2013). Improving Satisfaction with Care and Reducing Length of Stay in an Obstetric Triage Unit Using a Nurse-Midwife-Managed Model of Care. *Journal of Midwifery & Women's Health*, 58(2), 175–181. <https://doi.org/10.1111/j.1542-2011.2012.00239.x>
- Robertson-Steel, I. (2006). Evolution of Triage Systems. *Emergency Medicine Journal*, 23(2), 154–155. <https://doi.org/10.1136/emj.2005.030270>
- Smithson, D. S., Twohey, R., Rice, T., Watts, N., Fernandes, C. M., & Gratton, R. J. (2013). Implementing an Obstetric Triage Acuity Scale: Interrater Reliability and Patient Flow Analysis. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 209(4), 287–293. <https://doi.org/10.1016/j.ajog.2013.03.031>
- Tarhan, M. A., & Akın, S. (2016). Triyaj Uygulamalarında Hemşirelerin Rollerini. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2009). *Güvenli Annelik Katılımcı Kitabı* (T.C. Halk Sağlığı Müdürlüğü, Ed.; 1st ed., Vol. 1).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). *Acil Obstetrik Bakım Yönetim Rehberi*. Sağlık Bakanlığı Yayın No.
- Veit-Rubin, N., Brossard, P., Gayet-Ageron, A., Montandon, C., Simon, J., Irion, O., Rutschmann, O., & Martinez de Tejada, B. (2017). Validation of an Emergency Triage Scale

For Obstetrics and Gynaecology: a Prospective Study. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*, 124(12), 1867–1873. <https://doi.org/10.1111/1471-0528.14535>

Verma, V., Kanti, V., Vishwakarma, S., Gupta, U. K., & Shree, P. (2020). “Near-Miss” Obstetric Events and Maternal Deaths in a Rural Tertiary Care Center in North India. *Cureus*. <https://doi.org/10.7759/cureus.11828>

WHO. (2017, February 13). *Managing complications in pregnancy and Childbirth: A Guide for Midwives and Doctors - Second Edition*. World Health Organization.

Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği, Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği (2023).

Yazıcı, S., & Günaydın, S. (2018). Obstetrik Triyaj ve Ebenin Rolü. *Acibadem Universitesi Saglik Bilimleri Dergisi*, 0–0. <https://doi.org/10.31067/0.2018.11>

TÜRKİYE’DE HEMŞİRELİK ALANINDA SAĞLIK OKURYAZARLIĞI KONUSUNDA ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİLERİ İLE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

İsmail UÇAR, Erdal AKDENİZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir, ORCID No: 0009-0004-3238-582X

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Halk
Sağlığı Hemşireliği ABD., Kırşehir, ORCID No: 0000-0001-7366-4017

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada Türkiye’de hemşirelik alanında sağlık okuryazarlığı konusunda ortaokul ve lise öğrencileri ile yapılan tezlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanı kullanılıp 2018-2023 yılları arasında yapılan hemşirelik alanında sağlık okuryazarlığı ile ilgili bütün tezler taranmıştır. Tarama Türkçe dilinde anahtar sözcük olarak “Sağlık okuryazarlığı”, “E-sağlık okuryazarlığı”, “Sağlık okuryazarlık”, “E Sağlık okuryazarlık” kelimeleri ve /veya bağlaçlarının çeşitli kombinasyonları kullanılarak 4-9 Ocak 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Taranan veri tabanında 478 kayıtlı teze ulaşılmıştır. Dahil etme ve dışlama kriterlerine göre geriye kalan sekiz 8 tez incelenmiştir.

Bulgular: İncelenen tezlerin yedi tanesinin yüksek lisans, bir tanesinin ise doktora tezi olduğu görülmüştür. Tezlerin daha çok tanımlayıcı, kesitsel ve ilişki arayıcı tipte (%87.5) olduğu; en çok Hemşirelik Anabilim Dalında (%50) yapıldığı, örneklem sayılarının ise 114-1519 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Beş çalışmanın lise, üç çalışmanın ise ortaokul öğrencileriyle yapılmış olduğu belirlenmiştir. Tezlerin konu özellikleri incelendiğinde ortaokul öğrencileri ile ilgili yapılan üç çalışmada, sağlık okuryazarlığı ile sağlığı geliştirme, beslenme ve egzersiz davranışlarının (%37.5); lise öğrencileri ile ilgili yapılan beş çalışmada ise sağlık okuryazarlığı ile sağlık algısı/tutumu ve sağlıklı yaşam biçimi ile sağlık davranışları/yeme tutumları arasındaki ilişkinin incelendiği bulunmuştur. Deneysel tipteki doktora tez çalışmasında, sağlık okuryazarlığına yönelik verilen eğitimin, sağlık okuryazarlığı ve beslenme davranışları puan ortalamalarının kontrol grubuna göre artmasında etkili olduğu bulunmuştur.

Sonuç: Son yıllarda sağlık okuryazarlığı kavramının hemşirelik araştırmalarının önemli ilgi alanlarından biri olduğu, sağlık okuryazarlığı düzeyini yükseltme amacıyla ülkemizde hemşirelik alanında lisansüstü araştırma yapan hemşirelerin ilgisini çektiği ve buna yönelik çalışmalara önem verdikleri, okullarda hemşireler tarafından sağlık okuryazarlığı ve sağlığı geliştirmeye yönelik eğitimler düzenlenerek daha fazla deneysel çalışmalara yer verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adölesan, hemşirelik, sağlık okuryazarlığı

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TÜTÜN VE ÜRÜNLERİ İLE İLGİLİ HEMŞİRELİK ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Esra Beycan OĞUZ¹ Erdal AKDENİZ²

¹Esra Beycan Oğuz, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID No: 0009-0005-8963-5110.

²Erdal Akdeniz, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Halk Sağlığı Hemşireliği ABD, ORCID No: 0000-0001-7366-4017

Abstract

Amaç: Bu çalışma ile üniversite öğrencilerinde tütün ve ürünleri ile ilgili hemşirelik alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenerek konu alanlarının ve özelliklerinin belirlenmesi, eksik alanlarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanı kullanılıp 2018-2023 yılları arasında yapılan hemşirelik alanında tütün ve ürünleri ile ilgili bütün tezler taranmıştır. Tarama Türkçe dilinde anahtar sözcük olarak “sigara”, “tütün”, “elektronik sigara”, “e-sigara”, “pipo”, “puro”, “nargile”, “sigara dumanı maruziyeti”, “ikinci el sigara dumanı”, “pasif içicilik”, “pasif sigara dumanı maruziyeti”, “üçüncü el sigara dumanı maruziyeti” kelimeleri ve /veya bağlaçlarının çeşitli kombinasyonları kullanılarak 10-14 Ocak 2024 tarihleri arasında yapılmış ve tüm tezler taranmıştır. Taranan veri tabanında 470 kayıtlı teze ulaşılmıştır. Dahil etme ve dışlama kriterlerine göre geriye kalan 10 tez incelenmiştir.

Bulgular: İncelenen tezlerin yedisinin yüksek lisans üçünün ise doktora tezi olduğu tespit edilmiştir.

Tezlerin tiplerine göre dağılımına bakıldığında yüksek lisans tezlerinin çoğunun tanımlayıcı-ilişki arayıcı-kesitsel; doktora tezlerinin ise yarı deneysel ve deneysel desende olduğu görülmektedir. Tezlerin örneklem sayılarının 50-200 arasında olduğu, en çok çalışmanın ise Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı’nda yapıldığı belirlenmiştir. Tezlerin konu özellikleri incelendiğinde sigara içme alışkanlıkları ve sağlıkla ilişkili faktörler/sigara bırakmayı etkileyen faktörler ile sigarayı bırakma ve motivasyonun incelendiği dörder çalışmanın olduğu, sigara ve psikolojik/ruhsal durum ile ilgili faktörlerin incelendiği iki çalışmanın olduğu görülmektedir. Yapılan deneysel çalışmalar incelendiğinde (üç doktora, bir yüksek lisans tezi) çalışmaların daha çok sigara bırakma motivasyonu üzerinde yoğunlaştığı, aromaterapinin, motivasyonel görüşmenin ve model temelli (Precede-Proceed) verilen eğitimlerin sigara bırakmada etkili bir yöntem olduğu bulunmuştur.

Sonuç: Yapılan lisansüstü tez çalışmaları sonucunda; müdahale temelli doktora tezlerinin az yapıldığı, hemşireler tarafından yapılan çalışmaların konu özelliklerinin sigara içme sıklığı, sigara içimini etkileyen faktörlerden oluştuğu, deneysel çalışmaların ise sigarayı bırakma motivasyonu üzerinde durduğu görülmektedir. Hemşireler tarafından, genç popülasyon olan üniversite öğrencilerine sağlığı koruma ve geliştirme konusunda tütün ve ürünleri ile ilgili

farkındalık çalışmalarının yapılması ve son yıllarda gençlerin ilgisini çeken e-sigara, nargile gibi diğer tütün ürünleri ile ilgili müdahale temelli çalışmaların yapılması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Hemşire, sigara, tütün, üniversite öğrencileri

MAKING EAR PRINTS VISIBLE and IMPROVING SOME ANTHROPOMETRIC
PARAMETERS FOR FORENSIC IDENTITIES
KULAK İZİNİ GÖRÜNÜR KILMA ve ADLİ KİMLİKLENDİRME İÇİN BAZI
ANTROPOMETRİK PARAMETRELERİN GELİŞTİRİLMESİ

Rüya ASILKAZANCI¹, Ümmüye Nur TÜZÜN²

¹Öğrenci, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Adli Kimya,

<https://orcid.org/0009-0005-8757-8300>

²Doç. Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Adli Kimya,

<https://orcid.org/0000-0001-9114-0460>

Özet

Alanyazında parmak izinin adli kimliklendirmede kullanımını çok yaygın olmasına rağmen kulak izinin adli kimliklendirmede kullanımını çok yaygın değildir. Parmak izinde olduğu gibi kulak izini görünür kılmada da pudralama, iyot buharı ve ninhidrin yöntemi kullanılabilir. Bu çalışmanın amacı kulak izini görünür kılmamanın akabinde adli kimliklendirme için bilgisayarsız kodlama temelinde kulak izinin bazı antropometrik parametrelerinin geliştirilmesidir. Çalışmanın problem durumu: “Kulak izinin kimliklendirmede kullanılacak antropometrik parametreleri nelerdir?” şeklindedir. Geçici hipotez durumu, yani geçici çözüm önerisi ise: “Kulak boyu, kulak memesinin şekli, kulak kepçesinin sınıflandırması, kulak boşluğu en boyu ve kulak eni; kulak izinin kimliklendirmede kullanılacak antropometrik parametreleri olarak alınabilir.” biçimindedir. Çalışma deneysel temellidir. Çalışma klinik etik izne tabi değildir. Çalışmada 24 yetişkin bireyin kulak izi gönüllülük esasında selüloz yüzeye alınmıştır. Ninhidrin solüsyonu selüloz yüzeydeki kulak izini görünür kılmaya için kulak izinin üzerine püskürtülmüştür. Ninhidrinin kulak izindeki aminoasit ile tepkimeye girerek mor ürün oluşturması suretiyle kulak izi görünür kılınmıştır. Kulak izinin görünür kılınmasında kimyasal tepkimenin hızını artırmak için kulak izinin olduğu selüloz yüzeye ninhidrin püskürttükten sonra selüloz yüzeyin ısıtılması işlemi de yapılmıştır. Çalışmanın sonunda kulak izini görünür kılmamanın akabinde adli kimliklendirme için bilgisayarsız kodlama temelinde kulak izinin bazı antropometrik parametreleri geliştirilmiştir. Kulak boyu, kulak memesinin şekli, kulak kepçesinin sınıflandırması, kulak boşluğu en boyu ve kulak eni; hepsi birarada kullanıldığında kulak izinin kimliklendirmede kullanılacak antropometrik parametreleri olarak alınabilir. Çünkü parametreler toplamda bireyden bireye farklılık göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Kulak izi, adli kimliklendirme, antropometrik parametre, bilgisayarsız kodlama

Abstract

In literature, it is so common the usage of fingerprints for forensic identification, but it is not so common the usage of ear prints for the same purposes. For making ear prints visible, powdering method, iodine gas method, and ninhydrin method could be used just as for making fingerprints visible. In the current study it was aimed to make visible ear prints and then without computer coding, it was also aimed to develop some anthropometric parameters for forensic identification. The problem statement of the study was “What are the anthropometric

parameters that could be used for forensic identification?” The hypothesis of the study was as “Ear length, the shape of earlobe, classifying auricles, ear cavity width, ear width could be taken as anthropometric parameters that could be used for forensic identification.” The study was experimental research. The clinical ethics approval was not needed for the study. In the experimental process the ear prints of 24 adults were put on cellulose paper. Ninhydrin solution sprayed on ear prints one by one for making them visible. The ninhydrin reacts with ear prints’ amino acids, then purple polymers form and then so the ear prints are visible. To increase the reaction rate, heating of the ear print taken paper was made, of course after ninhydrin spraying. At the end of the study after making ear prints visible, some anthropometric parameters were developed without computer coding, for forensic identification. Ear length, the shape of earlobe, classifying auricles, ear cavity width, ear width, were all used together for specifying an identity as anthropometric parameters since the parameters differed for each individual.

Keyword: Ear print, forensic identification, anthropometric parameters, coding without computer

**PGE and Ag-PGE IMPEDANCE SPECTROSCOPY VALUES and THEIR USAGE AS
ROBOTIC SENSORS FOR DETERMINING ANALYTE LEVELS IN CASE OF
WARFARIN ACUTE TOXICITY**

**PGE ve Ag-PGE EMPEDANS KARŞILAŞTIRMASI ve VARFARİN AKUT
TOKSİSİTESİNDE MADDE TARAMADA ROBOTİK SENSÖR OLARAK
KULLANIMLARI**

Zeynep Ezel ÇETE¹, Özgür Ali ÇOBANBAŞ²,
Mehmet Sefa BABA³, Ümmüye Nur TÜZÜN⁴

¹Öğrenci, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Analitik Kimya,
<https://orcid.org/0009-0000-5068-8817>

²Öğrenci, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Analitik Kimya,
<https://orcid.org/0009-0000-4068-5110>

³Öğrenci, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Analitik Kimya,
<https://orcid.org/0009-0002-6222-0802>

⁴Doç. Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Analitik Kimya,
<https://orcid.org/0000-0001-9114-0460>

Özet

Mevcut çalışmada varfarin ilaç etken maddesinin terapötik indeksinin dar olmasından kaynaklı kolay akut toksisiteye sebebiyet verdiği durumda varfarinin aşırı dozunun olduğu ortamda, varfarinin naproksen sodyum ile etkileştiği ortamda, varfarinin ketoprofen ile etkileştiği ortamda ve varfarinin ibuprofen ile etkileştiği ortamda KMnO₄ ile yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri sonrası analit tayini için robotik sensör geliştirmek amaçlanmıştır. Çalışma deneysel temelli bir araştırmadır. Çalışmada biyomatriks kullanılmadığından sadece farmasötik preparatta çalışıldığından çalışma klinik etik izne tabi değildir. Deneysel aşamada öncelikle PGE elektrot pH 1.5 0.05M H₂SO₄ destek elektrolit ortamında 2mM Ag⁺ iyonu varlığında 15 döngülü dönüşümlü voltametri yönteminde kaplanmıştır. Daha sonra modifiye Ag-PGE elektrodun niteliğini belirlemek için PGE ile Ag-PGE elektrotların redoks probunda empedans spektroskopisi ile yüzey dirençleri karşılaştırılmıştır. Ag-PGE elektrodun Nyquist eğrisinde yüzey direnci PGE elektroda karşı daha büyük bir değerde seyretse de tarama sonunda yüzey direnci PGE elektrodunkinden daha düşük bir değerde sonlanmıştır. Ardından PGE ve Ag-PGE elektrotlar robotik sensöre çevrilmiştir. Varfarin ortamında, varfarinin naproksen sodyum ile etkileştiği ortamda, varfarinin ketoprofen ile etkileştiği ortamda ve varfarinin ibuprofen ile etkileştiği ortamda KMnO₄ ile yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri sonrası robotik ölçümler spesifik değerler vermiş ve Ag-PGE elektrot, PGE elektrottan daha duyarlı sonuçlar vermiştir. Robotik sensörle alınan ölçümler bahsi geçen ilaç etken maddesi ve ilaç etken maddesi-ilaç etken maddesi etkileşimlerinde analit madde taraması, spesifik ayıraçlı renk testleri ile desteklenmiştir. Ag-PGE elektrodun robotik sensör olarak kullanımı, elektrodun kullan-at teknolojilerine uygun olması sebebiyle ileriki farklı halk sağlığı çalışmaları için önerilebilir. Mevcut çalışma nitelik için empedans değeri yorumlanan Ag-PGE elektrodun robotik sensör olarak kullanımı için alanyazına farklı ve inovatif bir katkı sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: PGE, Ag-PGE, dönüşümlü voltametri, empedans spektroskopisi, robotik sensör, varfarin akut toksisitesi

Abstract

In the current study it was aimed to develop a robotic sensor for detecting warfarin, warfarin-naproxen, warfarin-ketoprofen, warfarin-ibuprofen analytes after reacting with potassium permanganate in case of acute toxicity of warfarin because of its narrow therapeutic index. The study was experimental research. The clinical research ethics approval was not needed since the no biomaterial was used, instead pharmaceutical preparate was used only. In the experimental session fist, PGE electrode was modified by cyclic voltammetry method with 15 cycles in 0.05M H₂SO₄ solution in pH 1.5, also in 2mM silver ion solution. Then PGE and Ag-PGE electrodes impedance values were compared for determining the electrodes' surface quality by impedance spectroscopy in redox probe. The Nyquist graphs showed that Ag-PGE electrode's surface resistance was smaller than the PGE one at the end of the graph. And then, PGE and Ag-PGE electrodes were turned into robotic sensors in robotic circuits. Warfarin, warfarin-naproxen, warfarin-ketoprofen, warfarin-ibuprofen analytes after reacting with potassium permanganate gave specific robotic values, and also it was found that Ag-PGE was more sensitive than PGE. Determining warfarin analyte and other probable analytes interactions with it, were all fed by indicator colour tests. It could be suggested the usage of Ag-PGE as a robotic sensor for further public health studies because of its disposable technology. The current study was specific for literature, also because of impedance values interpreted Ag-PGE electrode's usage as a robotic sensor.

Keywords: PGE, Ag-PGE, cyclic voltammetry, impedance spectroscopy, robotic sensor, warfarin acute toxicity

**A NOVEL MOBILE-BASED SYSTEM TO GATHER USER-TAILORED
INFORMATION FROM PRODUCTS
ÜRÜNLERDEN KULLANICIYA ÖZEL BİLGİLER TOPLAYACAK YENİ BİR
MOBİL TABANLI SİSTEM**

Berk ERDOGAN¹, Ferdi SARAC²

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Yapay Zeka, 0009-0002-1632-8222

²Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yapay Zeka, 0000-0002-7080-1634

Özet

Son zamanlarda, teknolojiye bağlı olarak veriler giderek artmaktadır. Çok büyük miktarda veri mevcut olmasına rağmen bunların çoğu kullanıcılar için önemsizdir ve kullanıcılar kendi ihtiyaçları olan verilere ulaşmakta güçlük çekmektedirler. Bu nedenle, verileri kullanıcıya özel bilgileri son kullanıcılara sunacak şekilde dönüştürecek bir sistemin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bunu başarmak için biz bu çalışmada, görüntü tanıma yöntemlerinden yararlanan yeni bir mobil uygulama tabanlı sistem önerdik. Bu sistem ilk olarak kullanıcıların üründen veri toplamak için ürünü taramasına olanak tanır, ardından verileri kendi benzersiz veri tabanımıza aktarır. Daha sonra veriler, kendi geliştirmiş olduğumuz dönüşüm sistemimiz kullanılarak ön işleme tabi tutulur ve kullanıcı tarafından talep edilen bilgilere dönüştürülür. Böylece, ham veriden kullanılabilir bilgiye geçiş sağlanabilmektedir. Son olarak, geliştirmiş olduğumuz mobil uygulama aracılığıyla kullanıcıların kendi ihtiyaç duydukları (kullanıcı odaklı) bilgiler son kullanıcılara aktarılmaktadır. Geliştirilen mobil uygulama ile son kullanıcıların ürünle ilgili ihtiyaç duydukları bilgilere kolayca ulaşabilmeleri için kullanıcı dostu bir arayüz sunmayı hedefliyoruz. Önerilen sistem sayesinde kullanıcılar, ürünlerden kullanıcıya özel bilgilere ulaşabilecek. Bu sistem benzersizdir, çünkü önerdiğimiz sistem aracılığıyla kullanıcılar, ürünlerde sağlanan verilerden kendi özel ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş bilgilere erişebilecek; böylece ham veriden kullanılabilir bilgiye geçiş sağlanacaktır. Önerilen sistemin son kullanıcılara, ürünlerde hazır bulunmayan doğru ve kullanıcılar için önemli bilgilere erişim sağlama konusunda faydalı olacağını öngörüyoruz.

Anahtar kelimeler: Görüntü Tanıma, Veri Madenciliği, Görüntü İşleme

Abstract

Recently, due to the inevitable advances in technology, the data is ever growing. Albeit huge amount of data is available, most of this is unimportant to the users and users have difficulty accessing the data they need. Therefore, there is a need to develop a system to transform data to provide user-tailored information to the end users. In order to achieve this, in this study, we proposed a novel mobile application based system that exploits image recognition methods. This system first allows users to scan a product in order to gather data from the product, then transfers the data to our own unique database. Next, the data is pre-processed and transformed to user-requested information by using our transformation system. Therefore, a transition from raw data to usable information can be achieved. Finally, user-tailored information is transmitted to the end-users through developed mobile application. Through the developed mobile application, we aim to provide a user-friendly interface for end users so that they can easily access the information they need regarding the product. Thanks to the proposed system, users will be able to access user-tailored information from the products. This system is unique because through the system we propose, users will be able to access personalized information

tailored to their specific needs from the data provided in products; hence, the transition from the raw data to usable information will be accomplished. We anticipate that the proposed system will be useful to end users in providing access to accurate and important information that is not readily available in the products.

Keywords: Image Recognition, Data Mining, Image Processing

**DETERMINATION OF RADIATION SHIELDING PERFORMANCE OF BISMUTH
TUNGSTENATE NANOPARTICLE DOPED POLYESTER
BİZMUT TUNGSTENAT NANOPARÇACIK KATKILI POLYESTERİN
RADYASYONDAN KORUNMA PERFORMANSININ BELİRLENMESİ**

İsa Emin ONGUN ¹, Yaşar KARABUL ²

¹Öğrenci, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fizik, 0009-0007-2902-1509

²Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fizik, 0000-0002-0789-556X

Özet

Ferroelektrik oksit seramikler, çok geniş ve fonksiyonel bir seramik yelpazesinin önemli bir kısmını teşkil etmekte olup; elektronik uygulamaların çoğu için de kıymetli bir malzeme tabanı oluştururlar. Bu uygulamalar arasında yüksek dielektrik sabitli kondansatörler, piezoelektrik sonar ve ultrasonik dönüştürücüler, radyo ve iletişim filtreleri, piroelektrik güvenlik gözetim cihazları, sesli uyarıcılar, gaz ateşleyiciler, pozitif sıcaklık katsayısı (PTC) sensörleri ve anahtarları, motorlar, elektrooptik ışık valfleri, ince film kondansatörleri ve ferroelektrik ince film bellekleri sayılabilir. Öte yandan, toksit etkisi yüksek kurşuna (Pb) alternatif olarak bizmut (Bi) ve tungsten (W) katkılı bileşiklerin geliştirilmesi radyasyon zırhlama alanında önemli bir araştırma konusudur. Bu çalışmada, nano boyutlu bizmut tungstenat (Bi_2WO_6) parçacıkları hidrotermal yöntem ile sentezlenmiş ve poliester (PES) ana matrisi içerisine farklı ağırlık oranlarında katkılıdırılmıştır. Matris ve nanoparçacıklar, XRD, TEM ve SEM dâhil olmak üzere farklı spektroskopik ve görüntüleme teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan bu analizlerin ardından, Ba-133, Cs-137 ve Co-60 radyasyon kaynakları kullanılarak NaI(Tl) dedektörüne sahip gama spektroskopisi ile numunelerin radyasyon zırhlama parametreleri deneysel olarak incelenmiştir. Saf PES matrisine yapılan Bi_2WO_6 katkısı ile birlikte kayda değer oranda bir radyasyon zırhlama performansı yakalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Poliester reçine, Bizmut tungstenat, Nanoparçacık, Radyasyon zırhlama

Abstract

Ferroelectric oxide ceramics constitute an important part of a very wide and functional ceramic range; They also form a valuable material base for many electronic applications. These applications include high dielectric constant capacitors, piezoelectric sonar and ultrasonic transducers, radio and communications filters, pyroelectric safety surveillance devices, buzzers, gas igniters, positive temperature coefficient (PTC) sensors and switches, motors, electrooptical light valves, thin-film capacitors, and ferroelectric thin film memories. On the other hand, the development of bismuth (Bi) and tungsten (W) doped compounds as an alternative to lead (Pb), which has a high toxic effect, is an important research topic in the field of radiation shielding. In this study, nano-sized bismuth tungstenate (Bi_2WO_6) particles were synthesized by the hydrothermal method and added into the polyester (PES) main matrix at different weight ratios.. The matrix and nanoparticles were analyzed using different spectroscopic and imaging techniques, including XRD, TEM, and SEM. Following these analyses, the radiation shielding parameters of the samples were experimentally examined by gamma spectroscopy with NaI(Tl) detector using Ba-133, Cs-137 and Co-60 radiation sources. Compared to the pure PES matrix, a significant radiation shielding performance was achieved with the Bi_2WO_6 additive.

Keywords: Polyester resin, Bismuth tungstenate, Nanoparticle, Radiation shielding

EXAMINATION OF STRUCTURAL FEATURES OF APIGENIN AND
MOLECULAR DOCKING STUDY
APIGENİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ VE MOLEKÜLER
YERLEŞTİRME ÇALIŞMASI

Sevtap ÇAĞLAR YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Teorik Hesaplama,

0000-0001-6497-2907

Özet

Maydanoz, enginar, papatya, portakal, greyfurt, mısır, pirinç, çay gibi çeşitli birçok meyve ve sebze bol miktarda apigenin ve türevlerini içermektedir. Farmakolojik aktivitesi çok yüksek olan apigeninin başlıca anti-oksidan, anti-inflamatuvar, anti-neoplastik, anti-kanser, pro-apoptotik ve antiproliferatif etki göstermektedir. Bu çalışmada son yıllarda faydalı ve sağlığı geliştirici bir flavonoid ajan olan apigenin yapısal karakterizasyonunu aydınlatmak için kuantum kimyasal hesaplamaları ve hedef protein üzerine in silico etkilerinin analizi için moleküler yerleştirme çalışması gerçekleştirildi. Apigenin yapısı Spartan'10 programında Yoğunluk Fonksiyon Teorisi (DFT) yöntemi, B3LYP fonksiyoneli ve 6-311 G* baz seti ile optimize edildi. HOMO (en yüksek dolu moleküler orbital) ve LUMO (en düşük boş moleküler orbital) enerjileri, moleküler elektrostatik potansiyel (MEP) analizi ve optimize edilmiş geometrik yapısı belirlendi ve sonuçlar Spartan'10 programı ile görselleştirildi. Ayrıca apigeninin elektronegatiflik, iyonlaşma potansiyeli, kimyasal sertlik, elektron afinitesi, elektrofilik indeks, kimyasal yumuşaklık ve kimyasal potansiyel gibi elektronik parametreleri hesaplandı. Apigenin molekülünün ADME (absorpsiyon, dağılım, metabolizma ve atılım) özellikleri in silico olarak incelendi. İnsan hedef proteini olarak akciğer kanseri biyolojik belirteci 7JXH, HER2 olarak da bilinen reseptör tirozin-protein kinaz erBB2 seçildi. Apigenin-HER2'nin bağlanma enerjisi değeri -6,8 kcal/mol olarak hesaplandı. Apigeninin akciğer kanserine karşı koruyucu yönünü ortaya koyarak umut verici antikanser etkinliğe sahip olduğu doğrulanmıştır.

Anahtar kelimeler: HOMO-LUMO, apigenin, spartan'10, moleküler yerleştirme

Abstract

Many fruits and vegetables such as parsley, artichoke, chamomile, orange, grapefruit, corn, rice, and tea contain plenty of apigenin and its derivatives. Apigenin, which has very high pharmacological activity, shows mainly anti-oxidant, anti-inflammatory, anti-neoplastic, anti-cancer, pro-apoptotic, and antiproliferative effects. In this study, quantum chemical calculations were carried out to elucidate the structural characterization of apigenin, a useful and health-promoting flavonoid agent in recent years, and a molecular docking study was carried out to analyze its in silico effects on the target protein. Apigenin structure was optimized using the Density Function Theory (DFT) method, B3LYP functional, and 6-311 G* basis set in the Spartan'10 program. The highest occupied molecular orbital (HOMO) and LUMO (the lowest unoccupied molecular orbital) energies, molecular electrostatic potential (MEP) analysis, and optimized geometric structure were determined and the results were visualized with the Spartan'10 program. Additionally, electronic parameters of apigenin such as electronegativity,

ionization potential, chemical hardness, electron affinity, electrophilic index, chemical softness, and chemical potential were calculated. ADME (absorption, distribution, metabolism, and excretion) properties of the apigenin molecule were examined *in silico*. The lung cancer biomarker 7JXH, receptor tyrosine-protein kinase erbB2, also known as HER2, was selected as the human target protein. The binding energy value of apigenin-HER2 was calculated as -6.8 kcal/mol. It has been confirmed that apigenin has promising anticancer activity, revealing its protective effect against lung cancer.

Keywords: HOMO-LUMO, apigenin, spartan'10, molecular docking

NUMERICAL INVESTIGATION OF THE EFFECT OF SPT-N BASED SOIL
PROPERTIES ON THE DYNAMIC PERFORMANCE OF A MULTI-STOREY
BUILDING CLOSE TO A SLOPE

ŞEVE YAKIN ÇOK KATLI BİR BİNANIN DİNAMİK PERFORMANSINA SPT-N
BAZLI ZEMİN ÖZELLİKLERİNİN ETKİSİNİN SAYISAL OLARAK
İNCELENMESİ

Hakan Alper KAMILOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği, 0000-0003-3313-9239

Özet

Bu çalışmada, homojen tabakalı zemin üzerine oturan 18 m x 12 m boyutlarında çok katlı katlı betonarme bir yapının sismik davranışı zaman-tarih analiz setleri kullanılarak sayısal olarak incelenmiştir. Çalışmada dinamik analizler Plaxis 8.6 sonlu elemanlar yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Time history analizlerinde Mw=5.4 Upland 1990 depremine ait ivme-zaman verileri kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında geometrik idealizasyon yapılmıştır. Çalışmada zeminin E_{50} , f , $g_{natural}$, $g_{saturated}$ parametreleri SPT-N değerlerinden türetilmiştir. Bu kapsamda gevşek ve sıkı zeminlere ait SPTN değerleri alt ve üst sınır olarak alınarak, SPT-N değerleri 10, 20, 30 ve 40 olan zemin özellikleri dikkate alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde üniform zemin tabakası dikkate alınmış ve dört farklı SPT-N değeri göz önünde bulundurularak time-history analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında kat yüksekliği parametresinin etkisi irdelenmiş, buna ilaveten tabaka kalınlığının, şev eğiminin ve şeve olan mesafenin binanın sismik performansı üzerindeki etkisi sayısal olarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçları, zemin rijitliğini temsil eden SPT-N değerinin artmasının yapının üst-orta noktasında daha yüksek pik ivmelere yol açtığını göstermektedir. Bunun yanında artan kat yüksekliğinin rijit bir zemin ortamında, binanın üst orta noktasına gelen ivme değerlerinde azalmaya yol açtığı görülmüştür. Zeminin sönümlenme etkisi nedeniyle tabaka kalınlığının artırılması veya şev açısının artırılması, pik ivmelerinin azalmasına neden olmaktadır. Yapının şevden uzaklığın sismik tepki üzerinde nispeten küçük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Sonlu elemanlar yöntemi, Time-history analiz, SPT-N değeri, Şev

Abstract

In this study, the seismic behavior of a 6-story reinforced concrete structure with dimensions of 18 m x 12 m resting on a homogeneous stratified soil was numerically investigated by means of time-history analysis sets. In the study, dynamic analyses were performed with Plaxis 8.6 finite element software. Acceleration-time data of Mw=5.4 Upland 1990 earthquake were used in time-history analyses. In the first stage of the study, geometric idealization was performed. In the study, E_{50} , f , $g_{natural}$, $g_{saturated}$ parameters of the soil were derived from SPT-N values. In this context, SPTN values of loose and dense soils were taken as lower and upper limits, and soil properties with SPTN values of 10, 20, 30, and 40 were taken into consideration. In the first part of the study, uniform stratification was considered and time-history analyses were performed considering four different SPTN values. In context of the study the effect of SPT-N value, layer thickness, slope inclination, and distance to the slope on seismic performance of the building were investigated numerically. The results indicate that increasing the SPT-N

value, which represents soil stiffness, leads to higher peak accelerations at the top of the structure. Conversely, increasing the layer thickness or slope angle, which enhance the damping effect of the soil, results in decreased peak accelerations. The distance from the slope was found to have a relatively minor influence on the seismic response.

Keywords: Finite element method, time-history analyses, SPT N value, Slope

1. INTRODUCTION

Time history analysis (THA) is used in earthquake engineering to predict how a structure or soil will behave during an earthquake. This method uses ground acceleration records, which are time-dependent representations of ground motions. The purposes of using THA in geotechnical earthquake engineering include: (1) To estimate the probability of a structure or soil being damaged or collapsing during a specific earthquake (Seyedi et al. 2010; Zareian and Krawinkler 2007), (2) To model the forces and deformations that acting on a structure or soil during an earthquake (Lu et al. 2024; Raghunandan and Liel 2013), (3) To evaluate how much earthquake protection measures will protect a structure or soil from earthquake damage (Kuvat et al. 2024; Sun et al. 2024). The use of THA in geotechnical earthquake engineering has several advantages, such as providing realistic results, making it possible to analyze complex systems, and giving the opportunity to evaluate the effectiveness of earthquake protection measures. In some cases, the complex modeling process, and long solution time, the lack of appropriate ground acceleration records or soil parameters can make it difficult to use THA. In addition, modeling the problem and solving it with the appropriate solution method are processes that require expertise. The use of THA in geotechnical earthquake engineering involves the following steps: (1) Determining a ground acceleration records, (2) Creating a model of the structure and soil, (3) Applying the ground acceleration record to the model, (4) Evaluating the results of the calculations.

In time history analyzes carried out within the scope of geotechnical engineering applications, soil parameters, structural parameters and earthquake parameters are the main research subjects. In this context the effect of soil type (Avcioğlu and Orakdöğen 2015), strength parameters (Li et al. 2020), modulus of elasticity (Chen et al. 2021), damping coefficient (Kitayama and Constantinou 2023) are the major geotechnical parameters considered in the analyses. When the general structure of the soil is examined, it is obvious that these parameters do not change individually, and that there is a change in all of the parameters as the soil differentiates. Therefore, it is more appropriate to conduct investigations with field test results that give an idea about the general behavior of the soil.

Standard penetration test (SPT) is one of the widely used field tests in use for evaluating geotechnical parameters. Many parameters such as; internal friction angle (Hettiarachchi and Brown 2009; Mujtaba et al. 2018), cohesion (Hettiarachchi and Brown 2009), modulus of elasticity (Naeini et al. 2018), unit weight (Kumar et al. 2016), relative density (Mujtaba et al. 2018), bearing capacity (Heidarie Golafzani et al. 2020) and settlement (Mohanty and Das 2018) can be estimated based on SPT-N values. As can be seen from the studies in the literature based on the SPTN number, the SPTN number is a parameter that can be used to evaluate the general properties of the soil. It can be assumed that the layer properties change with the change of the SPT number.

In this study, the seismic behavior of a 6-story reinforced concrete structure with dimensions of 18 m x 12 m resting on a homogeneous stratified soil was numerically investigated by means of time-history analysis sets. In the study, dynamic analyses were performed with Plaxis 8.6 finite element software. Acceleration-time data of Mw=5.4 Upland 1990 earthquake were used

in time-history analyses. In the study, E_{50} , f , g_{natural} , $g_{\text{saturated}}$ parameters of the soil were derived from SPT-N values. In this context, SPTN values of loose and compacted soils were taken as lower and upper limits, and soil properties with STPN values of 10, 20, 30, and 40 were taken into consideration. The time history analyses were performed for various soil type, layered soil, slopes and layer thicknesses.

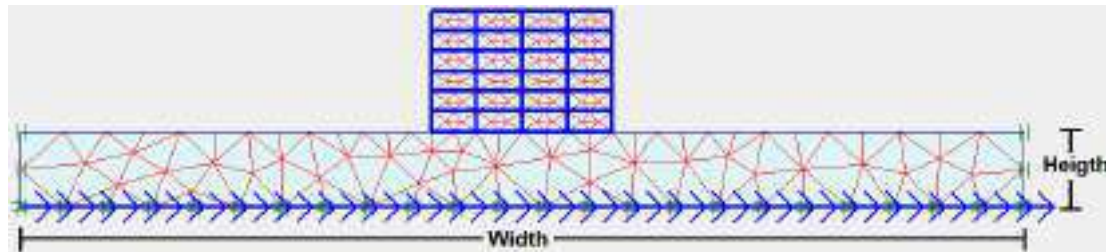
2. METHOD

2.1. Finite Element Model

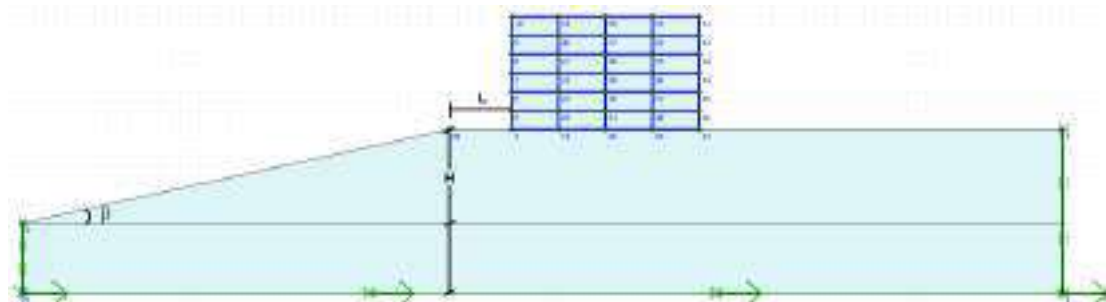
Plaxis 8.6 finite element based software was used in the analyses. Model was created considering the 2D plain-strain conditions. To minimize boundary effect the minimum dimensions of the model prepared within the scope of the study were determined as $\text{Width} = 8 \times \text{Height}$. The highest frequency in time domain analyses that can travel through a layer can be determined with Eqs. (1) and (2) where f_{max} is the maximum period that layer can propagate, V_s , is the shear wave velocity of layer, and H_i is the height of layer. It is not possible for frequencies higher than f_{max} to propagate through the soil layer. In determining the ideal finite element size, the principle that the finite element length should not be more than 20% of the shear wavelength in the ground in order to allow shear waves to propagate uninterruptedly in the ground environment was taken into consideration. As a result of the analyses, the average length of the finite elements consisting of 769 nodes was determined as 2.89 m.

$$he_{\text{max}} = \frac{\lambda_{\text{min}}}{5} = \frac{v_s}{5f_{\text{max}}} \quad (1)$$

$$f_{\text{max}} = \frac{v_s}{4H} \quad (2)$$

(a)

(b)

Figure 1 (a) FE model constraints considered in the analyses, (b) Dimensions considered in the analyses

The ground motion from the Upland earthquake (28 February 1990) was selected for the time history analyses. Mercalli Intensity and magnitude of the earthquake were VII (very strong), and 5.7 respectively. This left-lateral strike-slip earthquake occurred west of the San Andreas Fault System and cause injuries and economical loses. Ground motion considered in the time history analyses are presented in Fig.2. In the analyses the first fifteen seconds of the record was used since there are no significant changes in the acceleration value in the fifteenth second and beyond.

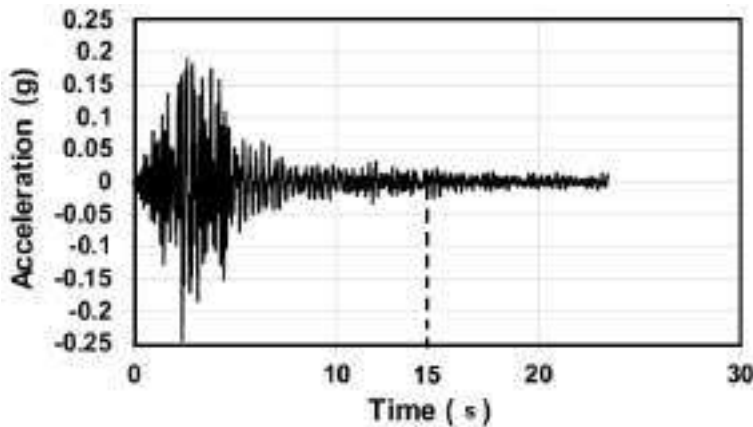

Figure 2 Acceleration record of the Upland (1990)

2.2. Materials used for the modeling

Mohr-Coulomb material model was used to simulate the behavior of the soil. Parameters considered in modeling of the soil is shown in Table 1.

Table 1 Parameters used for the material modelling

Parameters	Soil
g_{unsat}	Estimated based on SPT-N
g_{sat}	Estimated based on SPT-N
E_{ref}	Estimated based on SPT-N
f	Estimated based on SPT-N
c	20 kN/m ²
u	0.3
y	$f-30^\circ$

Plate elements were used in modeling of the reinforced concrete building. Three different element types (footing, slab, and wall) were used for the structural modeling. The parameters considered in the structural modeling are presented in the Table 2.

Table 2 Parameters used for the structural modeling

	AE (kN/m)	AI (kNm ² /m)	D (m)	w (kN/m/m)	u	Mp (kNm/m)	Np (kNm/m)
Footing	1.5E7	3.12E5	0.5	4.0	0.2	1E15	1E15
Slab	4.5E6	8438	0.15	3.5	0.2	1E15	1E15
Wall	5.4E6	1.458E4	0.18	4.0	0.2	1E15	1E15

3. RESULTS AND DISCUSSION

The effect of SPT-N value on maximum acceleration acting on the upper-center point of the building is examined. Four different SPT-N values representing loose-dense soil (10, 20, 30, and 40) were considered in the analyses. The parameters required for Mohr-Coulomb material model were derived SPT-N based estimation methods. Internal friction angle estimation The Overseas Coastal Area Development Institute of Japan (OCDI-Japan 2002) was taken into account. Recommendations of Federal Highway Administration (FHWA-2002) for estimation of modulus elasticity of clean fine-medium sand and low silty sands was considered. Nomographs were used to determine $g_{natural}$ and $g_{saturated}$ parameters (Dungca and Galupino 2023). The soil parameters considered in the analyses were presented in Table 3. Dilatancy angle were supposed as $f-30^\circ$. Cohesion of the soil was supposed as 20 kN/m^2 to prevent failure during the analysis for slopes.

Table 3 Soil parameters derived from the SPT-N value

SPT-N	f, (°)	E, (kN/m ²)	$g_{natural}$ (kN/m ³)	$g_{saturated}$ (kN/m ³)
	(OCDI- Japan 2002)	FHWA-2002	Nomograph	Nomograph
10	32.76	7000	15.44	16.71
20	35.98	14000	17.92	17.92
30	38.44	21000	18.37	19.12
40	40.52	28000	19.44	20.33

Fig.3a and 3b were obtained as a result of time history analyses. From Figure 3a, it can be said that there is a gradual increase in the amplitude of the acceleration peaks with the increase in the SPT-N values. As can be seen from Figure 3b, increasing SPT-N values caused an increase in the maximum accelerations at the top-center of the structure. This situation can be reconciled with the fact that the stiffness increased due to increasing SPT-N values.

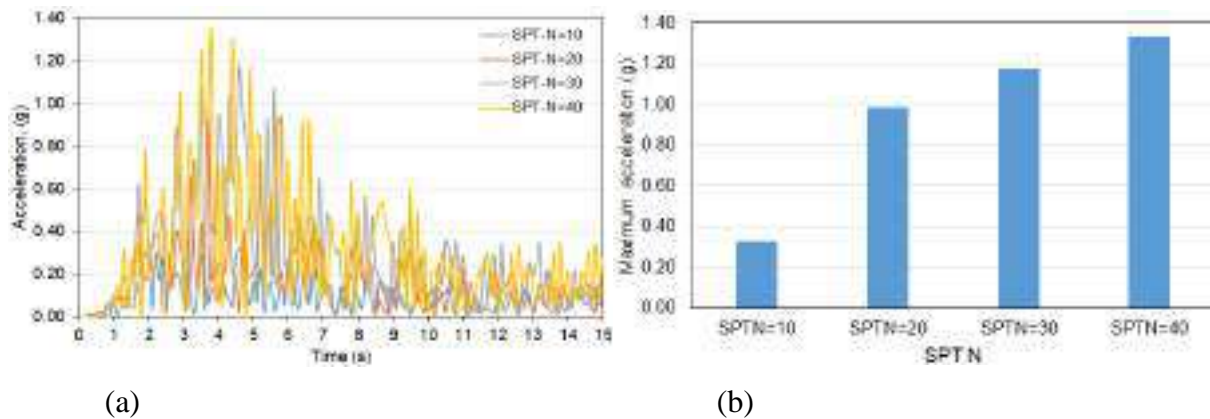

Figure 3 Seismic responses for various soil types (a) plot of acceleration versus time, (b) The effects on SPT-N value on maximum acceleration.

The effect of floor number on the maximum acceleration acting on the upper-center of the structure can be seen in Fig.4. In the analyses it is supposed that soil consist of mono layer, and SPT-N value of the soil is 30. The soil properties considered in the analyses are $f=38.44^\circ$, $E_{50}=21000\text{kN/m}^2$, $g_{\text{natural}}=18.37\text{ kN/m}^3$, $g_{\text{saturated}}=19.12\text{ kN/m}^3$ and $c=20\text{ kN/m}^2$. As it is seen from the geotechnical parameters, the layer where the structure rests can be assumed as relatively stiff. The height of the each floor was assumed as 2 m in the modeling of the strucutre. As a result of the examination of Figures 4a and 4b, it is seen that the acceleration value acting on the structure decreases with increasing number of storeys up to a certain storey height value.

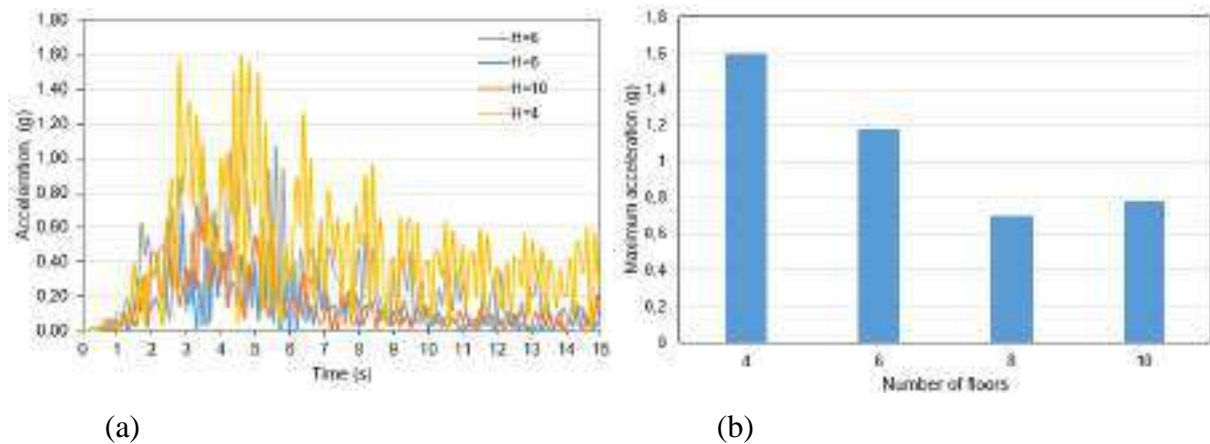

Figure 4 Seismic responses for various floors (a) Plot of acceleration versus time, (b) The effects on floor number on maximum acceleration.

Fig.5 shows the relation between layer thickness and seismic responses. In the analyses it is supposed that soil consist of mono layer, and SPT-N value of the soil is 30. The soil properties considered in the analyses are $f=38.44^\circ$, $E_{50}=21000\text{kN/m}^2$, $g_{\text{natural}}=18.37\text{ kN/m}^3$, $g_{\text{saturated}}=19.12\text{ kN/m}^3$ and $c=20\text{ kN/m}^2$. Fig.5a shows the acceleration peaks at the top-center of the structure as a result of time history analyses. From the analyses it is seen that magnitude of the peaks decreased with increasing layer thickness. Due to the damping effect of the soil, as it is approached the region where acceleration is defined, in other words, as the layer thickness decreases, the acceleration value acting on the structure increases (Fig.5b). It is seen that after a certain layer depth ($H=20\text{m}$), increasing layer thickness does not cause a significant increase in the peak acceleration value.

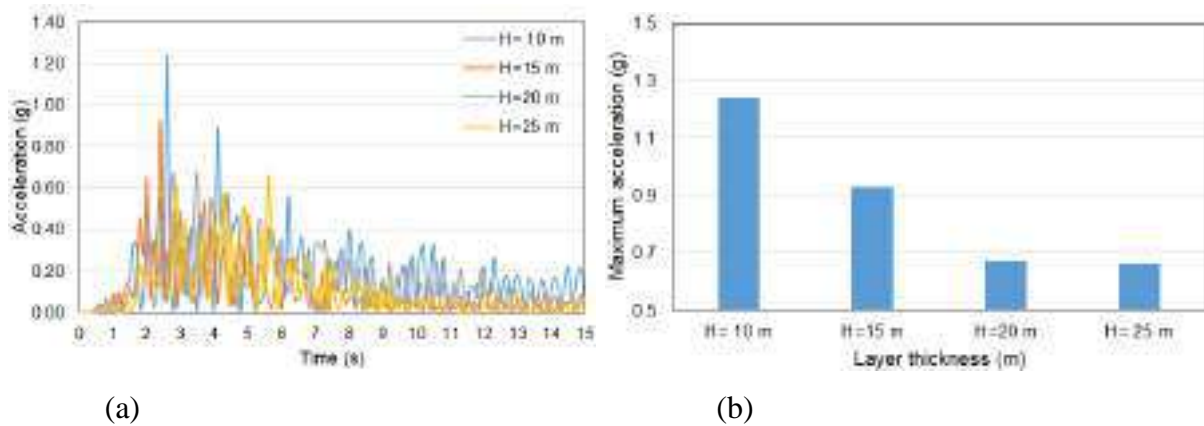

Figure 5 Seismic responses for various layer thickness (a) Plot of acceleration versus time, (b) The effects on SPT-N value on maximum acceleration.

In this phase of the study, the seismic behavior of the 6-storey reinforced concrete structure resting on a slope was investigated against varying slope angles. In this context, 4 different cases ($\beta=0^\circ$, 6.9° , 13.7° , and 20.09°) were considered within the scope of the study. In the study, slope angles were calculated using a fixed horizontal distance and variable thickness values ($H=0$ m, 5 m, 10 m, and 15 m). The soil properties considered in the analyses are $f=38.44^\circ$, $E_{50}=21000\text{kN/m}^2$, $g_{\text{natural}}=18.37\text{ kN/m}^3$, $g_{\text{saturated}}=19.12\text{ kN/m}^3$ and $c=20\text{ kN/m}^2$. As can be seen from Figure 6, the amplitude and peak acceleration values of the peaks acting on the structure decrease with increasing slope inclination. This situation is similar to the behavior of increasing layer thicknesses. The reason for this can be explained as increasing the slope angle causes the layer thickness to increase and accordingly the damping becomes more pronounced.

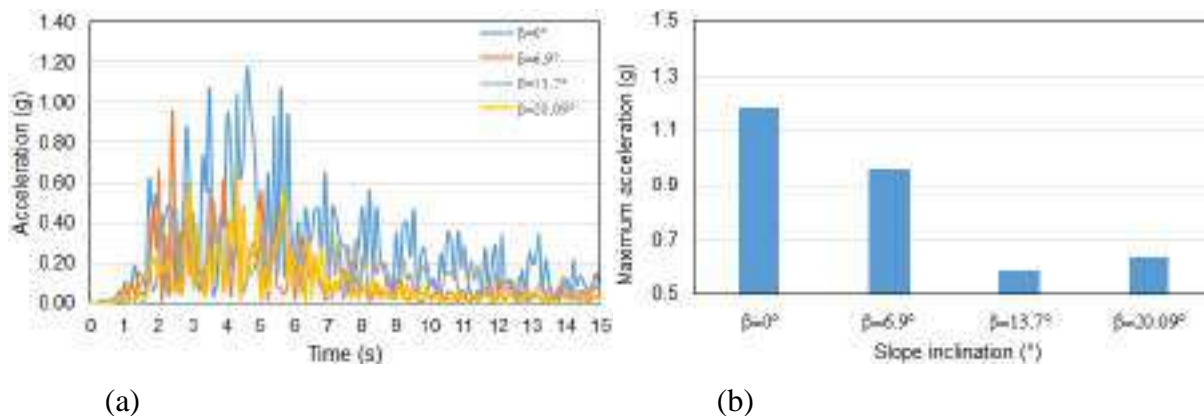

Figure 6 Seismic responses for various inclination angle (a) Plot of acceleration versus time, (b) The effects on SPT-N value on maximum acceleration

This part of the study, it was aimed to examine the effect of the distance from the slope on the seismic behavior of a 6-storey building located on a 13.7° slope. The soil properties considered in the analyses are $f=38.44^\circ$, $E_{50}=21000\text{kN/m}^2$, $g_{\text{natural}}=18.37\text{ kN/m}^3$, $g_{\text{saturated}}=19.12\text{ kN/m}^3$ and $c=20\text{ kN/m}^2$. 4 different distances $L = 0\text{m}$, 3m , 6m , and 9m were used in the analysis. It is understood from figures 7a and 7b that the distance to the slope parameter has a relatively lower

effect than the other parameters. As a result of examining the peaks presented in Figure 5a, it can be argued that the distance to the slope parameter does not have a significant effect on the amplitudes of the peaks. As a result of examining Figure 7, it is seen that as the distance to the slope increases, the peak acceleration value of the structure increases, albeit slightly.

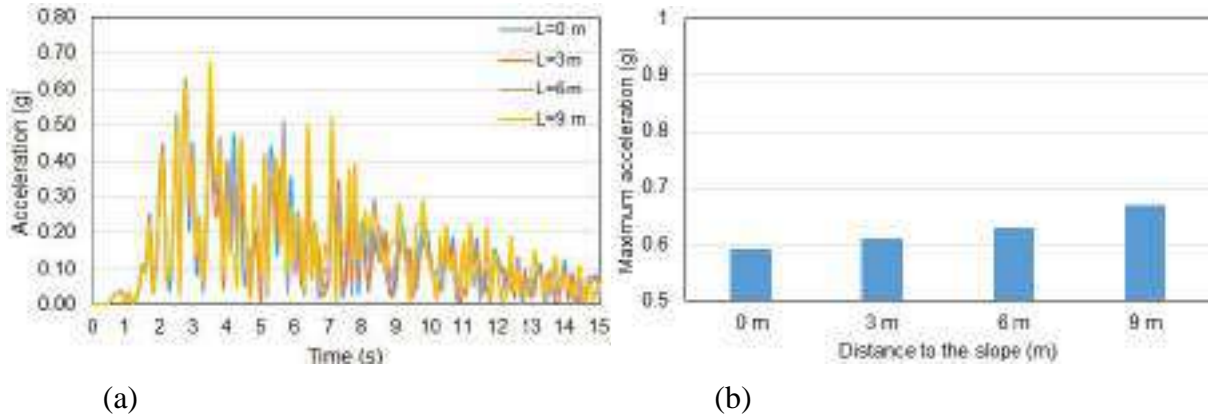

Figure 7 Seismic responses for various distance to the slope (a) Plot of acceleration versus time, (b) The effects on SPT-N value on maximum acceleration.

4. CONCLUSIONS

This study investigated the seismic behavior of a multi-story reinforced concrete structure on a homogeneous stratified soil using finite element analysis. The effects of various soil parameters, including SPT-N value, layer thickness, slope angle, and distance from the slope, on the maximum accelerations experienced by the structure were examined. The results indicate that increasing the SPT-N value, which represents soil stiffness, leads to higher peak accelerations at the top of the structure. Conversely, increasing the layer thickness or slope angle, which enhance the damping effect of the soil, results in decreased peak accelerations. The distance from the slope was found to have a relatively minor influence on the seismic response. These findings highlight the importance of considering soil properties and site conditions when evaluating the seismic performance of structures. For buildings on layered soils or slopes, incorporating the effects of soil damping can lead to more accurate assessments of seismic vulnerability.

5. REFERENCES

- Avcioğlu, O., and E. Orakdoğan. 2015. "Time History Analysis of Structures on Vlasov Type Elastic Subgrade." *Pamukkale Univ. J. Eng. Sci.*, 21 (3): 103–108. <https://doi.org/10.5505/pajes.2014.77486>.
- Chen, L., Y. Zhang, Z. Yang, Q. Li, and L. Han. 2021. "Study on the influence of different soil parameters on the modal response of gravity retaining wall slope." *AIP Adv.*, 11 (12). <https://doi.org/10.1063/5.0062365>.
- Dungca, J., and J. Galupino. 2023. "Developing Nomographs for the Unit Weight of Soils." *Buildings*, 13 (9): 2315. <https://doi.org/10.3390/buildings13092315>.
- Heidarie Golafzani, S., R. Jamshidi Chenari, and A. Eslami. 2020. "Reliability based assessment of axial pile bearing capacity: static analysis, SPT and CPT-based methods." *Georisk Assess. Manag. Risk Eng. Syst. Geohazards*, 14 (3): 216–230. <https://doi.org/10.1080/17499518.2019.1628281>.
- Hettiarachchi, H., and T. Brown. 2009. "Use of SPT Blow Counts to Estimate Shear Strength Properties of Soils: Energy Balance Approach." *J. Geotech. Geoenvironmental Eng.*, 135 (6):

830–834. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)GT.1943-5606.0000016](https://doi.org/10.1061/(ASCE)GT.1943-5606.0000016).

Japan, *The Overseas Coastal Area Development Institute of*. 2002. Tokyo, Japan.

Kitayama, S., and M. C. Constantinou. 2023. “Effect of modeling of inherent damping on the response and collapse performance of seismically isolated buildings.” *Earthq. Eng. Struct. Dyn.*, 52 (3): 571–592. <https://doi.org/10.1002/eqe.3773>.

Kumar, R., K. Bhargava, and D. Choudhury. 2016. “Estimation of Engineering Properties of Soils from Field SPT Using Random Number Generation.” *Ina. Lett.*, 1 (3–4): 77–84. <https://doi.org/10.1007/s41403-016-0012-6>.

Kuvat, A., E. Sadoglu, and S. Zardari. 2024. “Experimental Investigation of Sand–Rubber–Bitumen Mixtures as a Geotechnical Seismic Isolation Material.” *Int. J. Geomech.*, 24 (3). <https://doi.org/10.1061/IJGNAI.GMENG-7015>.

Li, D.-Q., M.-X. Wang, and W. Du. 2020. “Influence of spatial variability of soil strength parameters on probabilistic seismic slope displacement hazard analysis.” *Eng. Geol.*, 276: 105744. <https://doi.org/10.1016/j.enggeo.2020.105744>.

Lu, L., B. Chen, P. Liu, Z. Wang, and K. Arai. 2024. “Seismic time-history analysis of block-faced reinforced-soil retaining wall based on pseudo-dynamic method.” *Geotext. Geomembranes*. <https://doi.org/10.1016/j.geotexmem.2024.01.004>.

Mohanty, R., and S. K. Das. 2018. “Settlement of Shallow Foundations on Cohesionless Soils Based on SPT Value Using Multi-Objective Feature Selection.” *Geotech. Geol. Eng.*, 36 (6): 3499–3509. <https://doi.org/10.1007/s10706-018-0549-0>.

Mujtaba, H., K. Farooq, N. Sivakugan, and B. M. Das. 2018. “Evaluation of relative density and friction angle based on SPT-N values.” *KSCE J. Civ. Eng.*, 22 (2): 572–581. <https://doi.org/10.1007/s12205-017-1899-5>.

Naeini, S. A., R. Z. Moayed, A. Kordnaeij, and H. Mola-Abasi. 2018. “Elasticity modulus of clayey deposits estimation using group method of data handling type neural network.” *Measurement*, 121: 335–343. <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2018.02.068>.

Raghunandan, M., and A. B. Liel. 2013. “Effect of ground motion duration on earthquake-induced structural collapse.” *Struct. Saf.*, 41: 119–133. <https://doi.org/10.1016/j.strusafe.2012.12.002>.

Seyedi, D. M., P. Gehl, J. Douglas, L. Davenne, N. Mezher, and S. Ghavamian. 2010. “Development of seismic fragility surfaces for reinforced concrete buildings by means of nonlinear time-history analysis.” *Earthq. Eng. Struct. Dyn.*, 39 (1): 91–108. <https://doi.org/10.1002/eqe.939>.

Sun, Q., Y. Xue, and M. Hou. 2024. “Geotechnical seismic isolation system to protect cut-and-cover utility tunnels using tire-derived aggregates.” *Soil Dyn. Earthq. Eng.*, 176: 108354. <https://doi.org/10.1016/j.soildyn.2023.108354>.

Zareian, F., and H. Krawinkler. 2007. “Assessment of probability of collapse and design for collapse safety.” *Earthq. Eng. Struct. Dyn.*, 36 (13): 1901–1914. <https://doi.org/10.1002/eqe.702>.

ESTIMATION OF TENSILE STRENGTH OF STEEL FIBER CONCRETE USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

ÇELİK LİFLİ BETONUN ÇEKME DAYANIMININ YAPAY SİNİR AĞLARI KULLANARAK TAHMİNİ

Çağla SAKİNCİ

İnşaat Yüksek Mühendisi, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 0000 0002 1126 8796

Özet

Betonun çekme dayanımı basınç dayanımına göre çok düşük olmakla birlikte beton karışımına belli oranlarda çeşitli lifler eklenerek çekme dayanımı artırılabilir. Ancak lifli betonun dayanım özelliklerini hesaplamak için bir formülasyon veya modelleme bulunmamaktadır. Bu durum deney yapma zorunluluğu doğurmaktadır. Deney yapmadan sonuçların tahmin edilebilmesi amacıyla yapay sinir ağları kullanılmıştır. Yapay sinir ağları çok sayıda değişken ile doğrusal olmadan, girdi değerlerinden çıktı tahmin etmek üzerine çalışan bir yapay zekâ teknolojisidir.

Bu çalışmada çelik lifli betonların çekme dayanımlarını beton karışım oranı ve karışıma katılacak çelik lif özelliklerinin sayısal verilerini kullanarak oluşacak betonun çekme dayanımını tahmin eden Matlab tabanlı bir yapay sinir ağı modellenmiştir. Yapay sinir ağı 15 elemanlı girdi katmanı, gizli katmanında 10 nöron ve 1 çıktı değeri olacak şekilde yapılandırılıp ileri beslemeli geri yayılım algoritması kullanacak şekilde tasarlanmıştır. Yapay sinir ağı literatürde bulunan 24 araştırmadan 304 veri setiyle eğitilerek öğrenme sağlanmıştır. Oluşturulan yapay sinir ağı ile 0,98 regresyon değerine ulaşılmıştır. Yapay sinir ağına test amaçlı yeni veri setleri girildiğinde çekme dayanımı sonuçlarını %98 güvenilirlikle tahmin edebilmiştir.

Oluşturulan bu yapay sinir ağı ile deney tasarlama aşamasında sonuçlara bir öngörude bulunarak istenilen amaca daha uygun karışım hesapları tasarlayabilmek için kullanılabileceği gibi deney yapmadan da yüksek güvenilirlikle çekme dayanımı tahmini etmede kullanılabilir. Böylece gereksiz maliyet, iş gücü ve zaman israfının önüne geçilerek kaynaklar daha işlevsel olacak şekilde yeniden değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Makine öğrenmesi, yapay sinir ağı (YSA), çelik lifli beton, çekme dayanımı

Abstract

While the tensile strength of concrete is very low compared to the compressive strength, the tensile strength can be increased by adding various fibers to the concrete mixture in certain proportions. However, there is no formulation or modeling to calculate the strength properties of fibrous concrete. This situation necessitates experimentation. Artificial neural networks were used to predict the results without experimenting. Artificial neural networks are an artificial intelligence technology that works on predicting output from input values without being linear with a large number of variables.

In this study, a Matlab-based artificial neural network that predicts the tensile strength of the concrete to be formed using the numerical data of the tensile strength of the steel fiber concretes, the concrete mixing ratio and the steel fiber properties to be added to the mixture is modeled.

The artificial neural network is designed to use a feed-forward back propagation algorithm, with 15 elements in the input layer, 10 neurons in the hidden layer, and 1 output value. Learning was provided by training the artificial neural network with 304 data sets from 24 studies in the literature. With the artificial neural network created, a regression value of 0.98 was reached. When new data sets were entered into the artificial neural network for testing purposes, it was able to predict the tensile strength results with 98% confidence.

With this artificial neural network, it can be used to design more suitable mixture calculations for the desired purpose by making a prediction on the results during the experiment design phase, as well as to estimate the tensile strength with high reliability without experimenting. Thus, unnecessary costs, waste of labor and time can be avoided and resources can be re-evaluated in a more functional way.

Key Words: Machine learning, artificial neural network (ANN), fiber concrete, tensional strength

1. GİRİŞ

Yapı materyallerinden olan betonun davranış özelliklerini iyileştirmek için pek çok araştırma yapılmaktadır. Bunlardan birisi betona lif katarak betona sünek davranış kazandırmaya yönelik çalışmalardır. Pek çok lif çeşidi ile deneyler yapılmaktadır. Çelik lifler, polypropolan lifler başta olmak üzere bazalt, cam ve sürdürülebilir yaklaşımlarla araştırmalara dahil olan geri dönüştürülmüş malzemeler ve doğal malzemelerden yapılmış lif türleri bulunmaktadır.

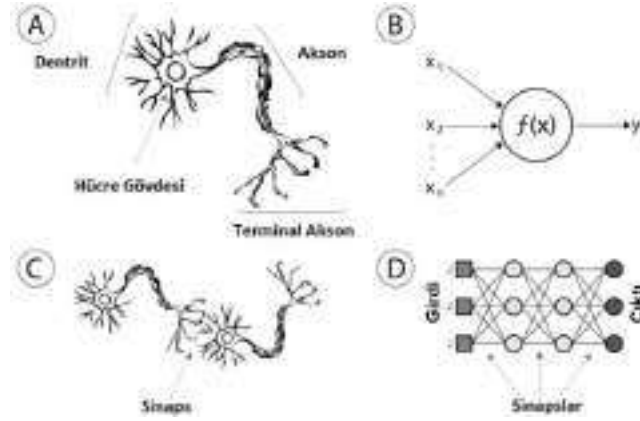
En verimli lif kullanma oranı ve kombinasyonu araştırmalarında tasarlanan karışımın deney yapmadan öngörülebilir sonucunu tahmin etmek zordur. Lifli beton için bir formülasyon yoktur ve modelleme programlarında homojen karışım, her yönde eşit lif kabulüyle modellendiğinden gerçekçi sonuçlar vermemektedir. Bu noktada yapay zeka teknolojilerinden yapay sinir ağları kullanılarak literatürde yapılmış deney verileri ve sonuçlarını kullanarak yapılacak yeni deneyin sonuçlarını tahmin eden bir program yapılabilir.

2. YÖNTEM

“Yapay zeka, bir bilgisayarın ya da bilgisayar destekli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler, çözüm yolu bulma, anlama, mana çıkartma, genelleme ve geçmişteki deneyimlerinden öğrenme gibi yüksek mantık süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği olarak bilim dünyasında tanınmıştır.” (Nabiyev,2012)Bu çalışma yapay zeka teknolojilerinden yapay sinir ağları ile yapılmıştır.

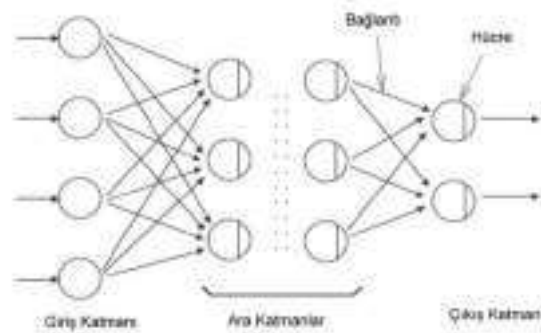
A. Yapay Sinir Ağları

“YSA, biyolojik sinir ağları taklit eden sentetik ağlardır.” (Egrioglu, Aladag, Yolcu, Uslu, Basaran, 2009).

Şekil 1: Nöron yapıları ve YSA modeli (Maltarollo,2013)

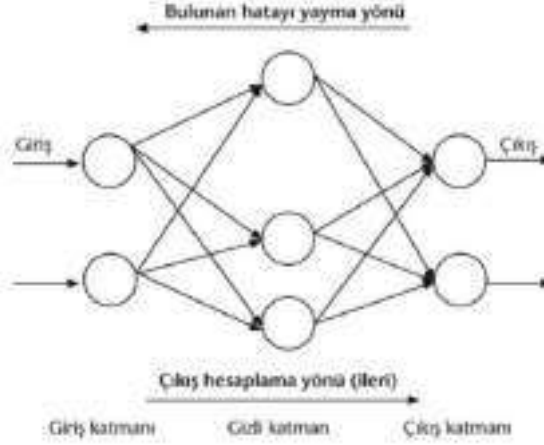
Yapay sinir ağları öğrenebilir, genellebilir, eksik veriyle çalışabilir ve çok sayıda değişkenle çalışabilir. Yapay sinir ağları, birçok giriş verisine dayalı bir sistemdir ve öğrenme işlemini gerçekleştirir. Bu öğrenme işlemi, yapay sinir ağının ağırlık ve gecikme değerlerini güncelleştirir. Yapay sinir ağları, girişler arasındaki ilişkileri keşfetmek ve bu ilişkileri kullanarak, çıktı tahmin etmek amacıyla kullanılır. Yapay sinir ağları, insan beyninin öğrenme ve işleme mekanizmalarına benzer şekilde çalışır ve bu nedenle, "yapay sinir ağları" olarak adlandırılır. Yapay sinir ağları, özellikle zorlu problemlerin çözümünde etkili olabilir ve bu nedenle, çok çeşitli alanlarda kullanılabilir. Başlıca ileri beslemeli ve ileri yönlü geri beslemeli olacak şekilde iki tip mimari yapıdan bahsedilebilir.

Şekil 2: İleri beslemeli sinir ağı(Öztemel,2006)

Geri besleme, yapay sinir ağının çıktısından geriye doğru verileri işlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu veriler, yapay sinir ağının ağırlıklarını veya bağlantılarını değiştirmek için kullanılır. Bu değişiklikler, ağın çıktısının gerçek değerlere daha iyi eşleşmesini sağlamak için yapılır. Örneğin, eğitim verisi olarak verilen girdiler için, gerçek çıktılar yapay sinir ağı tarafından üretilen çıktılar ile karşılaştırılır ve aralarındaki fark (hata) hesaplanır. Bu hata, ağın ağırlıklarını ve bağlantılarını değiştirmek için kullanılır. Bu yolla ağ, girdilerle birlikte öğrenilen gerçek çıktıları daha iyi tahmin etmeye çalışır. Bu mekanizma genellikle iteratif

olarak tekrarlanır, bu nedenle yapay sinir ağı üzerinde çalışırken sürekli olarak geri besleme kullanılır. Bu sayede ağ, öğrenme sürecinde kendini iyileştirmeye devam eder.

Şekil 3:Geri beslemeli YSA(Kabalıcı,2015)

B. Veriler

Çelik fiberli betonun çekme dayanımını tahmin etmede kullanacağımız Yapay sinir ağına dört farklı çalışmadan elde edilen verilerle öğrenme sağlanmıştır.

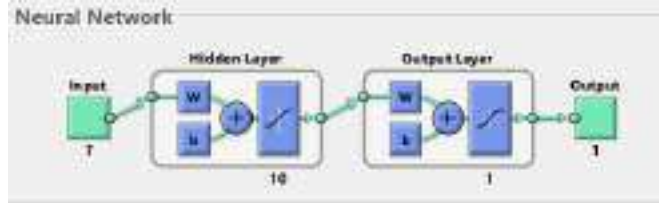
Yapay sinir ağına girdi olarak; fiber oranı, su çimento oranı, kullanılan lifin uzunluk çap oranı, karışıma katılacak çimento miktarı, ince agrega oranı, kaba agrega oranı, süper akışkanlaştırıcı oranı olmak üzere yedi adet girdi verisi çalışmalarda verilenlerle derlenip birim uyumsuzlukları varsa düzeltilerek girilmiştir. Çıktı olarak çekme dayanımı sonuçları verilmiştir. (Tablo 1)

Tablo 1: Yapay Sinir Ağı öğrenme verileri

Deneylerin kaynağı olan çalışma	Deney numunesi ismi	Çıktı verisi Çekme Dayanımı (MPa)	Girdi verileri						
			Fiber oranı	S/Ç	Lifin uzunluğu/ çapı	Çimento (kg/m ³)	İnce Agrega	Kaba Agrega	SA
[3]	FO	4.114	0	0,25	0	550	1,24	1,91	0,25
	F10L40	4.851	1	0,25	65	550	1,24	1,91	0,25
	F15L40	5.329	1,5	0,25	65	550	1,24	1,91	0,25
	F10L60	4.18	1	0,45	80	350	2,28	3,08	0,12
	F15L60	4.79	1,5	0,45	80	350	2,28	3,08	0,12
[4]	PC	2,03	0	0,45	43,4	200	5	4	0
	SFRC	1,91	1,5	0,45	43,4	200	5	4	0,65
		2,21	2,5	0,45	43,4	200	5	4	0,8
		2,37	4	0,45	43,4	200	5	4	1,4
[5]	CC	4,06	0	0,36	0	438	1,12	2,67	2,5
	SFRC1	4,5	0,5	0,36	45	438	1,18	2,65	2,5

C. Yapay Sinir Ağı Modeli

Girdi katmanında yedi eleman, gizli katmanda on nöron ve bir çıktılı Matlab tabanlı YSA oluşturulup ileri yönlü geri yayılım algoritması kullanacak şekilde tasarlanmıştır

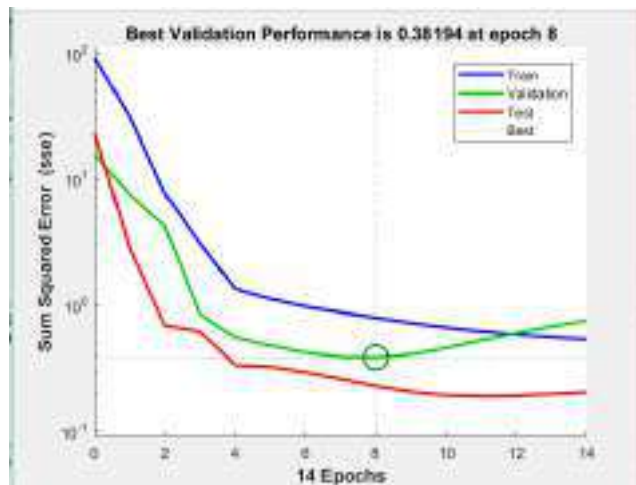

Şekil 4: Oluşturulan YSA'nın katman yapısı

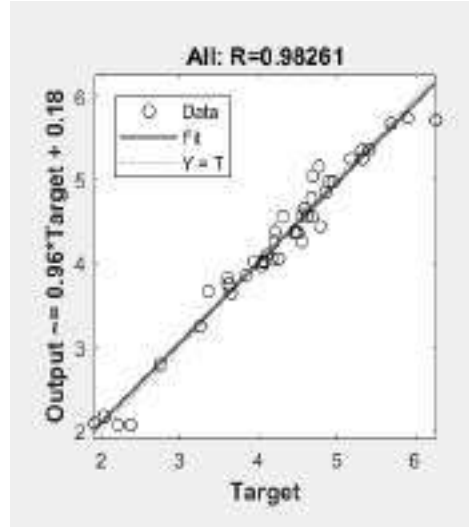
Oluşturulan YSA'nın eğitimini 14 iterasyonla tamamlamıştır. Hata performans grafiği Şekil 6, Regresyon grafiği Şekil 7 'te verilmiştir.

Şekil 5: YSA'nın eğitim bilgileri

Şekil 6: YSA'nın hata performans grafiği

Şekil 7: YSA'nın regresyon grafiği

Regresyon, veri kümesinde bir değişkenin değerini diğer değişkenlerin değerlerine göre tahmin etmeyi amaçlayan bir yöntemdir. Regresyonun doğruluk değeri 1'e çok yakınsa, bu modelin çok iyi bir regresyon modeli olduğu anlamına gelir. Regresyonun tam olarak 1'e eşit olması "özel durum" riskini taşıyabilir. Özel durumlar, modelin veri kümesine özgü özellikleri takip etmesine neden olur ve bu nedenle, modelin yeni verilere uygulandığında, beklenen doğruluğu sağlayamayabilir. Özel durumlar, modelin doğruluk değerinin yüksek olmasına rağmen, modelin genelleştirilememesi nedeniyle önemli bir risktir. Bu nedenle, regresyon modelinin doğruluk değeri 1'e tam olarak eşit olmamalıdır. Hata grafiği ve regresyonun 0,98 çıkması yapay sinir ağının öğreniminin iyi olduğunu göstermektedir.

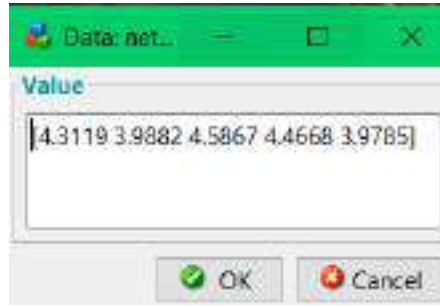
D. Yapay Sinir Ağının Test Edilmesi

“Yapay sinir ağlarının eğitim performansını ölçmek için eğitim bittikten sonra ağın eğitim sırasında görmediği örnekler ağa gösterilerek bunlar hakkında ağın kararına bakılır. Eğer ağ görmediği örneklere doğru cevaplar üretiyorsa o zaman performansı iyidir ve olayı öğrenmiştir denir.” (Öztemel,2006)

Öğrenmesi tamamlanmış Yapay Sinir Ağına daha önce verilmemiş beş adet deney girdi bilgileri 'input' olarak girilmiş ve ağın sonuçları simüle etmesi istenmiştir. Test verileri seçilirken benzer özellikte verilerin alınmamasına ve çalışmalardan alınan verilerin sayılarıyla orantılı olacak şekilde olmasına dikkat edilmiştir.

Tablo 2: Test grubu girdi verileri

Deneylerin kaynağı olan çalışma	Deney numunesi ismi	Girdi verileri						
		Fiber oranı	S/Ç	Lifin uzunluğu/ çapı	Çimento (kg/m ³)	İnce Agregata	Kaba Agregata	SA
[3]	F5L40	0,5	0,25	65	550	1,24	1,91	0,25
	F10L40	1	0,35	65	450	1,59	2,34	0,15
	F15L50	1,5	0,45	80	350	2,28	3,08	0,12
[5]	SFRC4	0,5	0,36	65	438	1,18	2,65	2,5
[6]	H10	1	0,42	60	417	2,6	1,73	4,2

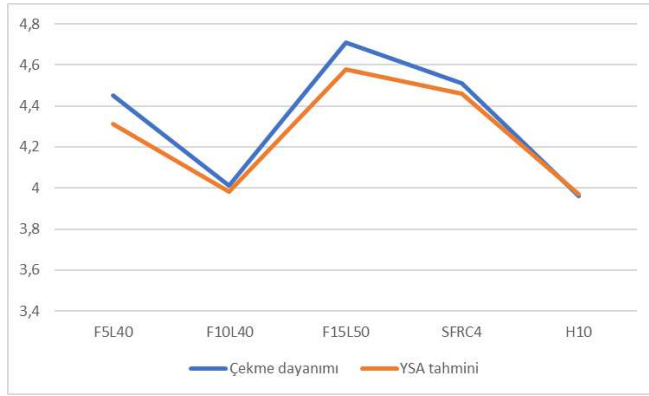

Şekil 8: YSA'nın çıktıları

YSA test sonuçları şekil 8 de gösterilmiş olup deney sonucu çekme dayanımı ile YSA'nın tahmin ettiği değerler Tablo 3 'te verilmiştir.

Tablo 3: Gerçek ve YSA tahmini çekme dayanımı

	Deney sonucu çekme dayanımı (MPa)	YSA Çekme dayanımı
F5L40	4,451	4,31
F10L40	4,01	3,98
F15L50	4,71	4,58
SRFC4	4,51	4,46
H10	3,96	3,97

Şekil 9: Deney sonucu-YSA tahmini çekme dayanımı grafiği

3. BULGULAR

Çelik lifli beton deney verileri ve çıktı değerleriyle öğrenen yapay sinir ağı daha önce çalışmadığı verilerin sonuçlarını %98 doğrulukla tahmin edebilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Oluşturulan bu yapay sinir ağı ile deney tasarlama aşamasında sonuçlara bir öngörüde bulunmak için kullanılabilir. Deneylerden önceden beklenen sonuçların bilinmesi, deneylerin planlanması, yönetimi ve değerlendirilmesi aşamalarında önemlidir. Bu, deney sonuçlarının anlamlı ve kullanışlı olmasını sağlar. Beklenen sonuçların bilinmesi, deneyin amacını ve hedeflerini belirlemek için kullanılabilir. Ayrıca, beklenen sonuçların bilinmesi, deney sırasında beklenen değişiklikleri öngören bir hipotez oluşturulmasına yardımcı olur. Bu hipotez, deney sırasında elde edilen sonuçları doğrulayabilir veya reddedebilir. Beklenen sonuçların bilinmemesi durumunda, deney sonuçlarının anlamlı olup olmadığını belirlemek zor olacaktır.

Yapay sinir ağının eğitimine farklı materyallerde liflerin malzeme özellikleri ve çıktı olarak basınç dayanımı, eğilme dayanımı ve slump değerleri eklenerek genel olarak lifli beton dayanım sonuçlarını tahmin eden bir programa dönüştürülebilir.

Çelik lifler, betonun mekanik özelliklerini iyileştirir ve betonun daha dayanıklı hale gelmesine yardımcı olur. Yapay sinir ağları, birçok giriş verisine dayalı bir sistemdir ve öğrenme işlemi gerçekleştirir. Yapay sinir ağları, girişler arasındaki ilişkileri keşfetmek ve bu ilişkileri kullanarak, çıktı tahmin etmek amacıyla kullanılır. Çelik lifli betonun çekme dayanımı tahmininde yapay sinir ağları kullanılabilir.

Literatürde bulunan 304 çelik lifli beton deney verileriyle eğitilmiş yapay sinir ağının regresyon değeri 0,98 olarak bulunmuştur. Ağı test için 5 adet lifli beton giridi verileri ağına verilerek %98 doğrulukla sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu sonuç YSA'nın çelik lifli betonun çekme dayanımını yüksek doğrulukla tahmin edebildiğini göstermiştir.

5. KAYNAKLAR

[1] Nabyev V.,(2012),Yapay Zeka, Seçkin Yayıncılık

[2] Egrioglu, Aladag, Yolcu, Uslu, Basaran," *Forecasting in high order fuzzy times series by using neural networks to define fuzzy relations*" Expert Systems with Applications 36 (2009) 4228–4231

- [3] Abbas w., Khan M., Mourad S., 2018, “*Evaluation of mechanical properties of steel fiber reinforced concrete with different strengths of concrete*”, Construction and Building Materials 168 (2018) 556–569
- [4] Babaie R., Abolfazli M., Fahimifar A., “*Mechanical properties of steel and polymer fiber reinforced concrete*”, Journal of the Mechanical Behavior of Materials 2019; 28:119–134
- [5] Yazıcı Ş., İnan G., Tabak V., “*Effect of aspect ratio and volume fraction of steel fiber on the mechanical properties of SFRC*”, Construction and Building Materials 21 (2007) 1250–1253
- [6] Li B., Xu L., Shi Y., Chi Y., Liu Q., Li C., “*Effects of fiber type, volume fraction and aspect ratio on the flexural and acoustic emission behaviors of steel fiber reinforced concrete*”, Construction and Building Materials 181 (2018) 474–486
- [7] N. A. Memon, M.A.Memon, N.A.Lakho, F.A.Memon, M.A.Keerio, A.N. Memon, “*A Review on Self Compacting Concrete with Cementitious Materials and Fibers*”, Engineering, Technology & Applied Science Research Vol. 8, No. 3, 2018, 2969-2974
- [8] F. Çivici, İ.Eren, “*Çelik Lifli Betonun Direkt Çekme Dayanımının Ölçülmesi Üzerine Deneyel Bir Çalışma*”, Tmh - Türkýye Mühendislik Haberleri Sayı 434 - 2004/6
- [9] J.A.O. Barros L.Ferrara, E.Martinelli, “*Recent Advances on Green Concrete for Structural Purposes The Contribution of the EU-FP7 Project EnCoRe*”, Springer Nature, 2017, 159-188
- [10] Sağiroğlu, Ş., Beşdok, E., Erler, M., “*Mühendislikte Yapay Zeka Uygulamaları-I: Yapay Sinir Ağları.*”, Ufuk Yayıncılık, Kayseri, 2003
- [11] Öztemel, E..” *Yapay Sinir Ağları*” Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2006, 15-20
- [12] E.Kabalcı,”*Yapay Sinir Ağları: Jeoloji Mühendisliği A.B.D. Esnek Hesaplama Yöntemleri I*” 2015, 29-30
- [13] Maltarollo, V. G., Honório, K. M., & Da Silva, A. B. F.” *Applications of Artificial Neural Networks in Chemical Problems*”, 2013, London, Intechopen

ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV ABOUT THE ART AND CREATIVITY OF
ASHIQ
AKADEMİK MİRZƏ İBRAHİMOV AŞIQ SƏNƏTİ VƏ YARADICILIĞI HAQQINDA

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün baş öqretim
üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Mirzə İbrahimova görə, aşiq – öz sənəti və sənətkar şəxsiyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın bağrından qopmuş, onun arzu və istəklərini ifadə edən yaradıcı varlıqdır. Əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərindən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər. Ustad və kamil aşıqlar sözə və saza yüngül baxanlara, onu əyləncə, ucuz şöhrət və gəlir vasitəsi hesab edənlərə nifrət bəsləmişlər. Əsl sənətkarların sazi və sözü xalq ruhunun tərcümanı olmuş, xalqın şirin arzularından, romantik xəyallarından, odu həsrətlərindən, sevinc və kədərindən yaranmışdır. Həqiqi aşiq sazını sinəsinə basıb, oba-oba, kənd-kənd vətəninin hər bucağını dolanmış, aranında, dağında olmuş, kəndlilərin daxmasında, taya dibində, şum qırağında, çobanların arasında çalıb-oxumuşdur. Duzlu sözü və sazi ilə xalqın ruhunu oxşamış, zəhmətkeş adamlara havadar çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, əsrlər boyu Azərbaycan kəndlisinin aşiqsiz keçən bir toyu-bayramı olmamışdır. Kəndli xoş günündə evinin yuxarı başında aşığı oturtmuşdur.

Anahtar kelimələr: Mirzə İbrahimov, aşiq, şeir, xalq, milli

ABSTRACT

According to M.Ibrahimov, ashig is a creative being who is connected to the people with his art and artistic personality, separated from the heart of the people, expressing their wishes and desires. True lovers deeply understood the role of words and music in the life of the people, and considered them to be a sharp weapon in the struggle of the people. The master and the perfect lovers hated those who looked down on words and music, those who considered it a means of entertainment, cheap fame and income. The music and words of the real artists have become the interpreter of the people's spirit, they have emerged from the people's sweet dreams, romantic dreams, fiery longings, joys and sorrows.

A real lover pressed his sazi to his chest, traveled from village to village, from village to village in every corner of his homeland, in the fields, in the mountains, played and sang in the huts of the peasants, at the bottom of the haystack, in the plowshare, among the shepherds. He caressed the soul of the people with his salty words and voice, and he became friendly to the hardworking people. It is not by chance that for centuries there has not been a wedding-holiday of an Azerbaijani peasant without a lover. On his auspicious day, the villager placed the ash on the top of his house.

Key words: Mirza Ibrahimov, ashug, poetry, people, national

GİRİŞ

Görkəmli yazıçı, publisist, ədəbiyyatşünas M.İbrahimovun folklorşünaslıq görüşlərinin mərkəzi mövzusu aşığı yaradıcılığıdır. Bu sənətə o, çox yüksəkqiymət vermiş, onun milli mədəniyyətimizdəki yerini xüsusi hesab etmişdir. Ədibə görə, “xalqın bədii dühasının, bədii yaradıcılığının xüsusi bir forması olan aşığı sənəti geniş mənalı və dolğun sənətdir” (3, 387).

Ümumiyyətlə, M.İbrahimov aşığı sənəti və yaradıcılığı məsələlərinə bir çox əsərlərində toxunmuşdur. Lakin onun bu mövzu ilə bağlı əsas iki əsəri vardır. Bunlardan biri 1960-cı ildə çap olunmuş “Tükənməz xəzinə” adlı məqalə, digəri isə 1965-ci ildə nəşr olunmuş “Aşığı poeziyasında realizm” adlı irihəcmli əsəridir (3, 387-401; 4, 450-528). Bu əsər 1966-cı ilə ayrıca kitab şəklində də nəşr olunmuşdur(4, 81).

M.İbrahimovun bu tədqiqatlarında aşığı sənəti və yaradıcılığı ilə bağlı bir çox məsələlərə toxunmuşdur. Bunların içərisində iki istiqamət diqqəti cəlb edir:

Birincisi, aşığılığa sənət prinsipləri baxımından baxış.

İkincisi, aşığılığa yaradıcılıq prinsiplərindən baxış.

M.İbrahimov aşığı sənətini hər şeydən əvvəl vurğunluq – sənətə sevgi və aşığılik hesab etmişdir: “Bədii yaradıcılıqda aşığı o adamlara demişlər ki, onlar hər şeydən əvvəl, böyük və mənalı sənətin vurğunudurlar. Elin aşığı adına layiq gördüyü adamlar sözə və saza tükənməz bir xəzinə, nəhayətsiz dərəcədə gözəl və mənalı cəvahirələr xəzinəsi kimi baxmışlar. Buna görə də sözün və sazın hörmətini uca tutmağa cəhd etmişlər, onu ayağa salmamışlar. Bu cür aşığıqlar sözsüz və sazsız yaşaya bilməzlər, həyatın və təbiətin bitməz və tükənməz gözəlliklərini onların vasitəsilə dərk edirlər. Bəli, əsl aşığıqlar üçün sənət mehrabı şərəfli, əziz və müqəddəs mehrabdır”(3, 387).

YÖNTEM

Ədibin “aşığı” anlayışına verdiyi bu tərifi də aşığı sənətinin bir neçə səciyyəvi cəhəti ifadə olunmuşdur:

- M.İbrahimova görə, “aşığı” anlayışı birbaşa vurğunluq – aşığılik mənası ilə bağlıdır;
- Aşığığın yaradıcılığı dünyanı dərk vasitəsidir;
- Aşığılıq müqəddəs sənətdir.

Qeyd edək ki, M.İbrahimovun aşığı sənəti haqqında hələ 1960-cı ildə söylədiyi bu fikirlər, əslində, aşığı sənəti və yaradıcılığının ən səciyyəvi keyfiyyətləridir. Azərbaycan folklorşünaslığı sonrakı dövrdə məhz bu əsas keyfiyyətləri daha geniş planda təsdiq etdi.

Burada bir məsələyə toxunmağı vacib hesab edirik. Əvvəldə qeyd etdik ki, biz bu gün sovet dönəmi tədqiqatlarında dövrün araşdırıcılar qarşısında qoyduğu sərt ideoloji çərçivələri nəzərə almalıyıq. Bu cəhətdən, M.İbrahimov, bir çox başqaları kimi, demək istədiyi həqiqətləri müəyyən bənzətmələrlə ifadə etməyə məcbur olurdu. Bu, ilk növbədə müəllifin “aşığı” sözünü “vurğun” sözündən istifadə edərək səciyyələndirməsində ifadə olunur. Azərbaycan dilindəki “vurğun” sözü ərəbmənşəli “aşığı” sözü ilə eynidir. Lakin ədib “aşığı” yox, “vurğun” sözündən istifadə etmişdir. Əlbəttə, bunu M.İbrahimovun dil sevgisi, dilimizin öz sözlərindən istifadə etmək istəyi ilə də əlaqələndirmək olar. Ancaq dilimizdə işlənən “aşığı” sözünün ərəbcədəki “aşığı” sözünün fonetik dəyişməsindən ibarət olduğunu hamı bilir. Bu halda M.İbrahimovun “aşığı” məhz “aşığı” kimi deyil, “vurğun” kimi səciyyələndirməsinin xüsusi mənası var.

Bu “xüsusi” dediyimiz məna iki cəhəti ortaya qoyur:

Birincisi, M.İbrahimovun aşığı kimliyinin təsəvvüfi-irfani mahiyyətinə bələdliyini;

İkincisi, dövrün ideoloji yasaqlarını.

Aşıq sənətinə dair aparılmış tədqiqatlar bu sənətin öz mənşəyi etibarilə təsəvvüfdəki haqq aşıqlığı, vəhtədi-vücut ideyaları ilə bağlı olduğunu göstərir. Azərbaycan klassik məhəbbət dastanları başdan-başa haqq aşıqlıq ideyası üzərində qurulmuşdur və bu dastanların əsas qəhrəmanları haqq aşıqlərdir. M.H.Təhmasib yazır ki, “məhəbbət dastanlarında buta almış aşıqlər öz sevgililərinə çatmaq üçün min bir əziyyətə düşər olurlar və onlara Xızır, Əli, dərviş və başqa xariqülədə qüvvələr də kömək edir”(7, 79). Məhərrəm Cəfəri məhəbbət dastanlarında buta almış qəhrəmanın ucaldığı yeni məqam haqqında yazır ki, “indi onlar Haqq – Allah yolunun yolçularıdır. Onlar heç nədən və heç kimdən qorxmadan öz məqsədlərinə doğru addımlayırlar. Zəhər quyusundan salamat çıxırlar, cəllad baltasından möcüzəli şəkildə xilas olurlar. Bunlar adi insanın fiziki gücü çərçivəsində deyildir. Bütün bu gücü, bu qüvvəni, bu qabiliyyətləri onlar İlahidən buta almışlar. Buta İlahidən gəlmə taledir. Bu baxımdan, Allah dünyanın yaratıcısı kimi, öz bəndəsinə seçim edir və onu öz missiyasının yolçusuna çevirir”(1, 123-124).

Beləliklə, aşıq yaradıcılığının ən fundamental janrlarından olan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları Haqq aşıqləri – öz sevgilisinin cismində və simasında Allaha aşıq olmuş qəhrəmanlardır. Məhərrəm Qasımlı göstərir ki, “dini-təsəvvüfi örtüyü və xalq yaradıcılığına məxsus mübaligəni nəzərdə saxlamaqla “haqq aşığı” titulu barədə əsasən o qənaəti qəbul etmək lazımdır ki, bədahətən çalıb-çağırmaq istedadı olan və orta əsrlər təsəvvüf dünyagörüşünə dərinlən yiyələnən el sənətkarları bu adla tanınmışlar. Saz sənətinə öyrənmə yolu ilə yiyələnən, bu sənətin kamil bilicisinə çevrilən, lakin istedad vergisindən (“haqq vergisindən”) məhrum olan sənətkarlar isə sadəcə “aşıq” deyər çağırılmışlar... Aşığın ilahi aləmlə, haqq dünyası ilə əlaqəsinə, müqəddəs ruhlarla bağlılığına inamın əlamətidir ki, o, fəaliyyət göstərdiyi bütün zamanlar boyu toxunulmaz sayılmışdır. El arasında “Aşıq haqq aşığıdır, ona zaval yoxdur”, “Aşıq el anasıdır”, “Aşığın dilinə yasaq yoxdur”- kimi məsəlvari deyimlərin yayılması, heç şübhəsiz ki, bu səbəbdəndir... El inamına görə həqiqi aşığa- haqq aşığına Tanrı vergisi verilir. “Tanrı vergisi”, “Allah vergisi”, “haqq vergisi” və ya sadəcə olaraq “vergi” adlanan həmin folklorik məfhumun arxasında isə aşığın ilahi aləm və ruhlar dünyası ilə qeyri-adi əlaqəyə malikliyi barədə mifoloji-irfani təsəvvür, daha dəqiq ifadə eləsək, bir növ kontaninasiya halında olan inanış toplusu dayanır” (6, 102-103).

BULGULAR

Aşıq yaradıcılığının ən fundamental janrlarından olan məhəbbət dastanlarının qəhrəmanlarının Haqq aşıqləri olması birbaşa təsəvvüfi-irfani ideologiya ilə bağlı idi. Hüseyin İsmayilov yazır ki, İslamın əsas müddəası – «Allahdan başqa Allah yoxdur» («La ilahə illəllah») bütün müsəlman arealında dominant tezis kimi qəbul olunur. Sufi redaksiyası isə Tanrıya (Allaha) münasibəti «Allahdan başqa heç nə yoxdur» müddəasında ifadə edərək hər şeyin ondan yarandığını və hər şeyin ona dönəcəyini («İnna illahi və inna ileyhi raciun») məhz «Qurani-Kərimin» özündən çıxış etməklə din üzərində, onun əsasında fəlsəfə yaratdı. Bu fəlsəfəyə görə, Tanrıya qovuşmaq (vəhdəti-vücut), onda ərimək (fənafillah), mürəkkəb vəhdətin – tamın üzvi hissəsinə çevrilmək üçün irfani davranışların xüsusi funksional modelləri, təlimləri və qaydaları vardır (5, 5-6).

Bu cəhətdən, təsəvvüf, irfan, Allaha aşıqlıq aşıq yaradıcılığının ruhunun ayrılmaz bir parçasıdır. Uşaqlıqdan aşıq mühitində böyümüş, mənəviyyat dünyası, bədii-estetik zövqü aşıq mahnıları, dastanları ilə formalaşmış M.İbrahimov, heç şübhəsiz, “aşıq” sözünün “aşıq” sözündən olduğunu və Allaha – Haqq aşıqlıq mənasını ifadə etdiyini çox gözəl bilirdi. Lakin ateist bir ideologiyaya əsaslanan dövlətdə yaşayan M.İbrahimov bunu açıq ifadə edə bilməyib, “vurğun” sözündən istifadə etmişdir.

M.İbrahimova görə, aşiq – öz sənəti və sənətkar şəxsiyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın bağrından qopmuş, onun arzu və istəklərini ifadə edən yaradıcı varlıqdır: “Əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərinədən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər. Ustad və kamil aşıqlar sözə və saza yüngül baxanlara, onu əyləncə, ucuz şöhrət və gəlir vasitəsi hesab edənlərə nifrət bəsləmişlər. Əsl sənətkarların sazı və sözü xalq ruhunun tərcümanı olmuş, xalqın şirin arzularından, romantik xəyallarından, odlu həsrətlərindən, sevinc və kədərindən yaranmışdır. Həqiqi aşiq sazını sinəsinə basıb, oba-oba, kənd-kənd vətəninin hər bucağını dolanmış, aralarında, dağında olmuş, kəndlilərin daxmasında, taya dibində, şum qırağında, çobanların arasında çalib-oxumuşdur. Duzlu sözü və sazı ilə xalqın ruhunu oxşamış, zəhmətkeş adamlara havadar çıxmışdır. Təsədüfi deyil ki, əsrlər boyu Azərbaycan kəndlisinin aşiqsiz keçən bir toyu-bayramı olmamışdır. Kəndli xoş günündə evinin yuxarı başında aşığı oturtmuşdur” (3, 388).

Müəllifin aşiq haqqında böyük sevgi və vurğunluqla yazdığı bu fikirlərdə, aşiq sənətinin bütün sosial mahiyyəti ifadə olunmuşdur. Ədibin xüsusilə “əsl aşıqlar xalqın həyatında sözün və sazın rolunu dərinədən başa düşmüş, xalqın mübarizəsində onları kəsərli silah hesab etmişlər” fikrini heç də mübaligə saymaq olmaz. Azərbaycan xalqı “Aşiq elin anasıdır” demişdir. Bu cəhətdən aşiq həm də elin ağsaqqalı, öndə gedəni, onun sözünü deyəndir. Aşiq yaradıcılığı təkcə sevgi lirikasından ibarət deyildir. Aşığın bədii söz yaradıcılığının əhəmiyyətli hissəsini ictimai lirika təşkil edir.

Paşa Əfəndiyev göstərir ki, aşiq poeziyasının ənənəvi mövzuları üç əsas istiqaməti əhatə edir:

1. Məhəbbət lirikası;
2. İctimai-siyasi lirika,
3. Dini mövzular (2, 241-242).

Mürsəl Həkimov da orta əsrlər aşiq lirikasının mövzu baxımından «məhəbbət lirikası» və «ictimai-siyasi motivlər» olaraq iki qrupda səciyyətləndirmişdir. Qara Namazov da aşiq yaradıcılığında ictimai mövzularla yanaşı, məhəbbət və təbiət mövzularından da bəhs etmişdir. Həmçinin Nazilə Məmmədova Aşiq Hüseyn Şəmkiyənin poeziyasının tematik xüsusiyyətlərindən danışarkən iki qrupu qeyd etmişdir: məhəbbət lirikası və ictimai-fəlsəfi motivli şeirlər .

M.İbrahimov da hələ 1960-cı ildə yazır ki, “əsrlər uzununu yaranıb inkişaf etmiş aşiq yaradıcılığı istər məzmunu, istər forması etibarilə zəngin və rəngarəngdir. Burada həm sevgi, həm ictimai-siyasi, həm də əxlaqi-fəlsəfi mövzular işlənmişdir. Burasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sevgi motivləri aşiq yaradıcılığında nə qədər çox yer tutsa da, xalqın həyatı, gələcək haqqındakı xəyalları, fəlsəfi və estetik görüşləri, zalımlara nifrəti, bəylər, xanlar, burjua soyğunçuları və xarici işğalçılarla mübarizəsi öz əksini tapmışdır. Məhz buna görə də xalqın nəzərində aşığın səsi haqqın səsi olmuşdur”(3, 389).

SONUÇ

Bütün bunlar göstərir ki, M.İbrahimovun “əsl aşıqların saz və sözdən xalqın mübarizəsində kəsərli silah kimi istifadə etmələri” haqqındakı fikri tarixi gerçəkliyi ifadə edir. Aşiq yaradıcılığında ictimai mövzuların əsas yer tutması bunun sübutudur. Ədibin öz ifadəsindən istifadə etsək, “əsl aşıqlar” həmişə haqsızlığa qarşı çıxmış, xeyiri, haqqı tərənnüm edib, şəri, nahaqqı, zülmü pisləmişlər. P.Əfəndiyev də yazır ki, “Azərbaycan xalqının həyatında, mübarizə tarixində elə bir əhəmiyyətli, təsirli hadisə olmamışdır ki, aşıqlar ona öz münasibətini bildirməsinlər. Aşiq poeziyasında xalqın misilsiz qəhrəmanlıq hünəri, azadlıq uğrunda mübarizəsi, dünyagörüşü, həyat və məişəti, istək və arzuları, gələcəyə inamı öz bədii əksini tapmışdır. Aşiq həmişə el içində məclislərdə oxumuşdur. Xalqın xoşuna gəlməyən heç bir

qoşma aşiq tərəfindən ikinci dəfə oxunmamışdır, çünki aşiq məclisdə dinləyicilərin arzusu, xahişi ilə hərəkət edir, onların zövqünü oxşayır, sifarişini yerinə yetirir” (2, 241).

KAYNAKLAR

1. Beqdeli Q. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. (monoqrafiya). Bakı: Azərənəşr, 1963, 39s.
2. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 480 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
4. İbrahimov M. Aşiq poeziyasında realizm. Bakı: Elm, 1966, 81 s.
5. İsmayılov H. Tanrı Misgini – Haqq Carçısı (ön söz) / Misgin Abdal. Toplayanı, ön söz, qeyd və izahların müəllifi H.İsmayılov. Bakı: Səda, 2001, s.3-22
6. Qasımlı M. Aşiq sənəti. Bakı: Ozan, 1996, 260 s.
7. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

COMPARATIVE ANALYSIS OF "KITABI-DADE GORGUD" AND "KOROGLU"
EPOSES MAINLY ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF
ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV

AKADEMİK MİRZƏ İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNƏ ƏSASƏN
“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” VƏ “KOROĞLU” DASTANLARININ MÜQAYİSƏLİ
TƏHLİLİ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tədrisi texnologisi bölümünün baş öqretim
üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Məqalədə akademik Mirzə İbrahimov türk ictimai-siyasi tarixinin, türk sosial həyat tərzinin, ictimai baxışlarının müəyyən məqamları təhlil mərkəzinə gətirilir. Bu təhlildə biz yaşamış türk tarixinin dastan tipində bir sıra psixoloji, ictimai baxışlara diqqət ayırmalı oluruq. Həqiqətən də, igidlik göstərib ad qazanmaq türk tarixinin müxtəlif məqamlarında aktuallığı ilə seçilib. Burada igidləri ruhlandırmaq, fərqləndirmək və gələcək nəsillərə nümunə göstərmək əsas məqsəd daşımışdır. M.İbrahimov “Koroğlu” dastanında da bu cəhətin olduğunu vurğulamaqla yanaşı, problemə yanaşmasında türk qəhrəmanlıq ənənələrinə geniş yer verir. M.İbrahimov “Dədə Qorqud” qəhrəmanları ilə “Koroğlu” qəhrəmanları arasında ənənəvi bağlılığın mövcudluğuna da diqqət ayırır. “Koroğlu” qəhrəmanları da igidliyi ilə seçilən, yüngül qələbələrə uzaq olan insanlar kimi təhlilə cəlb olunur.

Anahtar kelimələr: M.İbrahimov, “Koroğlu”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, dastan , müqayisə

ABSTRACT

In the article, academician Mirza Ibrahimov brings to the center of analysis certain aspects of Turkish socio-political history, Turkish social lifestyle, public views. In this analysis, we have to pay attention to a number of psychological and social views in the epic type of lived Turkish history. Indeed, gaining fame by showing bravery has been distinguished by its relevance in various moments of Turkish history.

Here, the main goal was to inspire, differentiate and set an example for future generations. M. Ibrahimov emphasizes that this aspect is also present in the "Koroglu" saga,

and in his approach to the problem, he gives ample space to Turkish heroic traditions. M.İbrahimov pays attention to the existence of a traditional connection between the heroes of "Dade Gorgud" and the heroes of "Koroğlu". The heroes of "Koroğlu" are also involved in the analysis as people distinguished by their bravery and far from easy victories.

Key words: M. İbrahimov, "Koroğlu", "Kitabi-Dade Gorgud", epic, comparison

GİRİŞ

Akademik Mirzə İbrahimov ədəbiyyat tariximizdə Azərbaycan milli dəyərlərinə, keçmişinə, adət-ənənələrinə, folkloruna bağlı olan görkəmli yazıçılarından biridir. Akad. M. İbrahimovun elmi-nəzəri fikirlərində folklor deyəndə ilk öncə dastanlarımız diqqət önünə gəlir. Bu baxımdan alimin həm qəhrəmanlıq, həm də məhəbbət dastanları ilə bağlı təhlilləri mühüm yer tutur. M.İbrahimov dastan qəhrəmanlarından danışarkən bir çox cəhətlərə xüsusi yer ayırır. Bu sırada qəhrəmanlarımızın nəhəng, qüvvətli, iradəli, qeyrətli və s. şəkildə verilməsi türk qəhrəmanlıq tarixinin əzəmətini göstərmək baxımından xarakterikdir. M.İbrahimov dastan qəhrəmanlarımızdan söz açarkən onların göstərdikləri qələbələrin xarakterinə də aydınlıq gətirir. O, türk qəhrəmanlarını çətinliklərə sinə gərən, ölümdən qorxmayan, hər cür qüvvələrlə mübarizə əzmində olan insanlar kimi səciyyələndirir. M.İbrahimov yüngül qələbələri türk dastan qəhrəmanları üçün səciyyəvi hesab etmir. Bu cür qələbələri qəhrəmanlarımız üçün nəinki xarakterik saymır, həm də onu qəhrəmanlarımıza təhqir bilir. Bu səbəbdən “Dədə Qorqud” qəhrəmanlarının igidliyi, mübarizəsi düşmənlə savaşda xarüqələri ilə seçilir və türk qəhrəmanlığının tipik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Akademik M.İbrahimov “Dədə Qorqud” dastanlarında özünəməxsus yer alan adqoyma məsələlərinə də münasibət bildirir: “Dədə Qorqud” dastanlarındakı qəhrəmanlar düşmən başı kəsməyən, düşmən qanı tökməyənlərə ad qoymayırlar. Uşaqlar həddi-bülüğa çatana qədər adsız yaşayır və hərgahbuzaman qəhrəmanlıq göstərməsələr, dünyadan adsız da gedirdilər. Ta qədim zamanlardan davam edib gələn bu gözəl ənənə “Koroğlu” dastanında da əsas yer tutur. Koroğlu Osmanlı paşası Xotkarın qızı – öz sevgilisi Nigarı İstanbuldan Qıratın tərkinə alıb qaçırdığı zaman dalısınca düşmən dəstələri tökülür. Koroğlu düşmən qabağından qaçmağı, davasız-qansız Nigarı götürüb getməyi özünə alçaqlıq hesab eləyir”(4, 209).

YÖNTEM

Bu yanaşması ilə M.İbrahimov türk ictimai-siyasi tarixinin, türk sosial həyat tərzinin, ictimai baxışlarının müəyyən məqamlarını təhlil mərkəzinə gətirir. Bu təhlildə biz yaşanmış türk tarixinin dastan tipində bir sıra psixoloji, ictimai baxışlara diqqət ayırmalı oluruq.

Həqiqətən də, igidlik göstərən ad qazanmaq türk tarixinin müxtəlif məqamlarında aktuallığı ilə seçilib. Burada igidləri ruhlandırmaq, fərqləndirmək və gələcək nəsillərə nümunə göstərmək əsas məqsəd daşımışdır. M.İbrahimov “Koroğlu” dastanında da bu cəhətin olduğunu vurğulamaqla yanaşı, problemə yanaşmasında türk qəhrəmanlıq ənənələrinə geniş yer verir. M.İbrahimov “Dədə Qorqud” qəhrəmanları ilə “Koroğlu” qəhrəmanları arasında ənənəvi bağlılığın mövcudluğuna da diqqət ayırır. “Koroğlu” qəhrəmanları da igidliyi ilə seçilən, yüngül qələbələrə uzaq olan insanlar kimi təhlilə cəlb olunur.

M.İbrahimov “Koroğlu” dastanında da igidlik, mərdlik, cəsarət, xalq azadlığı məsələlərinin təhlilinə daha çox yer ayırır. Dastandakı Koroğlu və Nigarın timsalında bu cəhətləri xüsusi şəkildə önə çəkir. Məsələn, M.İbrahimov Koroğlunun Nigarı qaçırarkən düşmən qoşunlarının təqibinə məruz qalanda düşmən qabağında qaçmağı özünə rəva bilməməsini, düşmənlə təkbətək vuruşub onları məğlub etməsini, sonradan isə Nigarı Çənlibelə gətirməsini əsl qəhrəmanlıq kimi səciyyələndirir.

M.İbrahimov bu halı həm real tariximiz, həm də dastan qəhrəmanlığımız üçün xarakterik sayır: “İstər Azərbaycan xalqının həyatında və istərsə dastanlarında qəhrəman üçün, igid üçün düşmən qabağında qaçmaqdan da biabırçı bir ləkə yoxdur. Oğul odur ki, düşmənlə mərd-mərdanə, üz-üzə gəlsin, döyüş meydanına aslan kimi girsin. Xalqın bu gözəl mərdlik və qəhrəmanlıq ənənələri bütün dastanlarımızda özünü göstərir”(4, 208). Doğrudan da görkəmli akademik toxunduğu məsələ Azərbaycan xalqının, geniş mənada türk xalqlarının həm tarixi, həm də dastanları üçün xarakterikdir. İgidliyin ən bariz səciyyəsi bütün türk qəhrəmanlıq dastanlarında möhtəşəm yer tutur. “Alp Ər Tonqa”, “Ural Batır”, “Oğuz Kağan”, “Manas”, “Alpamış”, “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Səttarxan” və s. dastanlarımızda biz türk igidlərinin hansı xarüqələrə sahib olduğunu şahidi oluruq. Bu dastanlarda ilk növbədə hər bir igidin timsalında türk mərdliyinin, igidliyinin, cəsurluğunun, humanistliyinin və digər xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış oluruq. Düzdür, bu dastanlar türkün tarixi, yaşayış yerləri, adət-ənənəsi, psixologiyası, inancları və s. barədə məlumat versə də, ilk növbədə bu dastanlarda ideya milli qəhrəmanlığın təbliği sistemində aşkarlanır. Akademik M.İbrahimovun dastanlarımız üçün xarakterik olan bu xüsusiyyətlərin təhlili zamanı Babəkin oğlunun - Afşinin mərhəmətinə uymayaraq onun təklifini rədd edərək dedi sözlərə istinadı səbəbsiz deyil. Təbii olaraq biz bilirik ki, bu zaman Babəkin oğlu düşmən təklifini qəbul etməkdənsə ölümü üstün tutur. M.İbrahimov bu halı türkün düşmən qabağında əyilməməsi, şərəf və qeyrət bayrağını uca tutması kimi dəyərləndirir. O, istər “Koroğlu”da, istərsə də “Dədə Qorqud”da mövcud olan bu tipli qəhrəman keyfiyyətlərini birbaşa milli mentallığın əlaməti kimi şərh edir.

BULGULAR

Qəhrəmanlıq dastanlarından bəhs açarkən görkəmli akademik hər bir igid obrazın simasında qəhrəman üçün səciyyəvi olan bir sıra xüsusiyyətləri təhlilə cəlb edir. Bu sırada türk qəhrəmanlarının qorxu bilməyən obrazlarının canlandırılması və onların təhlili məsələləri diqqətdən yayınmır. Bu zaman onun “Koroğlu” dastanında yer alan misralardan istifadəsi də təsadüfi deyildir:

İgid nədi, qorxu nədi, can nədi.
Paşa nədi, soltan nədi, xan nədi.
Düşmən nədi, qoşun nədi, san nədi.
Doldurram meydana qanı, əfəndi

və yaxud

Koroğlu əyilməz yağıya, yada,
Mərdin əskik olmaz başından qada.
Nərələr çəkərəm mən bu dünyada
Göstərrəm məhşəri düşmana, gəlsin.

Bu misralara istinadən akademik M.İbrahimovun dastanlarımızda yer alan qəhrəmanlarımızın hansı keyfiyyətlərə malik olması ilə bağlı söylədiyi fikirlər ilə tanış oluruq. Düşməndən qorxmayan, namusu uca tutan, onu özü üçün şərəf bilən türk igidinin qüdrətli obrazı bir daha gözlərimiz qarşısında ucalır. Bildiyimiz kimi “Dədə Qorqud” dastanında düşmənin Qazan xandan intiqam almaq, Burla xatunun namusuna toxunmaq cəhdi bilavasitə 40 bəy qızının və Qazan xanın oğlu Uruzun şücaəti nəticəsində baş tutmur. Düşmənin Qazan xanın arvadını tanımaq məqsədi ilə Qazan xanın xatunu kimdir sualına 40 qızın “mənəm-mənəm” deməsi, oğlu Uruzun ətindən qara qovurma bişiriləcəyi təqdirdə Uruzun anasına “başqaları bir yeyəndə, sən iki ye” deməsi dastanda qəhrəmanlığın, düşməne əyilməməyin, düşməne nifrətin və s. təcəssümüdür.

Təhlil prosesində M.İbrahimov bu halı yuxarıda qeyd olunduğu kimi namusu hər şeydən uca tutmağın nəticəsi hesab edir. Maraqlı odur ki, M.İbrahimov qəhrəmanlığı Azərbaycan xalqı üçün ənənə şəklində dəyərləndirir. Tarix boyu xalqımızın düşmənlə, vətənimizə təcavüz edənlərlə amansız mübarizəsini tarixi ənənələrlə bağlayır və ulu babalarımızın qəhrəmanlıq ruhunun sonrakı nəsillərinin həyatındakı rolunu yüksək qiymətləndirir: “Qazan xanın oğlu Uruzun namus və şərəfi uğrunda ölümə hazır olması xalqımızın tarixində nadir hadisə deyildir. Ana vətənimiz üzərinə xaincəsinə basqın etmiş faşist cəlladlarının törətdiyi həyasızlıq, pozğunluq və şərəfsiz işlərə xalqımız yeni qəhrəmanlıq nümunələri göstərməklə cavab verir.

Namusu tapdanmış analar, təhqir edilmiş bacılar, diri-diri basdırılmış balaların “intişam, intişam” deyən səsi cəbhələrdə yüzlərlə qəhrəmanlar yetişdirir” (70, 208).Şübhə yoxdur ki, qəhrəmanlıq ənənəsi bu günün özündə də yaşayır. Mənfur düşmənimiz olan erməni cəlladlarına qarşı döyüşlərdə igidlik göstərən yüzlərlə Azərbaycan oğullarının qəhrəmanlığının kökündə, mayasında minillərdən gələn igidlik ruhunun təsiri danılmazdır.

Göründüyü kimi, M.İbrahimov Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının poetikasına bələddir və bilavasitə qəhrəmanlıq ənənəsinin özündən çıxış edir. Bu cəhətdən onun “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” kimi möhtəşəm qəhrəmanlıq dastanlarından gətirdiyi nümunələr epik reallığı inikas edir. Ancaq bununla bərabər, bizcə, ədibin “Dədə Qorqud” dastanındakı adqoyma ilə bağlı fikrinin dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Bilirik ki, “Dədə Qorqud” dastanında adqoyma çox mühüm motivdir. Dastandakı bu motiv tarixi gerçəkliyi inikas edir. Ad hər bir cəmiyyətdə mühüm hadisədir. “İgid ölər adı qalar”, “İgidin adı çıxınca canı çıxsax yaxşıdır” kimi atalar sözləri, ad günü kimi adətlər adqoymanın Azərbaycan cəmiyyətində mühüm rola malik olduğunu göstərir. Adqoyma bir adət, etnik mədəniyyət faktı kimi əski mifoloji görüşlərlə bağlıdır. C.Bəydili (Məmmədov) yazır: “Mifoloji görüşlərə əsasən, bir kimsənin və ya nəsnənin adının olması onun mövcudluğunun başlıca nişanıydı” (2, 13).

M.İbrahimovdan yuxarıda verdiyimiz sitatda “Dədə Qorqud” dastanlarındakı qəhrəmanlar düşmən başı kəsməyən, düşmən qanı tökməyənlərə ad qoymayırlar” fikri dastan reallığını əks etdirir. Ancaq eyni sözü ədibin “Uşaqlar həddi-buluğa çatana qədər adsız yaşayır və hərgah buzaman qəhrəmanlıq göstərməsələr, dünyadan adsız da gedirdilər” fikri haqqında demək olmur. Dastandan məlum olur ki, uşaqlar həddi-buluğa çatana qədər heç də adsız yaşamırdılar, onların uşaqlıq adları olurdu. Məsələn, “Bamsı Beyrək” boyunda Baybörənin oğlu baş kəsib, qan tökdükdən sonra ona adqoyma mərasimi keçirilir. Dədə Qorqud Baybörəyə müraciətlə deyir: “Sən oğlunu “Bamsam” deyü oxşarsan, bunun adı Boz ayğırlıq Bamsı Beyrək olsun! Adını bən dedim, yaşını Allah versün!” – dedi.” (6, 54)

Göründüyü kimi, oğuz igidlərinin həyatlarının müxtəlif dövrlərini əks etdirən adlar var idi. Baybörənin də oğlunun uşaqlıq adı Bamsı idi. Ad insanın cəmiyyətdə xüsusi işarəsidir. Bu ad-ışarənin olmaması mümkün deyildir. Fərdin bütün hallarda adı olmalıdır. Adsız heç bir varlıq ola bilməzdi. Burada, sadəcə olaraq, uşaqlıq adı ilə qəhrəmanlıq adını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. İgidlərin baş kəsib, qan tökdükdən sonra aldıkları adlar onların qəhrəmanlıq (alplıq, qazi ərənlik) adlarıdır.

M.İbrahimov Azərbaycan dastanlarında inikas olunmuş qəhrəmanlıq ruhunu heç də mücərrəd, qeyri-real, uydurma hesab etmirdi. Onun dastana yanaşmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ədib şifahi xalq yaradıcılığı hesab olunan dastanların qəhrəmanlıq ruhunu heç də bədii hadisə yox, xalq mənəviyyatının həqiqi, gerçək ifadəsi sayırdı. Məhz bu cəhət ona tarixi qəhrəmanları epik qəhrəman obrazları ilə eyni sıraya qoymağa imkan verdiyi kimi, bu qəhrəmanlıq ruhunu müasirlərinin mənəviyyatında görməyə də imkan verir. Oyazır: “Öz qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq qalan Azərbaycan xalqı da Böyük Vətən müharibəsi meydanlarına igid və mərd oğullar göndərmişdir. Onlar Babəklər, Uruzlar, Koroğluların namus və şərəf bayrağını uca tutaraq, rəşadət və qəhrəmanlıqlar göstərirlər. Kamal Qasimov, İsmayılov, Nadirov, Məmmədov və başqaları vətən davasında ad qazanmış oğullardır. Onlar bugünkü müharibənin bütün ağırlıq və dəhşətindən qorxmayaraq, meydanda nə kimi vuruşurlar. Çünki ana laylaları, xalq dastanları, el bayatılarında da onlar ancaq qəhrəmanlıq mahnıları eşitmişlər. Onlar Koroğlu nərsi ilə faşizm cəlladlarını darmadağın edirlər:

Koroğlu əyilməz yağıya, yada,
Mərdin əskik olmaz başından qada,
Nərelər çəkərəm mən bu dünyada,
Göstərrəm məhşəri düşmana, gəlsin”(4, 211-212).

SONUÇ

M.İbrahimovun qəhrəmanlıq dastanları ilə bağlı görüşlərinin təhlili ilə bu aşağıdakı nəzəri nəticələr meydana çıxır:

1. Azərbaycan dastanları M.İbrahimovun ədəbi-nəzəri görüşlərində, ədəbiyyatşünaslıq baxışlarında özünəməxsus yer tutur.

2. M.İbrahimov öz dövrünün xalq ədəbiyyatı haqqındakı konseptual müddəalarına əsaslanaraq, dastanları, o cümlədən folklorun digər növ və janrlarını şifahi xalq ədəbiyyatı kimi qəbul edirdi.

3. Ədibə görə, ədəbiyyatın tarixi xalqın tarixi qədər qədim bir prosesdir və bu prosesin başlanğıcını folklor – şifahi xalq ədəbiyyatı təşkil edir.

4. M.İbrahimov folklorə şifahi ədəbiyyat kimi yanaşsa da, onu ədəbiyyat olmaqdan da fərqli hadisə hesab edirdi. Bu yanaşma özünü daha çox milli-mənəvi dəyərlər məsələsində büruzə verir. Ədibə görə, folklor milli mənəvi-dəyərlərin, milli kimlik şüurunun bədii obraz və motivlər şəklində qorunub qaldığı mənəvi xəzinədir.

5. M.İbrahimov qəhrəmanlıq dastanlarına bilavasitə Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin inikası kimibaxırdı. Ədibin qəlbinin dərinliklərində gizlənmiş əqidəsinə görə, müxtəlif

siyasi sifarişlər yerinə yetirən tarixçilər öz əsərlərində gerçək tarixi təhrif edə bilsələr də, əsl milli tarix qəhrəmanlıq dastanlarının özündə qorunaraq qalır. Müəllifin yaradıcılığında Koroğlu, Salur Qazan, Uruz kimi epik qəhrəman obrazları ilə Babək, Səttar xan, Qaçaq Nəbi və s. kimi tarixi qəhrəmanlar arasında fərq qoyulmamasının səbəbi budur. M.İbrahimov dastanlarda yaşayan qəhrəmanlıq ruhu ilə xalqın gerçək mənəviyyəti arasında bərabərlik işarəsi qoyur, dastanları, folkloru xalq mənəviyyətinin güzgüsü hesab edirdi.

6. Ədibin folklorla yanaşmasının bir əsas cəhəti ənənə məsələsində ifadə olunur. M.İbrahimov üçün dastanları əlamətdar edən hadisə onların milli ənənəyə bağlılığı, başqa sözlə, milli ənənəni yaşatması idi. Ədibə görə, dastanlarımız, nağıllarımız və ümumiyyətlə folklorumuz yaşadığıca milli ənənələrimiz də yaşayır. O, bu cəhətdən Azərbaycan folklorunu, o cümlədən qəhrəmanlıq dastanlarını milli tərbiyə məktəbi hesab edirdi. Bu cəhət M.İbrahimovun folklorla yanaşmasının ən əsas və başlıca milli qayəsini təşkil edir.

Ümumiyyətlə, akademik Mirzə İbrahimov Azərbaycan xalq dastanlarından danışarkən bilavasitə bu dastanlarda özünə yer alan qəhrəmanlıq problemlərini xalqın özünəməxsus milli keyfiyyətləri daxilində təhlil etmişdir. Bu səbəbdən o, dastanlarımızda özünə yer alan milli qəhrəman tipinin əsas mahiyyətini açmışdır.

KAYNAKLAR

1. Cəfərli M. Dastan yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2007, 108 s.
2. Cəfərov N. Eposdankitaba. Bakı: Maarif, 1999, 220 s.
3. Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
5. Qasımov C. Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi. Bakı: Nurlan, 2011, 599 s.
6. Rzasoy S. "Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri" paradiqmasında folklor və milli mədəniyyət / Qloballaşma və humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş respublika elmi-praktik konfransının materialları (15 mart 2011-ci il). Bakı: Araz, 2011, s. 335-336
7. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Nurlan, 2015, 436 s.
8. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 399 s.

DADASH, THE FROZEN HERO OF THE CHERRY FLOWER STORY
“ALÇA ÇİÇƏYİ” HEKAYƏSİNİN DONAN QƏHRƏMANI DADAŞ

Günel Hümətova (Pəniyeva) Saleh

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, f.ü.f.dok Orcid ID:0000-0002-8916-3484**

Xülasə

Seyran Səxavətin 70-80- ci illər nəsrinə aid olan “Alça çiçəyi” hekayəsinin əsas mövzusu idi bir ailənin timsalındakı bir kəndin faciəsi. Əsərin əsas sujetində hamının əzəzil, zalım bir adam kimi tanıdığı Abış kişi ağacdan alça yığmaq üstündə balaca Dadaş dəli olmaq dərəcəsinə qədər döyməsi hadisəsi durur. Hekayənin ilk səhifəsindən Abış kişinin əzəzil olduğunu öz həyat yoldaşın döyməkdə görürük. Bunun şahidi olan balaca Dadaşın isə atasının olmamasına şükür etməsi ilə yazıçının Dadaş fərqli, seçilən, bir növ qorxsax belə nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunun dərk etdiyinin şahidi oluruq. Buradan bir növ öz istəklərini etiraf edə biləcək cəsarətə malik olan bir yeniyetmə obrazının ədəbiyyata sıçrayışının cuzi epizodunu görürük. Qoyulan qaydalara boyun əyməmək, qəbullanmamaq, bir növ qorxu olsa da cızıqdan kənara ayaq basmağa nail olan Dadaş obrazının şahidi oluruq. Yeddi para kəndində yeganə alça ağacının meyvəsindən yeməyə nə heç kim cəsarət edirdi, nə də bunda haqları olduqlarını bilirdi. Təkcə bu cəsarət Dadaşa gəlmişdi ki, o da minlər içində tək üsyankar və öz haqqını axtaran idi. Sonu döyülmək və heç kimin onun döyülməyindən xəbəri olmadan düz on il bu səbəbdən dəli olaraq etdiyi ilk üsyanın cəzasını çəkirdi. Bu hadisəni isə Abış kişidən başqa heç kim bilmirdi. Eyni zamanda yazıçı hekayədə Dadaşın itgin düşməsi, Abış kişinin onu tapıb gətirməsi, müharibə dövrü olduğu üçün həkimin tapılmaması kimi hissələrinin verilməsi müharibənin törətdiyi fəsadları, insanlar arasındakı mənəvi dəyərlərin olması kimi problemlərə də toxunmuşdur.

Seyran Səxavətin ailə məişət məzmununda qələmə aldığı “Alça çiçəyi” hekayəsi də yazıçı tərəfindən mövzu və məzmun seçmək cəhətdən özənlə yanaşdığı əsərdir. Hekayədə eyni zamanda ailə problemləri və daxili mənəviyyatın əksi, ata-bala, ana-bala, ər-arvad münasibətlərinin təsviri, insan duyğularının Abış simasında deformasiyaya uğraması, zorakılıq, qadın kişi münasibətində zorakı əlaqələrin mövcudluğu özünü tam olaraq göstərməkdədir. Yazıçı Abış surəti ilə bu kimi problemlərin hələ də ailələrdə hökm sürməsinə və bunun təsirindən gələcək nəsillərin Solmaz simasında həyatlarının lal, kar olmasına gətirib çıxartdığı ümumi mənzərəsini yaratmışdı. Əslində Solmaz tək özünün deyil də Solmaz kimilərinin prototipidir. Abışların var olduqları müddət ərzində gələcək nəsillərin qorxudan, şiddətdən məhvini ümumi göstəricisidir. Seyran Səxavət ümumən nəsr nümunələrinin hər birində ailə-məişət problemlərinə toxunmuş, onun timsalında ictimai-siyasi problemləri qabardaraq mövcud cəmiyyət problemlərini dövrün irəli sürdüyü ideologiyasından asılı olmayaraq qabarda bilmişdi. Əsas məğz lal olmuş Azərbaycan, Sosialist rejiminin irəli sürdüyü əlaltı siyasətindən irəli gələn xofun nəticəsindən yaranan gənliyin qaranlıq gələcəyi və sonda Dəli Dadaş simasında azadlığa gedəcək işığın görünməsi prosesi kimi dəyərləndirsək hekayəyə fərqli yöndən yanaşmış olarıq.

Açar sözlər: Seyran Səxavət, hekayə, gənclik, obraz

Summary

The main theme of Seyran Sakhavat's story "Cherry Blossom", which belongs to the prose of the 70s and 80s, was the tragedy of a village in the image of a family. The main subject of the work is the incident where Abish, known to everyone as a cruel and cruel man, beat little Dadash to the point of madness while picking cherries from a tree. From the first page of the story, we see that the Abish man was beaten by his wife. With the little Dadash, who witnessed this, being thankful for the absence of his father, we witness that the writer realizes what is right and what is wrong, even if Dadash is different, special, and somehow afraid. Here we see a small episode of a teenage character who somehow has the courage to admit his desires to literature. We witness the image of Dadash, who manages to step outside the line even though there is some kind of fear, not to obey the rules, not to be accepted. No one dared to eat the fruit of the only cherry tree in the village of Yeddipara, nor did they know that they had the right to do so. Only this courage came to Dadash, who was the only rebel and seeker of his rights among thousands. He was being punished for the first rebellion he had madly committed for exactly ten years without anyone knowing that he had been beaten to the end. Nobody knew about this incident except Abish man. At the same time, the writer touched on problems such as Dadash's disappearance, Abish's man finding him, and not finding a doctor because it was a war, the consequences of the war, and the moral values among people.

The story "Cherry Blossom" written by Seyran Sakhavet in the context of family life is also a work in which the writer carefully selects the topic and content. In the story, at the same time, family problems and the reflection of internal spirituality, the description of father-child, mother-child, husband-wife relationships, the deformation of human emotions in Abish's face, violence, the presence of violent relationships in the relationship between men and women are fully revealed. With Abish, the writer created a general picture that such problems still prevail in families and that the impact of this has led to deafness and dumbness of the lives of future generations in the person of Solmaz. In fact, Solmaz is the prototype not only of himself but also of people like Solmaz. It is a general indicator of the destruction of future generations due to fear and violence during the time of Abish's existence. Seyran Sakhavat touched on family and household problems in each of his prose samples, and in his example, he was able to highlight the social and political problems of the current society regardless of the ideology put forward by the time. If we evaluate the dark future of the youth and the light that will eventually lead to freedom in the form of Deli Dadash, which is the result of fear arising from the underhanded policy of the Socialist regime, Azerbaijan, we will approach the story from a different angle.

Keywords: Seyran Generosity, story, youth, image

NEW HEROES OF A NEW WORLD
YENİ DÜNYANIN YENİ QƏHRƏMANLARI

Günel Hümətova (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, f.ü.f.dok Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

“Qapıların o üzündə qalan dünya” povestində yazıçı iki həyat hadisələrinin qarşılaşmasını əks etdirmişdir. Birinci Gülalı və onun ailəsi, digər tərəfdə meşşanlığın saxta təmtərağı və özlərində cəmiyyət mənəviyyatını cəmləşdirən, onun quluna çevrilən Fatik və Fira dayanır. Birinci cəhbəyə daxil olanların təmiz əxlaqı, zəngin mənəviyyatı, ikincilərin isə yalanlara bürünmüş, öz xoşbəxtliklərini bunda görə mənəvi cəhətdən kasad olan insan taleləri sujetdə ön plana çəkilir. Bu ailələrin həyatları adi fərq kimi qiymətləndirilmir, daha dərin, daha sanballı ictimai məzmun qazanır. Gülalı və onun ailəsi həyata baxış və dünya görüşlərindəki sadəlik və sadələşmə, ifrat təmizlik və inamla milli xarakterin ilkin variantını, ilkinliyə, milli tarixi əxlaqa söykənən insan xislətinin təmsilçiləridir. Sanki Gülalı və onun ailəsi, kəndçiləri keçmişimizi, nəsillərdən bizə bir sərvət kimi yadigar qalan namusumuzu, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi özündə tam dolğunluğu ilə ehtiva edən keçmişimizin modeli, Fatik və Fira isə yeniləşmə meyillərini, müasirlik anlamını öz düşüncələri çərçivəsində başa düşən və özləri anladıkları tərzdə yeni model üzrə həyatlarını sürən yeniliyin, müasirliyin modelidir. Fira və Fatik olduqları mühtdə sakit qarşılanır, demək olar ki, onlara onların arenasından heç kim təsir etmir və onlarda dəyişilmək, həyata yeni əxlaqi prizmadan yanaşmaq stimulu vermir. Onlar sanki, bu həyatdan nə istədikərini, ömrü boyu necə ömür sürəcəklərini bilmirlər. Onlar üçün bu gün var, sabah anlayışı onlara yaddır. Onlar hər ikisi bu gün xoşbəxtdirlər, Fira sevdiyi gəncin yanındadır, Fatik isə bəyəndiyi gözəl bir qızla, bir vaxt və hələdə ona dəli kimi aşıq olan Fira ilə birgədir. Ona elə gəlir ki, bu ona bəs edir. Bəli, bu ona Gülalı və onun həyatı ilə, şəhər mənəviyyatı və sevgisi ilə tanış olmamışa qədər bəs edirdi. Eynən Firayada. Sanki, Gülalı onlarda yeni bir həyatın mövcudluğunu, həyatda əsil xoşbəxtliyin necəliyini aşladı. Onların gözün açdı və onların düşüncəsində əsil həyatın elementlərinin yaranmasına səbəb oldu. Firanın özünəqayıdışını Buludxanla verməsi onun simvolu idi ki, artıq çirklənmiş bir mənəviyyatı təmiz səmadən gələn buludların vasitəsi ilə təmizlənməsi olardı. Məncə heç də təsadüfən seçilməmişdir Buludxan obrazı. Fatik, Fira adlarındakı yeniliyi ilə mənəviyyatdakı çöküntünün əksi idi şərti adlandırma Fira öz düzlüyü, günahlarını dərk etməsi və Fatikə qarşı olan saf sevgisinin dəyərliliyi ilə bu dünyaya daxil olur. Fatik isə sonda o dünyanın qapılarını açma biləcək düşüncəyə sahib olmağa çalışır və həyatı dərk edir.

Açar sözlər: povest, qəhrəman, Fatik, Fira

Summary

In the story "The world on the other side of the door", the writer reflected the encounter of two life events. First Gulali and his family, on the other side are Fatik and Fira, who have become its slaves, concentrating the false luxury of meshshan and society's morality in

themselves. The pure morals and rich spirituality of those who entered the first front, and the destinies of the second, who are covered in lies and see their own happiness in this, are brought to the fore. The lives of these families are not evaluated as ordinary differences, they acquire a deeper, more meaningful social content. Gulali and his family were the representatives of the original version of the national character with the simplicity and naivety of their outlook on life and world views, with extreme purity and confidence, based on originality, national historical morality. It is as if Gulalı and his family, the villagers, are the model of our past that fully contains our past, our honor, moral values, and traditions, which have been handed down to us as a treasure from generations, while Fatik and Fira understand the trends of renewal, the meaning of modernity within their own thinking and it is a model of innovation and modernity that lives according to the new model in the way they understand. Fira and Fatik are received calmly in their environment, it can be said that no one from their arena influences them and does not give them an incentive to change and approach life from a new moral perspective. They don't know what they want from this life, how they will live their whole life. Today exists for them, the concept of tomorrow is alien to them. They are both happy today, Fira is with the young man she loves, and Fatik is with a beautiful girl he likes, Fira who was once and still is madly in love with him. It seems to him that this is enough for him. Yes, this was enough for him until he got acquainted with Gulali and his life, urban spirituality and love. Same in Fira. It is as if Gulalı instilled in them the existence of a new life, the true happiness in life. It opened their eyes and caused the creation of elements of real life in their thinking. Fira's return to himself with the Cloud was a symbol of his already polluted spirituality being cleansed by the clouds from the clear sky. I don't think the character of Buludkhan was chosen by chance. Fatik, Fira's innovation in names was the opposite of the decay in his spirituality, conventional naming Fira enters this world with his honesty, understanding of his sins and the value of his pure love for Fatik. Finally, Fatik tries to have the thought that can open the doors of that world and understands life.

Key words: narrative, hero, Fatik, Fira

PREDECESSOR-SUCCESSOR RELATIONS IN ARTISTIC CREATIVITY

BƏDII YARADICILIQDA SƏLƏF-XƏLƏF ƏLAQƏLƏRİ

Ulduz Qəhrəmanova

baş müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU-nun “Ədəbiyyat” kafedrasında baş müəllim Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Xülasə:

Məlum olduğu kimi, ədəbiyyatda hər bir gənc sənətkar ilk addımlarını atmağa başlayanda özündən əvvəlki sələflərdən nəşə öyrənməli olur. Çünki bunsuz yeni-yeni ayaq açmağa çalışdığı sahədə heç nəyə nail ola bilməz. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində sələf-xələflik əlaqələri daim olmuşdur: Xaqani ənənələri, Nizami ənənələri, Füzuli ənənələri, M.P.Vaqif ənənələri və b. Bu yaradıcılıq ənənələri zamanı xələflər yeni yetişən gənc nəsil, sələflər isə klassik söz ustaları idilər. Yaradıcılıq yolunda novatorluq yaratmaq üçün xələflər öz ustalarının yaradıcılıq yollarındaki özlərinəməxsusluğu orijinal yaradıcılıq çıxırını açması idi. Həmin yolda uğur qazananlar da olur, kölgədə qalanlar da olur. Adətən uğur qazanan xələflər ənənədən bəhrələnib özünə yeni çıxır açmağı bacaranlardır, yəni xələflərin yaradıcılığına gətirdiyi novatorluqdur. Kölgədə qalanlar isə nəzirçilik, təqlidçilik dairəsindən çıxı bilməyənlərdir. Sələf-xələf əlaqələri çoxəsrlik folklor və klassik ədəbiyyat ənənələrinin üstündə köklənərək inkişaf etmişdir ki, bu da ənənəyə gedən yolun təmali idi. Ədəbi təcrübələr göstərir ki, bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəl yazıb yaratmış söz ustalarının əsərlərindən bu və ya digər dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin müraciət etdiyi mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandıрмаğa çalışmışdır. Bununla da ədəbi ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirmişdir.

Açar sözlər: sələf, xələf, ənənə, novatorluq, bədii ədəbiyyat

Summary:

As it is known, every young artist in literature has to learn something from his predecessors when he starts taking his first steps. Because without it, he cannot achieve anything in the field he is trying to break new ground. In the history of Azerbaijani literature, relations of succession have always existed: Khagani traditions, Nizami traditions, Fuzuli traditions, M.P. Vagif traditions, etc. During these creative traditions, the successors were the emerging young generation, and the predecessors were classical wordsmiths. Successors to create innovation in the way of creativity were the original creative breakthroughs of their masters in their own ways of creativity. There are those who succeed on that path, and there are those who remain in the shadows. Successors are usually those who benefit from tradition and break new ground, i.e. innovation brought to creativity by successors. Those who remain in the shadow are those who cannot get out of the circle of Nazirism and imitation. Predecessor-successor alphas developed based on centuries-old traditions of folklore and classical literature, which was the foundation of the path to the present. Literary experiences show that the great artists of all eras benefited to one degree or another from the works of wordsmiths who wrote and created before them, but did not repeat them, but tried to illuminate the topics addressed by their predecessors from the prism of new art. With this, he creatively continued the literary traditions.

Keywords: predecessor, successor, tradition, innovation, fiction

Məlum olduğu kimi, ədəbiyyatda hər bir gənc sənətkar ilk addımlarını atmağa başlayanda özündən əvvəlki sələflərdən nəsə öyrənməli olur. Çünki bunsuz yeni-yeni ayaq açmağa çalışdığı sahədə heç nəyə nail ola bilməz. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində sələf-xələflik əlaqələri daim olmuşdur: Xaqani ənənələri, Nizami ənənələri, Füzuli ənənələri, M.P.Vaqif ənənələri və b. Bu yaradıcılıq ənənələri zamanı xələflər yeni yetişən gənc nəsil, sələflər isə klassik söz ustaları idilər. Yaradıcılıq yolunda novatorluq yaratmaq üçün xələflər öz ustalarının yaradıcılıq yollarındakı özlərinəməxsusluğu orijinal yaradıcılıq çıxır açması idi. Həmin yolda uğur qazananlar da olur, kölgədə qalanlar da olur. Adətən uğur qazanan xələflər ənənədən bəhrələnib özünə yeni çıxır açmağı bacaranlardır, yəni xələflərin yaradıcılığına gətirdiyi novatorluqdur. Kölgədə qalanlar isə nəzirçilik, təqlidçilik dairəsindən çıxıb bilməyənlərdir.

Ədəbi təcrübələr göstərir ki, bütün dövrlərin böyük sənətkarları özlərindən əvvəl yazıb yaratmış söz ustalarının əsərlərindən bu və ya digər dərəcədə bəhrələnmiş, lakin onları təkrarlamamış, sələflərinin müraciət etdiyi mövzuları yeni sənət prizmasından işıqlandırmaya çalışmışdır. Bununla da ədəbi ənənələri yaradıcı şəkildə davam etdirmişdir. Lakin Nizaminin yaradıcılığı Firdovsinin, Füzulinin yaradıcılığı Nizaminin, S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığı Füzulinin, Sabirin yaradıcılığı S.Ə.Şirvani yaradıcılığının təkrarı deyildir. Adları çəkilən bu sənətkarların hamısı orijinal yaradıcılıq üslubuna malik söz sənətkarlarıdır. Əks təqdirdə bu sənətkarların hamısının yaradıcılıq nümunələrini ayrı-ayrılıqda öyrənməyə ehtiyac qalmazdı.

Bədii yaradıcılığa sələf-xələf əlaqələri ənənə və novatorluq prizmasında inkişaf etmişdir. Ənənə də ədəbi irsin aparıcı cəhətlərini öz mahiyyətində saxlayan estetik kateqoriyadır. Bəs ədəbi irs nədir? **Ədəbi irs** xalqın əsrlər boyu həm yaratdığı, həm də bu gün də yarartmaqda olduğu ən yaxşı ədəbi-bədii sərvətlərin məcmusudur. Ədəbi irs tarixi-tipoloji baxımdan 3 hissəyə ayrılır:

- Epos mədəniyyəti, şifahi el ədəbiyyatı və aşiq şeiri
- Yazılı klassik ədəbi-bədii irs
- Müasir dövrdə yaranmaqda olan ən yaxşı ədəbi-bədii nümunələr

Azərbaycanlılar dünyanın ədəbi irsi cəhətdən ən zəngin olan xalqlarından biridir. Ədəbi irs İslamiyyətə qədər türk xalqların vahid yaradıcılıq məcrasında yarandığı üçün bunlar müştərək ədəbi abidələr hesab edilirdi. Müştərək ədəbi abidələrə daxildir: “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu, M.Kaşğarının “Divani-lüğət-it-türk”, Y.Balasaqunlunun “Qutadqu-bilik” abidələri və s. daxildir. VII-XI əsrlərdə ədəbi irsimiz ümummüsəlman mədəniyyəti kontekstində inkişaf etməyə başladı. XI əsrdən başlayaraq farsdilli Azərbaycan ədəbi irsi ciddi təkamül yolu keçmişdir. XIII əsrdən etibarən ədəbi irsimiz ana dilimizdə-türk dilində yazılmağa başladı. Sovet dönəmində-XX əsrdə proletkultçular keçmişin ədəbi irsini feodalizm və burjua mirası elan etdilər.

Ənənə novatorluğun bünövrəsi, postamenti, istinad nöqtəsidir. Ənənəyə söykənməyən novatorluq sənətkarı milli zəmindən uzaqlaşdırır, onu formalizmə apara bilər. Novatorluq ədəbi prosesin özündən doğur. Novatorluq xətrinə novatorluq heç bir ədəbi uğurun təminatçısına çevrilə bilməz. Bütün dövrlərin ədəbi təcrübəsi göstərir ki, məhz xalqın çoxəsrlik ədəbi ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnən sənətkarların tətbiq etdiyi novatorluq sənətdə özünə vətəndaşlıq pasportu qazana bilər. Ənənəyə biganəlik göstərən yeni sənət nümunələri yaratmaq istəyənlərin əsərləri isə zamanın sınağından çıxıb bilməmiş, tez unudulmuşdur.

Sələf-xələf əlaqələri çoxəsrlik folklor və klassik ədəbiyyat ənənələrinin üstündə köklənərək inkişaf etmişdir ki, bu da ənənəyə gedən yolun təmali idi. Ənənə də ədəbi prosesin aramsızlığı deməkdir. Ədəbi prosesdə meydana çıxan əsər 2 keyfiyyətinə görə fərqlənir:

- Ənənəyə nə dərəcədə əsaslanmışdır.
- Ədəbiyyata hansı yeniliklər gətirib.

Qarşılıqlı ədəbi əlaqələr bədii yaradıcılıq nümunələrinin formalaşmasına təkan verir. Məzmun və forma kimi ənənə və novatorluq da ayrılmazdır, qarşılıqlı dialektik vəhdətdədir. Ənənə və novatorluq, onların qarşılıqlı əlaqəsi, dialektik vəhdəti həmişə estetikanın, ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuşdur.

Sənətkar üçün istedad olduqca vacibdir. İstedadsız yazıçı nə qədər gərgin işləsə belə, onun yazdığı əsərin təsir gücü ola bilməz. Həmçinin böyük ədəbi uğurlar üçün təkcə istedadla kifayətlənmək mümkün deyildir. Bunun üçün sənətkara elmi-bədii dünyagörüşü də lazımdır. Belə ki, ilahi tərəfindən verilən istedadla istifadə etmək üçün yazıçı özündən əvvəl yaşayıb yaratmış söz ustalarının əsərlərini öyrənməli, saf-çürük etməli, öz əhəmiyyətini itirməyən qabaqcıl təcrübələrdən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyi bacarmalıdır. Bədii yaradıcılıqda zaman keçdikcə bir ədəbi nəsiləndən digər ədəbi nəslə ötürülən keyfiyyət ənənə səciyyəsi daşıyır.

Dünyanın bütün böyük söz sənətkarlarının folklordan və özlərindən əvvəlki klassik sənətkarların yaradıcılıq nümunələrindən bu və ya digər dərəcədə bəhrələnməklə sələf-xələf əlaqələri qurmağı bacarmışlar. Bununla da ənənə və novatorluğu bir-birindən ayrılmaz tərkibə çevirmişlər. Məlumdur ki, böyük sənətkarlar ənənəni heç zaman inkar etməmişdir. Həmçinin özlərindən əvvəl yazıb-yaradan sələflərə hörmətlə yanaşmış, eyni zamanda xələf olaraq onları təkrarlamamağa, yeni söz deməyə çalışmışlar. Fərdi yaradıcılıq üslubu, mövzuya yeni baxış, daha münasib forma axtarışları xələflərin novatorluğunu şərtləndirən başlıca amildir.

Söz sənətkarının əsrlərin sınağından üzü ağ çıxması üçün folklordan, klassik irsdən, dünya sənətkarlarının əsrlərindən yaradıcı şəkildə bəhrələnməsi lazımdır. Ənənə və novatorluq da sələf-xələf əlaqələrinin qoşa qanadlarıdır. Böyük, uca ədəbi zirvələrə qonmaq üçün bu qanadların hər ikisinin olması vacibdir. Ənənə sələf çərçivəsində keçmişin, novatorluq isə xələf çərçivəsində gələcəyin təmsilçisidir. Gələcəyə inamla addımlamaq üçün keçmişin ibrət dərslərini öyrənmək, ondan nəticə çıxarmaq zəruridir.

Klassik ədəbiyyat tarixən bizdən çox-çox əvvəlki mərhələdə müdrik şəxsiyyətlər tərəfindən yaradılıb zamanın sınaqlarından çıxan ədəbiyyat tariximizin qızıl səhifələrini təşkil edən yaradıcılıq nümunələridir. Bu əsrlərin özü də göydəndüşmə deyildir. Yaradıcılıq prosesi nəticəsində araya-ərsəyə gələn, zamanın sınaqlarından keçib saflaşan, bizim dövrümüzdə qədər gəlib çıxan sənət nümunələridir. Əsl sənətkarlar klassik ədəbiyyatın necə bir tükənməz xəzinə olduğunu çox gözəl bilirlər və həmin əsrlərdən yaradıcı şəkildə bəhrələnməyə çalışırlar. Məhz bu zaman klassik ədəbiyyatın müasir ədəbi prosesə təsirindən söhbət açmaq zərurəti meydana çıxır.

Ənənə bağlılığın göstəriciləri:

1.Folklor nümunələrindən bəhrələnmək. Belə ki, folklor süjetlərindən, əfsanə və nağılların, rəvayətlərin mövzusunda istifadə etmək, burada qoyulan əxlaqi problemləri zamanın tələbləri baxımından əks etdirməkdir. Bu tipli yaradıcılıq nümunələrində folklor süjetləri məqsəd deyil, əslində bir vasitədir. Həmçinin folklor nümunələrindən istifadə etməklə sənətkarlar öz əsrlərindəki koloriti artırmağa da nail olmuşlar.

2.Klassiklərin hər hansı bir fikrindən epiqraf gətirmək

3.Nəzirə və təzminlərdən istifadə etmək

Qeyd edək ki, ənənəyə istinadla təqlidi bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Ənənədən kor-koranə istifadə etmək olmaz. Bu gün üçün novator olan keyfiyyət sabah üçün bir ənənədir. O keyfiyyət ənənə adlana bilər ki, sabah üçün o bir ənənəyə çevrilsin. Ədəbi məktəb yaradan sənətkarın yaradıcılığında mütləq novatorluq keyfiyyəti olmalıdır ki, onun yaradıcılığı da müəyyən bir zamandan sonra ədəbi məktəbə çevrilsin. Ənənəyə münasibətdə novatorluğun meydana çıxması bədii yaradıcılığın müasirlik tələbindən doğur.

Novator latınca “yeniləşdirici” mənasını ifadə edir. Bədii ədəbiyyatda novatorluq dövrün yeni ehtiyac və tələblərinə cavab vermək üçün qabaqcıl yazıçıların sənətə gətirdikləri milli yenilik, milli özünüdərkdir. Novator sənətkar həyatda yeni baş vermiş hadisələri öncədən görüb həmin həyat həqiqətini təbii surətdə, özünəməxsus şəkildə bədii əsərində ifadə etmək üçün yeni bədii vasitə axtarıb tapmağı bacaran şəxsdir. Əsl novatorluq bədii ədəbiyyatda ənənə ilə üzvi vəhdətdə qarşılıqlı təsir nəticəsində meydana gəlir. Novatorluq yeni ictimai şəraitin ədəbiyyat və incəsənət qarşısında qoyduğu vəzifələri düzgün başa düşməyi tələb edir. Ənənə sənətkarı bədii ədəbiyyat haqqında keçmiş silahlarla silahlandırır. Ənənə ilə novatorluğun əlaqəsi dialektik vəhdət təşkil edir. Novator olmadan ədəbiyyatın inkişafı mümkün deyil.

Novatorluğun bədii kökü ənənədir. Həqiqi novatorluq ənənəyə qaynayıb qarışa bilən novatorluqdur. Novatorluğu ənənədən təcrid etmək mümkün deyil. Novatorluqsuz ənənə ancaq təqlidçilik ola bilər. Novatorluq ənənəyə həssaslıqla yanaşmağı tələb edir. Novatorluq xələfin sələfdən bəhrələnərək bədii yaradıcılığa gətirdiyi yenilikdir. (U.Q.) Novatorluq mütərəqqi ənənələrə əsaslanaraq inkişaf edə bilər. Novatorluq zamanın zəruri tələbidir.

Çağdaş ədəbiyyat bədii kökləri etibarlı ilə folklor və klassik ədəbiyyatın qabaqcıl ənənələri ilə bağlı olub inkişaf etməkdədir. Hər dövrün öz çağdaş ədəbiyyatı özündən əvvəlki qədim və orta əsrlərin bilavasitə varisi hesab edilir. Belə ki, qəzəl, qəsidə ruhlu şeirlər XIX əsrdə artıq köhnə forma hesab edilirdi. Çünki XIX əsrə xas olan yeni maarifçi ideyalarını qəzəllərdə, qəsidələrdə ifadə etmək artıq çətin idi. M.F.Axundov bunu dərk etdi və Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir yaradıcılıq forması gətirdi. Ədəbi növün III növü olan dramaturgiya növünü yaratmaqla M.F.Axundov dramaturgiyanın təməlini qoydu. O dövr üçün bu artıq M.F.Axundovun ədəbiyyata gətirdiyi novatorluq idi. Bu gün isə M.F.Axundovun gətirdiyi bu novatorluq bir ənənəyə çevrilmiş oldu. Axundovun özü isə böyük bir ədəbi məktəb yarartmış oldu.

Yaxud: XIV yüzillikdə Qazi Bühranəddin yaradıcılığında sırf türk poetik janrlarından olan tuyuqdan istifadə olunub ki, sonralar Nəsimi və dahi özbək şairi Əlişir Nəvainin irsindən istifadə ənənəvi hal alır. Bu o deməkdir ki, tuyuq janrı ilə müstəqil türk əruzunu formalaşdı və türk dilində əruz vəznli şeirlər sabitləşdi. Bu da ənənəvi ərəblərə məxsus olan əruzun novatorluq baxımından türk dilindəki inkişafı demək idi. Yəni ərəb əruzuna aid şeir texnikasının türk dilinə gətirilməklə novatorluğu yarandı.

Yaxud XIX əsr ənənə və novatorluq münasibətləri M.F.Axundovun imzası və adı ilə bağlıdır. Belə ki, M.F. Axundov dramaturgiyanı Azərbaycan ədəbiyyatına gətirməklə novatorluq yaratdı. Bununla da M.F.Axundov romantik poeziya hegomonluğunu sındırmış oldu.

M.Ə.Sabirin də ənənəyə gətirdiyi novatorluğu klassik irsə münasibətdə orijinal, təqliddən uzaq bir yol ilə getməsindən ibarətdir. M.Ə.Sabirin ənənəyə gətirdiyi bu novatorluq müraciət etdiyi klassiklərin əsərlərindən formanı götürüb qoruyub saxlasa da, onun qəhrəmanı dövrə, zamana uyğun olaraq tamamilə yeni tarixi-ictimai şəraitdə təsvir və təqdim etməsindədir. M.Ə.Sabir də klassik sənətkarlardan daha çox bəhrələnərək özünəməxsus novatorluğunu ortaya qoya bilmişdir.

Məlumdur ki, M.Ə.Sabir XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Cənubunda baş verən inqilabi hərəkata, Səttərxanın qəhrəmanlıqlarına, İran şahı Məhəmmədli Mirzəyə və digər irticaçı dövlət xadimlərinə həsr edilmiş çoxlu əsər yazmışdır. “Füzuliyə bənzətmə” satirasında isə İran şahının bacarıqsızlığı, ölkə daxilində və xaricdəki bir çox siyasi və irticaçı qüvvənin əlində oynucağa çevrildiyi üçün hakimiyyətdən salınmasından, ölkədən didərgin düşməsindən bəhs edilmişdi. Sabir onun bu vəziyyətini, keçirdiyi peşmançılıq hissələrini onun öz dili ilə belə ifadə etmişdir:

Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?

Abrunun nolduğun bilsəydim ar etməzmidim?

Gər şüurum olsa idi, dustü düşmən bilməyə,

Şapşalı, Fəzlullahı işdən kənar etməzmidim?

Anlasaydım Əsədin fikrin, Sipəhdarın işin,

Onları məqtuli-tiği-canşikar etməzmidim? (Sabir M. Ə.2004: 233).

Satirada İran şahının heysiyyətsiz və ağılsız, şüursuz olduğu, abır, həya, ar, namus və s. ülvü duyğulardan məhrum olduğu aydın verilmişdir. O dövrün İran sarayında yüksək vəzifə tutan adamların – Şapşal, Fəzlullah, Əsəd, Sipəhdarın və b. adlarının çəkilməsi, bu adamların dövlətə, tutduqları vəzifələrə və xalqa xəyanət etmələri ucbatından ölkənin belə bir vəziyyətə düşdüyünün təsvirindən də aydın olur ki, söhbət İrandan və İran şahından gedir. O, (İran şahı) açıqca etiraf edir ki, şüursuz və düşüncəsizdir, dövlət işlərindən, idarəçilikdən başı çıxmır. Ona görə də ətrafına yığıb etibar etdiyi həmin adları çəkilən şəxslərin gizli və məkirli niyyətlərini, xəyanətlərini başa düşməmişdir. Bütün bunların ucbatından düşdüyü və ölkəni saldıqı vəziyyətə görə ölməyi belə bacarmır.

Məhəmmədli şah bu vəziyyətində də ölkəni və xalqı deyil, özünü, şəxsi mənfəətini düşünür. Vəziyyətin bu yerə çatdığını bilsəydi, əvvəldən ölkəni talan edib özü qaçacağını bildirir. O, özü kimi taxtdan salınıb, ancaq ölkədə dustaq kimi saxlanılan Türkiyə Sultanı II Əbdülhəmidin vəziyyətinə də qibtə edir. Çünki Əbdülhəmidə, heç olmasa, ölkənin bir guşəsində qalıb yaşamağa icazə verilmişdir. İran şahı isə bundan da məhrum edilmişdir. Həmin vəziyyət haqda satirada oxuyuruq:

Xaki-İrannın mənə bir guşəsin versəydilər,

Kəndimi Əbdülhəmid tək bəxtiyar etməzmidim?

Bilsə idim el məni axır belə müflis qovar,

Var-yoxu dərcib edib əvvəl fərar etməzmidim?

Müki-İrannın düşünsəydim əlimdən getməyin,

Var ikən fürsət o mülkü tarü-mar etməzmidim? (Sabir M. Ə.2004: 233).

Bu sətirlərdən İran şahının ölkədən qovulduğu məlum olur. Eyni zamanda görünür ki, o, yırtıcı xislətli bir adamdır, başına gələnləri əvvəldən bilsəydi, ölkəni daha betər soyub talayacağını bildirir. O, xalqı, ölkəni düçar etdiyi bələdan qurtarmaq əvəzinə onu vaxtında “tarü-mar etmədiyinə” təəssüflənir. Beləliklə, Sabir İran şahının bütün daxili eybəcərliklərini onun öz dili ilə bir-bir açıb göstərir. Ancaq bununla kifayətlənmir. O, Məhəmmədli şahın kinli

və xam xəyallarla yaşayan, abırsızcasına “Məncili” – Mancuriyanı xəyalından keçirdiyini, orada dövrən sürmək istədiyini, vaxtilə onunla danışığa gedən nümayəndə heyətinin tərkibində olan Tağızadə adlı deputatın onunla əllə görüşmədiyinin əvəzini çıxmadığına da heyfislənir:

Ah, ol dəm ki, Təqizadə mənə əl vermədi,

Mümkün olsaydı başın təndən kənar etməzmidim?

Qoy desinlər, Mədəli düşdü Ades sövdasına,

Məncili versəydilər orda qərar etməzmidim?.. (Sabir M. Ə. 2004: 233).

Məhəmmədəli şahın Odessada özünə hələlik müvəqqəti sığınacaq tapdığı, onun indi Mancuriyada getmək istəməsindən aydın olur ki, əvvəllər əlbir olub ölkəni talan etdiyi hakim dairələr indi ona heç sığınacaq belə vermək istəmirlər. Ona görə İran şahı ölkədən-ölkəyə, şəhərdən-şəhərə getməyə, sərgərdan həyat sürməyə məcburdur.

Aparığımız təhlildən də görünür ki, M.Ə.Sabir ustad Füzulinin qəzəlinin forma və rədifini götürsə də, onun dalınca getməmiş, tamamilə başqa bir yol seçmişdir. O, lirik qəhrəmanın təbiətini, məqsəd və məramını dəyişmişdir. Nəticədə, lirik qəhrəman, saf duyğularla sevən qəhrəman hissiz, duyğusuz bir qanıqənə, vətən, millət və dövlət xadiminə çevrilmişdir. Bu “dövlət başçısı”nın əsl məqsəd və məramı isə ölkəni və xalqı çapıb talamaqdan ibarətdir. Beləliklə, biz M.Ə.Sabir satirasında M.Füzuli qəzəlinə tamamilə fərqli bir qəhrəman və fərqli mövzu, orijinal ideya istiqaməti görürük. Ə.Cəfər şeirin bu cəhətlərini nəzərə alaraq onu nəzirə hesab edənlərlə razılaşırıq. Alim haqlı olaraq yazmışdır: “Füzulinin bu qəzəlinə (“Əql yar olsaydı...” – U.Q.) eşqdən, yardan, Şirindən, Bisitundan, əğyardan, bülbüldən, gülüstandan, daği-hicrandan, belələrdən danışılır.

Sabirin bu satirasında (“Məndə ar olsaydı ölmək ixtiyar etməzmidim?” – U.Q) isə Məhəmmədəli şahın taxtdan salınmasından sonrakı ahvaylarından, Şapşaldan, Fəzlullahdan, Əsəddən, Siphəhdardan, tiği-canşikardan, xaki-İrandan, Sultan Əbdülhəmidən, Məhəmmədəlini təhqir etmiş Təqizadədən, tacını itirmiş şahın Ədes sevdasından bəhs edilir. Aydındır ki, mövzu və məalca bir-birinə heç münasibəti olmayan bu iki əsərdən birinin digərinə nəzirə ola bilməsi mümkün deyildir. Sabir bunu “Bənzətmə” adlandırmış, çünki həqiqətən formaca, yəni vəzn, qafiyə, rədif, şəkil, bəzi dil xüsusiyyətləri və sair cəhətdən bu şeirlər bir-birinə bənzəyir. Lakin nəzirə olmaq üçün forma birliyindən başqa, məzmun, ideya birliyinin, yaxud heç olmasa, qohumluğunun olması şərtidir. Sabirin bu şeiri də, Füzulinin o biri qəzəllərinə olduğu kimi, təhzil tipli bənzətmədir” (Cəfər Ə. 2012: 163).

Klassik ədəbi irsdən istifadə, onu təqlid etmək, yamsılamaq demək deyildir. 530 ildir ki, Füzuli böyük bir şair kimi yaşayır. Füzulini yamsılayanlar isə ədəbiyyat tarixində görkəmli yer tuta bilməmişlər. Odur ki, klassik ədəbi irsdən istifadə etməklə Füzulini təqlid etməmək, yenilik yaratmaq, orijinal xüsusiyyətlərlə onu zənginləşdirmək lazımdır. Klassiklərdən istifadə etməkdə məqsəd onlardakı sənətkarlığı öyrənmək, o səviyyəyə yüksəlməkdən ibarətdir.

Türk-müsəlman dünyasında satirik şeiri yeni keyfiyyətlərlə zənginləşdirən M.Ə.Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik ənənələri əsasında novatorluq gətirməyi bacaran sənətkara çevrildi. O, satirik şeiri dünya ədəbiyyatında bənzəri olmayan xüsusi mərhələyə qaldırdı. Sabirin novatorluğu tipin dilindən danışmaqla, tipin bədii portretini yaratmağı ustalıqla bacarmasıdır. M.Ə.Sabirin əsərləri Azərbaycandan kənar da bir çox şairi çox şairin üslubunun formalaşmasında bir mənbə rolunu oynadı. M.Ə.Sabir novatorluğu ilə ənənəyə borclu idi. Yəni M.Ə.Sabir xələf olaraq sələfinin qoyduğu körpünü uğurla keçməyi bacarmışdır. Belə ki,

zamanın nəbzini tuta bilmək yalnız novator sənətkarlara məxsusdur. M.Ə. Sabir də bu sələf-xələf yolunda zamanın nəbzini tutmağı bacaran novator sənətkarlardan birinə çevrildi.

Belə ki, M.Ə.Sabir satirik tipi onun öz sözləri ilə ifşa etmək üsulunu seçərkən öz sələflərindən, klassik sənətkarlardan ustalıqla bəhrələnmişdir. Lakin yaradıcılığının bütün məqamlarında, o cümlədən, klassik irsdən bəhrələndiyi zaman Sabir heç vaxt təkrara, təqlidə yol verməmiş daim orijinal yazı tərzini nümayiş etdirmişdir. M.Ə.Sabir ənənədən bəhrələnərək parodiyalar, nəzirələr yazarkən sələflərindən götürdüyü forma, bədii ifadə vasitələrində, bədii-ictimai fikir tarixində yeni həqiqətlər, yeni surətlər gətirən novator xələfə çevrilir. Məhz buna görə də M.Ə. Sabir klassik sənətkarların poetik irslərinə yaradıcılıqla yanaşmağı bacardığı üçün, mübarizə meydanında sələflərinin səsinə məharətlə öz səsinə qatmağı bacardığı üçün bu gün özü də bir sələfə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Cəfər Ə. (2012) Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: "CBS", s.130-208
2. Cəlal M. (1961) Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq //Azərbaycan jurnalı, №12, s. 154-165.
- 3.Əliyev M. (2012) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı, Elm və təhsil, 477 s.
4. Əlimirzəyev X. (2008) "Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları", Bakı
5. Qəhrəmanova U. (2015) M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya, Bakı
6. Sabir M.Ə. (1962) (Məqalələr məcmuəsi). Bakı: Az SSR EA, s. 264.
7. Sabir M. Ə. haqqında tədqiqlər (2012) (elmi məqalələr toplusu). Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov) Bakı: "CBS", 456 s.
8. Sabir M. Ə. (2004) Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 478 s.

MİLLİ ŞAİR MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

Ulduz Qəhrəmanova

baş müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, ADPU-nun “Ədəbiyyat” kafedrasında baş müəllim Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Məqalədə göstərilmişdir ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri milli ictimai təfəkkürdə yeniləşmə hərəkatının başladığı dövr idi. Yəni, bu dövr feodalizmdən kapitalizmə keçid dövrü idi. XIX əsrin II yarısında Azərbaycan tarixində sənayedə kapitalist münasibətlərinin təşəkkülü dövrü idi. Millət kimi formalaşmaq üçün milli-mənəvi birlik, milli şüurun formalaşması əsas şərt idi. Məlumdur ki, millət məfhumunu təşkil edən əlamətlərdən biri milli özünüdərkdir. Milli özünüdərk özünün bu və ya digər millətə mənsub olduğunu şüurlu olaraq anlamaqdır. Azərbaycan tarixində XX əsr milli şüurun formalaşması, milli intibah uğrunda aparılan aramsız mübarizə dövrü idi. XX əsr “millətin mövcudluğu”, “özünü təsdiq etməsi” uğrunda gedən mübarizə dövrü idi.

Milli şüuru oyatmaq, vətəndaş birliyinə və düşüncəsinə nail olmaq da M.Ə.Sabirin sənət kredosu, sənət konsepsiyası idi. M.Ə.Sabir yaradıcılığında millət bütün sosial təbəqələri ilə birlikdə hədəf seçilmişdir. Sabirin tənqid hədəfi “ictimai yuxarılar” yox, millətin ictimai şüur yoxsulluğu idi. Əslində Sabir ictimai və milli şüur yoxsulluğuna qarşı mübarizə aparırdı. M.Ə.Sabirin hədəfi hər bir vətəndaşda vətəndaşlıq düşüncəsini formalaşdırmaqdır. Milli şüurun oyanışı vətəndaşlıq düşüncəsindən qidalanır. M.Ə.Sabir vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizə aparırdı. Sabir kəndli və mülkədar, fəhlə və kapitalist arasında heç bir fərq qoymurdu. Sabir yaxşı bilirdi ki, “ictimai aşağılar”da, “ictimai yuxarılar”da millətin öz övlədidir. Sadəcə olaraq Sabiri narahat edən hər iki təbəqənin milli və ictimai şüurdan məhrum qalmasıdır.

M.Ə.Sabirə görə, şair mütləq vətənpərvər olmalı və öz millətinə bağlı olmalıdır. **Sabir yaradıcılığının qırmızı xətti milli varlıq, milli kimlik uğrunda mübarizə idi.** M.Ə. Sabirin poeziyası da milli intibah uğrunda mübarizədən doğulmuşdur. Sabirin poeziyası Azərbaycan xalqının millət kimi təşəkkülü və formalaşması dövrünün poeziyası idi. M.Ə.Sabir milli şüurun inkişaf etməməsindən narahat idi. Sabir satirasında da milli ictimai düşüncə nümayiş etdirə bilməyən çoxsaylı yuxarı təbəqə nümayəndələri ayrı-ayrılıqda kəskin tənqid hədəfinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: M.Ə. Sabir, vətəndaş cəmiyyəti, milli özünüdərk, milli şüur, sinfi təbəqə, milli intibah

Giriş: Sənətdə millilik onun mənsub olduğu xalqın dili, həyatı, təbiəti, arzu və istəkləri, problemləri, bədii təfəkkür tərzini, mədəni irsi ilə bağlılığı deməkdir. Millilikdən təcrid olunmuş əsər ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb edə bilməz. Sənət xalq həyatından qidalandığı, onunla nəfəs aldığı üçün milliyini müəyyənləşdirir. Sənətin milli sənətkar kimi mövcudluğunun şərtləri milli varlıqdadır. Millilik hər şeydən əvvəl xalqiliklə bağlıdır. Yəni xalqilik milliyin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Sənət öz milli mühiti, xalqın qayğı və ehtiyatı ilə, ideallığı və mübarizələri ilə bağlı olmalıdır. Millilik bu və ya digər xalqın ədəbiyyatının spesifik simasından, onun üçün səciyyəvi olan müəyyən bir xalqın ədəbiyyatı kimi təyin edən cəhətlərdən ibarətdir.

Millilik xalq həyatının, mənəviyyatının, psixologiyasının, ideologiyasının istinad nöqtəsidir. Əsl ümumbəşərlik, dünyəvilik milli formada meydana çıxır. Yəni, millilik xəlqilikdən, ümumbəşərlik isə millilikdən qidalanır. Xəlqilik-millilik-ümumbəşərlik

Həqiqi milli əsər həqiqi ümumbəşəri məzmun kəsb edən əsərdir. Əsl bədii əsər milli məzmunlu, milli xarakterli, ümumbəşəri mövzulu əsərlərdir. Millilik həyat keyfiyyətinin bədii əsərə gətirilməsidir. XX əsrin əvvəllərində milli məfkurəmiz azərbaycançılıq ideyası idi. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində milli istiqlal və azərbaycanşılıq ideyalarını bədii konsepsiya səviyyəsində ifadə edən M.Ə,Sabir yaradıcılığının novatorluğu idi. Bu əsr azərbaycan ziyasını milli ideologiyaya, soykökə bağlılığa səsləyir, istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə səsləyir. Bu əsr azərbaycançılıq mövzusunda yazılmış silsilə əsərlərin qaynağıdır.

Qeyd edək ki, cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlifliklər sistemində xalq və millətin formalaşması prosesi irqi, dini, dil müxtəlifliklərinə münasibətdə tarixin sonrakı mərhələlərində baş vermişdir. Millət etnik birliyin təkamülünün yüksək formasıdır. Həm xalq, həm də millət insanların birlik formasıdır və tarixin yüksək inkişaf mərhələsidir. Millət isə insanların tarixi birliklərinin təkamülünün yüksək formasıdır. Millət milli hərəkətin gedişində çoxsaylı insanların müəyyən məqsədlə, ilk növbədə siyasi məqsədlərə nail olmaq uğrunda apardığı uzun müddətli mübarizənin nəticəsində yaranır. Millətin formalaşmasında vacib olan şərtlər:

1. Etnik əlaqələr
2. Etnik əlamətlər

Millət kapitalist münasibətlərinin meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Yəni kapitalizm cəmiyyəti millət məfhumunu formalaşdırdı. İqtisadi həyatın ümumiliyinin təmin edilməsi məhz kapitalizmin meydana gəlməsi və inkişafı ilə bağlıdır. Çünki kapitalizm bazar münasibətlərini inkişaf etdirirdi. Bununla da ölkədə müxtəlif istehsalçılar arasında iqtisadi əlaqələr yaradırdı.

Millət kapitalizm cəmiyyətinin məhsuludur. Millətə məxsus olan cəhətlər:

- Ərazi ümumiliyi
- Ortaq dil
- İqtisadi həyatın ümumiliyi, yəni istehsalçılar arasında əmək mübadiləsi. Bu ölkənin iqtisadi həyatının birliyini formalaşdırır.
- Psixi davranış tərzii: adət-ənənələrdə, folklorda, bədii ədəbiyyatda, incəsənətdə özünü büruzə verir.
- Dövlət birliyi: Yeni dövr adlandırılan dövrlə bağlıdır. Bu da etnik qrupların vahid millətə çevrilməsi üçün müəyyən ərazilərdə birləşməsidir.

XX əsrin ilk illəri də Azərbaycanda milli ictimai düşüncənin təşəkkülü və təşkilatlanması prosesi idi. Bu dövrdə əhalinin sosial təbəqələşməsini sürətləndirən və milli icimai təfəkkürün formalaşmasına təkan verən amillər:

- Sənaye kapitalizmi: Kapitalist münasibətləri milli ictimai təfəkkürün formalaşmasına təkan verdi.
- Kənddə burjuaziya münasibətlərinin inkişafı: Milli burjuaziya ictimai şüurun oyanışına təkan verdi.

Belə ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri milli ictimai təfəkkürdə yeniləşmə hərəkətinin

başlandığı dövr idi. Yəni, bu dövr feodalizmdən kapitalizmə keçid dövrü idi. XIX əsrin II yarısında Azərbaycan tarixində sənayedə kapitalist münasibətlərinin təşəkkülü dövrü idi. XIX əsrin son rübündə milli müstəmləkə əsarətinə və feodal zülmünə qarşı mübarizə getdikcə güclənirdi. Kəndlilər vergi verməkdən boyun qaçırırdı. Kəndlilər sahibkarlara məxsus torpaqları ələ keçirir, hökumət məmurlarının, bəylərin evlərinə, malikanələrinə hücum edir, onları dağıdır, yandırır. Bəzən də sahibkarların özlərini öldürürdülər. Qaçaq hərəkatı “milli zülmə, zorakılığa, yerli mülkədar-bəy istismarına qarşı çevrilmiş”dir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan burjuaziyası yenidən formalaşmaqda idi. Millətin formalaşması üçün kapitalizmin inkişafı və bunun nəticəsi olaraq burjuaziyanın meydana çıxması, müxtəlif sosial təbəqələrin yaranması əsas amillərdən sayılır. Azərbaycan xalqının burjuva milləti kimi XX əsrdə formalaşmasına səbəb olan amillər:

- Kapitalizmin inkişafı
- Cəmiyyətdə sinfi təbəqələşmə yaranması prosesi
- Ərazilər arasında iqtisadi birləşmənin yaranması
- Vahid dil, mədəniyyət, ərazi bütövlüyü və s.

Əsas hissə: Millət kimi formalaşmaq üçün milli-mənəvi birlik, milli şüurun formalaşması əsas şərt idi. Məlumdur ki, millət məfhumunu təşkil edən əlamətlərdən biri milli özünüdərkdir. Milli özünüdərk özünün bu və ya digər millətə mənsub olduğunu şüurlu olaraq anlamaqdır. Azərbaycan tarixində XX əsr milli şüurun formalaşması, milli intibah uğrunda aparılan aramsız mübarizə dövrü idi. XX əsr “millətin mövcudluğu”, “özünü təsdiq etməsi” uğrunda gedən mübarizə dövrü idi. Qeyd edək ki, milli məfkurə, milli ideologiya dövlət və dövlətçilik əsasları olan, ətrafında müxtəlif xalqları, etnik qrupları, dinləri və müxtəlif dini qrupların birləşməsidir. Milli şüurun formalaşmasında milli mentalitetin rolu çox böyükdür. Xalqın, millətin mentaliteti həmin xalqın, millətin tarixi, keçmişi, bu günü ilə müəyyən edilir. Mentalitet kollektiv şüuraltı yaddaşdır. (U.Q.) Mentalitet “genetik kod”dur. (U.Q.) Mentalitet nəsildən-nəsilə ötürülən ənənə və davranış formalarının ali dərəcəsidir.

Milli özünüdərk şüuraltı oyanışdır. Milli şüurun oyanması da xalqın öz mədəni və etnik birləşməsinin dərk edilməsidir. Milli ideya isə cəmiyyətdə yaşayan insanların birlik formuludur. Milli ideologiya isə cəmiyyətin vahid məqsəd ətrafında səfərbər edilməsidir. Millət uğrunda mübarizə ideyası da milli birlikdən keçir. Milli birlik olmadan milli tərəqqi yolunu çıxmaq mümkün deyil.

Yaradıcılıq enerjisi yalnız əslə, kökə, milli-mənəvi məfkurəyə bağlı olduqda ədəbi ənənə poetik bəhrə verir. Milli şüuru oyatmaq, vətəndaş birləşməsinə və düşüncəsinə nail olmaq da M.Ə.Sabirin sənət kredosu, sənət konsepsiyası idi. Şair öz sənət kredosu uğrunda mübarizə və mücadiləyə “işin ibtidası”ndan-tərbiyədən başlamışdır. Sabirin tərbiyə məktəbində sinif və yaxud təbəqə, zümrə ayrışdırılış yox idi” . (6, 188) Yəni, Sabir millətin bütün təbəqələri arasında heç bir sinfi ayrışdırılış qoymurdu. M.Ə.Sabirin açdığı dava bəyliyə, ağıla, mülkədarlığa, kapitalizmə, şahlığa, sultanlıq kimi sinfi təbəqələşməyə qarşı deyildi. Sabir hər bir sinfi təbəqə nümayəndəsinə konkret situasiyadan konkret hərəkat və əməlinə görə qiymət verirdi.

M.Ə. Sabir “millət” anlayışını burjuaziya və proletariat, bəylər və kəndlilər, tacirlər və sənətkarlar və digər sosial təbəqələşmə şəklində vermirdi. Sadəcə olaraq Sabir satirasında müxtəlif sosial təbəqələrin ayrı-ayrı nümayəndələri tək-tək tənqid hədəfinə çevrilmişdir: vəkil, həkim, şair, avam, qəzetçi və s. M.Ə.Sabir əslində “ictimai yuxarılar”ı (ağaları, bəyləri,

intilgentləri..) ifşa yox, tək-tək tənqid edirdi. Bu tənqid də heç bir halda hansısa bir sosial təbəqəni, zümrəni təmsil edən tipi məhv etmək məqsədi daşımırdı. Sabir satirasının estetikasında ölümə məhkum olan milli sosial təbəqə yoxdur. Sabir yenicə yaranmaqda olan burjua münasibətləri zəminində meydana çıxan sosial təbəqə və zümrələri milli birlik uğrunda mübarizəyə səsləyirdi.

M.Ə.Sabir yaradıcılığında millət bütün sosial təbəqələri ilə birlikdə hədəf seçilmişdir. Sabirin tənqid hədəfi “ictimai yuxarılar” yox, millətin ictimai şüur yoxsulluğu idi. Heç bir sosial təbəqə vətəndaş yetkinliyi səviyyəsinə yüksəlməmişdi. Sabir ictimai şüur yoxsulluğuna qarşı mübarizəni təkcə “ictimai aşağılar” (fəhlələr, kəndlilər..) arasında yox, həm də “ictimai yuxarılar” (kapitalistlər, mülkədarlar..) arasında aparacağı vacib sayırdı. M.Ə.Sabir görürdü ki, ictimai şüur təkcə “ictimai aşağılar”da yox, həmçinin “ictimai yuxarılar”da da çatışmırdı.

Əslində Sabir ictimai və milli şüur yoxsulluğuna qarşı mübarizə aparırdı. Sabir ictimai-siyasi hadisələri ardıcılıqla izləyir, səlahiyyət sahiblərinin əməl və hərəkətlərini, düşüncələrini hər xalqın öz millilik baxımından analitik bədii təhlildən keçirirdi. Şahdan sultana, kapitalistdən mülkədara, fəhlədən kəndliyə qədər edilən tənqidin bir məqsədi vardı: “Vətənin, türk və müsəlman dünyasının tərəqqisi, gələcəyi uğrunda mübarizə, bunun üçün milli, türkçülük və ümmətçilik düşüncəsi nümayiş etdirmək zərurəti”ndən doğur. (6, 167) Şah da, sultan da, vəzir də, ali rütbəli ruhani də Sabiri ictimai mənafə, milli müstəqillik, türkçülük və islamçılıq düşüncəsinə sədaqət nöqtəyi-nəzərindən maraqlandırır.

M.Sabir milli şüurun inkişaf etməsi üçün elm, savad, təhsil, mədəniyyət uğrunda mübarizənin zəruriliyindən söz açır, bunu istiqbalın ümidi olaraq çıxış yolu hesab edirdi. Sabir satirasında millətin savadlanması, elm və təhsil uğrunda mübarizənin əməli nəticələri də əks olunmuşdur. Sabir satirası milli düşüncənin formalaşmasında, vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq uğrunda mübarizədə xüsusi rol oynayır. Sabir cəhalət dünyasını göstərməklə bərabər, ona müqavimət göstərən “güc”ü də mövcudluğunu müşahidə edir və bu müşahidəni elmdə, təhsil yolunda, məktəblinin obrazında görürdü.

M.Ə.Sabirə görə, cəmiyyət sıçrayışlar, yəni inqilablar yolu ilə deyil, həmçinin təkamül yolu ilə də tərəqqi edəcəkdir. Sabir xalqının milli şüurunu oyatmağı, onda həqiqi vətəndaş düşüncəsi formalaşdırmağı özünün əsas məramı kimi qəbul edirdi. Göründüyü kimi, M.Ə.Sabir satirada, yaradıcılığında inqilab yaratmışdır. Bu “inqilab uğrunda satira” deyildi. Sabir satirasında inqilaba çağırış ideyası yox idi. O, kütləni inqilabi mübarizəyə səsləmirdi. Əslində **Sabir şüurda inqilabdan danışırdı**. Sabir mənsub olduğu millətin sosial şüurunun oyanması, insanın özünü və millətini, milli varlığını dərk etməsi, vətəndaş kimi yetişməsi uğrunda mübarizə və mücadilə yolunu seçmişdir. Sabir milli tərəqqi uğrunda mübarizədən danışırdı. Bütövlükdə İslam dünyasının geriliyindən söhbət açır və yana-yana, vətəndaş ağrısı ilə bildirirdi ki, “bu cəhalət bizi odlarda yandırır, biz hələ bixəbər qalırıq”. (6, 202) Sabir mədəniyyətə, hüriyyətə yetişməyin çarələrini axtarırdı. Çarəni isə məktəbdə, təhsildə, maariflənməkdə görürdü.

Məktəb uğrunda mübarizə Sabirdə milli düşüncəni oyatmaq, xalqı cəhalət əsarətindən qurtarmağın, hüriyyətə yetişməyin, azad vətəndaş cəmiyyəti yaratmağın əsas yolu kimi mənalanırdı. Sabir satiralarında gələcəyə, istiqbala gedən yolun məktəbdən keçdiyini israrla vurğulanırdı. Sabir “məktəb uğrunda mübarizə”ni, “böyük vəzifə”, “ali məqsəd” hesab edirdi.

Biz əminliklə deyə bilərik ki, Sabirin “Hophopnamə”si əslində “Millətnamə”dir. “Hophopnamə”nin “Millətnamə” olmaq məramı “Məktəbnamə”dən keçir. (6, 203) .

İsa Həbibbəyli deyirdi: “Sabir dolaylı yolla məktəbi milli oyanışın, dirçəliş və tərəqqinin əsas

hərəkətverici qüvvəsi olduğu qənaətinədir” (6, 204) Məktəb Sabir yaradıcılığında çox mühüm sosial funksiya daşıyır. Bütün sosial təbəqələr, bütün nəsillər məktəb adlı məhək daşına vurularaq qiymətləndirilir. Çünki sənətkarın uğrunda mübarizə apardığı mili hərəkətin gerçəkləşməsinin əsas meyarı məktəbə münasibət idi. Milli tərəqqiyə gedən yol məktəbdən keçirdi. İlk növbədə, məktəblər açılmalı, məktəbin açılması zərurəti dərk olunmalı idi.

Sabir satirası məktəb ictimai şüuru formalaşdırmanın təməlini qoyan bir məbəd kimi təsəvvür edilməli idi. Sabir millətin ağ günə çıxmağında yolu məktəbdə, təhsildə görürdü. Sabir satirasında valideynin məktəbə, uşağın oxumasına münasibətinə son dərəcə ciddi əhəmiyyət verilməsinin əsas səbəbi bu idi. Amma ictimai şüurun formalaşdığı, fanatizmin hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə dünyəvi məktəbə etiraz ruhu çox güclü idi. Sabir satiralarına nəzər yetirsək görürük ki, təhsilə, elmə milli qurtuluş yolu kimi baxırdı.

Çünki Sabir milli ruhun tərbiyəsini, vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizəni işin təməlinə, yəni, uşaqlardan başlamağı vacib sayırdı. İstiqlal uğrunda mübarizənin təməlinin möhkəmliyini uşaqların düzgün tərbiyəsində görürdü. Sabir satirasında cəmiyyətdə gedən mütərəqqi proseslərin təmsilçisi olan insanı ictimai şüuru inkişaf etmiş vətəndaş kimi görmək istəyirdi.

Sənətkar milli qüvvələri bir araya gətirməklə irəliyə doğru hərəkətin mümkün olacağına inam bəsləyirdi. Sabir millətə xidmət edirdi. Əməli, fikri, düşüncəsi etibarlı ilə xalqa, millətə yaxın olan, onun tərəqqisi naminə çalışmış, çalışan hər bir fərd, şəxs Sabir üçün millət övladı, vətəndaşı idi. Sabir iqtisadi münasibətlərin tam formalaşmadığı bir cəmiyyətdə ictimai şüurda özünü göstərən naqislikləri tamamilə təbii sayırdı. Məqsəd də bu naqislikləri aradan qaldırmaq idi. “Millət necə tarac olur, olsun, nə işim var?!” deməklə, Sabirin məqsədi millətin dərdlərini, problemlərini göz önünə gətirmək, bu problemlərdən söz açmaq idi. Belə ki, başqa millətlərin tərəqqi yoluna qədəm qoymasından, bizim də bu yolla getmək vaxtımızın çatmasından söz açır. Bir millət olaraq düşüncəmizdəki naqisliyi bütün məsələlərə şəxsi mənafeyi baxımından yanaşmaq tendensiyasından əl çəkə bilməməyimizdən danışıq.

M.Ə.Sabirin hədəfi hər bir vətəndaşda vətəndaşlıq düşüncəsini formalaşdırmaqdır. Milli şüurun oyanışı vətəndaşlıq düşüncəsindən qidalanır. M.Ə.Sabir vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizə aparırdı. Sabir kəndli və mülkədar, fəhlə və kapitalist arasında heç bir fərq qoymurdu. Sabir yaxşı bilirdi ki, “ictimai aşağılar”da, “ictimai yuxarılar”da millətin öz övladıdır. Sadəcə olaraq Sabiri narahat edən hər iki təbəqənin milli və ictimai şüurdan məhrum qalmasıdır.

Nəticə: Göründüyü kimi, Sabirin milli tərəqqi, azad vətəndaş cəmiyyəti uğrunda mübarizəsi konsepsiya xarakteri daşıyırdı. Bu konsepsiyada bütöv millət övladlarına ayrılmış yer var idi. Hər təbəqənin, hər kəsin üzərinə düşən vəzifələr dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. “Sabirin əsas tərbiyə üsulu tənqid idi. Milli birliyə, oyanışa, tərəqqiyə mane olan hər cür əxlaqi və mənəvi naqisliyə qarşı kəskin tənqidi münasibət Sabir satirasının həqiqi milli məzmununu yaradır”. (6, 188)

M.Ə.Sabir satirasının tənqid pafosunda vətəndaşlıq amalına, türk, islamçılıq ideyalarına biganə olan, cəmiyyətin tərəqqisinə, dövlətçiliyin inkişafına əngəl törədən ayrı-ayrı səlahiyyət sahibləri tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Sabir satirasında “ictimai yuxarılar”a millət və din düşməni kimi yanaşmaq tendensiyası yoxdur. Sabirin apardığı mübarizə, onun milli, türkçülük və ümmətçilik ideali siniflər mübarizəsinin fəvqündə dayanır. Sabir yaradıcılığı ictimai şüurun, milli şüurun oyandırılması, şair və millət, şair və onun vətəndaşlıq vəzifələrindən ibarət idi. Sabir şeirində ictimai amal uğrunda xüsusi rol oynayırdı.

M.Ə.Sabirə görə, şair mütləq vətənpərvər olmalı və öz millətinə bağlı olmalıdır. **Sabir yaradıcılığının qırmızı xətti milli varlıq, milli kimlik uğrunda mübarizə idi.**

M.Ə. Sabirin poeziyası da milli intibah uğrunda mübarizədən doğulmuşdur. Sabirin poeziyası Azərbaycan xalqının millət kimi təşəkkülü və formalaşması dövrünün poeziyası idi. M.Ə.Sabir milli şüurun inkişaf etməməsindən narahat idi. Sabir satirasında da milli ictimai düşüncə nümayiş etdirə bilməyən çoxsaylı yuxarı təbəqə nümayəndələri ayrı-ayrılıqda kəskin tənqid hədəfinə çevrilmişdir.

M.Ə.Sabirin satirada böyük inqilab yaratması fikrini ilk dəfə irəli sürən Abbas Səhhət olmuşdur. “Bəli, Sabir satirada inqilab yaratmışdır, lakin bu “inqilab uğrunda satira” deyildi. Yəni “Sabir satirasında inqilaba çağırış ideyası yox idi və o, kütləni inqilabi mübarizəyə səsləmədi. Sabir şüurda inqilabdan danışırdı” Yəni bu, həqiqi inqilab yox, milli oyanışın, milli özünüdərk inqilabı idi. (6, 222-223) A.Səhhət deyirdi: “Sabir əfəndi millətdən ötrü çalışdı. O, aşıq idi. Ondən gördüyü tən və ləndən, təkfir və təhqirlərdən, yağış kimi üstünə yağan töhmət və nifrətlərdən əsla geri getməyib öz məsləkində kəməli-səbati-əzmlə davam etdi və sevgili millətinə xidmətdən bir an qafil olmadı” (6, 174) Bəli, Sabir həqiqətən millət aşıqı idi. Sabir yaradıcılığı Azərbaycan şeirində “böyük bir inqilab idi”.

Hər bir sənət əsərindəki novatorluq ənənəyə söykənir, onun üzərində yüksəlir. İstedad ənənədən gələn novator yanaşma ilə şərtlənir. Sabir satirası istər məzmun, istər forma baxımından klassik şeirə söykənir. Şair köhnə formaya öz istedadının gücü ilə yeni məzmun geyindirdi. Sabir satirası klassik Şərq, türk, Azərbaycan satirasının keçdiyi tarixi inkişaf yolu idi. Sabir həqiqətən “güldürə-güldürə ağıladan, ağılada-ağılada güldürən ” sənətkar idi.

Ədəbiyyat:

1. Ağazadə Yədulla Bəbir oğlu, Azərbaycan ədəbiyyatında satirik poeziyanın təşəkkülü və inkişafı, f.ü.e.dok. dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2013
2. Babayev Baba Maqşud oğlu, Azərbaycan realist nəsrində satiranın təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri (1850-1920), filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2012.
3. Qəhrəmanova Ulduz, M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d.dissertasiyası, Bakı, 2015
4. Mustafayev Məhəmmədli, Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı, 2021
5. Multikulturalizmə giriş, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, 2019
6. Salamoğlu T. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri, Bakı, 2021

В статье показано, что конец XIX – начало XX века стали периодом начала обновления национального общественного мышления. То есть этот период был периодом перехода от феодализма к капитализму. Вторая половина XIX века была в истории Азербайджана периодом становления капиталистических отношений в промышленности. Формирование национально-духовного единства и национального самосознания было главным условием становления как нации. Известно, что одним из признаков, составляющих понятие нации, является национальное самосознание. Национальное самосознание – это сознательное понимание своей принадлежности к той или иной нации. В истории Азербайджана XX век был периодом непрерывной борьбы за формирование национального самосознания и национального возрождения. XX век был периодом борьбы за «существование нации», «самоутверждение».

Пробуждение национального самосознания, достижение гражданского единства и мышления было художественным кредо и художественной концепцией М.А. Сабир. В работе М.А. Сабир мишенью выбрана нация наряду со всеми ее социальными слоями. Объектом критики Сабир были не «социальные начальники», а бедность общественного сознания нации. По сути, Сабир боролся с нищетой общественного и национального сознания. Цель М.А.Сабир – сформировать гражданское мышление у каждого гражданина. Пробуждение национального сознания питается мыслью о гражданстве. М.А.Сабир боролся за идею гражданства. Сабир не делал различия между крестьянами и помещиками, рабочими и капиталистами. Сабир очень хорошо знал, что он был собственным ребенком нации среди «социальных низших» и «социальных высших». Что беспокоит Сабир, так это то, что обе группы лишены национального и социального сознания.

По мнению М.А. Сабир, поэт должен быть патриотом и должен быть связан со своим народом. Красной линией творчества Сабир стала борьба за национальное существование и национальное самосознание. ОБЪЯВЛЕНИЕ. Поэзия Сабир также родилась в борьбе за национальное возрождение. Поэзия Сабир была поэзией периода становления и становления азербайджанского народа как нации. М. А. Сабир беспокоило отсутствие развития национального самосознания. В сатире Сабир объектом резкой критики стали многие представители высшего сословия, не сумевшие проявить национальное общественное мышление.

Ключевые слова: М.А. Сабир, гражданское общество, национальное самосознание, национальное сознание, классовый слой, национальное возрождение

It is shown in the article that the end of the 19th and the beginning of the 20th century was the period when the renewal movement in the national public thinking began. That is, this period was the period of transition from feudalism to capitalism. The second half of the 19th century was the period of formation of capitalist relations in the industry in the history of Azerbaijan. The formation of national-spiritual unity and national consciousness was the main condition for formation as a nation. It is known that one of the signs that make up the concept of nation is national self-awareness. National self-awareness is the conscious understanding that one belongs to one or another nation. In the history of Azerbaijan, the 20th century was a period of continuous struggle for the formation of national consciousness and national renaissance. The 20th century was a period of struggle for the "existence of the nation", "self-affirmation".

Arousing the national consciousness, achieving civic unity and thinking was M.A. Sabir's artistic credo and artistic concept. In M.A. Sabir's work, the nation was chosen as a target along with all its social strata. The target of Sabir's criticism was not "social superiors", but the nation's poverty of social consciousness. In fact, Sabir fought against the poverty of social and national consciousness. M.A. Sabir's goal is to form the citizenship mindset in every citizen. The awakening of national consciousness is nourished by the thought of citizenship. M.A. Sabir fought for the idea of citizenship. Sabir made no distinction between peasants and landlords, workers and capitalists. Sabir knew very well that he was the nation's own child in the "social inferiors" and the "social superiors". What worries Sabir is that both groups are deprived of national and social consciousness.

According to M.A. Sabir, a poet must be a patriot and must be connected to his nation. The red line of Sabir's creativity was the struggle for national existence and national identity. A.D. Sabir's poetry was also born from the struggle for national renaissance. Sabir's poetry was the

poetry of the period of formation and formation of the Azerbaijani people as a nation. M.A. Sabir was worried about the lack of development of national consciousness. In Sabir's satire, many representatives of the upper class, who could not show national social thinking, became targets of sharp criticism.

Keywords: M.A. Sabir, civil society, national self-awareness, national consciousness, class stratum, national renaissance

**CREATIVITY OF KHALIDA HASILOVA IN THE HISTORY OF
AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE (1950-1990)
AZERBAIJAN ÇOCUK EDEBİYATI TARİHİNDE HALIDA HASILOVA'NIN
YARATICILIĞI (1950-1990)
AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ XALİDƏ HASILOVA
YARADICILIĞI (1950-1990)**

Aygun Ahmadova

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Özet

Edebiyata hizmet, yazarın kimliğine göre değil, edebi eserinin başarısına göre değerlendirilir. Halide Hasilova'nın 20. yüzyıl Azerbaycan'ının nesir ve gazeteciliğinde yadsınamaz ve eşsiz bir yeri vardır. Sevgili yazarımız, Azerbaycan milli basınının gelişmesinde olduğu gibi edebi yaratıcılığında da maharetini esirgememiştir. Böylece 1923'te yayımlanmaya başlayan "Azerbaycan Kadını" dergisinin 25 yıl genel yayın yönetmenliğini yaptı. Bundan önce 6 yıl boyunca "Goyarchin" dergisinin genel yayın yönetmenliğini yaptı ve ilginç bir okuyucu kitlesi kazandı.(1966-1972) Ancak Khalida Hasilova sadece güzel bir yazar değil, aynı zamanda profesyonel bir gazeteci ve yetenekli bir yazardı. Editörlüğünü yaptığı dergilere baktığımızda ciddi bir yaratıcı yol görüyoruz. Azerbaycanlı bir kadının hayatı, mücadelesi, bilgeliği ve fedakarlığı bu derginin sayfalarında tam ve kapsamlı olarak yer almaktadır.

Halide Hasilova, Azerbaycan'ın sosyo-politik yaşamında 20. yüzyılın sonlarında yaşanan tarihi olayları derinlemesine deneyimlemiş ve karakteristik lirik plaklar yaratmıştır. Halida Hasilova'nın "Azerbaycan" yayınevi tarafından yayınlanan "Horuzlu desmal" adlı kitabında yazarın konuyla ilgili sekiz öyküsü yer almaktadır. Yazar, savaşın gidişatına ve bireysel savaflara ilişkin geniş ve kapsamlı bir açıklama yapma niyetinde değildi. Ancak her hikâyede savaşın yol açtığı acı gerçekler, dehşet ve trajediler okuyucuyu derinden düşündürüyor, yaşananlar üzerine düşündürüyor, nankör komşularla olan ilişkilerimizde ve davranışlarımızda fazlasıyla naif ve unutkan olduğumuzu hatırlatıyor. Halkımızın bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinde kanlı bir sayfa olan 20 Ocak olaylarına ithaf edilen "Yollara Düşen Kanlı Karanfiller" öyküsünü okumamak mümkün değil.

Kaderin gereği yurt dışında yaşamak zorunda kalan Nadir, memleketini bir an olsun unutmaz, geri dönüp çok sevdiği torununa kavuşmanın özlemini duyar. Sonuçta memleketine dönmenin, onun havasını solumanın mutluluğunu yaşayan insandır. Torunuyla tanışma fırsatı bulduğu için çok mutlu. Ancak Nadir adamı sokaklara saçılmış kırmızı karanfilleri ve karanfilden dokunan "halıları" görünce şok olur ve kırışık yanaklarından süzülen gözyaşlarını tutamaz. Şehitler Sokağı'nda torunuyla karşılaştığında gözleri kararır, bütün dünya karanlığa bürünür, yaşadığı acılar sırtını burkar, belini büker.. Yaşlı adam uzun süre sessiz kalır, sonra birdenbire ayağa kalkar ve pişmanlıkla inliyor: - "Keşke gelmeseydim." Özellikle on yıl boyunca Bakü'de kapı komşusu olarak bizimle birlikte yaşayan, bir zamanlar soframızın başında oturduğumuz Ermenilerin ailece bize karşı nasıl savaştıklarını anlatan bölümler özellikle etkilidir. "Keşke orada olmasaydın" hikayesi, Azerbaycanlı kadınların asaletinden, nezaketinden, bazen de bu niteliklerden doğan dramatik anlardan bahsediyor. Hikâyenin kahramanı Şahnaz Teyze, kapısına atılan erkek çocuğu alıp büyütür. Uykusuz geceler geçiren ve acı çeken yetişkin oğlan, annesine olan evlatlık borcunu iade etmeyi değil, onun servetine el koymayı düşünür. Bu konu, köye giren Ermeniler tarafından baygın bir şekilde dövülen anne Şahnaz'ın hastanede oğluyla görüşmesi ve konuşması sırasında ortaya çıkıyor. Biliyorsunuz

Şehnaz'ın kapısına kundakla atılan çocuk Ermeni cocukuymiş. Ermeni'nin karakterinin ve kötü niyetinin başından sonuna kadar ortaya çıkması gerekirdi, öyle de oluyor. Bu kitapta yer alan öykülerde Halide Hasilova, Hajar Hanım, gayretli kızlarımızın doğrudan savaşlara katılmasını, kardeşlerinin, nişanlılarının ve sevgililerinin gerisinde kalmamalarını gururla anlatıyor.

Anahtar kelimeler: *yazar, savaş, ciddi, ilgi, mücadele, dünya, tema*

Abstact

Service to literature is evaluated not according to the identity of the author, but according to the success of his literary work. Halide Hasilova has an undeniable and unique place in the prose and journalism of 20th century Azerbaijan. Our dear writer has not spared his skill in his literary creativity as well as in the development of the Azerbaijani national press. Thus, she was the editor-in-chief of the "Azerbaijani Woman" magazine, which started to be published in 1923, for 25 years. Before that, she was the editor-in-chief of the magazine "Goyarchin" for 6 years and gained an interesting readership. (1966-1972) However, Khalida Hasilova was not only a beautiful writer, but also a professional journalist and a talented writer. When we look at the magazines he edited, we see a serious creative path. The life, struggle, wisdom and sacrifice of an Azerbaijani woman are fully and comprehensively included in the pages of this magazine.

Halide Hasilova deeply experienced the historical events of the late 20th century in the socio-political life of Azerbaijan and created characteristic lyrical records. Halida Hasilova's book "Horuzlu desmal" published by "Azerbaijan" publishing house contains eight stories of the author on the subject. The author did not intend to give a broad and comprehensive account of the course of the war and individual battles. However, in each story, the harsh realities, horrors and tragedies caused by the war make the reader think deeply, think about what happened, and remind us that we are too naive and forgetful in our relationships and behavior with ungrateful neighbors. . It is impossible not to read the story "Bloody Carnations Falling on the Road", dedicated to the events of January 20, which was a bloody page in our people's struggle for independence and freedom.

Nadir, who had to live abroad due to fate, does not forget his hometown for a moment and longs to return and reunite with his beloved grandchild. After all, he is the one who experiences the happiness of returning to his country and breathing its air. He is very happy to have the opportunity to meet his grandson. However, when Nadir sees the red carnations scattered on the streets and the "carpets" woven from carnations, he is shocked and cannot hold back the tears flowing down his wrinkled cheeks. When he meets his grandchild on Martyrs Street, his eyes darken, the whole world turns dark, the pain he experiences twists his back and bends his back. The old man remains silent for a long time, then suddenly stands up and moans with regret: - "I wish I hadn't come." Particularly effective are the sections that describe how the Armenians, who lived with us as next-door neighbors in Baku for ten years and with whom we once sat at the table, fought against us as a family. The story "I wish you were not there" tells about the nobility, kindness of Azerbaijani women, sometimes dramatic moments arising from these qualities. Auntie Shahnaz, the hero of the story, takes in the boy thrown at her door and raises him. Spending sleepless nights and suffering, the adult boy thinks not of returning his filial debt to his mother, but of seizing her wealth. This issue arises when mother Şehnaz, who was beaten unconscious by the Armenians who entered the village, meets and talks with her son in the hospital. As you know, the child thrown at Şehnaz's door with swaddle was an Armenian child. The Armenian's character and malevolence should have been revealed from beginning to end, and so it is. In the stories in this book, Halide Hasilova and Ms. Hajar proudly tell how our diligent girls directly participated in the wars and did not fall behind their siblings, fiancées and lovers.

Keywords: *writer, war, serious, interest, struggle, world, theme.*

Ədəbiyyata xidmət müəllifin kimliyi ilə deyil, ədəbi əsərinin uğuru ilə qiymətləndirilir. İyirminci əsr Azərbaycan nəsrində və publisistikasında Xalidə Hasilovanın danılmaz və özünəməxsus yeri var. Sevimli yazıçımız ədəbi yaradıcılıqda olduğu kimi, Azərbaycan milli mətbuatının inkişafında öz bacarığını əsirgəməyib. Belə ki, “Azərbaycan qadını” (1923-cü ildən çıxmağa başlayıb) jurnalına 25 il baş redaktorluq edib. Ondan əvvəl isə 6 il “Göyərçin” jurnalının baş redaktoru vəzifəsində işləyərək maraqlı oxucu kütləsi qazanıb. (1966-1972) Bununla belə Xalidə Hasilova gözəl yazıçı olmaqla bərabər, həm də peşəkar jurnalist, bacarıqlı rəhbər işçi idi. Onun redaktəsi ilə çıxan jurnalları vərəqlədiyimizdə ciddi yaradıcılıq yolu görürük. Azərbaycan qadının həyatı, mübarizəsi, müdrikliyi, fədakarlığı bu jurnalın səhifələrində necə də dolğun və bitkin işıqlandırılıb.

Xalidə Hasilova 1920-ci ilin aprel ayında Zaqatala şəhərində anadan olmuşdur. Bu yerlərin füsunkar təbiəti, zəhmətkeş insanları onun xatirəsində dərin iz salmışdır. İlk və orta təhsilini doğma rayonda alan Xalidə Hasilova əvvəlcə Zaqatala Pedaqoji Texnikumunu bitirmiş, bir müddət Qımır kəndində müəllim işləmişdir. Sonra isə ali təhsil almaq üçün Bakıya gəlmişdir. Tale elə gətirmişdi ki, o, 1939-cu ildə Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuşdur. 1941-ci ildə müharibə başladığından Bakıya qayıtmış, təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. Ali məktəbi bitirdikdən sonra yenidən Zaqatalaya dönməyə Xalidə Hasilova bir müddət pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Xatirələrində yazırdı: “Orta məktəbdə oxuduğum illərdə şeirə maraq mənimlə birgə yaşayırdı. Bir müddət sonra isə çətin günlərimi təzahür etmək şeir yaradıcılığında mənə çətinlik törətdi. Nəsr əsərlərinə müraciət edərək, maraqlı yaradıcılıq yolunu işıqlandırdım”.

Xalidə Hasilova bədii yaradıcılığa gənc yaşlarında başlayaraq, uşaq yazıçısı kimi tanınmışdır. İlk maraqlı kitabı – “Kiçik hekayələr”i 1950-ci ildə işıq üzünə görüb. Ardınca “İlk məktub”, “Lalənin kitabı”, “İki yoldaş”, “Sular durulur”, “Ulduzlu papaq”, “Rəna evlərini axtarır”, “Dəniz çiraqları”, “Atlas yarpaqları”, “Yaşıl ayna”, “Çılçıraq” kitabları nəşr olunur. Əsərləri balaca oxucular tərəfindən maraqla qarşılanırdı.

Yazıçının hekayələrində daha çox dövrün məktəb həyatı, uşaqların maraq dünyası öz əksini tapıb. “Baba və nənə” hekayəsində baba öz nəvəsinə yaşillığı qorumaqdan danışır. Deyir ki, bir neçə il əvvəl bu yolun kənarında bir ağac əkib. İndi onun kölgəsində insanlar dincəlidir. Bir ağac da nəvəsinin əkməsini istəyir. “Ulduzlu papaq” hekayəsində isə kiçik Muradın atası müharibədən qayıtmayıb. Müharibənin ağır günlərində oğluna ulduzlu bir papaq göndərib. O da papağı əziz xatirə kimi saxlayır. Hər dəfə papaqa baxır və atasını yada salır. Müharibənin ağır və acılı günlərini xatırlayan yazıçı vətən və vətənpərvərlik mövzusunda müraciətinin səbəbini əsərlərində balaca oxucularına açıqlayır.

Müəllifin məktəb həyatından bəhs edən hekayələrində isə şagirdlərin tərbiyəsi, əxlaqi keyfiyyətləri, onların qarşılıqlı dostluq münasibətləri və ən başlıcası, biliyə maraq göstərmələri diqqət mərkəzində durur.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişaf dövrü Xalidə Hasilovanın yaradıcılığının parlaq dövrü kimi adlandırmaq olar. Onun uşaqlar üçün yazılmış hekayələri çoxluq təşkil edir. Yazıçının yaradıcılığı rəngarəngdir və mövzu dairəsi genişdir. O, həyat hadisələrinə dərinləndirən nüfuz edir, düşünərək seçir, daha xarakterli uşaq obrazları yaradırdı. Onu da qeyd etmək ki, yazıçı ən az toxunulan mövzulara müraciət edir, hər bir surəti özünəməxsus boyalarla boyayaraq onun xarakterini olduğu kimi göstərirdi. Onun “Sular durulur”, “Onun taleyi”, “Kaman”, “Çəhrayı rəng”, “Çətin yollar boyunca”, “Nəğməli Könül” və s. povestləri buna canlı misaldır. Müxtəlif nəşriyyatlarda çalışan Xalidə xanımın 20-dən artıq kitabın müəllifi olmuşdur. Bunlardan “Atlas yarpaqlar”, “Xatirə”, “Ana fəryadı” və başqalarını göstərmək olar.

Xalidə Hasilova rəngarəng yaradıcılığında mənəvi-əxlaqi mövzular da toxunub. “Ucqr bir kənddə” romanı bu mənada maraqlı nümunələrdəndir. Yazıcının gənclik illəri müharibə dövrünə təsadüf etdiyindən yaradıcılığında bu mövzulara da geniş yer verib və maraqlı nəsr əsərləri ilə yaddaşlarda qalıb. “Kaman” povestində müharibənin məşəqqətləri, ağırlı-acıları göz önünə gətirilir.

Əsərin qəhrəmanı Kələntər məktəb direktorudur. O, atalarının ölüm xəbərini alan məktəb şagirdlərinə qayğı ilə yanaşır. Onların evlərinə gedir. Babaları və anaları ilə görüşür. “Onun taleyi” romanı da müharibənin insan həyatına gətirdiyi çətinliklər və ayrılıqdan bəhs edir. Müharibə illərində öz doğma qızını itirən Mələhət xeyli vaxt onun həsrəti ilə yaşayır. Ancaq uzun ayrılıqdan sonra ana qızına qovuşur.

Xalidə Hasilovanın hekayələri gənclərimizin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında ədəbiyyatımız üçün vacib töhvədir. Bu hekayələrlə tanışlıq oxucuda belə bir inam, qənaət yaradır ki, haqq işimiz mütləq qələbə çalacaq, xalqımız müstəqillik yollarında inamla addımlayacaq, öz taleyinin, torpağının sahibi olacaqdır. Xalidə Hasilovanın nəsrinə xas olan bir konkretlik, fikrini mümkün qədər az sözlə ifadə etmək bacarığı var. Respublika teatrlarında müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş pyesləri bu fikrimizi bir daha təsdiq edir.

Xalidə Hasilova Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında XX əsrin sonlarındakı tarixi hadisələri dərinlən yaşayaraq səciyyəvi lirik lövhələri yaradıb. Xalidə Hasilovanın “Azərbaycan” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Xoruzlu dəsmal” kitabında yazıcının müharibə mövzusunda aid səkkiz hekayəsi toplanmışdır. Müəllif qarşısında müharibənin gedişinin, ayrı-ayrı döyüşlərin geniş, əhatəli təsvirini vermək məqsədi qoymamışdır. Lakin hər bir hekayədə acı həqiqətlər, müharibənin törətdiyi dəhşətlər, faciələr oxucunu dərinlən düşündürür, olub-keçənləri götür-qoy etməyə vadar edir, nankor qonşularla davranışında, münasibətdə vaxtilə həddən artıq sadələvh, unutan olduğumuzu yada salır. Xalqımızın müstəqillik, azadlıq uğrunda mübarizəsində qanlı səhifə olan 20 Yanvar hadisələrinə həsr edilmiş “Yollara yağın qanlı qərənfillər” hekayəsini həyəcənsiz oxumaq olmur.

Taleyn hökmü ilə qürbətdə yaşamağa məcbur olan Nadir kişi vətənin bir an da unutmur, geri qayıtmağa, canından çox istədiyi nəvəsi ilə görüşməyə can atır. Axır ki, Nadir kişi vətənə dönmək, onun havası ilə nəfəs almaq sədəti nəsib olur. Nəvəsilə görüşmək fürsəti əlinə düşdüyü üçün sevincdən yerə-göyə sığmır. Lakin Nadir kişi küçələrə səpələnmiş al qərənfilləri, qərənildən hörülmüş “xalılar”ı görəndə sarsılır, qırıqlı yanaqları ilə axan göz yaşlarını saxlaya bilmir. Nəvəsi ilə şəhidlər xiyabanında görüşəndə isə gözləri qaralır, bütün aləm zülmətə dönür, keçirdiyi iztirablar belini bükür, qəddini əyir..” Qoca xeyli susur, sonra birdən başını yuxarı qaldıraraq təəssüflə inildəyir: - “Kaş gəlməyəydin..”. “Xoruzlu dəsmal” hekayəsində yazıçı cəbhə həyatından ayrı-ayrı epizodlar da qələmə almışdır. On illərlə Bakıda bizimlə qapıbir qonşu kimi yaşamış, vaxtilə süfrəmizin yuxarı başında əyləşdirdiyimiz ermənilərin ailəlikcə bizə qarşı xəyanətini təsvir edən epizodlar xüsusilə təsirlidir. “Kaş sən də olmayaydın” hekayəsində azərbaycanlı qadınların nəcibliyindən, üzüyümşəqliyindən, bəzən bu keyfiyyətlərdən doğan dramatik məqamlardan bəhs olunur. Hekayənin qəhrəmanı Şahnaz xala qapılarına atılmış körpə oğlan uşağını götürüb böyüdür. Böyüyüb ərsəyə çatmış oğlan isə yuxusuz gecələr keçirmiş, əzab-əziyyət çəkmiş anaya övladlıq borcunu qaytarmaq haqqında yox, onun var-dövlətini ələ keçirmək barədə düşünür. Bu məsələ kəndə soxulan ermənilər tərəfindən huşu itirilənəcən döyülən Şahnaz ananın xəstəxanada oğlu ilə görüşü, söhbəti zamanı açıqlanır. Sən demə, qundaqda Şahnazın qapısına atılmış uşaq erməni körpəsi imiş. Erməninin xisləti, bəd niyyəti özünü əvvəl-axır bürüzə verməli idi və verir də. Bu kitabındakı hekayələrdə Xalidə xanım Həcər qeyrətli qızlarımızın döyüşlərdə bilavasitə iştirakından, öz qardaş, nişanlı və sevgililərindən geri qalmadıqlarından iftixar hissilə söz açır.

“Kəşfiyyat” hekayəsində tibb bacısı Leylanın ən qorxulu bir döyüş tapşırığını yerinə yetirməsindən, düşmən arxasına kəşfiyyata getməsindən, “İntiqam hissi güc gələndə” adlı

hekayədə döyüslərdə qəhrəmanlıqla həlak olmuş nişanlısını əvəz edən snayper Səmayənin igidliyindən iftixarla danışırlar. “Son nida”, “Məhəbbətdən yoğrulmuş qısqanclıq”, “Gözlənilməz zəng” hekayələrində isə erməni qəsbkarlarına qarşı ölüm-dirim vuruşlarında əsil cəsurluq nümunələri göstərən vətən övladlarının sədaqətindən, düşmənə sonsuz nifrətindən bəhs olunur. Xalidə Hasilovanın hekayələri gənclərimizin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması kimi vacib bir işə əvəzsiz töhvədir. Bu hekayələrlə tanışlıq oxucuda belə bir inam, qənaət yaradır ki, haqq işimiz mütləq qələbə çalacaq, xalqımız müstəqillik yollarında inamla addımlayacaq, öz taleyinin, torpağının sahibi olacaqdır.

Xalidə Hasilova bir sıra nəzəri məqalələrin də müəllifidir ki, onların əksəriyyəti uşaq ədəbiyyatı problemləri ilə əlaqədardır. Bunlardan “Uşaq ədəbiyyatında ədəbi tənqid haqqında”, “Gözəl duyğular”, “Uşaqlara yüksək keyfiyyətli əsərlər verək”, “Ədəbiyyat və tərbiyə” və s. göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, müəllifin əsərləri həyat materiallarının zənginliyi, üslub tərzini, yüksək ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə oxucuların marağına səbəb olub, eyni zamanda ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. X.Hasilova uzun müddət bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün bir sıra gözəl əsərlər yazmışdır. Yazıçı, həmçinin, tərcüməçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, türk və rus dillərindən V.Q.Korelenko, N.Tixonov, İ.P.Soto, Ə.Nesin və başqalarından tərcümələr etmişdir.

Xarici ölkələrdə dostluq cəmiyyəti nümayəndə heyətinin tərkibində Macarıstan, AFR, İsveçrə, İran və Yaponiya ölkələrində səfərdə olmuşdur.

“Mənəli həyatın dəyəri maneələri dəf etməkdə, çətinliklərə sinə gərməkdədir. Bəlkə də ona görə hər birimizin taleyi, ömür yolumuz özümüzə əzizdir”. X.Hasilovanın da ömür yolu bu çətinliklərdən keçib. Qəhrəmanları da özü kimi çətin taleli adamlardır. Sözüünü kövrək hisslər işığında deyən Xalidə xanım bir yazıçı kimi ədəbiyyat tariximizdə çox işlər görmüşdür. Xalqımızın haqq, ədalət mübarizəsi ilə bağlı əsərlər yazmışdır. Son olaraq onu demək istəyirik ki, Xalidə Hasilovanın müasirliyini heç vaxt itirməyən əsərləri və xatirəsi həmişə xalqımızın qəlbində yaşayacaqdır. Hörmətli, yazıçımız 1996-cı il, dekabrın 5-də Bakı şəhərində vəfat edib.

Ədəbiyyat

1. X. Hasilova. Kaman, B.: Gənclik, 1972. – 184 s.
2. X. Hasilova. Nəğməli Könül, B.: Gənclik, 1976. – 176 s.
3. X. Hasilova. Xatirə B.: Gənclik, 1978. – 127 s.
4. X. Hasilova. Xatirənin sorağında. B.: Yazıçı, 1983. – 240 s.

KONUŞMAMIZDA MANTIKSAL VURGU VE TONLAMANIN ROLÜ

Aynur Badalova

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi öğretmeni

ÖZET

Bir cümledeki kelimelerden birinin diğerlerinden daha güçlü olmasına mantıksal vurgu denir. Cümlelerin ayrı bölümleri, cümle üyeleri iletişimsel yükleme esasına göre düzenlenir. Makalede mantıksal vurgu bir cümlede yeni bir kelimeye her düştüğünde, özel bir anlam tonu oluşturduğu söylenmiş, konuşmacının etkileyici okumasında, konuşmasında, derslerinde ve konuşmalarında mantıksal vurguya uyulmasının büyük pratik öneme sahip olması araştırılmıştır. Bu vurguyla konuşmacı, okuduğu herhangi bir metinde ve ifade ettiği görüşte fikrin en önemli bileşeni olan belli bir alanı, bir yönü ayırmaya ve bunu özel bir tonla dinleyiciye geçirmeye çalışmasıdır.

Açar sözlər: mantık, düşünce, ses, yöntem, fikir, vurgu

ABSTRACT

When one of the words in a sentence is stronger than the others, it is called logical emphasis. Separate parts of the sentence, sentence members are arranged on the basis of communicative predicate. In the article, it is said that every time logical emphasis falls on a new word in a sentence, it creates a special tone of meaning, and it is investigated that the compliance with logical emphasis in the speaker's expressive reading, speaking, lectures and speeches is of great practical importance. With this emphasis, the speaker tries to distinguish a certain area, an aspect, which is the most important component of the idea in any text he reads and the opinion he expresses, and to convey this to the listener with a special tone.

Key words: logic, thought, voice, method, idea, emphasis

GİRİŞ

Bir cümledeki kelimelerden birinin diğerlerinden daha güçlü olmasına mantıksal vurgu denir. Cümlelerin ayrı bölümleri, cümle üyeleri iletişimsel yükleme esasına göre düzenlenir. Cümleyi oluşturan kelimelerin heceleri vurguya göre farklılaştığı gibi, cümledeki belli bir kelime iletişim yükü olan bir kelime diğerlerine göre farklı telaffuz edilir. Bu kelime, konuşmacının amacını dinleyicinin veya okuyucunun dikkatini çeken fonetik bir birim görevi görür. Bu tür kelimeler ve ya kelime kombinasyonları diğerlerinden daha güçlü telaffuz edilir ve mantıksal vurguyla vurgulanır. Dinleyicilerin ifade edilen fikirleri kolayca anlayabilmesi için kelimeleri ve cümleleri vurgulamak önemlidir. Doğru mantıksal vurgu, yalnızca belirli sözcükleri yüksek sesle söylemek anlamına gelmez. Çalışmalardan birinde denir: “Günümüzde, mantığın tümüyle özdeşlik öğretisine indirgenebileceği ya da en azından mantığın tümüyle özdeşlik üzerinde temellendirilebileceği yolunda önemli araştırmaların olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan özdeşliğin ise insan psikolojisine bağlı olduğu kadar, toplumsal bir evrimleşmenin de ürünü olduğu etnologların çalışmalarıyla desteklenen bir görüştür.” [3.]

Gerekli kelimelerin altı çizilmelidir. Gereksiz kelimeler vurgulanarak söylendiğinde söyledikleriniz dinleyiciler için anlaşılabilir olacak ve dikkatleri dağılacaktır. Materyal ilgi çekici olsa bile mantıksal vurgu doğru bir şekilde vurgulanmazsa, konuşma dinleyiciyi harekete geçmeye motive etmeyecektir.

Bir düşünce çeşitli şekillerde vurgulana bilir: sesi yükselterek, daha coşkulu konuşarak, düşünceyi yavaş yavaş, acele etmeden ifade ederek, düşünceden önce veya sonra (veya her ikisinde) duraklayarak, jestler ve yüz ifadeleriyle. Çoğu zaman bu yöntemlerin birkaçı aynı anda kullanılır. Bazı dillerde ses tonunuzu yükseltip alçaltarak bir noktayı vurgulaya bilirsiniz. Hangi yöntemin daha uygun olacağını belirlemek için malzeme ve koşullar dikkate alınmalıdır.

Mantıklı bir vurguyla ne söyleyeceğinize karar verirken aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurun. 1) Bir cümlede vurgunun hangi kelimelere geldiği sadece cümleye değil aynı zamanda bağlama da bağlıdır. 2) Mantıksal vurgu, yeni bir fikrin başlangıcını ve ya ana fikre geçişi belirtmek veya sadece akıl yürütmeyi yeni bir yöne taşımak için kullanıla bilir. Ayrıca muhakemenin sonucuna da dikkat çekilebilir. 3) Konuşmacı, konuya ilişkin kişisel tutumunu ifade etmek için mantıksal vurguyu kullanabilir. 4) Raporun ana noktalarını vurgulamak için uygun mantıksal vurgu da kullanıla bilir.

Bunun gibi mantıksal bir vurgunun kullanıla bilmesi için konuşmacının ve ya dinleyicilerin önünde okuyan kişinin konuyu iyi anlaması ve dinleyicilerin de bunu iyi anlaması konusunda samimi bir istek duyması gerekir. Soruna ne sebep ola bilir? Çoğumuz günlük konuşmalarda kendimizi açıkça ifade ede biliriz. Ancak başkası tarafından yazılan bir malumatı okurken hangi kelime ve ifadelerin vurgulanması gerektiğini belirlemek zor ola bilir. Önemli olan malumatı açıkça anlamaktır. Bunun için yazılanları dikkatlice incelemeniz gerekir. Bu nedenle, eğer size bir toplantıda okuma görevi verildiyse, iyi hazırlık yapmalısınız.

Bazı konuşmacılar seslerini öyle yükseltirler ki, dinleyiciler mantıksal vurgu yapmaya çalışırken azarlanmış gibi hiss ederler. Elbette, bu nadiren iyi sonuçlar getirir. Mantıksal vurgu doğal değilse konuşmacının dinleyicilerle kibirli bir şekilde konuştuğu izlenimi oluşa bilir.

Çoğunlukla tek tek kelimeleri değil, bir grup kelimeyi vurgulamak gerekir. Mantıksal vurgunun düştüğü bazı dillerde işaretlere bağlıdır ve öğrenciye bunlara özellikle dikkat etmesi önerile bilir.

Hangi kelimeleri vurgulamanız gerektiğini öğrenirken, danışman size bir sonraki adım olarak sadece cümleyi değil, tüm bağlamı düşünmenizi tavsiye ede bilir. Paragrafın ana fikri nedir? Bu, bireysel cümlelerde hangi kelimelerin vurgulanacağını nasıl etkilemeli? Makalenin başlığına ve okuduğunuz malumatın ilgili olduğu kalın harflerle yazılmış alt başlığa bakın. Hangi kelimelerin vurgulanacağını nasıl etkiliyorlar? Bunların hepsi dikkate alınması gereken faktörlerdir. Ancak çok fazla kelimeye güçlü bir vurgu yapmamaya dikkat edin.

Mantıksal vurguyu daha iyi kullanmanın bir başka ipucu da dinleyicilerinizin hatırlaması gereken önemli noktaları aklınızda tutmaktır. Mantıksal vurgu, kelimeleri ve ya cümleleri biraz vurgulayarak söylemeyi içerdiğinden, bir konuşmacı bu kelimeleri ve ya cümleleri çok yüksek sesle söyleye bilir. Müzik aleti çalmayı yeni öğrenmeye başlayan bir kişinin çaldığı notalara benzer. Ancak deneyim arttıkça, bireysel "notalar" güzelce çalınan "müziğin" bir parçası haline gelecektir.

Bazı temel bilgileri öğrendikten sonra deneyimli konuşmacılardan çok şey öğrenebilirsiniz. Vurguyu değiştirerek neler başara bileceğinizi çok geçmeden anlayacaksınız. Söylenen şeyin net bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için aksanları farklı şekillerde kullanmanın ne kadar değerli olduğunu anlayacaksınız. Mantıksal vurgulamayı ne kadar çok öğrenirseniz, o kadar iyi okuyup konuşacaksınız.

Mantıksal vurgunun yüzeysel bir incelemesiyle yetinmeyin. İyi bir konuşma yapmak için, mantıksal vurguyu iyi kullanana ve kulağa doğal gelene kadar üzerinde çalışın. Dolayısıyla mantıksal vurgunun temel koşulları olarak aşağıdakilere dikkat etmek gerekir:

- Bir cümledeki anahtar kelimeleri ve kelime gruplarını belirleyin. Bunları tanımlarken bağlamı göz önünde bulundurun.
- fikrinizi değiştirdiğinizi ve söylediklerinizde ciddi olduğunuzu belirtmek için vurgu kullanmaya çalışın.

Böylece, mantıksal vurgu bir cümlede yeni bir kelimeye her düştüğünde, özel bir anlam tonu oluşur. Konuşmacının etkileyici okumasında, konuşmasında, derslerinde ve konuşmalarında mantıksal vurguya uyulması büyük pratik öneme sahiptir. Bu vurguyla konuşmacı, okuduğu herhangi bir metinde ve ifade ettiği görüşte fikrin en önemli bileşeni olan belli bir alanı, bir yönü ayırmaya ve bunu özel bir tonla dinleyiciye geçirmeye çalışır.

EDEBİYAT

1. Dilek başerer. Mantıksal düşünmenin geliştirilmesine ilişkin bir araştırma. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Mart, 2019
2. <https://language.az/06161725.html>
3. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/357550>

İLETİŞİMSELLİĞİN VE KONUŞMANIN NORMATİFLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Aynur Badalova

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi öğretmeni

ÖZET

Konuşmacının ve dinleyicinin konuşma sürecine katılımı her zaman aynı değildir. Bir konuşma pratiğinde konuşmacı ve dinleyici neredeyse eşit şekilde çalışır: bir soru sorarlar, dinleyici cevap verir, konuşmacı fikrini ifade eder, muhatap ona karşı tutumunu ifade eder. Diğer bir konuşma biçiminde ise dinleyici, ihtiyaç ya da fırsat yokluğundan dolayı muhatabın konuşmasına müdahale etmez. Bu tür bir yorumlama ve dinleme, diyalojik ve monolojik konuşma biçimleri yaratır. Makale konuşmanın gereklilikleri, konuşma türleri ve özellikleri hakkında kapsamlı bilgi sağlar. Konuşmanın insan gelişimindeki rolü, çocuklarda konuşma oluşumu süreci burada yansıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: dinleyici, konuşma süreci, kelime, deneyim, düşünce

ABSTARCT

The participation of the speaker and the listener in the speech process is not always the same. In a speaking practice, the speaker and the listener work almost equally: they ask a question, the listener answers, the speaker expresses his opinion, the interlocutor expresses his attitude towards it. In another form of speech, the listener does not interfere with the interlocutor's speech due to lack of need or opportunity. This type of interpreting and listening creates dialogic and monologic forms of speaking. The article provides comprehensive information about speech requirements, speech types and features. The role of speech in human development, the process of speech formation in children are reflected here.

Key Words: listener, speech process, word, experience, thought

GİRİŞ

Konuşmanın insan yaşamında oynadığı rolü herkes bilir. Doğrudan düşünme ile ilgili olan konuşma sayesinde insanlar birbirlerini sadece anlamakla kalmaz, aynı zamanda düşünce ve duygularını, istek ve ihtiyaçlarını da ifade ederler. "Konuşma, insanlar arasında güçlü bir etki aracıdır. Konuşma mükemmel olduğunda, mantıklı ve açık bir ifade şeklinde onayını bulduğunda, karşı tarafın kalbine giden yolu bulabilir ve aynı zamanda karşı tarafı boyun eğdirir ve iletişim kurmaya teşvik eder. rahatlayın ve bir ilişki kurun" (3).

Herhangi bir dilde, insanlar arasındaki iletişim, kelimeleri ve cümleleri doğru telaffuz edebildikleri zaman gerçekleşir, çünkü bazen fikir anlaşılmaz kalır veya kelime ve kelime öbeklerinin yanlış telaffuz edilmesi nedeniyle anlam bozular. Bu nedenle çocuğun dilini açtığı andan itibaren konuşmanın gelişimi ile birlikte doğru telaffuz alışkanlığının oluşmasına özen gösterilmesi önemlidir. Bir kişinin kullandığı kelimenin anlamından çok daha fazlasını söyleyebileceğini, ancak bir kişinin fikrini başkalarına yeterince doğru ve hassas bir şekilde verebilmesi, onu etkileyebilmesi, doğru anlaşılabilmesi için yazmıştır. dile iyi hakim olmalıdır. Doğru konuşma, seslerin ve kelimelerin doğru telaffuzunu, kelimelerin kesin kullanımını ve

fikirlerin doğru ifade edilmesini gerektirir. Konuşma seslerinin doğru telaffuzu, konuşmanın ses kültürü çalışmalarının bir parçasıdır. S.Hüseyinov söylemiştir: "Konuşma nezaketi, edebi dilin kurallarına üst düzeyde hakim olmak, dilimizin fonetik normlarını beklemek, zengin bir kelime dağarcığına sahip olmak ve sanatsal dil araçlarına hakim olmakla sağlanır" (1. s. 68).

Anadilde konuşmayı öğrenmenin en zor yanı, tek tek seslerin artikülasyonunda ustalaşmaktır. Konuşma sesleri, eklem organlarının gerekli koşullar altında belirli bir duruma gelmesi sonucu oluşur. Bir çocuk bunu veya bu ses kompleksini bir kelime olarak algıladığında, bu kelimeden kaynaklanan kas ve ses hissini hatırlar. Konuşmayı duyma becerisinin kazanılması, iyi fonemik işitmeyi, yani anadildeki tüm sesleri doğru duymayı, yakın sesleri telaffuzlarına göre ayırt etmeyi sağlar. Dilin ses yönü yavaş yavaş ustalaşır. Taklitlerin dilin ses yönüne hakim olmadaki rolü büyüktür. Deneyimler, bazen çocukların konuşma sesini ayrı ayrı, tek başına telaffuz ettiklerini, ancak kelime içinde doğru kullanmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle, çocuklara herhangi bir sesi farklı konumlardan karakterize eden (kelimenin başında, ortasında ve sonunda sesi veren) egzersizler vermek gerekir. Doğru telaffuz, çocuğun günlük aktivitelerinde öğretilmelidir.

Artikülasyon aparatını, nefes almayı ve duymayı geliştirmek ve iyileştirmek için konuşma seslerinin doğru telaffuzu üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin dil ve dudak kaslarının gelişiminde simülasyon üzerine çeşitli oyunlar kullanmakta fayda var. Doğru ses telaffuzuna hakim olmayan çocuklarla bireysel çalışma yapmak da olumlu sonuçlar verir. Çocuklarla bireysel olarak ilgilenmek için zaman ayırmaya gerek yoktur. Tüm çocuklarla birlikte çocukların aktivitesini sağlarken, öğretmen onlara daha çok hitap eder, sunulan alıştırmayı daha sık tekrar etmeye davet eder veya o çocuğa oyun sürecinde gerekli sesin telaffuzunu içeren rolü sunar vb.

Sesli konuşma kültürü, şiir, hikaye, masal, bilmece, bilmece, bilmece, atasözü, didaktik oyun, gezi vb. onu kullanmak uygundur. Çocuklara şarkılar, şiirler, hikayeler, masallar, sayma, bilmeceler, bilmeceler, atasözleri vb. öğretilir. Öğretim, onların konuşma gelişimini, tek tek seslerin ve kelimelerin doğru telaffuzunu, zihinsel yeteneklerinin gelişimini, manevi dünyalarının zenginleşmesini ve anlamalarının kolaylaşmasını etkileyen temel araçtır. Her yaş dönemi için seçilmiş hikayeleri okumak, çocukların fonemik işitme yeteneği, bakış açısı, konuşma ve doğru telaffuz gelişimi için önemlidir. Öğretmenin net diksiyonu, doğru telaffuzu, konuşmanın ifadesi, tonlaması vb. Medyanın çocuklar üzerinde duygusal bir etkisi vardır ve tıpkı öğretmenler gibi konuşmaya heveslidirler. Öğretmen ses taklidine olanak sağlayan basit öyküler uydurabilir. Ormana yürüyüş hikayesinde kuş sesinden, nehir sesinden, ağaç sesinden, böcek sesinden bahsetmek mümkündür.

Küçük şiir parçalarını ezberlemek (mekanik bir süreç olsa bile) çocuklarda doğru telaffuz alışkanlığının oluşmasına yol açar. Doğru telaffuz normlarının öğretiminde şiirin yararlılığını şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

- şiir çabuk dikkat çeker;
- şiirdeki hata hemen fark edilir;
- şiiri ezberlemek, doğru telaffuzu birçok kez tekrar etmeyi gerektirir;
- şiir mecazi olarak algılanır, yüksek duygusal etki yaratır;

Konuşma seslerinin net telaffuzu aynı zamanda onları üreten eklem organlarının durumuna ve hareketine de bağlıdır. Okul öncesi dönemde artikülasyon aparatındaki bozukluklar daha sonra da devam edebilir. Bu nedenle çeşitli konuşma materyallerinde öğrencinin telaffuz edemediği sesi güçlendirmek gerekir. Dilin esnekliğini geliştirmeye yönelik egzersizler,

dudakların esnekliğini sağlamaya, alt çeneyi belli bir pozisyonda tutmaya yönelik egzersizler, doğru nefes almaya yönelik egzersizler vb. Bu tür işleri dikkatli ve tutarlı bir şekilde yürütmek önemlidir. Konuşma sesi kültürü ayrıca öğrencilerin iyi bir diksiyon kazanmasını gerektirir. Öğretmenin örnek konuşması bunun temel şartıdır.

Ancak doğru telaffuz normları bir veya birkaç derste öğrenilemez. Bu uzun bir süreçtir ve eğitim yılları boyunca sürdürülmelidir. Ancak öğretmenin uzun ve tutarlı çalışması sonucunda öğrenciler okuma ve telaffuzda yaptıkları hataları düzeltebilirler. Bazen öğretmenlerin kendileri edebi telaffuz kurallarına uymazlar. Sonuç olarak, sınıftaki öğretmen ve öğrenciler apay bir dilde ve sınıf dışında kendi lehçelerinde veya edebi telaffuz normlarına göre konuşmaya başlarlar.

Kelimenin ana konuşma birimi olduğu bilinmektedir. Öğrencinin kelimenin ana içeriğine hakim olması, kelime çalışmasının ana halkasıdır. Söz varlığının büyük bölümü dilimizde yeni sözcüklerin oluşmasına temel oluşturur. Temel söz varlığı içerisinde yer alan sözcükler, herkes tarafından anlaşılan genel, gerekli, yaşamsal kavramlardır. Ancak dilde sürekli olarak yeni kelimeler oluşturulmakta ve bunların bir kısmı eskimekte ve dilin ana stokunu terk etmektedir. Temel kelime dağarcığından belirli sayıda kelime düzenli olarak çocukların aktif kelime dağarcığına girer. Dilimizin söz varlığında yer alan terimler, diyalektizmler, argo, arkaik sözcükler ve yeni sözcükler-neolojizmler gibi sözcük grupları dilimizin söz varlığının ek bölümünde yer almaktadır. Azerice dil derslerinde bu kelimelerin yavaş yavaş öğrencilerin kelime dağarcığına girmesi veya anlamlarının anlaşılması için özel çalışmalar yapılmalıdır. Bazen çocukların konuşmalarında düzenli olarak kullandıkları kelimelerin yanı sıra anlamını bildikleri ancak konuşmalarında çok az kullandıkları veya hiç kullanmadıkları kelimeler de vardır. Bu tür kelimeler, öğrencilerin aktif olmayan kelime dağarcığını oluşturur. Bu tür kelimelerin anlamı öğrenciler tarafından yavaş yavaş bilinir hale gelir. Böylece etkin olmayan sözcük dağarcığı pahasına etkin sözcük dağarcığı zenginleştirilir. Genel olarak, kelime dağarcığı çalışması şunları içerir:

1. Öğrencilerin dilimizin söz varlığını edinmesi;
2. Yeni bir kelimenin anlamı üzerinde çalışın;
3. Öğrenilen yeni kelimenin anlamını netleştirmeye çalışın;
4. Sözlüğün etkinleştirilmesi üzerinde çalışın
5. Kelime hataları üzerinde çalışın

İlköğretim sınıflarında konuşma gelişimi üzerine yazılan tüm çalışmalarda, konuşma gelişiminin ana yönleri üzerine yapılan çalışmaların nihai sonucunun iletişimsel konuşmanın gelişimi olduğu gösterilmektedir. Dolayısıyla, konuşma gelişiminin en yüksek aşaması iletişimsel konuşmadır.

İlk öğretim düzeyinde “Dinleme, Anlama ve Konuşma” içerik satırına göre öğrenciler, konuşmacının fikrini dinleyip anlamak ve bu konudaki görüşünü ifade etmek üzere eğitilirler. Öğrencilere, bilgi kaynaklarından alınan bilgilere eleştirel yaklaşma, ana fikri ikincil fikirden ayırma ve inandırıcı bir şekilde sunma alışkanlığı kazandırılır. Konuşma akıcılığının geliştirilmesine yönelik çalışmaların görevleri şu şekilde tanımlanmaktadır.

Sanat eserleri de bize varoluş hakkında bilgi verir. Bu eserler, varoluşu figüratif olarak yansıtmaları nedeniyle diğerlerinden ayrılır. Sözlü konuşmanın gelişimi adlı kitapta verilmiştir: "Edebi bir metnin (eserin) okuyucu-icracısının her zaman bir görevi vardır: dinleyicileri etkilemek. Bu da okunan metnin özünü, fikir-içerik değerini dinleyicilere

aktarmakla mümkündür. Bu görevi yerine getirebilmek için ilk derslerden itibaren sesleri doğru kullanabilmek, açık ve akıcı okuyabilmek gerekir” (2. s. 89).

Sanat eserlerinde düşünce ve duygular, kahramanlar, tavırları, çalışmaları ve mücadeleleri anlatılır. Bu eserlerin öğretiminde çeşitli terimler kullanılmaktadır. Örneğin, bir katılımcı, sanatsal bir görüntü, bir kahraman, bir karakter, mecazi bir kelime, mecazi bir ifade, mecazi bir imaj vb. Ancak bu kavramların içeriği çoğu zaman açıklanmaz. İlköğretim sınıflarında, sanatsal bir imaj üzerinde çalışma süreci, kelime dağarcığı üzerinde çalışmanın bir parçası olabilir. Böylece bir sanat eserini okumak, eserde anlatılan memleketin hayat gerçeklerini, olaylarını, eylemlerini, doğal tasvirlerini derin ve kapsamlı bir şekilde anlamak ve ifade etmek demektir.

Edebiyatımızın bir söz sanatı olması, öğrencileri ana dilimizin söz varlığı ile iletişime bağlaması, yazar ve şairlerin örnek diliyle tanıştırması bir bütün olarak kişilik oluşumunun önemli görevlerinden biridir. Okullarda okunmak üzere seçilen metinler özel olmalıdır. Tüm türler - kısa öyküler, sanatsal denemeler, lirik şiirler, masallar, eski hikayeler, laylalar, destanlar da burada sunulmaktadır.

EDEBİYAT

1. S. Hüseyinov. Konuşma kültürü. Bakü, 2010 (240 sayfa)
2. ADNSU. Sözlü konuşmanın gelişimi. Bakü, 2017 (152 sayfa)
3. <https://modern.az/az/news/84153>

**METHODS OF DETERMINING THE RELIABILITY OF INFORMATION IN THE
PROCESS OF CONDUCTING SCIENTIFIC RESEARCH IN UNIVERSITY
LIBRARIES**

Mammadova Sevda

**Baku State University, Information and document management faculty, Azerbaijan,
ORCID 0000-0001-9469-5744**

Abstract

Currently, information plays a key role in the world, and reliability is the main basis of information. Without it, information loses its completeness and reliability. Before starting to study the document, it is important to determine how complete and reliable the information in this document is. To determine the reliability of information, it is necessary to determine the source, different sources have different degrees of reliability of information.

The rapid development of information and communication technologies, their penetration into our lives, at the same time, the rapid increase in the flow of information, the wide use of various forms and methods of information service to satisfy user needs, and the proliferation of various service forms and methods bring to the fore the problem of the credibility of information. Therefore, the main goal of scientific research is to analyze information sources, identify reliability methods, and identify mechanisms that confirm the authenticity of information stored in information resources and allow verification.

Keyword: University libraries, Reliability of information, Determination of credibility

In general, this problem is more pronounced in academic libraries. Because if we take into account that one of the main tasks of university libraries is the process of organizing scientific research activities, in which meeting the needs of users of these libraries with more prompt and reliable information is the main condition.

It should be noted that the reliability of information is included in the general principles and requirements of state information resources and systems. First of all, it is necessary to understand which information is reliable and why this not reliable and to be able to distinguish between them.

An absolute step we want to emphasize what is fact-checking and evaluation to confirm the accuracy of the information – Any factual and statistical data has a source. Linking to the source allows the reader to evaluate the facts. The result of the scientific inaccuracy and credibility of the message is that the author did not fully include the information in the information. Two cases can be distinguished here: the author himself does not have all the information - he does not have enough knowledge about the topic, or the author deliberately hides part of the information from the consumer.

Nowdays, the Internet is attracting more and more people as one of the most popular sources of information, not only from books, encyclopedias, newspapers, but also from television and radio messages, in terms of simple and convenient searching, which takes less time to get information.

Internet technologies are constantly developing, and as a result, new services and information resources are increasing, regional, social and age restrictions are being eliminated, and the readership is expanding. The Internet is one of the most accessible ways to express one's opinion, speak and publish information about any issue. It attracts people who want to share the information they have. Because publishing information on the Internet does not require any special knowledge and skills, nor more time and financial costs. The Internet is a free access zone where every person can fill the information space with one or another information. Everyone is free to post the information they want on the Internet, which is an environment that ensures equality of communication between people.

On the ever-evolving Internet, there is a wide variety of material that varies in accuracy, reliability, and importance. Unlike most traditional media (books, magazines, etc.), information is not required to be verified or filtered before it is published on the Internet.

However, despite the undeniable positive aspects, the information on the Internet is unreliable and chaotic, the justification of various statements is wrong, the interpretation of facts can be distorted.

Therefore, you can not blindly trust the information from the World Wide Web, first of all, we need to learn how to check the reliability.

For example, Wikipedia, the free encyclopedia, has recently become so popular that the information published on these wikis may be unreliable. Because everyone from a researcher to an elementary school student has the ability to edit these articles. So, how to check the information presented on the Internet?

First of all, it is necessary to understand what information is reliable and what is not reliable and to be able to distinguish between them.

So, to navigate the world of information and be able to distinguish reliable information from unreliable information, you need the following:

- have competent information retrieval skills,
- a clear understanding of what to find on the Internet,
- form the search query correctly,
- examine information sources,
- learning to select and evaluate information critically,
 - check for factual errors,
 - learning the syntactic plan;
 - information activity,
 - the logic of its construction,
 - information structure,
- to separate scientific from non-scientific arguments,
 - must be able to distinguish right from wrong.

At the same time, it is appropriate to compare the importance of any information with the main headlines related to a certain issue, if there is a lack, to refer to additional literature, other sources of information, to systematize information, to search for hidden meaning. Finally, you should pay attention to the source, find out the rating and reputation of the source, find out

about the author of this information, search for other sources and check the information of interest. Linking to unverified sources, including Wikipedia, blogs and other such sources is extremely dangerous. However, it is possible to rely on official documents, websites and their press releases.

The status of a scientific article is determined by the status of the scientific journal in which the article is published. The journal must have an international ISSN index. So, output data confirming a certain fact should not be a personal product-publication. The scientific level of a scientific journal is determined by its inclusion in relevant scientific reference systems. If we are talking about the scientific systems of Azerbaijan, this is the "List of leading peer-reviewed scientific journals and publications in which the main scientific results of dissertations must be published in order to receive the degree of Doctor of Science and candidate of science" and the list of AAK (RSCI). The higher the journal's impact factor, the higher the scientific value of its publications, and therefore its reliability is considered high.

The next most important parameter for evaluating the reliability of information is authorship. To paraphrase a well-known phrase, we can express it as follows:

"Tell me who the author is, and I'll tell you what this information is worth." The higher the status of a scientist in the world of science, the higher the degree of credibility and value of his information. The status of a scientist is defined both by traditional features: academic degree, name, awards, and also by innovations related to computer technology, such as the citation index. In modern times, many bibliometric indicators are used in the quantitative assessment of the importance of scientists' research, the importance of scientific articles and the reputation of journals, and the scientific activity of organizations. These include the number of publications, total number of references, citation index, Hirsch index (h-index), impact factor (IF), etc. such indicators can be noted. Despite its many shortcomings, the impact-factor and citation index are of great importance for evaluating the level of journals, the quality of articles and the success of scientists. The importance of a published article depends on the journal in which it is placed. The reputation of a scientific journal can be determined on the basis of expert evaluation (ie qualitative) and quantitative criteria (impact factor and citation index). Scientific citation index, that is, the number of references to an article in other publications, is considered one of the important quantitative criteria today. The citation index refers to the total number of references to the articles of a scientist (scientific institution) over the years. Citation index is a measure of importance of the scientific works of any scientist or scientific institution. The citation index is one of the most widespread scientific metrics used in the field of science in many countries. The citation index is an indicator that evaluates the value of an article. This indicator is calculated on the basis of subsequent publications that refer to that article. An alternative to the citation index is the impact-factor evaluation of scientific journals.

**DELIMITATION OF MODERNISM-POSTMODERNISM IN TURKISH
LITERATURE**

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA MODERNİZM-POSTMODERNİZM DELİMİTASİYASI

AYTEN TAGIYEVA

Xülasə

“Ədəbiyyatda roman tədqiq etməyin ayrıca çətinliyi vardır. Bu onun bənzərsiz quruluşundan qaynaqlanır. Roman inkişafını davam etdirən, hələ də tamamlanmayan janrdır” - söyləyən tədqiqatçı Bakhtin roman janrının elastik quruluşunun onun müasir dövr navator yazıçıların dil imkanlarına uyğunlaşa bildiyini dilə gətirmişdir. Elə buna görə də roman janrı yaranandan bu yana bütün cərəyanlara aid xüsusiyyətlərə asanlıqla uyğunlaşa bilmişdir. Roman janrının bədii əsnəkliyi yazıçıya imkan verir ki, özündən əvvəl olan bütün nəsr nümunələrindən təsirlənib yeni əsər yaratsın. Elə buna görə də tədqiqat işinin əsas obyektı roman janrıdır.

XIX əsrdə TənziMAT dövründə mədəni dəyişim ilə əlaqədar əsası qoyulan türk roman janrının dünya ədəbiyyatında yaranma tarixi XVII əsrə qədər gedib çıxırdı. Böyük tarixi yol keçmiş mədəni, sosial-iqtisadi və s. tərəfdən hər gün inkişaf edən Qərb toplumunda roman dəyişimi zəruri idi. Buradan aydın olur ki, dünya ədəbiyyatında üç əsrlik yol keçmiş roman janrında olan bütün dəyişikliklər türk ədəbiyyatında bir əsr ərzində baş vermişdir.

Yıldız Ecevit, Berna Moran kimi ədəbiyyat nəzəriyyəçilərinin elmi əsərlərindən aydın olur ki, türk ədəbiyyatında postmodernist xüsusiyyətlərin olduğu roman yazarları Oğuz Atay, Orxan Pamuk, Həsən Ali Toptaş, Mətin Kaçan, Lətifə Tekin, Bilgə Karasu, Murad Gülsoy, Əlif Şəfəq, Səma Kaygusuz, İhsan Oktay Anar, Sürəyya Evrəndir. Türk ədəbiyyatında modernizm XX əsrin ikinci yarısında yaranmış və postmodernizmlə paralel inkişaf etmişdir. Yuxarıda adı çəkilmiş çağdaş dövr yazarlarının bəzilərinin yaradıcılığında eyni zamanda həm modernist, həm də postmodernist əsərlər vardır. Elə bu səbəbdən də, türk romanının realizm, romantizm və daha sonralar modernizmdən postmodernizmə qədər olan keçid yolu o qədər də asan olmamışdır. Bu səbəbdən tədqiqat işinin mövzusu olduqca aktualdır.

Açar sözlər: postmodernizm, roman, intertekstuallıq, metatəhkiyə, türk ədəbiyyatı

Abstract

"There is a special difficulty in studying a novel in literature. This is due to its unique structure. The novel is a genre that continues its development and is not yet completed," said the researcher Bakhtin, who expressed that the flexible structure of the novel genre was able to adapt to the language capabilities of modern novelists. That is why the novel genre has been able to easily adapt to the characteristics of all trends since its inception. The artistic flexibility of the novel genre allows the writer to create a new work influenced by all the prose examples before him. That is why the main object of the research work is the novel genre.

The history of the emergence of the Turkish novel genre in world literature, which was established due to the cultural change experienced during the Tanzimat period in the 19th century, dates back to the 17th century. Cultural, socio-economic etc. that have gone a long historical way. A new change was necessary in Western society, which was developing day by day in many aspects. It is understood from here that all the changes that have occurred in the novel genre in world literature for three centuries have also occurred in Turkish literature in one century.

From the scientific studies of literary theorists such as Yıldız Ecevit and Berna Moran, novelists with postmodernist features in Turkish literature are Oğuz Atay, Orkhan Pamuk, Hasan Ali Toptaş, Matin Kaçan, Latifah Tekin, Bilga Karasu, Murad Gülsoy, Alif Shafaq, Sama Kaygusuz, İhsan Oktay Anar, Süreyya Evren. Modernism in Turkish literature emerged in the second half of the 20th century and developed parallel to postmodernism. Some of the above-mentioned contemporary authors have both modernist and postmodernist works in their works. For this reason, the transition of the Turkish novel from realism, romanticism and later modernism to postmodernism was not so easy. For this reason, the topic of the research work is very relevant.

Keywords: postmodernism, novel, intertextuality, metafiction, turkish literature

UNIVERSAL CHARACTER OF CONCEPTUAL METAPHORS. CULTURAL
FEATURES OF THEIR USAGE

KAVRAMSAL METAFORLARIN EVRENSEL KARAKTERİ VE ONLARIN
KULLANIMININ KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

ELNARA PUTAYEVA

Ph.D., Azerbaijan University of Languages, Baki, Azerbaijan.

<https://orcid.org/0000-0002-1719-1670>

ÖZET

Temelde ve doğrudan kişinin fiziksel deneyimiyle ilgili olan metaforlara genellikle “evrensel veya birincil metaforlar” adı verilmektedir. Bu tür metaforlardaki kaynak alanı genellikle çevremizdeki dünyadaki nesnelere, insanın mekan algısına vb. atıfta bulunur. Etrafımızdaki nesnelere şekilleri ve boyutları, uzaydaki konumları, kokuları ve tatları, uzaydaki hareketleri hakkındaki bilişsel fikirlerimizi içerirler: sıcaklık, parlaklık, tutma veya kesme yeteneği gibi temel işlemler, açlık veya stres gibi gerçek duyular vb. Hedef alanı kaynak alanıyla ilgili bir nesne veya olguya ilişkin öznel algımızı ifade eder. Bu tür metaforlar çoğunlukla evrensel ise, o zaman kültüre göre veya aynı kültür içinde değişen, temel metaforların geçtiği bir tür filtreleme olan çok sayıda kavramsal metaforun olduğu varsayılabilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise kavramsal metaforların tek bir kültür içerisinde uygulanması ve kişiden kişiye değişiminin dikkate alınması sorunudur.

Duygularla ilgili kavramsal metaforlar zamanla değişebilir. Ayrıca, kavramsal metaforlar kişisel deneyimlere bağlı olarak kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Örneğin bir doktor, mesleğiyle ilgisi olmayan konularda yaptığı bir konuşmada mesleki faaliyetiyle ilgili metaforlar kullanabilir. Z.Köveczes, kişisel deneyimin metafor kullanımını üzerindeki etkisi hakkındaki tezini desteklemek için, 1996-cı yılında ABD seçim kampanyasıyla ilgili tüm başkan adaylarının sporla ilgili metaforlar kullandığına ait bir örnek veriyor. Daha sonra ortaya çıktığı gibi, bu sadece sporla ilgilenen seçmenleri etkilemek istemelerinden değil, aynı zamanda adayların kişisel deneyimlerinden de kaynaklanıyordu: Bill Clinton uzun süre golfle, Bob Dole basketbol ve futbolla uğraşmış, Albert Gore okul futbol takımının kaptanı olmuştur.

Yukarıdaki gerçeklere dayanarak, kültürün belirli tarihsel ve sosyal özelliklerinin, şu ya da bu kültürün "taşıyıcıları" dünyasının kavramsal bir resminin oluşumunu ve buna bağlı olarak belirli kavramsal metaforların uygulanmasını etkilediği sonucuna varılabilir.

Anahtar Kelimeler: Kavramsal metaforlar, hedef alanı, kaynak alanı, metaforik ifadeler, kavram, algı.

ABSTRACT

Metaphors, which are mainly and directly related to a person's physical experience, are often called “universal or primary metaphors”. The source domain in such metaphors usually refers to objects of the surrounding world, human perception of space, etc. They include our cognitive ideas about the shapes and sizes of objects around us, their position in space, their smell and taste, movements in space, temperature, brightness, about such basic operations as the ability to hold or cut, about real sensations such as hunger, or stress, and so on. While the target domain

expresses our subjective perception of an object or phenomenon, related to the source domain. If such metaphors are for the most part universal, then it can be assumed that there are a number of conceptual metaphors that vary depending on the culture or within the same culture, which is a kind of filtering through which the basic metaphors pass. Another issue that deserves attention is the problem of implementing conceptual metaphors within a single culture, as well as considering their variation from person to person.

Conceptual metaphors related to emotions often change over time. Also, conceptual metaphors can vary from person to person – due to personal experience. For example, a doctor in a conversation on topics unrelated to his profession will use metaphors related to his professional activity. In support of his thesis about the influence of personal experience on the use of metaphors, Z. Köveczes cites an example related to the US election campaign in 1996, where all presidential candidates used metaphors related to sports. As it turned out later, this was due not only to the fact that they wanted to impress voters who are interested in sports, but also to the personal experience of the candidates: Bill Clinton was fond of golf for a long time, Bob Dole was engaged in basketball and football, Albert Gore was the captain of the school football team, etc.

Based on the above given facts, it can be concluded that certain historical and social features of culture influence the formation of a conceptual picture of the world of the “bearers” of this or that culture and, accordingly, the implementation of certain conceptual metaphors.

Keywords: Conceptual metaphors, target domain, source domain, metaphorical expressions, concept, perception.

1. INTRODUCTION

For many years, it has been accepted in scientific discourse to consider metaphor as a stylistic device, the use of which is a characteristic feature of a predominantly literary style. When studying metaphor, attention was constantly drawn to its functions: on the one hand, it serves as a means of designating something that has no name, on the other – a means of creating stylistic speech. The tradition, which was established in the era of antiquity, emphasized in particular the second function of metaphor.

However, at the end of the last century, the growing interest in the study of metaphor began to grow continuously, which led to its consideration from the standpoint of various scientific directions. One of these areas was cognitive linguistics, within which the cognitive theory of metaphor was born, the main provisions of which were mainly formulated in the book by linguist J. Lakoff and philosopher M. Johnson “*Metaphors we live by*”.

Metaphors, which are mainly and directly related to a person's physical experience, are often called “universal or primary metaphors”. The source domain in such metaphors usually refers to objects of the surrounding world, human perception of space, etc. They include our cognitive ideas about the shapes and sizes of objects around us, about their position in space, about their smell and taste, about our own movements in space, about temperature, brightness, about such basic operations, such as the ability to hold or cut, about real sensations such as hunger, or stress, and so on (Grady). While the target domain expresses our subjective perception of an object or phenomenon, related to the source domain. The purpose of the article is to prove that if such metaphors are for the most part universal, then it can be assumed that there are a number of conceptual metaphors that vary depending on the culture or within the same culture, which is a kind of filtering through which the basic metaphors pass. Another issue that conforms the importance of the article is that the problem of implementing conceptual metaphors within a

single culture, as well as considering their variation from person to person differs highly in various cultures and languages.

2. METHOD

We define the listed-below problems with known methods for identifying metaphorical expressions and conceptual metaphors in various corpora. The metaphor identifying procedure approaches are not practical for large discourses, giving analytical details required to determine the metaphoricity of each word in a certain discourse. The analyst's subjectivity influences how the metaphoricity of an expression is determined. This problem is lessened in the metaphor identifying procedure approaches by relying on the basic meaning of an exp[ression and by making use of dictionaries. It is worth noting, however, that advancing the notion of basic meaning instead of literal one makes metaphorical readings more colourful.

No precise method for determining conceptual metaphors is yet reliable and available. Indetermination may be the reason of the need to choose a suitable domain and to choose concepts within that domain. The generality of the comparison makes it difficult to achieve a reasonable level of agreement.

Formulation of the metaphorical expression detection stage, partial use of standard methods for metaphorical focus identification, implementation of strategies for conceptual metaphor formulation, domain formulation at different levels of generalization may be determined as useful methods of defining conceptual metaphors (Coll-Florit & Climent 49-52).

3. FINDINGS

After analyzing a number of examples, the researchers proved that metaphor is not only an integral part of everyday communication, but also underlies our conceptual system. Thus, we do not just use certain metaphorical expressions in speech, but literally think in terms of the categories or concepts with which they are related.

The fact that conceptual metaphors underlie a person's conceptual system and, consequently, form his conceptual picture of the world also suggests that historical, social or cultural factors influence the implementation of certain conceptual metaphors.

To achieve this goal, we need to determine how a conceptual metaphor can participate in the creation of an stylistic image; to establish how certain historical, social and cultural factors influence the implementation of a particular conceptual metaphor;

In this issue we will consider the main provisions of the theory of conceptual metaphor, identify the types of conceptual metaphor, and identify the fundamental elements included in its structure. In addition, we will attempt to identify the cultural features of the implementation of conceptual metaphors both within one culture and in different cultures, as well as to identify the specifics of the implementation of conceptual metaphors as a whole. In the theoretical field we will rely on the research of such scientists as J. Lakoff, M. Johnson, M. Turner, Z. Kovecses, E. Kovacs, I. V. Tolochin.

The relevance of this research lies in the application of the latest scientific discoveries in linguistics to the analysis of a literary text. The theoretical significance of the work is due to the choice of a cognitive approach to the study of metaphor. The practical value of this work lies in the fact that it can serve as a guide for those who are interested in cognitive linguistics, the theory of conceptual metaphor, as well as how the cultural and historical aspect of language is reflected in texts. In addition, this study provides a better understanding of how certain cultural and historical features affect the implementation of conceptual metaphors.

Metaphor is one of the most important mental operations by which our reality is structured. It is not a feature of an exclusively artistic style, but permeates our entire conceptual system. Often, the process of implementing and perceiving conceptual metaphors occurs unconsciously, which leads to the conclusion that they are not just verbally expressed in language, but are part of our conceptual system.

4. DISCUSSIONS & RESULTS

As the analysis of the implementation of the conceptual metaphor shows, ANGER IS A HOT FLUID IN A CONTAINER (in English, it is implemented in the following examples: You make my blood boil; Simmer down; I had reached the boiling point; (Lakoff, Kovecses)). in various unrelated languages such as English, Japanese, Hungarian, Chinese, Polish, Zulu, Wolof and Tahitian, the universality of some metaphors is conformed thoroughly, with some slight deviation in some cases (for example, in Japanese, the main receptacle through which rage is explained is the stomach (hara), in Hungarian – the head, in English – the whole body as a unity.) (Kovecses 215-217]

In addition, the following metaphors have been found in completely different languages: HAPPINESS IS UP, HAPPINESS IS LIGHT, HAPPINESS IS A FLUID IN A CONTAINER, THE ANGRY PERSON IS A PRESSURIZED CONTAINER, as well as metaphors related to the type of EVENT STRUCTURE, such as STATES ARE LOCATIONS, PURPOSES ARE DESTINATIONS, CHANGES ARE MOVEMENTS and others. Z. Kovecses notes that a number of universal metaphors are based, as a rule, on some common experience related to human orientation in space. This is how he explains it using the example of the conceptual metaphor HAPPINESS IS UP: "*Indeed, when we are happy, we tend to be on our feet, moving, being active, jumping up, and not lying down or inactive. Undoubtedly, such an experience associated with happiness (or rather, with joy) is universal, and it seems to be able to generate universal (or almost universal), simple or basic metaphors*" (Kovecses 55).

Ning Yu writes about this case as follows: "*Although metaphorical projections often reflect bodily sensations, the choice of one amidst the huge number of possible ones depends largely on the cultural context and perception.*" (Yu 259). As noted earlier, there are a significant number of expressions in the Japanese language related to the concept of rage and including the semantic component "hara". Thus, the conceptual metaphor of ANGER IS (IN THE) HARA is not widespread outside the Japanese language, a similar concept is absent in other cultures considered by J. By Lakoff and Z. Kovecses. It is likely that the qualities of objects or phenomena that the metaphor affects in any society are the most significant and culturally conditioned for it. For example, researchers claim that in European culture, the conceptual metaphor ANGER IS A HOT FLUID IN A CONTAINER has become entrenched in the conceptual and linguistic picture of the world, thanks to the doctrine of the four temperaments, which was developed by Hippocrates and became widespread in the middle Ages. The doctrine is based on the idea those four fluids: phlegm, blood, bile and black bile controlling the human body. Of course, investigation of this kind of phrases deeply has influenced other concepts related to emotions.

In Japanese, as noted earlier, the fundamental role is played by the concept of "hara", which is formed by concepts such as truth, true intentions and the real "I" (honne), which is opposed to the social "I" (tatemae). Therefore, when a person belonging to Japanese culture restrains his anger, he thus hides his true self and reveals a social one that acts according to accepted norms of behavior in society.

The second important factor influencing the formation of conceptual metaphors is the influence of the environment, or the physical factor. To make sure of this, it is enough to compare the lexical components of the languages of a group of people living in a certain environment and a group of people who have separated from it and moved to another area. Citing relevant examples, Z. Kovecses refers to R. Dirven, who conducted an analysis of newspapers in Afrikaans and compared the conceptual metaphors he identified with those inherent in the Dutch language. As a result of this analysis, it was revealed that in Dutch, unlike Afrikaans, there are almost no metaphors related to animals. In addition, in Afrikaans, conceptual metaphors related to landscape and natural phenomena differ significantly from Dutch in favor of having elements such as mountains, hills, pastures and others.

Within a culture, one emotion can be associated with several conceptual metaphors at once. Z. Kovecses gives an example of the concept of "love", which till recent years was associated with two prevailing and distinct conceptual metaphors: LOVE IS A UNITY and LOVE IS AN ECONOMIC EXCHANGE (Kovecses 223). However, in the twentieth century, the second began to prevail over the first, which may be due to the weakening of the influence of Christian doctrine and the loss of faith in the concept of the union of two souls, which underlies the metaphor of LOVE IS A UNITY, the widespread spread of business and the idea of rationality, which eventually led to the perception of romantic relationships as a kind of symbiosis, in particular, in which two partners benefit each other without sacrificing anything.

These examples show that changes in society have the greatest impact on the perception of certain phenomena, on the processes of conceptualization and, consequently, on the processes of metaphorization. In this case, the conceptual metaphor acts as a kind of mirror of a particular era. Conceptual metaphors related to emotions often change over time. Also, conceptual metaphors can vary from person to person – due to personal experience. For example, a doctor in a conversation on topics unrelated to his profession will use metaphors related to his professional activity. In support of his thesis about the influence of personal experience on the use of metaphors, Z. Kovecses cites an example related to the US election campaign in 1996, where all presidential candidates used metaphors related to sports (Kovecses 226-227). As it turned out later, this was due not only to the fact that they wanted to impress voters who are interested in sports, but also to the personal experience of the candidates: Bill Clinton was fond of golf for a long time, Bob Dole was engaged in basketball and football, Albert Gore was the captain of the school football team, etc.

On the other hand, this can also be explained by the passion for sports characteristic of many Americans – all sorts of metaphors on the topic of sports permeate the English language. It should be noted that very often for such metaphors it is impossible to find a direct analogue in Russian. For example, the expression to drop the ball (literally – "уронить мяч"), which is an implementation of the conceptual metaphor SAD IS DOWN, means to let someone down; to be left on the bench (literally – "остаться на скамье запасных ") is an implementation of the conceptual metaphor STATES ARE LOCATION and means to wait until you have a chance to participate in something; to give someone a run for their money is an implementation of the conceptual metaphor COMPETITION IS A RACE and means to compete with a very strong opponent. The implementation of sports metaphors in English, and especially in its American version, is so diverse that it can be assumed that the fundamental metaphor for the English language is the metaphor of LIFE IS PLAYING A GAME or even LIFE IS AN ENTERTAINMENT, as Kovecses indicates (Kovecses 184).

Russian and English speakers' perception of the business concept in Russian and English can serve as another example illustrating the differences in the conceptual system of native

speakers of Russian and English, and therefore the specific features of the implementation of certain conceptual metaphors. For example, in English there are such conceptual metaphors as BUSINESS IS MARRIAGE: The company sent out a 38-page document to highlight the advantages of its proposed marriage with the Russians (Компания разослала документ на 38 страниц, подчеркивающий преимущества ее брака с русскими); Freescale gets engaged, but continues to flirt with other suitors (Freescale помолвлен, но продолжает флиртовать с другими ухажерами); Man and Scania are a good match (Man и Scania – хорошая пара); BUSINESS IS FLYING: Indian business will once more land on the ground with a thump (Бизнес в Индии снова совершит жесткую посадку); BUSINESS IS ACTING IN A THEATRE/CINEMA/CONCERT and BUSINESS IS DANCING: Asian stocks are a play on today's healthy global economic growth (Азиатские акции – спектакль на тему сегодняшнего здорового роста мировой экономики); Team Lease is already dancing at the edge of what is allowed (Team Lease уже танцует на краю дозволенного); as well as a huge number of conceptual metaphors related to sports: BUSINESS IS FOOTBALL/BOXING/HUNTING/CAR RACE/ATHLETICS and others: Yet Japanese banks are standing on the sidelines (Однако японские банки остаются за пределами игрового поля); Small savers across Japan can hunt down a bank branch (Мелкие вкладчики по всей Японии могут выследить отделение банка), etc. (Kovacs 119).

Despite the fact that some of the metaphorical expressions presented in English related to the business concept coincide with similar Russian expressions, in general, the detail of the business concept in English is much higher, and the number of metaphorical expressions associated with this concept is much greater, which probably indicates the importance of this concept for speakers of English-speaking culture.

Based on the above given facts, it can be concluded that certain historical and social features of culture influence the formation of a conceptual picture of the world of the “bearers” of this culture and, accordingly, of the implementation of certain conceptual metaphors. The conceptual metaphor is based on the assumption of similarity: the sphere of one concept correlates with the sphere of another concept. As a result of the metaphorical projection from the source domain to the target domain, the elements of the source domain form a conceptual target domain.

There are a number of universal conceptual metaphors, which, as a rule, are associated with a common experience for all cultures, namely, the experience associated with human orientation in space – such metaphors are called orientation. Some conceptual metaphors vary from culture to culture, due to various cultural, social and historical features. Certain changes in society can affect the implementation of conceptual metaphors within the same culture. In addition, the use of certain metaphors is influenced by a person's personal experience.

5. REFERENCES

1. Coll-Florit, M., Climent, S. A New Methodology for Conceptual Metaphor Detection and Formulation in Corpora: A Case Study on a Mental Health Corpus // *SKY Journal of Linguistics*. Vol. 32. – 2019. – P. 43-74.
2. Grady, J. *Foundation of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. PhD dissertation. Berkeley. University of California, 1997.
3. Kovacs E. Metaphors in English, German and Hungarian business discourse: a contrastive analysis // *Eger Journal of English Studies*. – Vol. 7. – 2007. – P. 111–128.

4. Kovecses Z. *Emotion concepts*. – New York: Springer-Verlag New York, 1990. – 230 p.
5. Kovecses Z. Metaphor and poetic creativity: a cognitive linguistic account // *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. – Vol.1 (2). - 2009. – P. 181-196.
6. Kovecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 314 p.
7. Kovecses, Z. *Language, Mind, and Culture: a practical introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 416 p.
8. Lakoff G., Turner M. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989. – 237 p.
9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 256 p.
10. Lakoff G., Kovecses Z. *The cognitive model of anger inherent in American English*. [электронный ресурс]. URL: <https://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04/the-cognitive-model-of-anger-inherent-in-american-english-lakoff-and-kovecses-1983.pdf> (Дата обращения: 08. 03. 2024).
11. Yu, N. Metaphor from body and culture // *The Cambridge handbook of metaphor and thought* / Ed. Raymond W. Gibbs, Jr. – New York: Cambridge University Press, 2008. – P. 247-262.

**ECOFRIENDLY PRODUCTS: PROTECT YOURSELF AND SAVE THE
PLANET**

THIERY CHRISTIAN THOMAS & NUR HAFIZ BIN MAHAT

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Sabah

Abstract

The purpose of this project was to raise people's awareness on the use of non-ecofriendly products which contain dangerous chemicals and microplastics that can harm our bodies as well as the environment. Hence, this project seeks to introduce eco-friendly everyday products that we should weigh our choices on.

Keywords: ecofriendly products, chemicals, microplastics

INTEGRATING HYBRID LEARNING APPROACHES FOR ENHANCED PEDAGOGY IN PAKISTANI HIGHER EDUCATION SETTINGS

Zohaib Hassan Sain

Faculty of Business & Management Sciences, Superior University
ORCID No: 0000-0001-6567-5963

ABSTRACT

Globally recognized as a crucial response to the diverse needs of higher education, blended learning integrates traditional classroom methods with online components, combining the advantages of face-to-face instruction and e-learning. This study aims to assess the extent of blended learning integration in the instructional practices of higher education institutions in Pakistan. Employing a mixed-methods approach with an explanatory sequential model, the research specifically targets educators from public universities through a thorough sampling process. Using questionnaires and interviews for primary data collection, the study reveals a positive inclination among teachers toward incorporating technology in teaching. Notably, a majority of educators exhibit proficiency in various software applications and possess adept internet skills. However, the research emphasizes that despite this positive trend, universities are still in the early stages of awareness regarding blended learning implementation. The conclusion stresses the necessity for collaborative efforts to facilitate a more effective adoption of blended learning, highlighting the crucial role of universities in providing additional computing infrastructure for seamless course execution. The research advocates for the explicit inclusion of blended learning in universities' strategic plans to ensure comprehensive and well-defined integration.

Keywords: Blended Learning, Educational Infrastructure, Higher Education, Pedagogical Innovation, Technology Integration.

**BLENDED LEARNING: NAVIGATING CHALLENGES, FUTURE
TRAJECTORIES, AND RECOMMENDATIONS**

Zohaib Hassan Sain

**Faculty of Business & Management Sciences, Superior University
ORCID No: 0000-0001-6567-5963**

ABSTRACT

As online learning booms, Blended Learning shines as a star implementation tool. This document dives deep into this rising approach, examining it from various angles: educationally, holistically, practically, and even in the corporate training realm. It explores different strategies, from synchronous and asynchronous instruction to self-paced and live blending, helping you choose the perfect fit. You'll also discover the different dimensions of Blended Learning, from online/offline combos to structured/unstructured learning mixes. While highlighting the benefits, the document acknowledges challenges like technical hurdles and design issues. It then delves into the advantages of Blended Learning and what makes it tick, before wrapping up with recommendations for further exploration in this exciting field.

Keywords: Blended Learning; Holistic perspective; Pragmatic perspective; Synchronous Instructional Method.

**PRACTISING MARTIAL ARTS PROTECT THE PLANET WHILE KEEPING
YOU HEALTHY**

**DAYANG NUR DHANIYAH BINTI AG MUSDI & NUR FATIN AFIQAH BINTI
MOHD RIZAL**

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Sabah

Abstract

This project provided a new insight on martial art as more than just a combat skill and an artistic performance but also it is a practice that can help to promote environmental conservation in an indirect manner. Furthermore, martial arts are already known for its effects on physical and mental health.

Keywords: Martial arts, healthy lifestyle, environmental conservation

CIGARETTES HARM SMOKERS AND THEIR SURROUNDINGS

CARL BIN DAVID & SITI AISYA BINTI MOHD MAHADI

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Sabah

Abstract

The purpose of this project was to raise people's awareness on the use of cigarettes that is detrimental to human health as well as the planet. This project illustrated the real-life scenarios resulted from excessive consumption and poor waste management of cigarettes.

Keywords: cigarettes, smoke, health risks

DEFROSTING TOOL FOR FROZEN FOOD

**Mohd Syahmi bin Mohd Yassin, Defner Efraim, Abdul Ramzith bin Abdul Haid
Keningau Vocational College, Electrical Technology Department, Keningau, Sabah**

Abstract

This project aims to defrost frozen food in the quickest and most convenient manner especially for those who are away from their home on a recreation such as camping in the countryside. This tool is easy to carry and operate and it has large capacity than the usual defrosting machines.

Keywords: defrost, frozen food, recreation

THE EFFECTIVENESS OF RESTORATIVE JUSTICE PROGRAMS IN REDUCING RECIDIVISM AMONG YOUTH OFFENDERS IN SRI LANKA

K.G.N.U Ranaweera

Department of Criminology and Criminal Justice, University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka School of Global Studies, Thammasat University, Bangkok, Thailand

ABSTRACT

This study scrutinizes the effectiveness of restorative justice programs in curbing recidivism among youth offenders within the ambit of Sri Lanka's existing juvenile justice laws, notably the Children and Young Persons Ordinance, which aims at the protection and rehabilitation rather than punishment of juvenile offenders. Despite these legal frameworks, Sri Lanka continues to grapple with high recidivism rates among youth offenders, suggesting a gap between legislative intent and practical outcome. This research seeks to assess whether restorative justice programs can bridge this gap, providing a more effective rehabilitation pathway for youth offenders. Employing a mixed-methods approach, the study integrates an exhaustive literature review with comparative analyses and qualitative data from interviews with a purposively sampled cohort of 120 stakeholders, comprising 30 legal practitioners, 30 social workers, and 60 rehabilitated youth. This investigation employs rigorous statistical analysis to explore the impact of restorative justice programs on recidivism rates among youth offenders in Sri Lanka, juxtaposed against the backdrop of traditional punitive measures prescribed by existing juvenile laws, such as the Children and Young Persons Ordinance. Utilizing a longitudinal study design, the research analyzed recidivism rates over a two-year period post-intervention, revealing a significant correlation ($r = -0.62$, $p < 0.01$) between participation in restorative justice programs and reduced likelihood of reoffending. Specifically, participants of restorative justice programs demonstrated a 40% lower re-offence rate compared to those undergoing conventional punitive measures. A logistic regression analysis further confirmed the predictive power of restorative justice program participation on recidivism outcomes ($\beta = -1.76$, $p < 0.05$), indicating a substantial decrease in the odds of reoffending among this group. These findings highlight critical limitations within Sri Lanka's juvenile justice system and the substantial, yet underleveraged, potential of restorative justice to enhance youth offender rehabilitation. Consequently, the study calls for significant policy reforms, advocating the integration of restorative justice principles into the national juvenile justice framework. Such reforms would better align with the rehabilitative goals outlined in Sri Lanka's juvenile laws, promoting a more effective, equitable, and rehabilitative approach to managing juvenile delinquency. Recommendations emphasize the need for a systemic adoption of restorative practices, underpinned by ongoing evaluation and refinement, to bolster the efficacy of juvenile justice in Sri Lanka in achieving societal reintegration and reducing recidivism among youth offenders.

Keywords: *Juvenile Justice, Policy Reform, Recidivism, Rehabilitation, Restorative Justice.*

UŞAQ OYUNLARININ TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİNİN ROLU

ƏLİYEV VÜSALƏ

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Məktəbəqədər təhsil fakültəsi

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-2998-0543>

ÖZET

Oyun öz mahiyyətinə görə çox predmetlidir və müxtəlif planlarda nəzərdən keçirilə bilər. Birinci pedaqoji (pedaqoji məqsədlərə nail olmaq imkanlarının təhlili), ikinci psixoloji (oyun iştirakçılarının psixikasının və şəxsi xüsusiyyətlərinin təhlili), üçüncü sosial-psixoloji (qrup dinamikasının təhlili), təşkilati (analiz idarəetmə mexanizmləri), dördüncü lingvistik (kommunikasiyaların məzmununun təhlili) və s.

Bütün bunlar oyunu ən mühüm mədəni hadisələrdən biri hesab etməyə imkan verir. Əsasən uşaqların istək və ehtiyaclarını həyata keçirmək üçün oyunun xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- oyun təbiətin insana verdiyi təqlid instinktinə əsaslanır;
- könüllü bir hərəkət kimi oyun qeyri-məhsuldar və qeyri-rasional xarakter daşıyır;
- oyun iki ölçülüdür (real və şərti, illüziya planının mövcudluğu);
- oyun müəyyən edilmiş zaman və məkan hüdudlarında qaydalara uyğun təşkil edilir;
- oyun bədii fəaliyyətə oxşar fəaliyyət təşkil edən obrazlılıq, metafora, emosiyalar və təxəyyül əlaqəsi ilə seçilir;
- oyun insana həzz almağa imkan verir;
- oyun simvolik və sirlı xarakter daşıyır; oyunun simvolizmi bir insanın eyni vaxtda baş verənlərə inanmasına və inanmamasına kömək edir;
- oyun gözlənilməzdir, onun inkişafı və nəticəsi müəyyən deyil;
- oyun insanın özünü dərk etmə, özünü təsdiq etmə ehtiyacını yerinə yetirməyə imkan verir.

Açar sözlər: məktəbəqədər, oyun, prinsiplər, metodika, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar

Uşaq oyunlarının səmərəli təşkil edilmiş prinsiplərin düzgün tətbiq olunmasından asılıdır:

1. İştirak prinsipi: Uşaq bağçasında süjet oyununun təşkilinin birinci prinsipi ondan ibarətdir ki, uşaqların oyun bacarıqlarına yiyələnməsi üçün müəllim uşaqlarla oynamalıdır. Bu prinsip tərbiyəçinin oyunda iştirakı prinsipi.

Tərbiyəçi uşaqları oyuna cəlb edərkən, bir-biri ilə tanışlıq, oynayarkən oyunda istifadə edəcəkləri xüsusi oyuncaqları hazırlamaq, oyun yolu ilə əlavə oynamaq istəklərinin formalaşması. na ehtiyac yoxdur. Bu zaman tərbiyəçi uşaqların üçün suallarına cavab verir və

məsləhətlər verir. Uşaqların oynamağa həvəsləndirilməsinin belə çoxmərhələli sistemi bir çox metodik tövsiyələrdə təklif olunur.

2. Yaşauyğunluq prinsipi: Məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq oyunların seçilməsi çox vacib prinsipdir. 1-3 yaşlı uşaqlar təklidə oyunlara üstünlük verir. Yaş artdıqca 3-6 yaşda birgə oyunlar başlayır. Bu dövürlərdə verilən oyun növləri nəzərə alınmalıdır. Məsələn erkən yaş dövründə uşaqlar daha çox təxəyyülə əsaslanan oyunlar oynayırlar. Yəni təqlid bacarığı güclü olduğu üçün yaradıcı oyunlardan süjetli-rollu və əşyalarla oyun (əşyavi manipulyativ fəaliyyət) oynayırlar. Amma 3-6 yaşda daha çox təfəkkürə əsaslanan oyunları tətbiq etmək olar. Yəni didakti oyunlara üstünlük verə bilərik. Burada daha çox stolüstü-çap və şifahi oyunlar tətbiq olunu.

Bununla birlikdə, uşaq bağçasında müəllim, məhdud vaxt səbəbindən uşaqlara müəyyən oyun təcrübəsinin tədrisən toplanması və ümumiləşdirilməsinə imkan verən belə bir həcmli birgə oyun təqdim edə bilmir. Başqa sözlə, tərbiyəçi öz fəaliyyətində müxtəlif yaşlarda olan uşaq qrupunda olduğu kimi uşaqlara oyun bacarıqlarının ötürülməsinin təbii mexanizmini təkrar edə bilməz.

3. Kəşfetmə prinsipi: Uşaqlarda oyun bacarıqlarının formalaşması üçün tədrisən toplanan oyun təcrübəsinə ümumiləşdirməsinə deyil, oyun qurmaq, daha mürəkkəb bir şəkildə istifadə etmək bacarığını yaratmaqdır. Bu zaman uşaqlar ilk növbədə daha zidd olan başqa bir yoldan istifadə etmək olar. Uşaqların böyüklərlə birgə oyunda "saf" formada yeni metodu "kəşf edir" və istifadə edirlər, sonra isə onu müxtəlif spesifik məzmunlu müstəqil oyuna köçürürlər. Beləliklə, 1,5-3 yaşlı uşaq şərti oyun hərəkətini əvəzedici obyektə "kəşf edə" bilər, əgər birgə oyunda o, böyüklərin hərəkətini görürsə və təbii oyun prosesində özü belə bir hərəkət etmək ehtiyacı ilə qarşılaşır. 3-3,5 yaşdan başlayaraq uşaqları daha mürəkkəb birgə oyuna cəlb edə bilərik. Tərbiyəçi rolu oyun oynayan zaman dialoqlar zənciri şəklində yerləşdirdiyi və bununla da uşaqlar üçün bir oyunun əsas sistemi kimi istifadə etmək bacarığını formalaşdırır.

4. Əməkdaşlıq prinsipi: Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində əməkdaşlıq çox vacib fəaliyyətlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, məktəbəhazırlıq qruplarının sonunda uşaqlarda formalaşdırılan səriştələrdən biri də əməkdaşlıqdır. Buna görə bu fəaliyyət oyunda da nəzərə alınmalıdır. Amma nəzərə alınmalıdır ki, erkən yaşlı uşaqlarda daha çox təklidə oyun üstünlük təşkil edir. Uşaqların yaş xüsusiyyətlərindən asılı olaraq 3-yaşdan sonra birgə oyunlar baş verir. Bu zaman uşaqlara verilən oyun onların əməkdaşlığı üzərində qurulmalıdır.

Uşaqlar 5 yaşına çatdıqdan sonra müəllim onları yeni oyunu mənimsəməyə imkan verən bir növ ixtira oyununa cəlb edə bilər. Bu yol - müxtəlif hadisələrin yaradıcı birləşməsi, eləcə də oyunun yeni xüsusiyyətləri üzərində dayanır.

Bu şəkildə müxtəlif məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla birgə oyun qurulsa, o zaman çox tez, müəllimin sərf etdiyi səy və vaxt baxımından uşaqlarda onların yaş imkanlarına uyğun oyun bacarıqları formalaşdırıla bilərlər.

5. Məqsədəuyğunluq prinsipi: Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təşkil olunana hər bir oyun kurikulumda verilən standart uyğun məqsəd əsasında keçirilməlidir. Məqsədlər kortəbii deyil, standart əsasında müəyyənləşməlidir. Bu zaman tərbiyəçi hər hınsı yaş qrupuna uyğun olaraq, inkişaf sahəsi əsasında standart seçir və oyuna uyğun məqsəd qoyur. Oyununun təşkilinin ikinci prinsipi müəllim məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla oyun hər mərhələdə elə yerləşdirilməlidir ki, onu qurmağın yeni, daha mürəkkəb üsulunu dərhal "kəşf etsinlər" və öyrənsinlər. Bu kəşfetmə prinsipidir.

Uşaq bağçasında bir uşağın rahat həyatı, istəsə, həmyaşıdları ilə birgə oyun inkişaf etdirə bilməyəcəyindən asılıdır. Biri ilə uğurla oynamaq üçün uşaq tərəfdaşın hərəkətlərinin mənasını yaxşı anlamalı və özü tərəfindən başa düşülməlidir. Bunun üçün obyektə şərti oyun hərəkətinin

mənası, bu və ya digər oyun rolunu qəbul etmə anı, oyunda cərəyan edən hadisə tərəfdaşa izah edilməlidir. Uşaqla oynayan böyükklər oyun hərəkətlərini özü izah etməlidir (“Ayı çiməcəm, bu mənim sabunumdur”, “İndi sürücüyəm”, “Buyurun, yanğın yandırdıq” və s.) və uşağı bunu etməyə təşviq edin (“Sən ayını nə ilə yedizdirirsən?”, “Sən kimsən, Barmaley?” “Gəmimiz harada üzür?” və s.). Ancaq bir uşağın öz təşəbbüsü ilə həmyaşd tərəfdaşına bu cür suallar ünvanlaması üçün tərbiyəçi onu oyuna uşağı cəlb edərək mümkün qədər tez həmyaşdına yönəltməlidir.

6. Fərdi və kiçik qruplarda oyunun təşkili prinsipi.

Uşaq oyunlar təşkil olunan zaman fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması vacib olmalıdır. Çünki elə məqamlar var ki, uşağın fərdi xüsusiyyəti onun tək oynamasına istiqamətlənməlidir. Bu onun inkişafı üçün vacib hesab edilir. Amma bəzi məqamlarda qruplarla oyunların aparılması əsas götürülür. Bu əsasən məşğələ zamanı kiçik qruplarla aparıla bilər. Fərdi oyunlar isə əsudə vaxtlarda, məşğələ zamanı təşkil olunur.

Praktik pedaqogikada belə bir fikir var ki, azyaşlı uşaqlar bir yerdə oynaya bilməzlər. Erkən yaşda müəllim adətən uşaqlarda fərdi oyunu formalaşdırır, məktəbəqədər yaşda isə bütün qrup üçün kollektiv oyunları aşılayır.

Bununla belə, psixologiya və pedaqogika sahəsində aparılan müasir tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlar çox erkən birgə hərəkətlərə həvəs göstərir və erkən yaşdan uşaqlara bir-biri ilə oyuna qoşulmağı öyrətmək olar. Bu cür oyun qurmaq səviyyəsində, onlar üçün əlçatandır. Eyni zamanda, oyun ideyalarını bir-birinə izah etmək, onları oyun zamanı əlaqələndirmək hətta böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün də asan məsələ deyil. Buna görə də, artıq qeyd etdiyimiz kimi, yaradıcı hekayə əsaslı oyunu uşaqlar yalnız kiçik qruplarda müstəqil şəkildə inkişaf etdirə bilərlər.

Oyununun təşkilinin üçüncü prinsipi yaşayışlıdır. Hər yaşdan başlayaraq və daha sonra böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların hər mərhələsində, oyun bacarıqlarını inkişaf etdirmək, eyni zamanda uşağı həm oyun hərəkətinin həyata keçirilməsinə yönəltmək, həm də onun mənasını izah etmək lazımdır. Oyun prosesində hər yaş qrupuna uyğun tərəfdaşlar - böyükklər və ya həmyaşd olmalıdır. Belə bir strategiya həm uşaqların fərdi müstəqil oyununu, həm də kiçik qruplarda onların əlaqələndirilmiş birgə oyununu təmin edəcəkdir. Oyunun yaşayışlılıq prinsipi erkən yaşda elementar cüt qarşılıqlı əlaqə ilə başlayır.

Yenə də uşaqların oyun bacarıqlarının formalaşmasında tərbiyəçinin öz fəaliyyətində arxalana biləcəyi real dayaq, real vasitəni müəyyən etməsək, bu prinsiplər reallaşmayacaq.

USTAD EL SƏNƏTKARI AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN NƏŞRİ VƏ ÖYRƏNİLMƏSİ TARİXİNƏ QISA NƏZƏR

Qüdrət Umudov

ADPU-nun dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Özət

Qərbi Azərbaycan torpaqlarında doğulmuş və bir əsrdən artıq ömür sürmüş Aşiq Ələsgər zəngin yaradıcılıq irsinə malik olmuşdur. Poetik dünyası janr, forma və məzmun baxımından çoxşaxəli və rəngarəng olan istedadlı sənətkar hələ gənc ikən – artıq XIX əsrin ortalarından diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Rus şairi Y.P.Polonski 1851-ci ildə “Kavkaz” qəzetində onunla bağlı məqalə dərc etdirmişdir. Müəllif 30 yaşlı sənətkarın məharətlə söylədiyi “Əsli və Kərəm” dastanını heyranlıqla dinlədiyini, onun səsini, sazına, oxumasına valeh olduğunu bildirmişdir.

Bu gün Ələsgərin “vaxtında yazıya alınmadığı üçün əksər nümunələri unudulmuş olan” zəngin yaradıcılıq xəzinəsindən “ indi bizə beş min misra” şeiri qalmışdır (M.Təhmasib). Sənətkarın irsinin ardıcıl şəkildə toplanması, nəşri və öyrənilməsi Sovet dövründə həyata keçmişdir. Ustadla bağlı elm və mədəniyyətimizə ilk xeyirxah və əvəzsiz xidməti ötən əsrin 30-cu illərində folklorçu Hümmət Əlizadə göstərmişdir. H. Əlizadə 1929 və 1930-cu illərdə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan aşıqları” ikicildliyində aşığın qısa tərcümeyi-halını vermiş və bir xeyli şeirini ora daxil etmişdir

Açar sözlər: sənətkar, Ələsgər, yaradıcılıq, əsər, şeir, məqalə .

Ümumiyyətlə, mədəniyyət tariximizdə xüsusi mövqeyə malik saz-söz ustasının irsinin bir bütöv halında toplanıb xalqa çatdırılması işi ilk növbədə H.Əlizadənin adı ilə bağlıdır. Folklorçunun özünün qeydindən məlum olur ki, o, el şairinin şeirlərini 10 il ərzində səbr və iradə ilə toplayıb yazıya almış, üç dəfə: 1934, 1935 və 1937-ci illərdə, hər dəfə yeni əlavələrlə kitab kimi nəşr etdirmişdir. Bu nəşrlər barədə məqaləmizdə geniş bəhs olunur.

Ötən əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq, aşıq yaradıcılığımızla bağlı qələmə alınmış bir sıra yazılarda, eləcə də Aşiq Ələsgərin özünə həsr edilmiş məqalələrdə sənətkarın poeziyası təhlil edilərək çox yüksək qiymət almışdır. Azərbaycan aşıqlarının qurultaylarında səslənən məruzələrdə də onun adı xüsusi ehtiramla yad edilmişdir. Sənətkar haqqında məqalələr yazan H.Mehdi, H.Əlizadə, Ə.Hidayət, H. Araslı, Ə.Abasov, Bülbül, O.Qurbanov(Sarvəlli), Y.Şirvan, xalq və hökuməti sənətkarın 150 illik yubileyini təntənə ilə qeyd edir. “Elm” nəşriyyatı tərəfindən ustadın ikicildliyi çapdan çıxır. Görkəmli folklorşünas M.Təhmasib kitaba elmi cəhətdən qiymətli “Ön söz” yazmış, ayrıca məqalələrlə mətbuatda çıxış etmişdir.

Sənətkarın yubileyinin keçirildiyi illərdə sənətkarın yaradıcılığı ilə əlaqədar bir sıra elmi-nəzəri məzmunlu, məlumat və publisistik xarakterli, habelə şeir mətnlərini təhlil edən çoxsaylı yazılar yazıldı. Onların arasında elmimiz üçün olduqca əhəmiyyətli olan, mədəniyyətimizin zənginliyini bir daha təsdiq edən məqalələr az olmamışdır. Sənətkara həsr edilən müxtəlif səpkili yazılar onun 175, 190 və son 200 illik yubileyi münasibəti ilə də qələmə alınaraq respublika mətbuatının səhifələrini bəzəmişdir. Belə yazılardan daha çox diqqətəşayanları

Ə.Axundov, M.Təhmasib, O.Sarıvəlli, H.Araslı, H.Arif, M.Həkimov, A.Abdulla, İ.Ələsgərov, E.Əlibəyzadə, A.Paşayev, M.Qasımlı və başqalarının qələmindən çıxmışdır.

Azərbaycan aşığılığının zirvəsində dayanan böyük sənətkara bu günə qədər xüsusi monoqrafiyalar həsr edilmiş, haqqında çox-çox məqalələr yazılmış, sənəti ilə bağlı dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Azərbaycan Aşıqlar birliyinin bu yöndəki son fəaliyyəti də qeyd etmək lazımdır. Birliyin son illərdəki nəşrlərində Aşiq Ələsgər daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur. Birlik tərəfindən nəşr edilən iki cildlik "Ozan-aşiq ensiklopediyası"nda Aşiq Ələsgərlə bağlı verilmiş oçerklə yanaşı, bu sənətin fərqli məsələlərindən bəhs edilərkən sənətkarın adının tez-tez çəkildiyini və onun yaradıcılıq nümunələrinə müraciət edildiyini görürük.

Bundan əlavə birliyin çap etdirdiyi "Aşiq gözəlləmələri" antologiyasında Ələsgərin 26 şeiri, "Ustad nəfəsli saz-söz ərmağanı" toplusuna 21 öyüdnaməsinin daxil edildiyi, həmçinin "Aşiq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlər" adlı çox maraqlı bir kitabın nəşri xüsusi qeyd olunmalıdır.

Ələsgər irsinin öyrənilməsi, əsərlərinin nəşri bu gün də davam edir və gələcəkdə də davam olunacaqdır.

ÖZET

Batı Azərbaycan topraklarında doğan ve bir asırdan fazla yaşayan Aşık Alasgar, zengin bir yaratıcı mirasa sahipti. Şiir dünyası tür, biçim ve içerik açısından çok yönlü ve renkli olan yetenekli sanatçı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren henüz genç yaşta ilgi çekmeye başladı. Rus şair Y. P. Polonsky, 1851 yılında Kavkaz gazetesinde kendisi hakkında bir makale yayınladı. Yazar, 30 yaşındaki sanatçının ustaca anlattığı "Aşlı ve Karam" destanını hayranlıkla dinlediğini, sesine, müziğine, şarkı söylemesine hayran kaldığını söyledi.

Bugün, Alasgar'ın zengin yaratıcı hazinesinden, "zamanında yazılmadığından çoğu örneği unutulmuş", "artık beş bin mısramız var" şiiri kalmıştır (M. Tahmasib). Sanatçının mirasının toplanması, yayınlanması ve incelenmesi Sovyet döneminde gerçekleştirildi. Geçen yüzyılın 30'lu yıllarında halk bilimci Hummet Alizade, üstadla ilgili ilim ve kültürümüze ilk güzel ve paha biçilmez hizmeti vermiştir. 1929 ve 1930 yıllarında H. Alizade, iki ciltlik "Azerbaycan Aşhighi"sinde Aşış'in kısa bir biyografisini vermiş ve onun bazı şiirlerine yer vermiştir.

Genel olarak kültür tarihimizde özel bir yere sahip olan müzik ve söz ustasının mirasını toplayıp halka aktarma işi öncelikle H. Alizadeh ismiyle ilgilidir. Halk bilimcinin, El şairinin şiirlerini 10 yıl boyunca sabır ve azimle toplayıp yazdığı ve bunları 1934, 1935 ve 1937 yıllarında olmak üzere üç kez, her seferinde yeni eklemelerle kitap olarak yayınladığı kendi kayıtlarından bilinmektedir. Bu yayınlar makalemizde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarından başlayarak, Ashiq'in yaratıcılığı hakkında yazılan birçok makalenin yanı sıra Ashiq Alasgar'ın kendisine ithaf edilen makalelerde sanatçının şiiri analiz edildi ve büyük beğeni topladı. Azerbaycanlı aşıkların kongrelerinde yapılan konuşmalarda da adı özel bir saygıyla anıldı. Sanatçı hakkında yazılar yazan H. Mehdi, H. Alizade, A. Hidayat, H. Araslı, A. Abasov, Bülbül, O. Gurbanov (Sarvalli), Y. Shirvan, J. Jahanbakhsh, sanatçının sanatını büyük beğeniyle karşıladı. müzisyen. 1972 yılında Azerbaycan halkı ve hükümeti sanatçının 150. yıl dönümünü kutladı. Ustanın iki ciltlik eseri "Elm" yayınevi tarafından yayımlanıyor. Tanınmış folklorcu M. Tahmasib, kitaba bilimsel açıdan değerli bir "Önsöz" yazmış, ayrı yazılarla basında yer almıştır.

Sanatçının jübile yıllarında sanatçının yaratıcılığına ilişkin çok sayıda bilimsel-teorik, bilgilendirici ve gazetecilik makalesinin yanı sıra şiir metinlerini inceleyen çok sayıda makale yazıldı. Bunların arasında bilimimiz açısından çok önemli olan ve kültürümüzün zenginliğini

teyit eden makaleler az değildir. Sanatçının 175., 190. ve son 200. yıl dönümleri nedeniyle sanatçıya ithaf edilen çeşitli yazılar cumhuriyet basınının sayfalarını süsledi. Bu tür yazılardan en dikkate değer olanları A. Ahundov, M. Tahmasib, O. Sarivalli, H. Araslı, H. Arif, M. Hakimov, A. Abdulla, İ. Alasgarov, E. Alibayzade, A. Pashayev, M.'nin yazılarıdır. Kasımlı ve diğerleri kaleminden çıktı.

Azerbaycan'ın sevgisinin zirvesinde yer alan büyük sanatçıya bugüne kadar özel monografiler ithaf edilmiş, onun hakkında birçok makale yazılmış, sanatıyla ilgili tezler savunulmuştur. Azerbaycan Aşıklar Birliği'nin son dönemdeki faaliyetlerine de bu doğrultuda değinmek gerekir. Aşık Alasgar, son yıllarda Birliğin yayınlarında ilgi odağı haline geldi. Birliğin yayınladığı iki ciltlik "Ozan-Aşık Ansiklopedisi"nde Aşık Alasgar hakkındaki yazının yanı sıra bu sanatın farklı konuları ele alınırken sanatçının isminin sıklıkla anıldığını ve yaratıcı örneklerine atıfta bulunulduğunu görüyoruz.

Ayrıca derneğin yayınladığı "Aşkın Güzelleştirilmesi" antolojisinde Alasgar'ın 26 şiirinin yer aldığını, "Rüzgar müziği ustasının armağanı" koleksiyonunda 21 hatırlatmanın yer aldığını ve ayrıca bir şiir kitabının yayımlandığını da belirtelim. "Ashiq Alasgar ile ilgili hikaye-anlatılar" adlı çok ilginç bir kitap.

Alasgar'ın mirasının araştırılması ve eserlerinin yayınlanması bugün devam ediyor ve gelecekte de devam edecek.

Anahtar kelimeler: sanatçı, Alasgar, yaratıcılık, eser, şiir, makale

Uzun bir ömür yaşamış böyük söz sənətkarının zəngin yaradıcılığı janr, forma və məzmun baxımından rəngarəng və çoxşaxəli olmaqla hələ XIX əsrin ortalarında diqqəti özünə cəlb etməyə başlamışdır. Bir müddət Tiflisdə və Azərbaycanda yaşamış (1846-1851-ci illər) rus şairi Y.P.Polonski milli folklorumuz, o cümlədən aşiq yaradıcılığı ilə maraqlanmış, dövrü mətbuatda bu xüsusda yazılar dərc etdirmişdir. 1851-ci ildə "Kavkaz" qəzetində çap etdirdiyi məqalələrin birində (1) rus şairi, gənc Ələsgərdən danışmış, "onun səsində, sazına, mahnısına heyran olduğunu bildirmişdir". 30 yaşlı Ələsgərin söylədiyi "Əsli və Kərəm" dastanı şair və mütərəqqi görüşlü rus ziyalisini heyran qoymuşdur. Sonrakı onilliklərdə Ələsgər bir ustad sənətkar kimi Qafqaz və Şərqi Anadolunun sənət camiasında məşhur olmasına baxmayaraq, araşdırıcı və toplayıcıların diqqətindən kənar qalmışdır. Görkəmli Azərbaycan folklorşünası M.Təhmasib Ələsgərdən bəhs edərkən yazırdı: "Vaxtında yazıya alınmadığı üçün əksər nümunələri unudulmuş olan bu zəngin xəzinədən indi bizə ancaq beş min misra şeir qalmışdır ki, bunların da yaranma tarixləri dəqiq şəkildə məlum deyildir" (2).

Aşiq Ələsgər irsinin ardıcıl toplanması, nəşri və öyrənilməsi Sovet dövründə, daha dəqiq, 1920-ci illərin sonlarında başlamışdır. Elm və mədəniyyətimizə ustadla bağlı ilk xeyirxah və əvəzsiz xidməti folklorçu Hümmət Əlizadə göstərmişdir. H.Əlizadə aşıqla bağlı nəşrlərindəki qeydlərində bildirirdi ki, Aşiq Ələsgər hələ həyatda ikən onun şeirlərini bir yerə toplamaq fikrində olmuşdur. Lakin zamanında bunu edə bilmədiyini üçün ustadın yaradıcılığı çox böyük itkilərə məruz qalmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Hümmət Əlizadədən qabaq ustadın ölümünə az qalmış Əli Şəmsülcədid Ələsgər haqqında yığcam bir məqalə dərc etdirmişdir (3, səh.4) Ələsgərin vəfatından bir il sonra isə 1927-ci ildə "Yeni kənd" jurnalında (№3) sənətkarın iki şeiri - ilk mətbu əsərləri – "Dağlar" və "Bizim dağlar" şeirləri çap olunur.

H.Əlizadənin sənətkarın irsini ardıcıl şəkildə üzə çıxarıb çap etdirməsi işi 20-ci illərin sonlarında başlayır. Folklorşünas toplayıb tərtib etdiyi "Azərbaycan aşıqları" (5) adlı ikicildliyin birinci cildinə "Göyçəli Aşiq Ələsgər" (səh.11) başlıqlı tərcümeyi-hal xarakterli

qısa məlumat və ustadın bir sıra şeirlərli - iki deyişmə - Aşıq Ələsgərlə Aşıq Söyünün və Ələsgərlə Həcər xanımın deyişmələri; “Dağlar” qoşması, bir gözəlləmə, bir təcnis, bir dodaqdəyməz və ya zərxətayi təcnis (səh. 11-30) və s. daxil etmişdi. Folklorçu nəşrin II cildinə isə aşığın daha 14 populyar şeirini əlavə etmişdir.

Ədəbiyyat tariximizdə xüsusi mövqeyə malik Aşıq Ələsgərin irsini bir bütöv halında xalqa çatdırmaq təşəbbüsü də H.Əlizadənin adı ilə bağlıdır. Hələ uşaq yaşlarından Ələsgər şeirinin sehrinə düşmüş Hümmət folklorumuzu toplamağa başladığı gündən ustadın poeziyasına xüsusi bir məhəbbətlə yanaşmış, özünün dediyi kimi, el şairinin şeirlərini 10 ilə yaxın müddət ərzində arayıb, toplayıb yazıya aldıqdan sonra ayrıca kitab kimi üç dəfə: 1934, 1935 və 1937-ci illərdə - nəşr etdirmişdir. Hümmət ustadın əsərlərini mətbuatda da dərc etdirirdi. O, toplulara qədər aşığın ümumən qırxa yaxın şeirini çap etdirmişdi.

“Aşıq Ələsgər” kitabları nəşrdən-nəşrə təkmilləşir, həcmi, şeirlərin sayı baxımından yenilənirdi. Bu barədə M.Təhmasib sonralar yazırdı: “Bu nəşrləri tutuşdurduqda aydın görünür ki, yorulmaq, bezmək, doymaq bilməyən toplayıcı öz irsini nəşrdən-nəşrə təkmilləşdirmiş, qoşmaları daha da dəqiqləşdirmiş, onları əsl həqiqətə yaxınlaşdırmağa çalışmışdır” (6).

H.Əlizadənin milli folklorşünaslığımıza, habelə mədəniyyətimizə göstərdiyi xidmət misilsizdir. Onun əməyi sayəsində, Ələsgərdən başqa Hüseyn Bozalqanlı və Aşıq Əsədin də fərdi topluları 30-cu illərin ortalarında işıq üzü gördü. Bir folklorçu kimi Hümmətin ən böyük xidmətlərindən biri - iki cildə ibarət ard-arda iki dəfə çap etdiriyi geniş həcmli “Aşıqlar” kitabı idi. Birinci cildi 1935, ikinci cild isə 1936-cı ildə çapdan çıxan kitab çox böyük populyarlıq qazanır. Xalq kütləsinin istəyi ilə, növbəti illərdə daha böyük tirajla (1937 və 38-ci illərdə) nəşr edilən ikicildlikdə yüzə yaxın Azərbaycan aşığının müxtəlif məzmunlu şeirləri toplanmışdı.

İlk təcrübələr olduğu üçün, o dövrün, o cümlədən Hümmət Əlizadənin də nəşrləri qüsursuz olmurdu. Lakin folklorşünas növbəti nəşrdə qüsurları aradan qaldırmağa, səhv olanları düzəltməyə çalışırdı. Bunun da səbəbi o idi ki, şeirlər və sənətkarlar haqqında məlumat dəqiq mənbələrdən deyil, ağızlardan, aşıqlarla bağlı dastanlardan götürülürdü. Məsələn, belə bir fakta baxaq: “Azərbaycan aşıqları”nın 1929-cu il nəşrində (I kitab) - Aşıq Ələsgərin 1921-ci ildə 60-70 yaşlarında vəfat etdiyi yazılır. “Aşıq Ələsgər” kitabının birinci nəşrində (1934) aşığın “1926-cı ilin baharında, təqribən 90 yaşında ikən” öldüyü, həmin kitabın nisbətən dolğun və dəqiqləşdirilmiş üçüncü nəşrində (1937) isə Ələsgərin “təqribən 100-105 yaşlarında” dünyasını dəyişdiyi yazılırdı.

Ötən əsrin 30-cu illərində təkcə əsərləri toplanmamış, ustad sənətkar və onun yaradıcılığı haqqında araşdırma xarakterli bir neçə məqalə də yazılmışdır. Onlardan bəzilərinin müəllifi elə H.Əlizadə idi. “Ədəbiyyat qəzeti”nin 12 aprel 1935-ci il sayında dərc olunan **“Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı haqqında”** sərlövhəli, həcmcə kiçik olmayan məqaləsində folklorçu yazıda sənətkarın bir neçə şeirini, özəl olaraq “Dağlar” qoşmasını təhlil etmişdir. Lakin, qeyd edək ki, orada dövrün siyasi ab-havasından qaynaqlanan qorxu və xofun təsiri ilə vulqar-sosioloqist mövqeyə meyl etmiş folklorşünas bəzi fikirlərində qeyri-obyektiv görünür. “Dağlar”ın ideya-məzmunundan bəhs edərkən məsələyə sinfi münasibət mövqeyindən yanaşaraq onu ifrat dərəcədə qabardan məqalə müəllifi, Aşığı az qala burjuva adamı kimi qələmə verir. O yazırdı: “Bolluca bəxşayış toplayan aşığın həyatı gözəl keçir. Aşıq Ələsgər bunları görür, həm dövlətlilərin, həm də yoxsulların ruhunu oxşamaq, könlünü almaq lazım gəldiyini düşünür. Ona görədir ki, o bəzən özü düşünmədiyi halda sinfi mübarizənin üstünü pərdələyir:

Bahar fəslə, yaz ayları gələndə

Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.

Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar.”

(7)

Əslində, şeirin bu bəndində Ələsgər demək istəmişdir ki, təbiətdən ötrü dağlar üçün hamı birdir: istər varlı ol, istərsə kasıb. Vüqar rəmzi dağlar öz sinəsində, ondan car olan bulaqların ətrafında, ətəklərindəki yaylaqlarda kasıba da qucaq açıb, öz nemətlərindən onlara da pay bəxş edir. Ancaq nədənsə, folkolşünas şeirdən bunun əksi olan nəticəni çıxarmışdır: “Aşıq Ələsgər beləliklə şah və gədanı bir araya gətirir, onları bir-birindən “aralı”-fərqli tutmayı, yoxsulla ərbab arasındakı sinfi ziddiyyəti görməyir”.

Təəccüb etməyə bilmirsən, belə çıxır ki, dağlar da sinfi mövqə göstərməli imiş. Lakin belə yanaşma mürəkkəb 30-cu illərin acı siyasi diqtəsi səbəbi ilə bağlıdır ki, o illərdə hər gün, hər addımda rastlaşa bilərdin.

O ağır illərdə Aşıq Ələsgər yaradıcılığına düzgün qiymət verənlərdən biri H.Mehdi olmuşdur. İstedadlı yazıçı və tənqidçi “**Böyük aşıq**” məqaləsində (7; 5 aprel, 1938-ci il) yazırdı ki, Azərbaycan aşıqları içərisində ən görkəmli yeri Aşıq Ələsgər tutur. Bir əsrdən artıq yaşamış bu böyük sənətkarı Vaqif və Vidadi kimi sənətkarlarla müqayisə etmək olar. Ələsgərin qoşmaları, təcnisləri, dodaqdəyməzləri, həcvləri və başqa şeirləri istər məzmun, istərsə də formaca çox zəngin və rəngarəngdir. Təsadüfi deyildir ki, bütün sonrakı aşıqlar bu xalq ustadını özlərinə müəllim hesab edirlər (**Yenə orada**).

Aşığa layiq olduğu qiyməti verən müəllif sənətkar haqqında görün nə yazır: “Dünya filoloflarının estetik görüşlərindən tamamilə xəbərsiz olan bu böyük sənətkarın özünəməxsus müəyyən ədəbi kodeksləri Vardır. Görün o, aşıqlardan nə tələb edir:

Xalqa həqiqətdən mətləb qandıra,

Şeytanı öldürüb nəfsin yandıra,

El içində pak otura, pak dura,

Dalısınca xoş sədalı gərəkdir – deyə Ələsgər aşıqdan hər cəhətdən nümunə yüksək bir şəxsiyyət olmağı tələb edir”.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığının əsas xüsusiyyətləri hansılardır? – sualına H.Mehdi belə cavab verir: “O hər şeydən əvvəl lirikdir: Alimə görə aşığın lirikasında dərin bir məhəbbət kök salmışdır. Ələsgər qoca yaşlarında belə, həyatı sevmiş, gözəlliyi həssaslıqla duymuş və quymətləndirmiş, dünyanın ızdırablarından bədbin olmamışdır. Azad sevgi, azad məhəbbət böyük aşığın başlıca motivlərindən biri olmuşdur”. Tənqidçi çox doğru qeyd edirdi ki, Ələsgərin lirikası “ona görə qüvvətli, dərin ki, o realistikdir” (**Yenə orada**).

Ustad aşığın poetik yaradıcılığının bütün əsas cəhətlərini bir-bir təhlil edən istedadlı ədəbiyyatşünas öz fikir və tezislərini el nəğməkarından gətirdiyi tipik və rəngarəng nümunələrlə yekunlaşdırır və möhkəmləndirirdi. Müəllif araşdırmasında Ələsgərin lirik şeirlərində yalnız bir tərənnümçü olaraq qalmadığını, onlarda epik səhnələri də sənətkarlıqla verdiyini, az sözlə canlı və geniş mənalar yaratdığını yazırdı. Mehdi müəllimin başqa bir fikri də doğru və maraqlı görünür. Onun fikrincə, Ələsgər yaradıcılığının gücü, qüdrəti, onun xalq tərəfindən çox sevilməsində və bulaq suyu kimi içilməsindədir. Bu da ona görədir ki, “Ələsgərin məharəti, sənətkarlığı, hər şeydən əvvəl, xalqın canlı təfəkkürünə, obrazlı ifadələrinə və müqayisələrinə əsaslanır” (**Yenə orada**). Ədəbiyyatşünas, Ələsgər şeirinin Azərbaycan xalq poeziyasının qızıl fondunda layiqli yer tutmasını aşığın üslubunun hər cəhətdən xalqa bağlı olması ilə

əlaqələndirir. Usatdın poetik dünyası xalq poeziyası ənənələri ilə bir xətt üzərində inkişaf etdiyi üçün bu rabitə qırılmaz və sarsılmazdır.

Ələsgərin poetik dünyasını sirlirinə və möcüzəli gözəlliyinə tam vaqif olan tənqidçi deyirdi ki, “xalq dilinin ən gözəl xüsusiyyətlərini bilən, bu dili bəzən yüksək bir şeir səviyyəsinə qaldıran Aşıq Ələsgərdə müəyyən bir fikir ifadə etməyən, süni misralara rast gələ bilməzsiniz. Bu, əlbəttə, Aşıq Ələsgərin çox bilikli, bacarıqlı xalqı ilə yaxından bağlı bir ədəbi şəxsiyyət olduğunu aydın göstərir” (**Yenə orada**).

M.Hüseyn Ələsgərə həsr etdiyi qiymətli bu məqaləsində aşığın ictimai motivli, zəmanədən şikayət xarakterli şeirlərinə də münasibət bildirmiş, onlardan bəzilərinə təhlil cəlb etmişdir. Orada sənətkarın “Görmədim” və “Olmaz” rədifli şeirləri misal gətirilərək qeyd edilir ki, Ələsgərin yaradıcılığı dərin ictimai köklərə əsaslanır. Məsələn, Hümmət Əlizadənin yan keçdiyi bir məsələni nəzərdən qaçırmayan H.Mehdi qeyd edirdi ki, cəsarətli Ələsgər mübaruz ruhlu şeirlərini satira səviyyəsinə qədər yüksəltmişdir. Məqalədə xüsusi vurğulanırdı ki, “sənətkarın ağızında təkcə gözəllər təriflənməmiş, bəlkə bununla yanaşı olaraq, xalqın canına darışmış parazitlər, ikiüzlülər, namussuzlar, bəylər və mollalar döyülmüşdür”.

Yekunda H.Mehdi belə bir sual qoyur ki, Ələsgərdən öyrənmək olarmı? – Ritorik suala belə cavab verir ki, bu günkü sovet şeirimiz bu böyük aşıqdan çox şey öyrənməlidir.

Xalqımızın sevimli, böyük şairi S.Vurğun da 1934-cü ildə yazdığı “Oktyabr və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı məqaləsində ustad Ələsgərin yaradıcılığında danışıq, onun sənətkarlığından öyrənməyi öz müasirlərinə tövsiyə etmişdir (8).

Keçən əsrin otuzuncu illərində aşıq yaradıcılığı ilə bağlı yazılmış bir sıra digər məqalələrdə də Aşıq Ələsgərdən az-çox söz açılmış və ustadın şeirlərinə isnad edilmişdir. Azərbaycan aşıqlarının I və II qurultaylarında edilmiş məruzə və çıxışlarda sənətkarın adı ehtiramla yad edilmiş və yaradıcılığında da söz açılmışdır. İkinci cahan müharibəsinə qədər dövrü mətbuatda dərc edilən aşıq yaradıcılığına həsr olunmuş yazılardan burada bəzilərinin adlarını və mənbələrini qeyd etmək, bircə, kifayət edər: Ə.Hidayət “Folklor haqqında bir neçə söz”. (7, 22 dekabr 1934); H.Əlizadə. “El şeirləri haqqında”, (7, 3 sentyabr, 1936); H.Araslı. “Aşıq poeziyası və klassiklər”. (7, 17 mart 1938); Ə.Abbasov. “Aşıq poeziyası”, (9, 11 mart, 1938); Bülbül. “Azərbaycan aşıq yaradıcılığı; - (7, 24 mart 1938); O.Qurbanov (Sarıvəlli). İki məqalə: “Azərbaycan revolyusion xalq poeziyası”. (7, 17 mart 1938); və “İki söz”. (7,11 noyabr 1940); Y.Şirvan, “Aşıq yaradıcılığı haqqında bir neçə söz”, - (7, 1 noyabr, 1939); Y.Şirvan. “Hümmət Əlizadə folklorçu”. – (7, 1 noyabr, 1939; C.Cahanbaxş. Azərbaycan aşıq poeziyası (10, səh.88-119);

H.Əlizadənin üçüncü nəşrindən sonra, mətbuatda nə məktəb dərslərində getmiş təkəmsəyrək şeirləri nəzərə alınmazsa, Ələsgər şeirləri iyirmi ilə yaxın zaman ərzində demək olar ki, nəşr olunmamışdır. Yalnız 1956-cı ildə ustadın nəvəsi İslam Ələsgərovun toplayıb tərtib etdiyi “Aşıq Ələsgər. Şeirlər” kitabı “Azərnəşr” tərəfindən nəşr edilir. Bu kitabda əvvəlki nəşrlərdə getmiş bir sıra şeirlərlə yanaşı yeni toplanmış şeirlər də yer almaqda idi. Nəşrin tərtibçisi tərəfindən müəyyən təshihlər aparılmış, aşığın əvvəl çıxmış bəzi şeirlərinin mətnlərində uyğun bilinən düzəlişlər də edilmişdi.

1963-cü ildə isə AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat institutu tərəfindən Ə.Axundov və M.Təhmasibin tərtibatı, H.Araslının redaktorluğu ilə sənətkarın irsinin ilk akademik nəşri reallaşır. Beş yüz səhifəlik kitabda Ələsgərin əldə olan poetik külliyatı ilk dəfə ən doğru prinsip əsasında tərtiblənərək çap olunmuşdu. Şeirlər şəkli forma və məzmun baxımından təsnif edilərək qruplaşdırılmışdır. Əslində bu ənənə H.Əlizadə ilə başlanmış, 56-cı il nəşrində də müəyyən qədər ona əməl olunmuşdur. 1963-cü il nəşrində isə bu daha elmi və professional

tərzdə edilmişdir. Kitaba salınmış şeirlərin qruplaşdırılması və düzülüşü şeir şəkillərinə (janr formasına) görə aparılmışdır: Gəraylılar; Qoşmalar; Ustadnamə və şikayətnamələr; Həcv və hərbəzorbalar; Qıfılbəndlər; Deyişmələr; Qoşayarpaq qoşma; Qoşma-müstəzad; Təcnislər; Dildönməz; Divanilər; Qəzəllər; Aşiq Ələsgər haqqında deyilmiş şeirlər; Rəvayətlər və ən sonda Aşiq Ələsgərin həyatı haqqında...

Bölmələrdəki şeirlər də rədiflərin ilk hərfinə görə əlifba sırası ilə düzülmüşdür. Bu prinsipə sonrakı nəşrlərdə də, demək olar, tam əməl olunmuşdur.

1971-ci ildə Azərbaycan xalqı ustadın 150 illik yubileyini keçirməyə hazırlaşır. Lakin yubiley tədbiri 1972-ci ilin yayında baş tutur. Yüksək səviyyədə keçirilən yubiley yığıncağına qədər Ələsgərin **ikicildliyi** “Elm” nəşriyyatı tərəfindən böyük tirajla çap olunur (11). M.H.Təhmasibin 1971-ci ildə mətbuatda çıxmış “Gözəllik nəğməkarı” adlı məqaləsi “ön söz” yerində nəşrə daxil edilmişdi.

Buna qədər və bundan sonra işiq üzü görün “Aşıqlar” toplularında (1957; 1960; 1970; 2005 və s.) müxtəlif həcmli seçilmiş aşiq şeirlərindən ibarət nəşrlərdə, habelə Aşiq Ələsgər adı ilə buraxılan fərqli nəşrlərdə sənətkarın müxtəlif şeirləri çap olunaraq fərqli yaş qruplarından olan oxuculara çatdırılmışdır.

Elmi-ədəbi ictimaiyyət tərəfindən ustad el nəğməkarının yaradıcılığına yüksək qiymət verilmiş, onun haqqında xeyli maraqlı yazılar yazılmışdır. Belə yazılara əlli-altmışıncı illərdə, daha çox sonrakı onilliklərdə mətbuatda sıx rast gəlmək olur.

Sənətkarın 150 illik yubileyi münasibəti ilə elmi-nəzəri məzmunlu, habelə şeir mətninin təhlili, məlumat və publisistik xarakterli çoxsaylı yazılar yazıldı. Onların içərisində elmimiz üçün çox əhəmiyyətli olan, mədəniyyətimizin zənginliyini sübut edən məqalələr də az olmamışdır. Aşığa həsr edilmiş yazılar onun 175, 190 illik yubileyləri münasibəti ilə də dövrü mətbuat səhifələrini bəzəmiş və onları oxunaqlı etmişdir.

Belə məqalələrdən daha çox diqqətəşayanlarını burada göstərə bilərik: Ə.Axundov. Aşiq Ələsgər// Ədəbiyyat qəzeti, 1951, 6 iyul; Sarıvəlli O.Ustad aşiq, qüdrətli şair// Azərbaycan jurnalı -1955, №10, səh.109-115; H.Araslı. Aşiq Ələsgər//Aşiq yaradıcılığı. Bakı, 1960. Səh.87-90; İ.Ələsgərov Aşiq Ələsgər yaradıcılığının bədii xüsusiyyətlərinə dair// Ədəbiyyat və incəsənət 1967, 19 avqust; M.Həkimov. Saz və söz ustası//Ədəbiyyat və incəsənət. 1967, 21 oktyabr; H.Hüseynzadə (H.Arif). Bir şeir və onunla bağlı rəvayət// Elm və həyat. 1968, №8, səh.18-20; A.Abdulla, El şairinin haqq səsi// Mədəni-maarif işi. 1971, №3, səh.13-15; A.Abdulla. Göyçə gündəliyi// Ulduz, 1971, №7, səh.26-31; Ə.Axundov. Aşiq Ələsgər sənəti//Azərbaycan.1971, №12, səh.132-135; İ.Ələsgərov. Aşiq Ələsgər sənətkarlığının bəzi xüsusiyyətləri//ADU-nun elmi əsərləri: Dil və ədəbiyyat seriyası, 1971, №1, səh.59-65; E.Əlibəyzadə. Aşiq Ələsgərin qafiyə zənciri// Ulduz. 1971, №9 s.36-38.

Belə məqalələrin sayı onlarla, bəlkə daha çoxdur. Onların hamısını gözdən keçirmək, bir məqalədə onların hamısı haqqında söz deyib münasibət bildirmək imkan xaricindədir. Yalnız Aşiq Ələsgər şəxsiyyətinə və yaradıcılığına kifayət qədər aydınlıq gətirən bəzi məqalələrə çox qısa nəzər salmağı borc bildik.

Aşiq yaradıcılığı, o cümlədən Ələsgər poeziyası M.H.Təhmasibin elmi fəaliyyətinin obyektləri içərisində məxsusi yer tuturdu. Aşiq şeirlərindən ibarət toplulara ustad aşıqların poetik irsinin nəşrlərinə yazdığı “Ön söz”lər, redaktor rəyləri, eləcə də qəzet və jurnallarda dərc etdirdiyi ayrı-ayrı məqalələrin hər biri elmi-nəzəri aspektdə mühüm dəyər kəsb edir. Alimin aşığa həsr etdiyi məqalələr, əsasən, sənətkarın 150 illik yubileyi dövründə yazılmışdır. Onlardan birincisi yubiley ərəfəsində dərc edilmiş **“Bizim Ələsgər” (13)** adlanırdı. Bir qədər sonra ikinci -

“Ələsgərin dastan yaradıcılığı” məqaləsini (14) həmin mətbuat orqanında dərc etdirən alim bunun ardınca da “Azərbaycan” jurnalında “Gözəllik nəğməkarı” (15, 1971 №10, səh.176-187) məqaləsini çap etdirir. Elə o günlərdə onun “Pak məhəbbət aşığı” (16) adlı digər bir məqaləsi də qəzetdə işıq üzü görür.

Yubiley tədbirinin keçirildiyi 1972-ci ildə folklorşünas sənətkara həsr etdiyi daha bir neçə məqaləsini mətbuatda dərc etdirir: “Bir ömür, dörd dövr”(2); “Xalq nəğməkarı” (17); “Qüdrətli xalq nəğməkarı”(18); “Yüz ölç, bir biç” ”(19) və s.

Qeyd edək ki, M.Təhmasibin Ələskərə həsr etdiyi yazıların böyük əksəriyyəti tədqiqat xarakterlidir. Məsələn məqalələrin birində aşığın dastana və dastan yaradıcılığına münasibəti çözülmüşdür. Digər – “Bir ömür, dörd dövr” məqaləsində alim Ələsgər ömrünü, aşığın həyat-yaradıcılığını, aralarında hədd çəkməmək şərti ilə dörd dövrə bölməyin və əsərlərini də bu prizmadan gözdən keçirib dəyərləndirməyin mümkünlüyünü göstərirdi. Birinci dövr Ələsgərin uşaqlıq və gənclik illəridir (1846-cı ilə qədər), ikinci 25 yaşlarından 40-a qədər (1861), üçüncü dövr 80-85 yaşlarına qədər (1861-1901-5-ci illər), nəhayət şərti bölgünün sonuncu dövrü ustadın həyatının, haradasa, son iyirmi ilini əhatə edir- Təhmasibə görə. Alim tərəfindən çıxarılan məntiqi nəticələr oxucunu tam qane edir – desək yanılmazdır.

Elmi yaradıcılığında Aşıq Ələsgərə kifayət qədər yer ayırmış folklorşünaslardan biri də Sədnik Paşayev idi. Alim əsərlərinin birində aşığın şeirlərini mövzu dairəsinə görə çeşidləmiş, onları üç qismə ayırmağın doğru olacağını bildirmişdir. O yazırdı: “Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı çoxşaxəli, çoxtərkipli və çoxcəhətlidir. Onun şeirlərini mövzu əhatəsinə və məzmun prinsipinə görə, əsasən üç qrupa ayırmaq olar:

1. Qüdrətdən səngərli qalalı dağların tərənnümü (təbiət təsvirləri);
2. Gözəllərin vəsfi (lirik aşiqanə motivlər);
3. İctimai məzmunlu şeirlər (sosial-siyasi motivlər)” (20, 61).

Bir sözlə, Azərbaycan aşıqlığının zirvəsində dayanan bu günə qədər azman el sənətkarına monoqrafiyalar həsr olunmuş, haqqında çox sayda məqalələr dərc edilmiş, sənəti ilə bağlı dissertasiyalar işlənib müdafiə edilmişdir. Aşıq sənətinin inkişafı, yaradıcı aşıqların bədii irsinin öyrənilməsi məsələsindən danışırkən Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin son illərdəki fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Birliyin son illər reallaşdırdığı nəfis və fundamental nəşrlər həmin fəaliyyətin, milli qeyrətə söykənən məqsədyönlü çalışmaların bariz göstəricilərindəndir. Məsələn, Birliyin sədri, görkəmli alim M.Qasımlının “Ozan-aşıq ensiklopediyası” yaratmaq ideyası özlüyündə çox böyük, həyata keçirilməsi isə olduqca gərgin zəhmət tələb edən bir təşəbbüs idi. Məhərrəm müəllimin bu möhtəşəm layihəsinin reallaşması üçün ozan-aşıq irisni çox yaxşı bilən, özü kimi cəfəkeş bir həmkara – aşıqşünasa ehtiyac var idi. O belə bir alimi yaxşı tanıyırdı. O, filologiya elmləri doktoru, professor Mahmud Allahmanlı idi.

Bir neçə illik gərgin elmi-praktik əmək fəaliyyəti nəticəsində ideya başa vardı. Aşıqlar Birliyi iki cilddən ibarət uğurlu bir layihəni – “Ozan-aşıq ensiklopediyası”nı (21) uğurla həyata keçirdi. Ensiklopediyada görkəmli Azərbaycan aşığı Ələsgərlə bağlı verilmiş oçerklə yanaşı fərqli məsələlərdən bəhs edilərkən sənətkarın adının tez-tez çəkildiyinin və yaradıcılıq nümunələrinə müraciət edildiyinin şahidi oluruq.

Birliyin daha bir neçə nəfis tərtibatlı nəşrini xatırlatmaq istəyirəm. Bunlardan biri “Aşıq gözəlləmələri” (22) adlı nəşrdir. Kitabda yüzə yaxın aşığın gözəlləmə və tərifnamələrindən nümunələr toplanmışdır. Ən çox yer Ələsgər gözəlləmələrinə verilmişdir. Sənətkarın 26 ədəd gözəlləməsi orada yer almışdır.

Digər kitab ustad aşıqlarımızın ustadnamələri və poetik öyüdlərinin yer aldığı **“Ustad nəfəsli saz-söz ərməğanı” (23)** adlı kitabdır. Bu topluya da yüzə qədər ustadın şeirləri daxildir. Təkcə Ələsgərin 21 ədəd öyüdnəməsi kitab vasitəsilə oxuculara təqdim olunur.

Aşıqlar Birliyinin sənətin təbliği istiqamətində gördüyü olduqca əhəmiyyətli işlərdən biri də **“Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan rəvayətlər” (24)** adlı çox maraqlı bir kitabın nəşri və oxucuların sərəncamına verilməsidir.

Respublikamızın iki görkəmli aliminin işbirliyi sayəsində ərəsəyə gələn bu və ya digər qiymətli kitabların dəyərləri bir də ona görə böyükdür ki, alimlər müştərək olaraq nəşrlərin hər birinə mühüm elmi əhəmiyyətə malik **“Ön söz”**lər yazmış, arxaik və məhəlli sözlərin lüğətini tərtib etmiş, poetik nümunələr, onların yaranma məqamı və ünvanları haqqında gərəkli şərhlər vermişlər.

Aşıq Ələsgər irsinin öyrənilməsi bu gün də davam edir. Sənətkarın 200 illik yubileyi münasibəti ilə ölkə prezidenti İ.Əliyevin imzaladığı məlum sərəncam bu işə əlavə stimül vermişdir.

Ədəbiyyat

1. “Kavkaz” qəz.1851, №1-2.
2. M.H.Təhmasib. Bir ömür dörd dövr// “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti- 9 iyun 1972.
3. “Dan ulduzu” jurnalı; 1926, №4.
4. “Yeni kənd” jurnalı, №3.
5. “Azərbaycan aşıqları” 2 cildə, I cild – Bakı, Azərənəşr, 1929.
6. M.H.Təhmasib. Nəcib məqsəd və gözəl nəticə// “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 20 iyul 1968.
7. “Ədəbiyyat” qəzeti.
8. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı, 1934, №11-12, səh.1-7.
9. “Yeni yol” qəzeti.
10. Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı dekadası (məqalələr), Bakı, Azərənəşr, 1940.
11. Aşıq Ələsgər. 2 cildə, Bakı, Elm nəşriyyatı, 1972.
12. “Azərbaycan” jurnalı.
13. M.H.Təhmasib. Bizim Ələsgər.// “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1971, 17 iyul.
14. M.H.Təhmasib. Ələsgərin dastan yaradıcılığı. // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1971, 21 avqust.
15. M.H.Təhmasib. Gözəllik nəğməkarı// Azərbaycan jurnalı, 1971, №10, səh.176-187.
16. M.H.Təhmasib. Pak məhəbbət aşıqı// “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1971, 30 oktyabr.
17. M.H.Təhmasib. Xalq nəğməkarı// “Bakı” qəzeti.1972, 10 iyun.
18. M.H.Təhmasib. Qüdrətli xalq nəğməkarı.// “Sovet kəndi” qəzeti, 1972, 10 iyun.
19. M.H.Təhmasib. Yüz ölç, bir biç// Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti. 1972, 11 noyabr.
20. S.Paşayev. XX əsr Azərbaycan aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1999.
21. Ozan-aşıq ensiklopediyası. 2 cildə, (Tərtib edənlər: M.Qasımlı və M.Allahmanlı), Bakı, “Gənclik”, 2019/2020.
22. Aşıq gözəlləmələri. Tərtib edənlər: M.Qasımlı və M.Allahmanlı. Bakı, “Gənclik”, 2020.
23. Ustad nəfəsli saz-söz ərməğanı. Tərtib edənləri: M.Qasımlı, M.Allahmanlı, Bakı, “Gənclik”, 2020.
24. Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayətlər. Tərtib edənləri M.Qasımlı və M.Allahmanlı. Bakı “Gənclik”, 2021.

MAHAMMAD AMIN RASULZADE'S VIEWS ABOUT TURKISH LITERARY LANGUAGE

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN TÜRK ƏDƏBİ DİLİNƏ DAİR BAXIŞLARI

ВЗГЛЯДЫ МАМЕД ЭМИН РАСУЛЗАДЕ НА ТУРЕЦКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК

*Yaqub BABAYEV**filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-9426>***Xülasə**

Məqalədə M.Ə.Rəsulzadənin türk ədəbi dilinə münasibətindən danışılır. Göstərilir ki, görkəmli ideoloq bu münasibəti özünün bir sıra məqalələrində ortalığa qoyur. Belə ki, Türkiyədə XIX əsrin son onilliklərində və XX əsrin əvvəllərində ədəbi-mədəni həyatda ədəbi dilə münasibətdə iki cəbhə mövcud idi. Birinci cəbhənin təmsilçiləri əsərləri klassik ədəbiyyata məxsus ənənəvi dildə yazmağı münasib hesab edirdilər. Onlar köhnə ədəbi dilin tərəfdarları idilər. Bu dil ərəb-fars söz və ifadələri ilə ağırlaşdırılmış, geniş oxucu kütləsinin anlamadığı qəliz bir dil idi. Bu cəbhənin tərəfdarları, öz əsərlərini, əsasən, oxumuş adamlar, ziyalılar üçün yazırdılar. Ədəbi dilə münasibətdə xalq dilindən, xalq kütləsindən uzaq bir mövqe nümayiş etdirirdilər. Məhəmməd Əmin bəy onların mövqeyini bəyənmir və tənqid edirdi. Dil məsələsində onları geniş oxucu kütləsindən və xalqdan uzaq düşməkdə günahlandırır.

İkinci cəbhə isə yeni ədəbi dil tərəfdarları idilər. Onlar sadə və aydın, hamının başa düşəcəyi milli bir dildə yazmağı münasib hesab edirdilər. Ədəbi dilə münasibətdə xalq dilinin təmsilçiləri kimi çıxış edirdilər. Bildirirdilər ki, yaranan əsərlər yalnız oxumuş adamlar üçün deyil, bütün xalq kütləsi üçün yazılmalıdır. Onu hamı başa düşməlidir. Əks təqdirdə ədəbiyyat öz tərbiyəvi vəzifəsini yerinə yetirə bilmir, təsir gücünü itirir. Xalqdan uzaq düşür. M.Ə. Rəsulzadə yeni ədəbi dil tərəfdarlarının bu təşəbbüsünü alqışlayır, onların doğru yolda olduğunu söyləyirdi. Məqalədə M.Ə.Rəsulzadənin deyilən məsələlərdə tutduğu mövqeyə, məsələ ilə bağlı verdiyi şərtlərə aydınlıq gətirilir.

Görkəmli ideoloq “qərb türkcəsi” dediyi osmanlı ədəbi dilinin, Türkiyədə dillə bağlı ədəbi proseslərin Azərbaycan ədəbi dilinə təsirindən də söhbət açır. Köhnə ədəbi dil tərəfdarlarının mövqeyinin, yürütdüyü dil siyasətinin Azərbaycanda mənfi nəticələr doğurduğunu, ədəbi dilə münasibətdə bir kaos, mürəkkəb vəziyyət yaratdığını da aydınlaşdırır. Həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda qələm sahiblərinin ədəbi dil uğrunda mübarizədə hansı nəticələrə nail olduqlarını konkret faktlar əsasında izah edir.

Açar sözlər: M.Ə.Rəsulzadə, qərb türkcəsi, Azərbaycan türkcəsi, ədəbi dil, ədəbi ənənə, XIX əsr, XX əsrin əvvəllər

Abstract

The article talks about M.A. Rasulzade's attitude to the Turkish literary language. It is shown that the prominent ideologist expresses this attitude in a number of his articles. Thus, in the last

decades of the 19th century and the beginning of the 20th century in Turkey, there were two fronts in relation to the literary language in the literary and cultural life. The representatives of the first front considered it appropriate to write the works in the traditional language of classical literature. They were supporters of the old literary language. This language was complicated by Arabic-Persian words and expressions, which was not understood by a wide readership. Supporters of this front were writing their works mainly for educated people and intellectuals. In relation to the literary language, they were showing a position far from the vernacular and the mass of the people. Muhammad Amin bey was not liking and was criticizing their position. In the matter of language, he was accusing them of falling away from the general readership and the people.

The second front was consist of the supporters of the new literary language. They were considering it appropriate to write in a simple and clear national language that everyone could understand. In relation to the literary language, they were acting as representatives of the folk language. They were saying that the created works should be written not only for educated people, but for the entire population. Everyone should understand it. Otherwise, literature cannot fulfill its educational task and loses its power of influence. He falls away from the people. M.A.Rasulzade was applauding this initiative of supporters of the new literary language and saying that they are on the right path. The article clarifies M.A. Rasulzade's position on the mentioned issues and his comments on the issue.

The prominent ideologist also talks about the influence of the Ottoman literary language, which he calls "Western Turkish", and the literary processes related to the language in Turkey on the literary language of Azerbaijan. It also clarifies that the position of the supporters of the old literary language and the language policy they are conducting have caused negative results in Azerbaijan, creating a chaos and a complicated situation in relation to the literary language. It explains on the basis of concrete facts what results were achieved by the writers of both Turkey and Azerbaijan in the struggle for the literary language.

Key words: M.A.Rasulzade, western turkish, Azerbaijani turkish, literary language, literary tradition, XIX century, beginning of XX century

Резюме

В статье говорится об отношении М.Э.Расулзаде к турецкому литературному языку. Показано, что выдающийся идеолог выражает эту позицию в ряде своих статей. Так, в последние десятилетия XIX и начале XX века в Турции в литературной и культурной жизни существовало два фронта по отношению к литературному языку. Представители первого фронта считали целесообразным писать произведения на традиционном языке классической литературы. Они были сторонниками старого литературного языка. Этот язык был осложнен арабо-персидскими словами и выражениями, и не был понятен широкой читательской аудитории. Сторонники этого фронта писали свои произведения преимущественно для образованных людей и интеллигенции. По отношению к литературному языку они проявили позицию, далекую от просторечия и народной массы. Мамед Эмин бю не нравилась их позиция, и он критиковал их. В вопросе языка он обвинял их в отпадении от широкой читательской аудитории и народа.

Второй фронт составляли сторонники нового литературного языка. Они считали целесообразным писать на простом и понятном национальном языке, понятном каждому. По отношению к литературному языку они выступали представителями народного языка. Они говорили, что созданные произведения должны быть написаны не только для образованных людей, но и для всего населения. Каждый должен это понять. В противном

случае литература не может выполнять свою воспитательную задачу и теряет силу воздействия. Он отпадает от народа. М.Э.Расулзаде аплодировал этой инициативе сторонников нового литературного языка и заявлял, что они находятся на правильном пути. В статье проясняется позиция М.Э.Расулзаде по указанным вопросам и его комментарии по данному вопросу.

Выдающийся идеолог также рассказывает о влиянии османского литературного языка, который он называет «западным турецким», и литературных процессов в Турции связанных с языком на литературный язык Азербайджана. Также уточняется, что позиция сторонников старого литературного языка, проводимая ими языковая политика вызвали негативные результаты в Азербайджане, создали хаос и сложную ситуацию в отношении литературного языка. На основе конкретных фактов объясняет, каких результатов добились владельцы пера в борьбе за литературный язык как в Турции, так и в Азербайджане.

Ключевые слова: М.Э.Расулзаде, западный турецкий, азербайджанский турецкий, литературный язык, литературная традиция, XIX век, начало XX века

Giriş

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə görkəmli milli ideoloq, ictimai-siyasi xadim, dövlət adamı, intellektual şəxsiyyət olmaqla yanaşı həm də fəhmlı, cəfəkeş, geniş erudisiyaya malik filoloq alim idi. Bu mütəfəkkir şəxsiyyətin dilin, xüsusilə də söz sənətinin müxtəlif problemlərinə dair xeyli əsəri vardır. Onun Azərbaycan şairi Nizami ilə əlaqədar yazdığı mötəbər monoqrafiyasından tutmuş ədəbiyyatın müxtəlif problemlərinə, ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərə, fərqli bədii əsərlərin təhlilinə, bir sıra mətbuat orqanlarının fəaliyyətinə, teatr tamaşalarına, bəzi dram və opera əsərlərinin səhnə tələyinə həsr olunmuş məqalələrinə qədər çeşidli mövzuda qələmə aldığı filoloji yönümlü əsərləri bu böyük milli rəhbər və ideoloqu həm də bir ədəbiyyatşünas alim kimi tanıdır. Bu monoqrafiya və məqalələrdəki araşdırmalar, təhlillər, fikirlər, mülahizələr, mühakimələr, yozumlar Rəsulzadənin sağlam, elmi məntiqə, dürüst baxışa, ayıq fəhmə malik bir filoloq səriştəsinə malik olduğunu sübut edir.

Məhəmməd Əmin bəyin həm Azərbaycan, həm türk, həm də bəzi başqa xalqların ədəbiyyatı, ədəbi simaları, bədii təfəkkür məhsulları və s.-lə əlaqəli çoxsaylı məqalələri, qənaətləri, izahatları, şərhləri vardır. Onun filoloji yönümlü fəaliyyəti, baxışları, araşdırmaları müstəvisində türk ədəbi dilinə, osmanlı türkcəsinə və ədəbiyyatına münasibəti də xüsusi yer tutur. Biz mövcud məqaləmizdə məhz bu məsələni imkan daxilində araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Əlbəttə, bu, xeyli geniş məsələdir və bir məqalədə Rəsulzadənin bütün ömrü boyu türk dili və ədəbiyyatı ilə əlaqəli fəaliyyətini, baxışlarını, əsərlərini tam şəkildə izləmək, araşdırma predmetinə çevirmək mümkün deyil. Ona görə də biz mövcud məqaləmizdə, əsasən, müəllifin deyilən məsələ ilə əlaqədar 1920-ci ilə qədərki fəaliyyətini, yəni həyat və fəaliyyətinin Azərbaycan dövrünü mövzu obyektinə çevirməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Təbii ki, milli ideallardan əlavə böyük bəşəri duyğularla, hisslərlə yaşayan bu mütəfəkkir insan bütün xalqların dilinə, mütərəqqi ruh və məzmunlu mədəniyyət, sənət və ədəbiyyat nümunələrinə, ədəbi simalarına, sənət adamlarına hörmətlə yanaşır, rəğbət bəsləyirdi. Ancaq onun osmanlı türkcəsinə, ədəbiyyatına, türk münəvvərlərinə münasibətini bir din və dil qardaşlığı, qan və gen bağlılığı da müşayiət edirdi. Ona görə də o, Türkiyəyə, onun söz sərəvətinə, söz və sənət adamlarına, türk dilinə daha həssas, isti, səmimi münasibət göstərir, başqa sözlə, Türkiyənin bütün problemlərinə Azərbaycanın problemləri qədər doğma yanaşırdı. Müəllifin 1920-ci ilin 17 fevralında “İstiqlal” qəzetində dərc olunan “Türkiyə məsələsi”

məqaləsindəki bu sözləri Məhəmməd Əmin bəyin Türkiyə sevgisini dolğun və sərrast şəkildə ifadə edir: *"Həlli gözlənməkdə olan dünya məsələləri arasında bizi ən çox əlaqədar edən ana məsələlərdən biri yox, bir neçəsi heç şübhəsiz ki, Türkiyə məsələsidir. Türkiyə məsələsi heç bir zaman biz azərbaycanlılar üçün ürəgimizin ən nazik pərdələri ilə hiss olunur bir məsələ halından xaric olmamışdır"*(6).

Tədqiqat

Məhəmməd Əmin bəyin 1920-ci ilə qədər qələmə aldığı məqalələri içərisində "Asan dil—"Yeni lisan" ("Şəlalə" jur.,1913, №19, 20), "Yeni lisançılar və türkcülər" ("Şəlalə" jur.,1913, №24, 25) və s. məqalələri türk ədəbi dili, başqa təbirlə desək, osmanlı türkcəsi ilə bağlıdır. Müəllif "Türkiyədə qadınlar" ("İqbal" qəz., 1913, 28, 30 iyun, 5, 25, 28 iyul), "Türklərin müzəffəriyyəti" ("İqbal" qəz., 1914, 20 may), "Tariq ibn Ziyad" ("Açıq söz" qəz., 1916, 20 noyabr), "Böyük bir itik" ("Açıq söz" qəz., 1917, 20 sentyabr) və s. məqalələrində isə bu və ya digər dərəcədə türk sənətkarlarından söhbət açır, türk ədəbiyyatının o zamankı bəzi problemlərinə toxunur.

M.Ə.Rəsulzadənin "Şəlalə" jurnalında işıq üzü görmüş "Asan dil—"Yeni lisan", "Yeni lisançılar və türkcülər" məqalələri eyni mətləblə bağlı olub biri digərinin davamıdır. Bu məqalələrdə XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə ədəbi-mədəni mühitdə yeni ədəbi dil yaratmaq uğrunda mübarizədən, onun gedişatından, çalarlarından, problemlə bağlı fikir ixtilaflarından, mübarizənin nəticələrindən, bu gedişatın Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitinə, mətbuat və ədəbi dil hadisələrinə təsirindən söhbət açılır. Müəllif deyilən məsələ ilə əlaqədar yığcam, lakin dolğun mənzərə yaratmaqla yanaşı özünün mövqeyini, baxışlarını da ortalığa qoyur, maraqlı və dəyərli təkliflər irəli sürür.

"Asan dil—"Yeni lisan" məqaləsi iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə XX yüzilliyin əvvəllərində, daha dəqiqi, Əli bəy Hüseynzadənin Bakıya gəlişindən və "Füyuzat" jurnalını nəşrə başlayandan sonra "qərb türkcəsi"nin, yəni osmanlı türkcəsinin Azərbaycan mətbuatının, ədəbiyyatının dilinə təsirindən, onun mənfi **nəticələrindən, ədəbi-mədəni mühitdə doğurduğu reaksiya və onun fəsadlarından danışılır. Məhəmməd Əmin bəy nə qədər qatı türkcü olsa da, haqlı olaraq Azərbaycan ictimai-mədəni və ədəbi gerçəkliyində osmanlı türkcəsini kor-koranə təqlid etməyin əleyhinə çıxır. Bu təqlidin xalq kütləsi ilə mətbuat və ədəbiyyat arasında bir uçurum yaratdığını, onun geniş kütlənin fikir, düşüncə intibahına təsirsiz qaldığını söyləyir. Bildirir ki, oxucu mühərrir və ədibdən asan, yəni onun başa düşə biləcəyi bir dildə yazmağı tələb edir. Lakin qələm sahibləri sadə xalq dilini "loru" dil, "avamın dili" adlandıraraq bu dildə yazmağı məqbul saymır, kütlənin şikayətini eşitmir. Qəliz hala salınmış Osmanlı ədəbi türkcəsini daha zəngin, təntənəli, dəbdəbəli bir "ədəbi lisan" hesab edib o dildə yazmağa üstünlük verirlər. Guya "Ədəbi lisan" "avamın fəhm və idraki rütbəsinə tənəzzül edə bilməzmiş. Yazı dilində məxsus bir gözəllik güdmək lazımdır ki, bu da bir çox ərəbcə və farsca lüğətlər və tərkiblərlə hasil oluyormuş. Binaən əleyh onlardan heç bir sürətlə ayrılmaq mümkün olmuyormuş. Bu gözəl üslubun nümunəsini də qərb türkcəsi, yəni osmanlı şivəsi təşkil ediyor"** (8, 219). Müəllif qeyd edir ki, doğrudur, osmanlı türkcəsi türk şivələri içərisində daha çox inkişaf etmiş, ədəbi bir şəkil almış, gözəl, zəngin bir dildir. Bununla belə o, heç də nöqsanlardan xali deyil, kifayət qədər qüsuralara malikdir. Onu kor-koranə təqlid etmək nəinki fayda, hətta böyük ziyan gətirir. Bu nöqsan isə onun ciddi şəkildə ərəb-fars təsirinə məruz qalması, ədəbi dilin lüğət tərkibinin ərəb-fars kəlmə və ibarələri ilə hədsiz dərəcədə yüklənməsi ilə əlaqədardır.

Onu da xatırladaq ki, böyük mütəfəkkir "osmanlı türkcəsi" dedikdə heç də osmanlı dövləti çevrəsində işlənən ümumxalq dilini, sadə danışmaq dilini deyil, o zaman həmin dövlətin coğrafiyası daxilində işlədilən osmanlı ədəbi dilini, ədəbi türkcəni nəzərdə tuturdu. Kifayət

qədər ərəb-fars dil istilasına və təsirinə məruz qalan da ümumxalq türkcəsi deyil, elə həmin ədəbi türkcə idi.

M.Ə.Rəsulzadə qeyd edir ki, nə qədər ki, mən İstanbula getməmişdim və Türkiyədəki dil mühitinə yaxından bələd deyildim, mənim özümdə də bəzilərinin “İstanbul kübar şivəsi” adlandırdıqları “əski lisançılar”a, osmanlı şivəsinə böyük heyranlığım var idi. Mən özüm də bu şivədə yazmağa meyil və maraq göstərirdim. Əli bəy Hüseynzadənin, az sonra Əhməd Kamalın Türkiyədən Bakıya gəlişi və “Füyuzat” jurnalının nəşrə başlaması ilə məsələ bir qədər də tündləşdi. Doğrudur, “dövreyi-ədəbi” (ədəbi mühit) yetərincə canlandı, fəallaşdı. Bununla belə ədəbi dil axtarışlarında bir kaos, anarxiya dövrü başladı. Azərbaycandakı bir çox qələm sahibləri yalnız ideya, mətləb, məfkurə, məslək baxımından deyil, dil-üslub baxımından da Əli bəyi təqlidə başladılar. Bu görkəmli, nüfuzlu elm və fikir adamının dili, üslubu bir çox mühərrirlər, ədib və şairlər üçün “model” halına gəldi. Qələm əhlinin bir çoxu onu bu sahədə təqlidə başladılar. Sadə xalq dilində yazanlarla “İstanbul kübar şivəsi”ndə, qərb türkcəsində yazanlar arasında müxalifət başladı. Bu vəziyyət yeni ədəbi dil yaratmaq uğrunda milli mücadilədə bir kaos, hərc-mərclik yaratdı. “Gəlişi gözəl təqlidçilik” ədəbi dilin formalaşmasında qarmaqarışıqlığa gətirib çıxardı. Mənzərənin ümumi səciyyəsinə şərh edən Məhəmməd Əmin bəy təəssüf hissilə yazırdı: “*Nə isə gəlişi gözəl təqlidçilik başlamış və gedişirdi. Fəqət bundan hasil olan nə idi? Bir yazı anarşisi (anarxiyası), hərc-mərc, ara qarışmış, məzhəb itmiş idi. Bütün-bütünə bir şulıqluq olmuş idi. Zira xam və başariqsız bir təqlidlə biz, həqiqətən, nə osmanlı İstanbul mühərriri, olmuşduq, nə də azərbaycanlı Qafqasiya yazıçısı*” (8, 220). Müəllif belə bir stixiyanın uğursuz nəticələrini təhlil edərək göstərir ki, Azərbaycanda özünü “dil müəllimi hesab edən” osmanlıpərəst mühərrirlərin səhvi ucbatından mətbuatın dil fəlsəfəsi, ədəbi dil siyasəti uğursuzluğa düşər oldu. Çünki qələm əhli kütləni kütlənin dilində yox, qarmaqarışlıq, çoxlarının anlamadığı bir dildə başa salmaq istəyirdi. Kütlə isə qələm sahibindən onun üçün onun öz dilində, yəni anlayacağı bir dildə yazmağı tələb edirdi. Qərb türkcəsinə aludə olan mətbuat və ədəbiyyat xadimləri ilə oxucu arasındakı ixtilafın səbəbi bu idi. Həyat və gedişat oxucunun daha haqlı olduğunu göstərdi. Məqalə müəllifi də bu məsələni xüsusi olaraq qabardır və nəzərə çatdırır. Onun qərb türkcəsi ilə əlaqəli “*təbəddülat və cərəyanlara*”, osmanlı çevrəsində baş verən ədəbi dil hadisələrinə xüsusi diqqət yetirməsinin mühüm bir səbəbi də bu proseslərin “*Azərbaycan şivəsi üzərinə böyük bir təsirin*” (8, 221) olması idi.

Milli ideologiyamızın bayraqları “Asan dil–“Yeni lisan” sərlövhəli məqaləsinin ikinci hissəsində etiraf edir ki, biz nə qədər ki, Türkiyəyə getməmişdik ədəbi dillə əlaqəli həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə baş verən prosesləri, gedişatı tam mahiyyəti ilə dərk edə bilmirdik. Belə hesab edirdik ki, “Füyuzat”ın və onun məsləkdaşlarının, osmanlı türkcəsinin təqlidçilərinin dilini yalnız Qafqaz türkləri anlamır, Türkiyə türkləri, o cümlədən istanbullular onu lazımi səviyyədə anlayır və dərk edir. Amma elə ki İstanbula getdik, oradakı ədəbi-mədəni həyatla, dil mühiti və xalq dili ilə tanış olduq zənnimizdə yanıldığımızı gördük. Bizə məlum oldu ki, Qafqaz türklərinin mətbuat və ədəbiyyatdakı “osmanlılaşmış” dil fəlsəfəsi, dil siyasəti ilə bağlı yaşadıkları qarşıdurmanı, ziddiyyətli mənzərəni türk xalqı da, sadə türk insanı da yaşamaqdadır. Türkiyədəki “əski lisan”çılarla məqsədi türk ədəbi dilini sadələşdirmək, əcnəbi dillərin inhisarından qurtarmaq olan “yeni lisan”çılar arasındakı fikir ayrılığı, dil ixtilafı da bu səbəbdən meydana gəlmişdir.

“Əski lisan”çılıq və “yeni lisan”çılıq nədir? Məhəmməd Əmin bəy Azərbaycan oxucusu üçün bunları da izah edir. Bəlli olduğu kimi, XIX yüzilliyin ortalarında osmanlı dövlətindəki tənzimat dönəmindən, xüsusilə də əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq Türkiyədə ədəbiyyatda “*ədəbiyyati-cədidə*” (ədəbiyyatda yenilikçilər hərəkatı) deyilən mütərəqqi bir hərəkat başladı. Bu Avropa meyilli, qərb ruhlu bir ədəbi hərəkat idi. Çox keçmədən hərəkat böyük uğurlar

qazandı. Bu ədəbi təmayülün təmsilçiləri olan qüdrətli qələm sahibləri yetişdi. Dəyərli bədii əsərlər meydana gəldi. Mövzu, məzmun, ideya, obrazlar aləmi, forma, janr və s. baxımından söz sənəti meydanında əsaslı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri baş verdi. Ənənəçilərlə novatorlar arasında qızgın bir ədəbi mübarizə özünü göstərdi. Novatorlar böyük uğurları ilə ədəbi-bədii atmosferi əsaslı şəkildə yeniləşdirdilər. Bu hərəkət və missiya ədəbi dilə münasibəti də əhatə etdi. Ədəbi dil zehniyyəti, düşüncəsi də qələm sahiblərini məşğul etməyə başladı. Ədəbi dilə münasibətdə iki meyil yarandı: əvvəlcə “əski lisan”çılar və daha sonra “yeni-lisan”çılar. Birincilər ədəbi dildə ərəbizm-farsizm bazasına söykənən köhnə dili, klassik dil ənənəsini, ikincilər isə sadə, anlaşılıq, xalq dilinə söykənən yeni ədəbi dili müdafiə edirdilər.

Məhəmməd Əmin bəy “yeni lisan”çılığın təzahür səbəblərini də izah edir. Bunun demokratizmlə millətçiliyin vəhdətindən yarandığını və “əski lisan”çılığa qarşı olduğunu deyir. “Yeni lisan”çıların tərəfini tutan milli ideoloq osmanlı türkcəsində nəinki əvvəlki əsərlərdə, hətta son onilliklərdə də ədəbi dilin ciddi şəkildə ərəb-fars dillərinin təsiri, inhisarı altında olmasından şikayətlənir və bunu qələm sahiblərinin böyük xətası, səhvi, onların xalqdan və xalq dilindən uzaqlaşmaq meyili kimi qiymətləndirir. Bu zaman müəllif faktlara istinad edir. Göstərir ki, tarixçi Cinci Zeydaninin hesablamasına görə osmanlı dilində olan sözlərin (leksik vahidlərin) ancaq yüzdə otuzu türk dilindədir. Daha sonra M.Ə.Rəsulzadə qüdrətli və yenilikçi türk şairi Tofiq Fikrətin bir şeirindən 12 misra nümunə verir və xatırladır ki, bu şeirdəki 50 sözdən yalnız 15-i türkcədir. Yaxud Şəmsəddin Saminin “Zülmətdən nura” adlı nəsr əsərindən 10 sozdən ibarət bir cümlə verir və bildirir ki, bu 10 kəlmədən ancaq 4-ü türkcədir. Bu cür tipik nümunələrdən çıxış edən müəllif belə bir mənzərənin yolverilməz olduğunu, xalqın da bu missiyanı qəbul etmədiyini, əslində bu mənzərənin kütlə tərəfindən qəbul edilməz olduğunu xatırladır. Təəssüf edir ki, son onilliklərdə osmanlının bir sıra ən qüdrətli, xalqsevər, millətsevər, xalqı oyatmaq əzmi ilə müasir ruhlu əsərlər yazan sənətkarları belə ədəbi dilə münasibətdə ərəbizm-farsizm zehniyyətindən nəinki uzaqlaşmamış, hətta onun aludəçisinə çevrilmişlər.

Türk ədəbi dili necə olmalıdır? Hansı bazaya söykənməli, hansı leksik-qrammatik qanunlar üzərində qurulmalıdır? Osmanlı ədəbi dilinin əcnəbiləşməsi meyilinə qarşı çıxan Məhəmməd Əmin bəy bu barədə “yeni lisan”çıların fikir, mülahizə və təkliflərini bəyənir. Məsələn, bildirir ki, ərəb-fars və başqa dillərdən sözlər, ifadələr alarkən bunlar mütləq milli dilin qanunlarına, onun “sərf və nəhvini”, yəni qrammatik qanunlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, ərəbcədən alınan “əhd” kəlməsi cəmdə osmanlıca “ühud”, həmin sözdən yaranan bir izafət isə “ühudi-ətiqə” şəklində, yəni ərəb dilinin qrammatik qanunlarına uyğun olaraq işlədilir. Halbuki türk dilinin qanunlarına əsasən “ühud”u “əhdlər”, “ühudi-ətiqə”ni isə “köhnə, əski əhdlər” şəklində işlətmək daha doğru olardı. Yaxud “bilaətiraz” əvəzinə “ətirazsız”, “şairiyyət” əvəzinə “şairlik”, “kamani” əvəzinə “kamançı” işlətmək daha məqbuldur. Ümumiyyətlə, məqalədə müəllif alınma söz və ifadələrin türk dilinə uyğunlaşdırılmasına aid “yeni lisan”çıların irəli sürdüyü dörd maddədən ibarət təklifə tərəfdar çıxır və onları qəbul edir.

M.Ə.Rəsulzadə göstərir ki, ədəbi dilə münasibətdə “Xalqa və xalq dilinə doğru!”-şüarını rəhbər tutan “yeni lisan”çılar ədəbi-mədəni hərəkətdə həqiqi bir “inqilab və təcəddüd” nail olmaq yolunda diqqətəlayiq uğurlar qazanmış, geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışlar. Onların ədəbi məsləki qələm əhlinin dilini sadələşdirmək, milliləşdirmək, kütlə üçün anlaşılıq bir hala gətirməkdir. Onlar özlərinin “*haqlı bir məslək tərəfdarı olduqlarını isbat ediyor və tərəfdarlar tapıyordu, İstanbulda və vilayətlərdə nəşr olunan bəzi qəzetlər dəxi o məsləki qəbul ediyordular*” (8, 224).

“Asan dil”, yəni milli dilin bazasına əsaslanan ədəbi dil yaratmaq uğrunda mübarizədə “yeni lisan”çılar həm nəzəri fikirlər, təkliflər irəli sürür, həm də praktiki addımlar atırdılar. Məsələn,

onlar Selanikdə “Gənc qələmlər” adlı bir risalə dərc edirdilər. (M.Ə.Rəsulzadə xatırladır ki, hal-hazırda yunanlar Selaniki işğal etdikləri üçün risalənin nəşri dayandırılmışdır). Bu risalədə sadə və aydın dilə malik əsərlər çap olunurdu. Bununla da “yeni lisan”çılar ədəbi dilin praktiki nümunələrini ortalığa qoyurdular. Bu hərəkatın əsas nəzəriyyəçiləri, ideoloqları və icraçıları isə gənclərdən və türkçülərdən ibarət idi. Onların önündə gedənlərdən biri də Məhəmməd Əmin Yurdaqul idi. Təəssüf ki, bu hərəkata qarşı çıxanların bəziləri osmanlı ədəbiyyatında kifayət qədər xidmətləri olan, ədəbi arenada böyük uğurlar qazanan mütərəqqi düşüncəli istedad sahibləri idilər. Məsələn, Cənab Şəhabəddin kimi şairlər, Süleyman Nəzif bəy kimi nasirlər bu millətpərəst “Selanik gənclərini” tənqid edir, onların ədəbi dil məfkurəsini bəyənmirdilər. Öz dil siyasəti və məsləki yolunda “yeni lisan”çılar “əski lisan”çıların şiddətli müqaviməti ilə üzləşirdilər.

M.Ə.Rəsulzadə “Yeni lisançılar və türkçülər” məqaləsində “Asan dil-“Yeni lisan” məqaləsindəki fikirlərini davam etdirir. Göstərir ki, bir şərq ölkəsi olan Türkiyədə təbii olaraq söz sənəti uzun əsrlər boyunca klassik şərq bədii düşüncə tərzinin, şərq ədəbi ənənəsinin təsiri altında olmuşdur. Lakin XIX əsrin 60-cı illərindən etibarən osmanlı ədəbiyyatında “ədəbiyyati-cədidə” hərəkatı başladı, bədii fikirdə bir qərb meyli təzahür etdi və həmin meyil getdikcə gücləndi. Bu, ədəbi-mədəni gerçəklikdə böyük bir inqilab idi. Ancaq, təəssüf ki, həmin “ədəbiyyati-cədidə” Avropadakı kimi “xalqçı” ola bilmədi, xalqın ruhuna və qanına sirayət etməyi bacarmadı. Bunun başlıca səbəbi isə “tərz və üslub”, yəni dil faktoru idi. “Ədəbiyyati-cədidə” hərəkatının təməldaşı İbrahim Şinasi ədəbiyyatı xəlqiləşdirmək, xalqa yaxınlaşdırmaq istəsə də, onun ardıcılıları, hətta Namiq Kamal, Əbdülhəq Hamid, Tofiq Fikrət kimi qüdrətli istedad sahibləri, yeni ədəbi hərəkatın öncülləri belə bu yolu xalqa lazım olan qaydada davam etdirmədilər. Müəllif məsləyə bu cür şərh verir: “*Şinasi əfəndi ədəbiyyatda böyük bir inqilab vücuda gətirdisə də, onun müəqibləri o inqilabi lüzumunca təkmil edəmədilər. Şinasi inqilabının mövcudluğu-məntiqiyyəsi getdikcə ədəbi lisanın xalq lisanına yaxınlaşdırılmasından ibarət idi. Halbuki işlə böylə olmurdu. Şinasi-dən mənəyə əhəmiyyətdən ziyadə **tərz və üslub** almış olan Namiq Kamal bəyin o qorxunc və rəqabət edilməyəcək qüdrəti-ədəbiyyəsi sayəsində vücuda gətirdiyi ədəbiyyat yenə xalqdan çox uzaq idi*” (8, 226). Rəsulzadə Ə.Hamid, T.Fikrət və s. yenilikçi sənətkarların da “tərz və üslubda” N.Kamalın yolu ilə getdiklərini söyləyir. Bildirir ki, bu böyük ədəbi simaların vətənpərvərliyinə, millətsevərliyinə, xala sevgisinə şübhə yoxdur. Bununla belə onların əsərlərinin qəliz, kütlə üçün anlaşılmaz dili xalqla onların arasında bir pərdə əmələ gətirmişdir. Geniş oxucu kütləsi bu dahilərin mənəca qiymətli əsərlərini anlamaq iqtidarında deyil. “Yeni lisan”çıları da haqlı olaraq narazı salan məsələnin bu tərəfidir.

“Əski lisan üdəbası” özləri də etiraf edirlər ki, onlar “Quba meydanı üçün”, yəni kütlə üçün deyil, “xass”lar, seçilmişlər, ziyalı elitası üçün yazırlar. Onlar belə bir dəsti-xətlə hərəkat edirlər: “*Şeir və ədəbiyyat xalq üçün deyildir və heç bir zaman xalqa getməz, xalq ona gəlməlidir*” (8, 226). Onlar ərəb-fars libasına bürünmüş “əski lisan”ı yüksək bir dil, “xasslara” məxsus lisan hesab edirdilər. “Sənət xalq üçündür” düsturu ilə deyil, “sənət üçün sənət” (“sənət sənət üçündür”) düsturu ilə hərəkat edirdilər və nəticədə məhdud bir oxucu dairəsi ilə kifayətlənməyi daha məqbul yol sayırdılar.

M.Ə.Rəsulzadə məqaləsində belə bir məsələyə də diqqəti cəlb edir ki, əski Türkiyədə əsrlər boyunca “səltənətin bütün ağır yükünü dalında daşıyan sadə xalq” hamı tərəfindən unudulmuşdu. Bu unutulmuşluq yalnız siyasi hakimiyyətə, hakim sinfə, yuxarı elitaya yox, bədii ədəbiyyata da aid idi. “Xalqın sinəsindən çıxan” şair və ədiblər də yazdıqları əsərlərdə istər mənə-məzmun, istərsə də dil-üslub nöqtəyi-nəzərindən xalqdan uzaq düşmüş, onu unutulmuşdular. Söz sənəti sərəvətidə xalqın həyatı, məişəti, dərdləri, ağrıları, istəkləri, güzəranı, idealları əks olunmurdu. Son onilliklərdə bəzi osmanlı klassikləri, o cümlədən Xalid Ziya bəy,

Hüseyn Rəhim bəy və s. kimi qələm sahibləri xalq həyatına müraciət etsələr də, bu çox az idi. N.Kamal, Ə.Hamid, T.Fikrət və s. sənətkarların da xalq və vətən sevdalı əsərləri əslrəcə vücudə gəlmiş boşluğu doldurmaqda əhəmiyyətli rol oynasa da, kafi deyildi. Halbuki ədəbiyyatın ən ümdə vəzifəsi xalqa doğru addım atmaq, ona öz anlayacağı dildə həyat həqiqətlərini, ictimai-siyasi gerçəkliyi, çağdaş dünyanın reallıqlarını başa salmaq, xalqı tərbiyə etmək, onu müasir həyatda xoşbəxt yaşayış uğrunda mübarizəyə ruhlandırmaq, hazırlamaq idi. Təəssüf ki, ədəbiyyat bu gərəkli vəzifəni layiqincə yerinə yetirə bilmədi. Bu uğursuzluq osmanlı coğrafiyasında son illərdə baş verən çoxlu sayda fəsadlara yol açdı. Bu həqiqəti yeni lisançılarla türkcülər hamıdan daha yaxşı dərk etdilər və ona çarə aramağa başladılar. Böyük mütəfəkkir öz “şair və mühərrirlərini anlayaraq oxuyan”, ədibləri, şairləri tərəfindən milli hisslərlə tərbiyə olunan, onlara “ittihad edən” bolqarların son illərdə türkləri məğlub etməsinin bir səbəbinin və günahkarının da türk ədib və şairləri olduğunu söyləyirdi. Deyilən məsələni ayıq düşüncə ilə analiz edərən müəllif yazırdı: “*Bu məğlubiyəti əsrimizin demokratik bir əsr olduğu və xalqsız bir müvəffəqiyyətə dəstərət olmağa qabil olmadığını pək əla anlamış olan yeni lisançılarla türkcülər daha əvvəl anlamış və xalqa doğru getməyə başlamışlardır. Onlar heç bir surətlə razı ola bilmirdilər ki, türk xalq ədəbiyyatsız qalsın*” (8, 228). Məhəmməd Əmin bəy xalqın tərbiyəsində ədəbiyyatın rolunu isbat etmək üçün türk ədəbiyyatındakı bir sıra folklor örnəklərini, habelə Rusiyada fikir intibahına səbəb olan Tolstoy, Dostoyevski kimi bir sıra rus ədiblərini xatıladır.

“Yeni lisançılar və türkcülər” məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə məşhur türk şairi Məhəmməd Əmin Yurdaqulun Türkiyədə saf ədəbi dil uğrunda mübarizəsindən məxsusi olaraq danışıq. Onun “türkcülük və xalqçılıq məsləki-ədəbiyyəsini” təqdir edir. Göstərir ki, mənim “*İstanbul xatiratımın miyanında ən çox şiddətli Məhəmməd Əmin bəyin şeir oxumasından hasil etdiyim təsirlərdir*” (8, 229). Belə ki, bu böyük şairin poeziyası həm mənə-məzmun, həm də dis-üslub baxımından tamamilə milli və xəlqidir. O, sənətdə və ədəbi dildə “xalqa doğru” ədəbi məsləkinin banilərindən və praktiki icracılarından biri və demək olar ki, ən öndə gedənidir. Şeirlərində anlaşılmaz ərəb-fars kəlmə və ibarələrindən qaçar. Yalnız o əcnəbi sözləri işlədər ki, onlar tamamilə milliləşmişdir, bu sözləri Anadolu kəndlərindəki təhsil görməmiş sadə adamlar da başa düşər. Xalqının və dilinin aşıqıdır. Əsasən, heca vəznində şeirlər yazar, əruz vəznində qələmə aldığı poeziya nümunələrini də türkcənin qanunlarına uyğun hala gətirər. Bir sözlə, M.Ə.Yurdaqul ədəbi türkcəni xalqa yaxınlaşdırmaq, milli dillə qovuşdırmaq mənasında türk ədəbi dilinə ən böyük xidmətlər göstərən bir sənətkardır. Onun ədəbi məsləki bir çox osmanlı yazarları üçün bir nümunəyə çevrilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə Yurdaqulun yaradıcılığından sadə, aydın dilə malik bir nümunə kimi “Anadolu” adlı məşhur şeiri də təhlilə cəlb edir və ondan nümunələr verir. Bildirir ki, bu dəyərli poeziya örnəyi alman şərqsünası doktor Şerrinin də diqqətini cəlb etmiş, Şerri şeiri tərif dolu bir dillə təhlil obyektinə çevirmişdir. Rəsulzadə şeiri həm dil, həm də ideya-məzmun cəhətdən də analiz edir. Buradakı qadın obrazının həyatın müdhiş ehtiyacları içərisində çırpınan, taleyin əlində aciz qalan, “Anadolunun timsalı olaraq təsvir olunan” dərddli bir qadın, başqa sözlə, dərddli və əzabkeş Anadolu insanının ümumiləşmiş timsalı olduğunu söyləyir.

Nəticə

M.Ə.Rəsulzadə türk xalqına və onun dilinə böyük məhəbbət bəsləyir, sevgi ilə yanaşırdı. XIX yüzilliyin son onilliklərində və XX yüzilliyin əvvəllərində Türkiyədə ədəbi dil və onun saflığı uğrunda gedən mübarizələr bu türkcü mütəfəkkiri də qayğılandırır, məşğul edirdi. O, bu vacib, milli və taleyüklü məsələdə “əski lisan”çılarla “yeni lisan”çılar və türkcülər arasında gedən “tərz və üslub” (ədəbi dil) mübarizəsində bir türk təəssübkeşi kimi ikincilərin tərəfini tutur, ədəbi türkcəni fars-ərəb istilasından xilas etmək yolunda onların mövqeyini bəyənilir və haqlı

sayırdı. Osmanlı coğrafiyasında baş verən ədəbi-mədəni hadisələrin, o cümlədən dil qovğalarının Azərbaycan ədəbi-mədəni gerçəkliyinə də ciddi surətdə təsir göstərdiyini xatırladırdı. Söz sənətində yaradıcı şəxsiyyətlərin, qələm sahiblərinin istər məna-məzmun, mövzu və ideya cəhətdən, istərsə də dil-üslub nöqteyi-nəzərindən xalqa yaxın olmasını, milli əsaslara söykənməsini, “xalq üçün və xalqa doğru!” şüarı ilə hərəkət etməsini, “xassların” dilində deyil, xalqın dilində yazmasını, milli ədəbi dilin yad ünsürlərdən təmizlənməsini zəruri sayırdı. Tarix və gedişat Rəsulzadənin uzaqgörən bir şəxsiyyət kimi haqlı olduğunu sübuta yetirdi.

Ədəbiyyat

1. Banarlı, Nihad Sami. Resimli türk edebiyatı tarihi. II c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1998, 1366 s.
2. Devlet, Nüzhet. Rusiya türklərinin milli mücadilə tarixi (1905-1917). Ankara, 1985, 518 s.
3. “Füyuzat” jurnalı (1906-1907). İkinci nəşri (latın əlifbası ilə nəşrə hazırlayan: Bayramlı Ofelya). Bakı: Çarşıoğlu, 2007, 672 s.
4. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Asan dil–“yeni lisan” // –Bakı: “Şəlalə” jur.,–1913, №19-20
5. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Yeni lisançılar və türkçülər // –Bakı: “Şəlalə” jur.,–1913, №24-25
6. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Türkiyə məsələsi. // “İstiqlal” qəzeti. Bakı,–1920, 17 fevral
7. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Əsərləri (1903-1909). I c., Bakı: Azərnəşr,–1992, 470 s.
8. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Əsərləri (1909-1914). II c., Bakı: Şirvanəşr,–2001, 526 s.
9. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Əsərləri (1915-1916). III c., Bakı: Elm,–2012.–596 s.
10. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Əsərləri (1917- aprel,1918). IV c., Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2013, 456 s.
11. Rəsulzadə, Məhəmməd Əmin. Əsərləri (1918- aprel,1920). V c.,Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2014, 564 s.
12. Rəsulzadə, Məhəmməd Əminin 120 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları (28 yanvar, 2004-cü il). //–Bakı: Xəzər Universiteti,–2005, 286 s.
13. Yaqublu, Nəsiman. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Bakı:Gənclik, 1991,412 s.
14. Vəliyev Şamil. Füyuzat ədəbi məktəbi. Bakı, Elm, 1999, 442 s.

**DR FAISAL SUGGESTED THAT ECONOMISTS AND POLICYMAKERS TO
INCREASE EMPLOYMENT OPPORTUNITIES IN PAKISTAN FOR THE YEAR OF
2024-25**

MUHAMMAD FAISAL

Allama Iqbal Open University

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

Enhancing the quality of education and providing vocational training programs can equip the workforce with the necessary skills for available jobs. This can include modernizing the curriculum, expanding access to technical and vocational training, and promoting lifelong learning opportunities. Encouraging entrepreneurship and supporting small and medium-sized enterprises (SMEs) can create job opportunities and stimulate economic growth. The government can provide financial incentives, streamline regulatory procedures, and offer access to resources for aspiring entrepreneurs. Investing in infrastructure projects such as transportation, energy, and telecommunications can create jobs directly through construction and maintenance activities and indirectly by stimulating economic activity in related industries. Focusing on diversifying the economy and promoting key sectors with growth potential, such as technology, agriculture, manufacturing, and tourism, can generate employment opportunities. Policies to attract investment, foster innovation, and improve competitiveness in these sectors can be implemented. Reforms to labor market regulations and policies can enhance flexibility, promote job creation, and improve matching between job seekers and employers. This could involve measures such as updating labor laws, facilitating labor mobility, and promoting formalization of informal employment. Strengthening social safety nets and support programs can mitigate the impact of unemployment and assist vulnerable populations. Expanding social assistance programs, providing unemployment benefits, and enhancing access to healthcare and education for unemployed individuals can be beneficial. Collaboration between the public and private sectors can leverage resources and expertise to address unemployment challenges. Engaging in PPPs to implement job creation initiatives, skill development programs, and infrastructure projects can be effective. Expanding export-oriented industries and improving trade policies can boost economic growth and create employment opportunities. Focusing on enhancing competitiveness in global markets, reducing trade barriers, and diversifying export markets can be prioritized. These steps should be tailored to the specific context and challenges facing Pakistan and require coordinated efforts across government agencies, private sector stakeholders, civil society organizations, and international partners. Additionally, monitoring and evaluation mechanisms should be in place to assess the effectiveness of implemented strategies and make necessary adjustments over time.

Keywords: workforce, expanding, entrepreneurship, lifelong, foster, formalization, export-oriented

**ICAO STANDARDS ARE THE BASIC RUBRICS OF AERONAUTICS INDUSTRY
AN ASSESSMENT BY DR FAISAL**

MUHAMMAD FAISAL

Allama Iqbal Open University

ORCID: 0000-0002-5797-766X

ABSTRACT

ICAO stands for the International Civil Aviation Organization. It is a specialized agency of the United Nations that sets standards and regulations for international aviation, ensuring safe, efficient, and orderly air transportation worldwide. ICAO works with member states and international aviation organizations to develop and implement these standards and recommended practices across various aspects of aviation, including air navigation, safety, security, environmental protection, and air traffic management. ICAO sets standards and recommended practices (SARPs) across various areas of aviation. This encompasses standards for navigation aids, communication systems, airspace design, and procedures for air traffic services. Standards related to aircraft operations cover areas such as flight crew licensing, flight and duty time limitations, aircraft performance, and operational procedures. ICAO establishes standards for the design, manufacture, and maintenance of aircraft to ensure they meet safety requirements. Standards for aerodromes include requirements for runway design, lighting, signage, rescue and firefighting services, and other facilities to ensure safe aircraft operations on the ground. ICAO sets standards and recommended practices for aviation security to prevent unlawful interference with civil aviation, including measures to protect against acts of terrorism and sabotage. Standards related to environmental protection address aircraft noise, emissions, and other environmental impacts of aviation, with the aim of minimizing the industry's ecological footprint. This includes standards for air traffic control procedures, airspace management, air traffic flow management, and coordination among air navigation service providers to ensure safe and efficient air traffic operations. ICAO standards are developed through a consensus-based process involving member states, international organizations, industry stakeholders, and technical experts. These standards are contained in Annexes to the Chicago Convention, which is the foundational treaty of international civil aviation. Member states are encouraged to implement these standards into their national regulations to achieve uniformity and consistency in aviation safety and operations worldwide. the International Civil Aviation Organization (ICAO) has 193-member states. These member states include virtually all countries around the world. As members of ICAO, these countries are expected to adhere to and implement the standards and recommended practices (SARPs) set by the organization in various aspects of civil aviation, as outlined in the Annexes to the Chicago Convention. While the degree to which each member state implements these standards may vary, membership in ICAO signifies a commitment to promoting safe, secure, and efficient international civil aviation in accordance with globally recognized norms and practices. the International Civil Aviation Organization (ICAO) plays a crucial role in setting standards and recommended practices (SARPs) for international civil aviation. With 193-member states, virtually all countries around the world are part of ICAO, signifying a global commitment to promoting safe, secure, and efficient air transportation. Through consensus-based processes, ICAO

develops SARPs covering various aspects of aviation, including air navigation, aircraft operations, aerodromes, aviation security, environmental protection, and air traffic management. While the implementation of these standards may vary among member states, ICAO membership underscores a collective effort to uphold uniformity and consistency in aviation safety and operations worldwide.

Keywords: encompasses, signage, virtually, consensus-based, aerodromes.

PREPARATION OF PYRIMETHAMINE BASED CO-CRYSTAL SALTS, SINGLE CRYSTAL, DFT, COMPUTATIONAL AND BIOLOGICAL EVALUATION

Ushna¹, Dr. Akbar Ali¹, Iram Kalsoom¹

¹Government college university, Department of Chemistry, Faisalabad, Pakistan

¹ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6745-7519>

Abstract

Historically, pyrimethamine has been widely employed as a biomedical treatment against malaria. However, due to the emergence of resistance, it is no longer utilized for malaria treatment. Despite this, there is potential for the modification of pyrimethamine for reuse in medicinal chemistry. Combining pyrimethamine with other chemical moieties could present a promising strategy to overcome drug resistance. Currently, our plan involves synthesizing co-crystal salts of pyrimethamine, an anti-malarial drug, by utilizing various substituted aromatic acids. The characterization of the targeted compounds will involve measuring melting points, employing single-crystal X-ray diffraction (Sc-XRD), and utilizing FTIR spectroscopy. Additionally, the synthesized compounds will undergo evaluation for their antimicrobial and anti-cancer activities

Keywords: Pyrimethamine, Substituted aromatic acids, Co-Crystal salt, Biological activity, Sc-XRD, FTIR

NATURAL MODULATION OF THE MICROBIOTA IN PATIENTS WITH ATOPIC DERMATITIS

Major Gheorghe GIURGIU¹, Prof. dr. Manole COJOCARU²

¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

<https://orcid.org/0000-0002-5449-2712>

²Academy of Romanian Scientists

Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania

<https://orcid.org/0000-0002-7192-7490>

ABSTRACT

Background Atopic dermatitis is a long-standing inflammatory skin disease that is highly prevalent worldwide. The immune mechanisms involved in atopic dermatitis are complex and little is known about the possible role of the gut microbiota in the aetiopathogenesis of atopic dermatitis. Advancing knowledge of the cutaneous microbiome and its function in modulating the course of atopic dermatitis, might result in novel therapeutic strategies.

Objective Antidermatite tea could modulate the immune system through gut microbiota in atopic dermatitis.

Materials and methods The evaluation of the patients was based on history and physical examination. We investigated the effect Antidermatite tea in patients with atopic dermatitis.

Results It is not clear whether microbial change in atopic dermatitis is an outcome of barrier defect or the cause of barrier dysfunction and inflammation. Manipulation of the intestinal microbiota as a method for modifying atopy, may be attempted in many ways including avoidance of certain foods, supplementation with probiotics and prebiotics, optimising nutrient intake, minimising stress, antimicrobial therapy, correction and prevention of low stomach acid, and faecal microbiota transplantation. Antidermatite tea had a positive effect on the severity of atopic dermatitis.

Conclusion The resident microbiota is important in maintaining structural and functional integrity of the gut and in immune system regulation. There was an increase of the intestinal permeability reported in patients with atopic dermatitis and a reduction of the cutaneous microbiome diversity. Modifying skin and gut microbiome by applying probiotic supplementation during early years may be a preventive and therapeutic option in high risk groups.

Keywords: atopic dermatitis, host-microbiome interaction; immune regulation; Antidermatite tea

PROFIT OPTIMIZING OF CRUNCH N' CRUNCH WAFFLE SALE

SALLY SALLY

ABSTRACT

We're doing the research towards a brand that runs in the food and beverage industry in the central region of West Kalimantan, Pontianak, The Crunch N' Crunch. A local brand that well known with their tag line "Best Waffle In Town". A waffle in high demand among the Indonesian community because they taste delicious and their crispiness is absolutely perfect. Beside waffles, they also offer a variety of other snacks, such as takoyaki, tokiwado, and gyoza. However, for this occasion, we aim to conduct research on the sales of the waffle to determine the quantity produced by Crunch N' Crunch with the goal of maximizing profit.

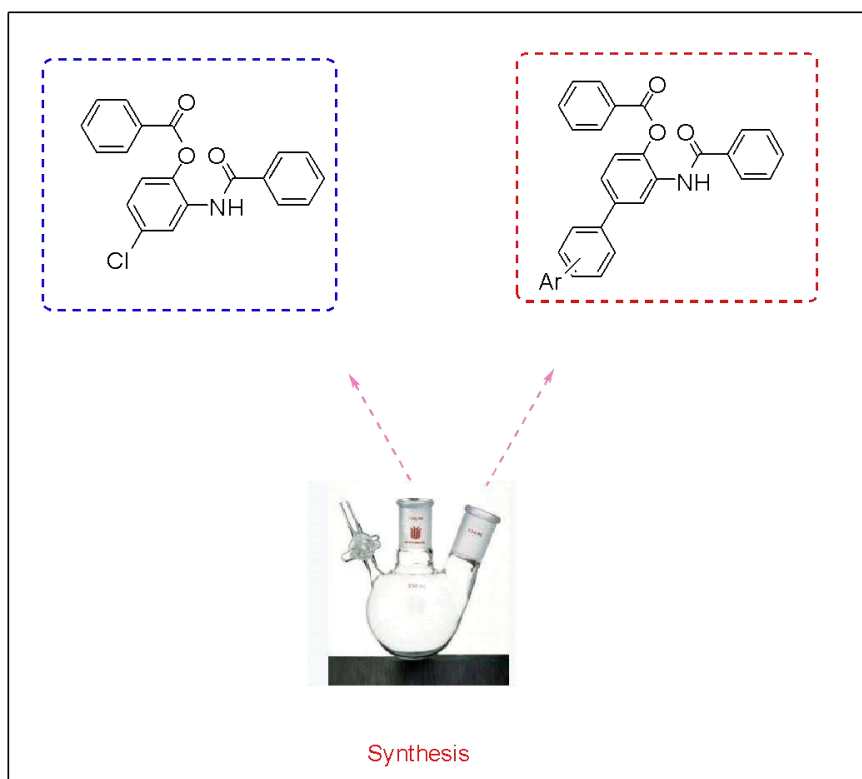
SYNTHESIS OF 2-BENZAMIDO-4-CHLOROPHENYL BENZOATE VIA SUZUKI-MIYAUURA CROSS-COUPLING REACTIONS

Iram Kalsoom¹, Nasir Rasool^{1,*}, M. Fakhar U Zaman¹, Aqsa Kanwal¹, Sidra Raza¹

¹Department of Chemistry, Government College University Faisalabad, 38000, Pakistan;

Abstract

2-benzamido-4-chlorophenyl benzoate possess amide moiety in its structure. Amides are an important class of organic functional groups and are present in various natural products and biologically active molecules like Caffeine, Nicotinamide. Additionally, Suzuki-Miyaura cross-coupling is a powerful methodology that generates a carbon-carbon bond in the presence of a catalyst by combining an organoboron nucleophile and organohalide/pseudohalide electrophile. 2-benzamido-4-chlorophenyl benzoate was synthesized by the reaction of acid halide with chloroaniline in the presence of triethylamine and toluene to afford the product in an excellent yield (94%). Subsequently, the Suzuki-Miyamura cross-coupling reaction of 2-benzamido-4-chlorophenyl benzoate with various aryl and heteroaryl boronic acids in the presence of the catalyst tetrakis(triphenylphosphine)palladium (0) and Cesium as a base afforded the targeted compounds in fair to good yields (32–83%).

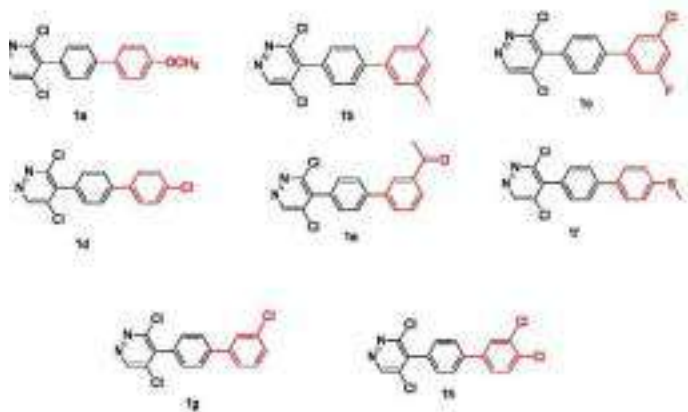
ADVANCEMENTS IN SUZUKI-MIYAURA TRANSFORMATIONS: CATALYTIC APPLICATIONS USING COMMERCIAL PALLADIUM ON (4-BROMOPHENYL)-4,6-DICHLOROPYRIMIDINE, PROCESS OPTIMIZATION STRATEGIES, AND STRUCTURAL INSIGHTS VIA COMPUTATIONAL TECHNIQUES

Hamna Nawaz¹, Iffat Almas¹, Tahira Khalid¹, Ayesha Malik^{1,*}

1Department of Chemistry, Government College University Faisalabad, 38000, Pakistan;

ABSTRACT

This research details the successful synthesis of innovative pyrimidine analogues (1a-h) by arylating 5-(4-bromophenyl)-4,6-dichloropyrimidine with assorted aryl/heteroaryl boronic acids, facilitated by a Pd(0) catalyst in a Suzuki cross-coupling framework. The synthesis process was refined to achieve optimal yields, notably with the incorporation of 5 mol % Pd(PPh₃)₄, K₃PO₄, and 1,4-Dioxane, where it was found that electron-rich boronic acids significantly enhanced product yields. To understand the molecular behavior and properties of these analogues, density functional theory (DFT) calculations were employed. These computational studies pinpointed compound 1f as possessing the highest level of reactivity and compound 1g as exhibiting unparalleled stability within the series. Additionally, the investigation into their hyperpolarizability (β) values indicated that, while compound 1f displayed the highest β value amongst the group, none of the synthesized compounds demonstrated substantial promise as non-linear optical (NLO) materials, underlining a gap between their properties and the criteria for effective NLO material.

THE TURKISH HEALTHCARE SYSTEM AND SYRIANS UNDER TEMPORARY PROTECTION

Asst. Prof. Dr. Elif R. Özdemir,

ORCID ID: [0000-0002-9263-4291](https://orcid.org/0000-0002-9263-4291)

Since the start of the protracted conflict in Syria, all host countries, including the Republic of Türkiye, have struggled to address the needs of the displaced Syrians by way of developing a complex array of programs. While at the beginning of the conflict, approximately 1/10th of the Syrian population was located in camps, this ratio continued to fall in the following years. Hence, when the pandemic hit, a majority of the Syrians were living in urban settings. With the publication of the Law on Foreigners and International Protection Law (LFIP) in 2013 and the Temporary Protection Regulation (TPR) in 2014, a majority of the Syrian asylum seekers in the Republic of Türkiye have been assigned new government issued identification numbers. During this period, emergency healthcare remained open to all Syrians under temporary protection, regardless of their registration status. This presentation will seek to revisit the Turkish healthcare system and the evolution of state response vis-à-vis Syrian asylum seekers with a concentration on the COVID-19 pandemic period.

Keywords

Humanitarian assistance to Syrians under temporary protection, healthcare system, emergency relief, Migrant Health Centres (MHC)

CONGRESS PHOTOS

NATO Üyelikinin Avrupa Entegrasyonu Üzerindeki Etkisi

• NATO üyeliği	NATO üyeliği, Avrupa Entegrasyonu sürecini hızlandıran önemli bir faktördür.
• Wiganen with EU	NATO üyeliği, Avrupa Entegrasyonu sürecinde önemli bir rol oynamıştır.
• Strengthened Alliance	NATO üyeliği, Avrupa Entegrasyonu sürecini hızlandıran önemli bir faktördür.

DETORSİYON → iskemik dokunun reperfüzyonu

Detorsiyon sonrası :

- Reaktif oksijen moleküllerinin üretilmesi
- Antioksidan özellik gösteren maddelerin azalması

İSKEMİ - REPERFÜZ HASARI

Figure A and B show histological sections of tissue. Image A shows a cross-section of a vessel with a thick wall and a narrow lumen. Image B shows a similar section but with a more pronounced inflammatory infiltrate within the vessel wall.

The slide features a photograph of a smiling child with colorful handprints. The text discusses cognitive development and the role of play in learning.

L80

Yuva Kavramı

- Genel bir tanımlama ile "bölgeler, materyal" anlamında kullanılan kavramdır. Hidroloji, jeolojî, jeomorfoloji ve ekolojik özelliklere göre farklı sınıfları tanımlayan bir kavramdır.

The diagram illustrates a landscape with a river, buildings, and vegetation, representing the concept of a 'Yuva' (nest) in a geographical context.

The photograph shows a group of children playing on a modern playground structure with slides and climbing equipment.

Yuva kavramı, bir bölgenin fiziksel ve sosyal özelliklerini tanımlayan bir kavramdır. Bu kavram, bir bölgenin fiziksel ve sosyal özelliklerini tanımlayan bir kavramdır.

CONGRESS POSTER

ASES
ASSOCIATION OF SCIENTIFIC RESEARCHERS

Ases II. International Ordu
Scientific Research Congress

ONLINE AND
FACE-TO-FACE
PARTICIPATION
ALTERNATIVE.

Final Summary
Sending date
March 16, 2024

Congress
Dates
23-24 March 2024

Congress
Venue
Ordu

www.kongreases.com ordukongreleri@gmail.com
0507 945 44 06 - 0506 588 56 06 - 0850 474 30 06

Sayı : E-57236207-100-2400017139
Konu : Görevlendirme (Doç. Seda Nur
ATASOY)

28.02.2024

DAĞITIM YERLERİNE

GEÇİCİ GÖREVLİ GÖREVLENDİRİLECEK PERSONELİN

Adı Soyadı	Seda Nur ATASOY
Unvanı	Doçent
Seyahat Vasıtası	-
Geçici Görevin Konusu	Ases II. Uluslararası Ordu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Düzenleme Kurulu'nda Akademisyen Temsilciliği
Görev Yeri	Ordu/TÜRKİYE
Görev Tarihi	23-24 Mart 2024
Yerine Vekalet Edecek Kişi	-
Yolluk Yevmiye Durumu	-
Bütçe Tertibi	-

Yukarıda durumu belirtilen personelin 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 39. maddesi Yurt İçinde ve Yurt dışında Görevlendirilmelerde Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik hükümlerine göre geçici görevle görevlendirilmesi hususunu olurlarınıza arz ederim.

Doç. Seda Nur ATASOY
Dekan Yardımcısı

OLUR
Prof. Dr. Günay KAYA
Dekan V.

Ek:

- 1- IMG-20240228-WA0000 (1)
- 2- document (61)

Belge Doğrulama Kodu: 3F9HHTP

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi:

<https://ubys.giresun.edu.tr/ERMS/Record/ConfirmationPage/Index>

Adres: Giresun Üniversitesi Görelle Güzel Sanatlar Fakültesi Kuşçulu Köyü 28800 Görelle / GİRESUN

Bilgi için :

Nagihan Yıldızlar
Bilgisayar İşletmeni

Telefon No: (0 454) 3101650

Faks No: (0 454) 3101016

Telefon No:

e-Posta:

İnternet Adresi:

Direkt Hat:

Keş Adresi: gru@hs01.kep.tr

ASES PUBLICATIONS-2024©

28.03.2024

ISBN: 978-625-98437-4-2